

.....
78.560

KZSK

SZENDREY

JULIA

SZENDREY JULIA

ISMERETLEN NAPLÓJA,
LEVELEI ÉS HALÁLOSÁGYÁN TETT
VALLOMÁSA

BETHLEN MARGIT GRÓFNŐ
ELŐSZAVÁVAL

KÖZZÉTESZIK ÉS FELDOLGOZTÁK

DR. MIKES LAJOS
ÉS
DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ

501



BUDAPEST, 1930

G E N I U S K I A D Á S

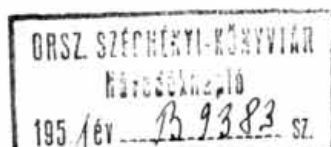


Petöfi Sándor

Copyright by LANTOS R. T. Budapest, 1930.

Uell: 1 db képmás (P. Sándor)

78560



Kunossy grafikai műintézet Rt., Budapest.

Régi mondákban, népmesékben vissza-visszatérő jelenség a kis királykisasszony, kinek bölcsőjénél megjelennek a tündérek, hogy elhalmozzák őt ajándékaikkal. Végül pedig a meg nem hívott gonosz tündér egy szavával tönkreteszi mindazt a szépet, jót, melyet a többiek neki szántak. A mese végén aztán rendszerint mégis csak jóra fordul minden, s a gonosz tündér átká semmissé válik. De hát ez a mesében van így, az életben sajnos...

Ez jut eszembe mindég, mikor Szendrey Julia élete történetét olvasom. A sors, a szeszélyes tündér, látszólag mindent megadott neki: szépséget, bájt, szellemet; látó-szemét, hogy meglássa a nagyságot; bátor szívet, hogy kiküzdje boldogságát, minden előítélet dacára; szárnyaló erőt a lángész követésére röptében és mindezek fölött a lehetőséget, hogy korának legnagyobb költője belőle merítsen ihletet halhatatlan költeményei számára. Csillagkoronának fejére pedig Petőfi Sándor szerelmét, És azután...

Lehet, hogy van ebben valami törvényszerűség. Hogy minden ember életére csak bizonyos adag fény és boldogság van kimerve. Ha ezt aztán néha, ritkán, tulsűrítve kapjuk... akkor utána aránytalanul hosszú és sötét az éjszaka. Talán, Nem ismer-

jük a törvényeket, melyeknek jegyében élünk. De a népmesékben sok igazság rejlik és ezért jogosnak érzem, hogy az átok egyik része, mely szegény királykisasszonyt annyi éven át sujtotta, a rágalomnak átka, végre feloldassék.

Feloldassék pedig magának a királyleánynak szavával, melyet rég elporladt ajkával kiált felénk.

Ember voltam én is, érző, vérző szívű ember, mondja a néma száj; szerettem és szenvedtem. Ki az, aki az első követ dobja rám?

Bűnül rótták fel nekem, ami minden ember szent joga: leélni a saját életét. És még nagyobb vétkül azt, hogy mindezek dacára ez mégsem sikerült. Vergődtem a béklyók ellen, lehunytam szemem, hogy feledni tudjak, lázadoztam, mint a börtönbe zárt rab a berácsozott ablak előtt... mindhiába. Az óriás reám sütötte bélyegét, és én nem Szendrey Julia voltam többé, hanem Petőfi hitvese, akárki nevét viseltem is. Hozzája mértem mindenki mást és senki sem ütötte meg a mértéket.

Igen, ez világlik ki mindabból, amit ír. És ez volt életének tragédiája is. Szeme hozzászokott a fényhez, mely a csillaguton járóknak világít és sötétnek tűnt fel előtte azóta a földi út. Csak azokat és addig érezte méltóknak magához, ameddig az óriás csillagköntösében közeledtek feléje. Mikor aztán azt levette, egyéni életet kezdtek élni, nem ismerte őket többé meg.

Mi embertársainkat tetteik után ítéljük meg. Az indokokat rendszerint sem nem ismerjük, sem nem keressük. Pedig a lényeg abban rejlik. Talán igazságosabban fogunk ítélkezni Szendrey Julia felett, hogyha elolvassuk azt, amit egyedül saját magának írt.

Majdnem egy századon át hordozta magán a hűtelenség bélyegét. Kiknek szívéhez legközelebb állott Petőfi Sándor, azok sütötték reá. Pedig ha olyan lett volna, amilyennek azok őt hitték és mutatták, a nagy költő szerelme nem szállhatott volna ép őreá. Ezt hinni lekicsinylés volna Petőfi Sándor iránt. Nem. Ők rokonlelkek voltak. Szárnyaló fantáziával megáldva, vagy megverve, büszkék, erősek, lázadók. És ezért nem tudtak elszakadni egymástól soha, bármennyire cáfolni látszanak is ezt a tények. Ez erényekből és ezen erények visszájából van össze-szőve Szendrey Julia élete. Mi hosszú éveken át csak a fonákját láttuk eme szövésnek. Ideje már, hogy megvizsgáljuk a színét is. A fekete alapon világító arany szállal beléhimzett írásjegyeket.

Nem tudom, hogy igazam van-e, de én úgy érzem, hogyha Petőfi visszatérne a siri világból az özvegyi fátyolért, melyet szerelmese hűtlenül eldobott, nem találná fejfájára akasztva, mert Julia, bár levette azt fejéről, a lelkét burkolta belé és az azóta is ott van, elsötétítve körülötte a világot.

Szegény királykisasszony. Szegény, árva, elátkozott királyleány. Vajjon azóta eljött-e hozzád a tulvilágon a királyfiu, hogy csókjával újra a szerelem és dicsőség ragyogó, fénylő, csillagos aranypalástjává változtassa a lengő, libegő, szomoru fekete fátyolt?

BETHLEN MARGIT

PETŐFI ÖZVEGYE

Ezt az életrajzi részt: Julia özvegységét — 1849-től kezdve haláláig, 1868-ig — *Dernői Kocsis László* írta meg, a források felhasználásával.

A forráskutatás munkáját és a források kritikai feldolgozását *dr. Mikes Lajos* végezte.



I.

Melyik ut vezet Mezőberény felé?

A két mokány lovacska szügyig, az ekhós szekér kerék-
agyán felül járt a porban, amit felvert maga mellett.

Jobbra-balra az Alföld végtelen mindensége, napijáró-
ról idetekintgető templomtoronnyal, egy-egy homokbalapuló
tanyaházzal, vigasztalanul sovány, porette, halálosan elper-
zselt akácfával.

Az ut mentén itt-ott öreg magyarok birkóztak a meleg-
gel és az aratásra sárgult étellel, máshol már keresztben
állt a termés.

Csupa öreg magyar.

Egy menyecske baktatott az uton, talán már második,
harmadik órája járta a homokot, izzadt a juliusi napon a kanta
vizzel, amit talán még két-három órajárásra vitt az izzadó,
verejtékező aratóknak. Éneklősen felköszönt a szekérre.

— Dicsértessék a Jézus...

A szekér első ülésén kizökkent álmodozásából a kocsis, hirtelen ijedelmében nagyot rántott a gyeplőn, a lovacskák csudálkozva indultak sebesebb mozgásba.

A kocsis szomszédja elgondolkozva nézett a menyecskére, kereste az összefüggéseket, majd ráhagyta a köszöntését.

— Jó napot, lelkem. Messze van-e Gyoma?

— Egy óra hajtás.

— Istennek ajánlom...

Jó harmincasnak látszott az utas. Vékonyra szabott mellén attila feszült, a felső gombokat kinyitatta vele a kánikulás meleg, puha gallérját igen megviselte a nyár. Magas homloka úgy trónolt hirtelen keskenyedő, sovány, kiütköző állcsontokra épített arca fölött, mintha valami mérész építőművész nehéz boltozatot rakott volna egy törekenyfinoman épített márványpalotára. Állán kissé elhanyagoltan diszelgett a kis szakáll, haja rendetlen, hetykés bajusza fáradtan lecsüngött, mintha ura lélekrenehezedett testi fáradtságát érzékeltetné.

Beszólt a kocsiba.

— Alszik?

Mély hangon szólt vissza az asszony.

— Fel-felriad, de a szekér rázása visszaringatja az álomba.

A fiatalember torz mosolyra huzta a száját, erre a mozdulatra támadó éllel ugrott elő szájából két szemfoga. Komolyan szebb volt, rokonszenvesebb, — így csupa szenvedély.

— Meg kell szokni ezt a cigányéletet...

Az asszony nem felelt, a férfi füzte tovább a szót.

— Sokak indultak mostanában ilyen cigányéletre. Talán még Kossuth ur is ekhós szekérre rakta kedves feleségét. Szekérre rakva oszladoznak az apostolok.

Az asszony erre se szólt, a férfi kabátja ujjával megtörölte

verejtékes homlokát, a löcsbe kapaszkodott, jó ideig maga elé meredt, semmit sem szólt.

A kocsis megrángatta a gyepplőszárat, barátkozott a lovaival.

— No még egy félórácskát! Zab is lesz, viz is lesz, Gyomán.

Az utasához fordult.

— A tekintetes asszonynak is elkél egy csepp pihenés.

— El.

— Gyomán van egy jó vendégfogadó.

— Kend sokszor fordul Gyomára?

— Csak mostanság.

— Hogy-hogy?

— A békességes világban a fiam ment.

— Hol van a fia?

— Damjanich urnál.

— Annak lába törött.

Az öreg paraszt kétségbeesett képpel nézett az utasára, az ostornyéllel keresztet hajított magára.

— Akkor oda a szabadság... Most már tudom, mért van annyi uri fuvar Váradra, Gyulára. Szaladnak az urak.

Az utas pár pillanatig hallgatott, gondolkozott, csak azután szólt jól megfontoltan.

— Majd jön Bem Erdélyországból...

— A lengyel?

— Az.

— Hát az jó, ha gyön. De nagy baj, ha nincs olyan vezér, aki ráül a nagydarab lovára, kihuzza a kardot, mint Damjanics ur Szolnokon, azt mondja a honvédeknek: Előre, fiaim! Ő maga nekivágat az első ágyunak... A Bem ur nem olyan vezér. Kis ember, semmi ember.

— Nagy ember az, nem érti kend a hadvezetést, — förmedt rá az utas.

— Hát az igaz, — mondta megfontoltan a paraszt. —

A tekintetes ur biztosan jobban érti. Én csak azt tudom, hogy szaladnak az urak Szolnok felől, sok a fuvar...

Az utas elhallgatott, a kocsis pedig ettől fogva csak a lovackáival bibelődött, zabról, szénáról, jól megaljazott istállóról érkezett velük, szerfölött belemélyedve a barátkozásba. Az utasával nem értett egyet, visszatért az állataihoz.

A lovak megértették, szaporán szedték a lábaikat.

Az utas elnézett az aratók felé, valami megvillant a szemében, befelébeszéddel megszólalt.

— Hej, alföld! Szép alföld...

Észrevette, hogy több a parlagon hagyott föld, mint a buzatábla, elcsendesítette örvendező szemének villogását, megint csak maga elé meredt, nézte a két ló hátulsó lábait, amint frissen taposták a homokot, rugták a port olyan igyekezettel, mintha most kezdenék a futást, pedig már reggel óta vontatták a szekeret, a hátukra telepedett porból friss sarat csinált az izzadság.

A faluhoz ragasztott első tanyasorhoz értek, a tanyák mögül kicsillant a Körös kanyargó vize, kicsit enyhült a forróság, a folyó partja felől barátságosan integettek a szomorufüzfák.

Az utas beszólt az asszonyának.

— Nézd, Julia! Mintha az erdői tó szomorufüzfáit látnám.

Az asszony fáradtan szólt:

— Azok frissebbek. Barátságosabbak.

A fiatalember haragosan felcsattant.

— Nem érted az alföldet!

Az asszony nem szólt többet és a férfi is visszaesett hallgatásába.

Beértek Gyomára. Kóbor kutyák szegődtek a kocsi mellé, körülugrándozták a lovakat, torkuk szakadtából ugattak, felcsaholtak az utasok felé.

A férfi kivette az ostort a kocsis kezéből, a kutyák közé vágott.

— Mihaszna fajta!

Az öreg paraszt visszavette az ostorát.

— Ne bántsa a kutyát, tekintetes ur... Az embert megharapja a cimborája, a szomszéd ellop a földjéből, az asszony másra kacsint, de a kutya soha el nem hagyja a gazdáját...

Rövidebbre fogta a gyeplőszárat, lassította a lovak futását, barátságos szóval eltanácsolta a kutyákat, az ostor-nyéllel előre mutatott.

— Amott a vendégfogadó!

A korcsmaház előtt megálltak. A gazda az ajtófélfát támogatta, pipaszár mellől szó nélkül figyelte az érkezőket. Megvárta, míg szólítják.

— Jó napot adjon Isten!

— Jó napot, meleget.

— Melyik ut vezet Mezőberény felé?

— Csak egy ut van, de annak itt van az állomása. Egy tányér leves akad az utasnak, etetés, itatás a lónak.

Az asszony kinézett a ponyva alól, borus tekintetét a fogadós felé fordította.

A gazda folytatta a mondókáját:

— Asszonynak jó pihenés.

A kocsis leugrott a kocsiról, odavetette az ostorát, szaporán kifogta a lovakat, árnyékba vezette.

— Megvárjuk itt az alkonyatot, Juliska, — szólta a férfi, s maga is leugrott a kocsiról.

A fiatal asszony kiadta a kocsiból a pólyás gyereket, a férfi óvatosan ölbevette azt, nyiladozó álmos szemébe kacsintott.

— Zoltán ur, parancsol ebédet?

A gyerek apró öklöcskéjét a szájába dugta, nem sokat hederített az apjára, anyjára se, aki átvette az urától a gyereket, bevitte a fogadóba. Utolsónak testes menyecske má-

szott ki a kocsi fedele alól, aki eddig észrevétlen maradt: a szalontai dajka.

A fogadós kezet nyújtott a vendégnek.

— Szoba is lesz.

A jövevény erőteljesen megrázta a feléje nyújtott kezet. A fogadós előre eresztette a vendégét, közben oldalról jól megnézegette.

— Jól ismerem?

— Kinek ismer, fogadós uram?

— Petőfi Sándor.

— Feleségével és gyermekével, Petőfi Zoltán urral.

— Isten hozta. Baj van Pesten?

— Baj nincs. Csak ott a muszka...

— Hej!... Szegény Magyarország...

A korcsmaszobában a lócára ült az asszony, ölében a gyerekekkel várt. A fogadós a benyilóba vitte az asszonyt, odaküldte a dajkát is, közben a költő elé tett egy pohár jó hideg, vizes bort.

— Várjon csak itt, Petőfi ur... Utról jött asszonyt magára kell hagyni...

Kiszaladt a konyhába, majd a belső szobába ugrótt, valami képfélét vitt a konyhába, a felesége markába nyomta, kötényével letakartatta. Az asszony bement Petőfinéhez. Hamar leakasztott az ágy fölül egy Mária-képet, helyére másik képet akasztott.

Sebtiben magyarázta az asszony:

— Minden este olvassuk Petőfi ur verseit. A képét is meghozattuk Pestről... Édes Istenem! Micsoda szerencse...

Az asszony szemében kigyulladt a büszkeség fáklyája. Nyílt az ajtó, köcsög tejjel a kezében, belépett a költő.

— Jó hideg tej, Juliskám...

Julia szemével a képre intett, a költő természetes göggel szembenézett saját képével.

Az asszonyt végtelen szeretettel ölelte magához.

Petőfi Zoltán ur elbődült, Julia szemérmesen nézett az urára. A dajka ölbekapta a gyermeket, szájába adta a »mindennapi kenyeret«. A költő megpaskolta a gyerek arcát, kiment az ivóba, leült a keresztlábu asztal mellé.

A fogadás a konyhából jött.

— Olyan paprikáscsirke lesz, hogy Kossuth ur is megnyalhatná utána a tiz ujját...

A költő nem is hallotta. Az asztalra vetett két karjára esett a feje és aludt.

II.

Mezőberényi napok

Alkonyodott, mikor az ekhós szekér elhaladt a mezőberényi határt jelző keresztfa előtt. Az öreg paraszt keresztet vetett magára, még egy utolsó biztatást juttatott a lovainak, ígérgette nekik a célhoz érkezést, jó esti ellátást, éjszakai pihenést.

A kocsis az első mezőberényi embertől Orlayék háza felől kérdezősködött. Az ember csudálkozva hallgatta a kérdést.

— Nem laknak Berényben Orlayak.

— Talán Petricséket ismeri kend? — szólt közbe Petőfi. Azután ő maga magyarázta az utat a kocsisának.

Erősen sötétedett, mikor a kocsi megállt Orlay Petrics Soma szüleinek portája előtt. A kutyák megrohanták a lovakat, de az udvarról kilépett egy fiatal ember, szétparancsolta a házörzőket, csudálkozásában nagyot rikkantva, széttárt karokkal futott a jövevények felé.

— Sándor! Hát téged mi szél hozott erre mifelénk?! De akármi szél hozott, — hozott Isten.

A költő megölelgette barátját, a festőt, akivel együtt

töltötte diákéletének, majd színészi kalandozásainak legszebb hónapjait.

— Az a szél, ami hozott, bizony nem jó szél. Hátat fordítottam a politikának. A háborúnak, a katonáskodásnak, mindennek. Elhoztam ide Juliskámat, meg a porontyomat. Akár szívesen látjátok, akár nem, bizony itt maradnak, itt maradok én is. Mezőberénynek úgy sem volt még poétája, én leszek az első. Vagy ha a poézisból nem lehet megélni, akkor berényi paraszt leszek.

Szertelen jó kedvvel ölelgette Petrics Somát. A régi barát a szomorú asszony segítségére és üdvözlésére sietett, közben óvatosan, félről nézegette a költőt, aki vad kitörése után visszazökkent komor hangulatába.

Egy öreg asszony sietett ki a házból, magához ölelte Juliát.

— Én vagyok ennek a rossz fiúnak az anyja, — mutatott anyás büszkeséggel Petrics Somára. — És maga lelkem, annak a másik rossz fiúnak a felesége. Jól ismerem a maga Sándorkáját. Együtt kóboroltak a fiammal...

A gyermeket kapta az ölébe.

— És ez a Zoltánka. Ir-e már verseket? Melyik lesz a nagyobb költő? Az apa, vagy a fiu?

Petricsné és a fia majdnem ölben vitte be a házba Petőfit, feleségét és a kis Zoltánt. A gyerek érdeklődéssel nézte az új világot, hamarosan megbarátkozott Petricsnével, megcibálta őszülő haját. A dajka egy darabig közöttük álldogált, azután otthagya Zoltán urat, kiment a konyhába.

Enni-innivalót kaptak a jövevények, a cselédek utba igazították az ekhós szekér öreg parasztját, Sándor pedig hamarosan megunt az üldögélést, intett Somának, magával hívta. Az ajtóból nevetve szólt vissza:

— Vigyázzanak a fiamra...

Odakint elkomolyodott, a fiatal házigazdába karolt, vitte magával a kertek felé.



Petőfi Mezőberényben
Orlay olajfestménye 1849 júliusából



— Gyere, beszélni akarok veled.

Azután beszélt. Elmondta, hogy június 30-án Kossuth magához hívatta őt, Aranyt, Egressyt, Vas Gerebent és Fáncsy Lajost. Le se ültette őket, úgy beszélt hozzájuk, mint kormányzó az alattvalóihoz. Elmondta, hogy most már igazán veszélyben van a haza. Az osztrákokkal még csak elbirt volna valahogy a honvédség, de az osztrák nyakunkra hozta a muszkát. Paskievics kapott kétszázezer embert a cártól és ha ez a kétszázezer kevés, akkor többet is küldenek Lengyelországból. Ott most nem kell tartani semmitől, mert azok, akik zavart csinálhatnának, Bem és Dembinszky, itt vannak Magyarországon. A cár egész hatalmát a fiatal császár rendelkezésére bocsátotta.

— Elérkezett a nagyszerű halál órája, — így szónokolt Kossuth. — Elhatároztam, hogy itt Pest alatt vivjuk meg a döntő csatát. Önöktől azt kérem, hogy holnap délutánra hívjanak össze népgyűlést, fanatizálják a népet az utolsó ütközetre. Ha győzünk, ha sikerül összetörni Paskievics Magyarországra hozott erejét, talán meggondolja Bécs és meggondolja a cár, hogy áldozzon-e több embert a mi elnyomatásunkra. Ha pedig nem tudunk győzni, akkor pusztuljunk el mind, akkor itt veszek én is, ide temetkezem Pest romjai alá.

Lázító, gyújtó beszéd volt. Petőfi és társai megéreztek az utolsó órák eljövételét. Kezet fogtak a kormányzóval, megígérték, hogy Pest népe ott lesz a temetkezésnél. Petőfi Heckenasthoz ment, plakátokat nyomtatott, a plakátokat azon nyomban, frissen vitték ki az uccára. A költő lángoló szavakkal hívta meg Pest népét a másnap délután öt órakor tartandó népgyűlésre a Muzeum elé.

Haza ment Juliához, elmondta neki, hogy mi történt. Az asszony készen a legrosszabbra, fejet hajtott az ura akarata előtt. Összezsomagolta a család apróságait, sirt egy sort Zoltán felett, de azután megerősítette szívét s most is

ugy, mint annyiszor, beletörődött abba, hogy ugy van legjobban, ahogy Petőfi akarja.

Este Egressy jött be Petőfiékhez, megkérdezte Sándort, tudja-e, hogy Arany elutazott. Sándor dehogy tudta. A szalontai nótárius talán jobban ismerte a világot, mint fiatal költőtársa. Gyorsan összeszedte mentenivalóját, elfutott Pestről.

— Mi azért megtartjuk a gyűlést, ha Jankó el is ment, — biztatta Petőfi Egressyt.

Nagy fogadkozások között mult el az este. Az asszony keveset beszélt, nézte, hallgatta az ura lángolását.

Másnap reggel Petőfi felment a kormányzó hivatalába. Kossuthot kereste, de csak csomagoló, utazásra készülődő tisztviselőket talált ott. Megtudta, hogy Kossuth a »nagy temetkezés« helyett a menekülést választotta, kormányával együtt összecsomagolt és Szeged felé indult.

Petőfinek és Egressynek szörnyű napja volt. Mikor legyűrték első mérgüket, egyik jobbra, másik balra indult, Fáncsyt is segítségül hívták, bejárták a várost, letépték a népgyűlést hirdető plakátokat, akivel találkoztak a kihalt uccákon, figyelmeztették, hogy nem lesz népgyűlés, nem lesz csata Pest alatt, nem lesz nagyszerű halál. Elfutott a kormányzó és futni kell mindenkinek, akinek valami veszitenivalója van.

Petőfinek és Egressynek egyformán sok veszíteni valója volt. Mind a két név benne volt abban a fekete könyvben, amit Bécsből küldtek a magyarországi osztrák hadvezetőségnek. Petőfi neve mellett komor, fekete kereszt jelezte az akasztófa ígérét.

— Másnap reggel elindultam Pestről, — mondja Petőfi. — Megundorodtam a nagy emberektől és a kis emberektől egyformán. Elveszett itt már minden. Ha a kormányzó menekül, ki legyen az az ember, aki utolsónak

hagyja el a sülyedő hajó parancsnoki hidját? Ha a kormányzó nem bizik már önmagában sem, akkor bizhatunk-e mi a kormányzóban? Valahol még harcolnak a honvédek, valahol még lobogtatják a szabadság zászlóját. Görgeinek még együtt van a serege, — hogy hol és merre járnak, azt nem tudom. Talán éppen most vivják valahol az utolsó csatát az oroszokkal. Bem még harcol, ő harcolni fog addig, amíg el nem veszik az utolsó ágyuját is és meg nem hal mellette az utolsó székely honvéd. De már Damjanich törött lábával be van zárva Aradra, az már többé nem ül lóra. Ki fogja megmenteni ezt a szerencsétlen országot? Vécsey? Dembinszky? Egyik sem. Egy darabig még harcol Bem az erdélyi végeken, azután mindennek vége. Először azt gondoltam, hogy magamnak is oda kell sietni, ahol még halni lehet. De használ-e ennek a szegény nemzetnek az, ha egygyel több ember hal meg? Nem lesz-e nagyobb szükség az élőkre. Egy halott csak egy halott, de ha én élek, az én szavamnak talán ezernyi ezer ember ereje lesz. Elhoztam Juliát és elhoztam a fiam, azzal az akarattal, hogy valahol meghuzódom, elbujdosva, elmenekülve az emberek elől, várom meg, míg lezajlik a vihar. Azután talán hasznomat veszik még. Ha úgy gondolod, hogy itt maradhatok, akkor itt maradok. Van még egy kis pénzem abból, amit a kormánytól kaptam, talán szerezhetek egy házacska, egypár hold földet adósságra. Valahogy megélünk addig, míg megint lesznek könyvek, lesznek ujságok és lesznek magyar nők, akik kérdezik: vajjon hol él Petőfi, ir-e még?

Orlay szó nélkül hallgatta végig a hosszú panaszkodást, csak itt szakította meg a költő beszédét.

— Nem kell házat se vened, Sándor, meghuzódhattok nálunk. Apám, anyám örül, ha körünkben maradtok. Azután majd csak lesz valami...

— És ha Erdélybe mennék? — kérdezte Petőfi. — Mit gondolsz? Nem volna-e jobb, ha meghuzódnám a széke-

lyek között? Valami hegyoldalba ragasztott kis faluban, ahová a madarak is csak ünnepnapon néznek be.

— Maradj itt, Sándor, — szólt komolyan Orlay.

Bementek a házba, ahol közben Julia már egész otthonosan elrendezkedett. Petricsné kinyitotta az első szobát, a cselédek a padlásra szalasztotta, előkerestette az öreg bölcsőt, amelyben valamikor Somát ringatták, a bölcsőből kikergették az egereket, kiverték a port, beállították a szobába és Petőfi Zoltán ur megszokott bömbölésével átvette az uralmat a ház fölött.

Petőfi magához ölelte Juliát:

— Itt maradunk.

Az asszony engedelmesen szólt:

— Ugy lesz, ahogy te akarod, Sándor...

Estére hazajött a gazdaságból az öreg Petrics, a férfiak elpolitizáltak a verandán. Petricsné a gyermeket csudálta és Julia büszke volt a gyermekre.

Igy kezdődtek a mezőberényi napok. Julius 5-én este érkezett Mezőberénybe Petőfi. Másnap délelőtt a gyermeket csudálván, eszébe jutott, hogy maradandóbbat, értékesebbet nem írhat Mezőberényben, mintha megírja gyermeke életét. A gyermek ekkor összesen hat és fél hónapos volt.

A költőkirály kiment a méhesbe, tollat, tintát vitt magával és szép gömbölyű betűvel kezdte megörökíteni Zoltánt:

»Született Zoltán fiam december 15. 1848, déli tizenkét órakor, Debreczenben, a Harminczad-utczában, Ormós szabó házában az utcára nyíló kapu melletti szobában.«

»Szeptemberben beállván katonának, feleségemet szüleimhez vittem Erdődre, de az ottani lakás később az oláh-lázadás miatt nem lévén eléggé biztos, Debreczenbe szállítam őt, hol zászlóaljammal feküdtem. Így érte szegény fiamat az a szerencsétlenség, hogy Debreczenben született.«

»Debreczenben és ami több: pénteki napon.«

Irt-irt és délben jókedvűen dicsekedett, hogy Zoltánt megörökitette a halhatatlanságnak és Debrecenről is megmondta a véleményét.

De jókedve nem sokáig tartott.

— Vajjon bevonultak-e a muszkák Pestre? — kérdezte szinte önmagától és délután már nem folytatta Zoltán életrajzát, hanem verset írt. A vers címe ez volt: »Szörnyű idő«.

Nehezen multak a napok. Petőfi telve volt nyugtalansággal, s ezt a nyugtalanságot Julia kedves figyelmessége, mindent csak helyeslő asszonyi finomsága sem tudta enyhíteni. Nehezen készült Zoltán életrajza, hol ezért, hol azért hagyta abba írását Petőfi. Egy napon elhatározta, hogy megírja azokat a történelmi eseményeket, amelyekben a legjobban megnyilvánult a Habsburgoknak Magyarországgal szemben érzett gyűlölete. Jegyzetei között megtalálta azt a kis kivonatot, amit a Wesselényi-féle összeesküvésről készített Horváth Mihály: Magyarok történetéből, a kivonat nagyon megragadta, munkára ösztönözte és elkezdte írni történelmi színművét, Karaffa eperjesi hóhérvadásáról. De ezen is rendszertelenül dolgozott. Orlay érezte, hogy Mezőberény kevés szórakozást nyújthat a költőnek, ezért többször bevitte Gyulára, hol Szakál Lajos, a népdalköltő, és Sárossy Gyula társaságában töltötték az időt. Petőfinek jól esett, hogy költők között költészetről beszélhetett és büszkén fogadta vendéglátói hódoló barátkozását.

Gyuláról mindig sietett haza, aggódott, hogy közben kósza osztrák, vagy orosz csapatok érkezhetnek Mezőberénybe, Juliával, vagy Zoltánnal valami baj történhet.

Julius 11-én hallotta a hirt, hogy Arany János baj nélkül haza érkezett Szalontára. Azonnal levelet írt Aranyinak.

„*Kedves Barátom,* az napon, melyre hirdettük a népgyűlést, a melyre föllovalt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén

vivandó véres, elhatározó, utolsó leheletünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt stb. mint ő maga mondá: ugyan az napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek — hegedűszóban persze — hogy eszéágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbbé ott hagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábolni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség s hol hazamentő irhája nagyobb biztosságban lehet. Én ezen komisszára teljes erőm és tehetségem szerint dühbe jövén, s megemlékezvén még előbbeni sebeimről is, kaptam magamat, felszedtem sátorfámat s másnap családommal együtt ide e békési magányba bujdokoltam azon óhajttással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sorsom; s most itt vagyunk, s a mely percekben végkép felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok. Hát ti mit csináltok, hogy vagytok? add tudtomra, valamint azokat is, amik az utóbbi időkben a világon és Magyarországon történtek, mert én, mióta Pestet elhagytam, semmit sem tudok. Te mégis csak közelebb állasz az eseményekhez, vagy legalább a hírekhez. Irj mielőbb. Az utolsó posták íde Gyula és Csaba. Isten veletek, ölelünk benneteket! barátod

Petőfi Sándor.

Nyugtalanságban, vagy erőszakolt nyugalomban teltek a napok. Petőfi féltette asszonyát az ijedelmektől. A családi beszélgetések leginkább a gyermek imádásában merültek ki.

Sokat sétált, itt is feltűnt az atyafiaknak furcsa sietős járás-kelése, különösen azt nem értették, miért járkál mindig az ut közepén, örökké Istent kísértve, hogy lovak, tehenek megtaposhatják, neki mehetnek. Sétái közben sokszor találkozott hirhozókkal, rongyosan vándorló sebesült honvédekkel. Egyik Szeged felől jött, onnan hozott valami hirt, mindig csak rémes híreket, másik arról tudott, hogy Aradnál Damjanich került szorongatott helyzetbe, a harmadik Erdély felől jött, ahol még mindig diadalmasan harcolt Bem.

Bem felől mindig csak jó híreket hallott. Sokszor megfordult az eszében, hogy mégis csak Erdélybe kellene menni, ott a legbiztosabb a világ. Erről sokat beszélgetett Orlay-val, de az mindég lebeszélte a vándorlásról. A gyermeket és az asszonyt emlegette s ilyenkor a költő sokszor szidalmazta önmagát, hogy miért vitte romlásba azt a gyönyörű gyerek-asszonyt, miért nem hagyta otthon az apjánál.

Egy szegedi hirhozó elmesélte, hogy a kormánnyal együtt Szegeden van Egressy is.

S hogy a kormány Szegedről is tovább készül...

III.

Szegedről jöttek, Erdélybe mennek

Julius 17-én Petőfinek eszébe jutott Damjanich. Aznap bátorságos híreket kapott Arad felől, gondolta, hogy meglátogatja a tétlen várparancsnokságra kárhoztatott hős vezért. Megkérdezte Orlayt, hogy elmenne-e vele Aradra. Csak egynapos látogatásra, ott megtudnak egyet-mást a harctéri helyzetről, az oroszokról s valami biztosabb hirt hallanak Erdély felől. Orlay szívesen vállalkozott az utra. Éppen egy nappal előbb kezdte festegetni Petőfit, úgy, ahogy a költő mezőberényi életét magára parancsolta: pongyolában, öreg karosszékekben ülve, kezében csibukkal, félretett karddal. Ez a munka igazán várhatott addig, amig megjárják Aradot.

Áthivatták Csipkár Pál szücsmestert, megkérdezték, elvinné-e őket Aradra Bonyhai Benjamin fedeles kocsiján, mennyit kér az utért.

Csipkár 10 forintért vállalta az aradi fuvart. Megállapodtak abban, hogy másnap kora reggel indulnak Arad felé. Kora reggel, mert vad kánikula uralkodott az alföldön.

Julia és Petricsné utravalót sütött, Damjanichnak is

készítettek valami apró kézimunkát, hogy Petőfi megörvendeztesse vele a szolnoki hőst. 18-án korán keltek, csak a gyermek aludt. Reggelihez ültek, még nem is végeztek vele, mikor megállt az udvaron Bonyhai Benjamin kocsija. Orlay kiüzent a gazdának, hogy várjon. Várhatott volna nyugodtan, de Petőfit valami nyugtalanság üzte, kergette.

— Ha itt a kocsi, akkor menjünk, — mondta és felkelt az asztaltól, ott hagyta a reggelijét. Orlay nem tehetett egyebet, követte a példáját. Kimentek, betelepедtek a kocsiba. Az asszonyoktól elbucsuztak.

Csipkár az Isten nevében utnak indította a két lovát. Mikor a kocsi kifordult az utra, mögöttük megcsikordult a kapu. A két ló megugrott, nekirohant az ut tulsó oldalán levő kőkerítésnek. Nagyot roppant a kocsi rudja, összetörött.

Orlay tréfával próbálta elütni Petőfi bosszuságát:

— Látod, még a lovak is azt akarják, hogy megegyük a reggelit...

Leszálltak a kocsiról, visszatértek a házba, ettek.

Egy szolgáléényt a kovácsért szalasztottak, aki pár perc múlva megérkezett a szerszámaival és az inásával. Kezdte foltozni a kocsirudját.

Valami mozgolódás támadt az uccán. Petőfi felugrott az asztaltól.

— Kik jöhetnek, hová mennek?

Két kocsi vágtatott el a ház előtt, a kocsin honvédek. A vágtatásnak Petricsék házán túl pár lépéssel vége szakadt, ott valami vendéglőt sejtettek a jövevények, a honvédek leugráltak a kocsikról.

Az első kocsiról lelépett egy daliás termetű férfi.

— Nézzétek csak, Egressy Gábor! — kiáltott Petőfi.

Kiszaladt az uccára, Orlay utána. A két barát boldog örömmel üdvözölte egymást.

— Honnan jöttök? — kérdezte a költő Egressyt.

— Szegedről jövünk, Erdélybe megyünk.
— Pihentek egy félórácskát?
— Persze, hogy pihenünk, — mondta Egressy. — Azért jöttünk erre, hogy lássalak. Orlayéknál vagytok? Hogy van Juliska? Sir-e sokat a gyerek? Tudjátok-e már, miért sir — ha sir?

A másik kocsiról leszállt egy honvédtiszt, Kiss Sándor ezredes, Bem szárnysegédje. Köszöntötte Petőfit, bemutatkozott Orlaynak.

— Visszük magunkkal Sándort, — mondta.

A költő tiltakozott.

— Nem megyek.

— Már pedig én nélküled nem mehetek Bem elé.

— Hol van Bem?

— Engem Háromszékből küldött Szegedre, a kormányhoz.

— A kormány még Szegeden van? — kérdezte csendesen, aggodással Petőfi.

— Még ott van...

— És Bem?

— Azt parancsolta, hogy bárhol légy, menjek utánad. Akár Szegedről, akár máshonnan, vigyelek magammal a táborba. Egressytől hallottam, hogy Mezőberénybe indul, ezért csináltunk egy vargabetűt Berény felé.

— Egressy is Bemhez megy?

— Oda. A Bem tábora az egyetlen biztos hely a »rebellisek« számára.

A költő csak a fejét rázta.

— Én nem megyek. Elég volt a vándorlásból...

Orlay közbeszólt, reggelire hívta az urakat, a honvédeknek leakasztatott egy oldal szalonnát a kamrából, kivitte nekik az udvarra, a nagy akácfa árnyékába.

A vendégek is asztalhoz ültek. Reggeliztek.

Az ut szélén a kocsi mellett dolgozott a kovács, foltozta az összetört rudat.

Petőfi meghallgatta a szegedi híreket. Igen rossz hírek voltak. A költő felkelt az asztaltól, szó nélkül kiment a szobából.

Egressy aggódva fordult Juliához.

— Mit csinál itt?

— Nyugtalan.

Sándor sokáig volt odakint. Julia kinézett az ablakon, aggódó tekintettel kísérte az urát. A költő Csipkával beszélgetett, azután hosszú, nagy léptekkel mérte az udvart. A katonák szalonnázás közben megéljeneztek, erre elmosolyodott, de hamarosan visszaesett előbbi komor hangulatába.

Hirtelen meggondolta magát, nagy sebbel-lobbal visszatért a szobába, leült az asztal mellé.

— Beszéltem Csipkával, — mondja. — Tíz forintért elvisz Váradra is. Neki mindegy, hogy Arad, vagy Várad. Hát ha neki mindegy, akkor legyen — Várad...

A feleségéhez fordult.

— Mit mondasz Juliskám, menjünk?

Az asszony komolyan szólt.

— Ahová sorsod vezet, én követlek, tőled el nem maradok...

Petőfi feleségéhez hajolt, átkarolta derekát, babusgatva szólitotta.

— Hát mégis csak úgy lesz, ahogy Pesten kiterveltük. Elmegyünk Erdélybe, a székelyek közé. Valahol az Isten háta mögött keresek egy kis falut, a kis faluban házat, kertcskét. Megveszem és oda viszem Juliskámat. Ez lesz a mi igazi tavaszunk. Fészket rakunk, mint a fecskék, senkire nem gondolva, csak magunkra és arra az alvó kis-királyra...

Érezte, hogy valami magyarázattal tartozik hirtelen elhatározásáért. Egressyhez fordult.

— Lásd, Gábor, én nem fontolgatok sokáig. Nálam minden a pillanat szüleménye. Mire rögtön határoztam magamat: még mindig jól ütött ki. Különben is, barátom, fátum szerint kell történnie mindennek; azért mindegy, akár fontolgatunk, akár nem.

Az asszonyok csomagoltak, Petőfi pedig az írásai felől rendelkezett. Tárcáját, kézirateit Orlaynál hagyta.

Reggel nyolc órakor Petőfi feleségével, a dajkával és Zoltánnal elindult Várad felé.

A gyermek még aludt, mikor a kocsira tették.

Orlay sokáig állt az uton, nézte a porbavesztett kocsik nyomát, mintha utoljára nézné a kocsi utasait.

A három kocsi pedig vágatott Erdély felé.

Váradon tul, Ugrán Petőfinek eszébe jutott Arany. Szalontán át is mehettek volna, de nem gondoltak rá, elkerültek. Petőfi bánkódott is emiatt, megkérte az ugrai papot, írjon Szalontára a nótáriusnak, hogy köszönti Petőfi és ő Erdélybe megy...

Futott a végzet útján.

IV.

Az utolsó bucsu.

Miklós Miklós, a tordaiak református papja, kora délután a kaszinóba igyekezett, hóna alatt az ujságokkal, amelyeket valamilyen uton-módon mégis csak elhozott a posta Váradról. A pap már elrontotta a maga napját a hirekkel, igazságérzete diktálta, hogy ha már a magáét elrontotta, rontsa el másokét is.

Beballagott a kaszinóba, leült az olvasószobába, kitergette a lapjait, a szolgálával üzent az asztaltársakért:

— Megjöttek az ujságok.

Hamarosan összegyűlt a társaság. Ügyvédek, orvosok, tanáreberek, a református egyház vezetői. Körülülték a kerek asztalt és Miklós Miklós eléjük tolt az ujsághalmazt.

— Olvassátok... Nyakunkon a muszka...

A legfiatalabb az öregek között — a fiatalok valahol Bem alatt járták Erdély uttalan utait, — szemére rakta az okuláriumot és kezdte a felolvasást. Frissen kezdte, de hamarosan belefáradt. Fárasztó híreket hoztak az ujságok.

Az egyik tanárnak eszébe jutott, hogy egy diákjának az apja érkezett a városba Meggyesről. Ott már láttak orosz portyázókat. Lovas kozákok száguldoznak faluról-falura, bőrkucsma a fejükön, hosszú pika a fegyverük. A tótok megértik a szavukat, de bizony Meggyesen hiába kerestek tótokat. A tisztek németül is beszélnek.

— Ki azon átkozott magyar, aki e sehonnai bitangokkal szóba elegyedik?! — dörgött a pap.

A többiek csak hümmögtek.

— Ha azt fogja mondani a muszka, hogy nyissam ki a számat, mert felgyujtja a házamat: — én is szóba elegyedek vele, — kockáztatta meg kellő óvatossággal valaki.

— Hát elveszett a szabadság...

Estefelé Miklós Miklós a hóna alá szedte az ujságjait, elindult hazafelé. Utközben meg-megállították barátok, tisztelők, nyugtalankodó hivek. Fárasztó volt minden mondat, amit el kellett mondani a szabadságról és az oroszok jöttéről.

Már Bemben sem bíztak az emberek. Pedig eddig mindenki a lengyelre esküdött.

Otthon nagy csendben fogyasztották a vacsorát. Eszter asszony ismerte az urát. Ha hallgatott, — nem jó volt zavarni. A három leány — Gizella, Ida, Hermina — nem mert szólni.

Csak a hálósobában, az éjszakára szóló búcsúzkodás közben simogatta meg gyengéden a pap felesége fejét.

— Nehéz napokat éltünk, úgy látszik, még nehezebbek jönnek...

— Vajjon nem szükséges-e menekülnünk innen? — kockáztatta meg az asszony a kérdést.

— Én nem hagyhatom itt a hiveimet, — szólt elhatározottan a pap. — Hogy veletek mi lesz — nem tudom...

Elcsendesedett a paplak...

— — — — —
Este tíz óra lehetett, mikor kocsizörgés zavarta meg a tordai ucca csendjét. A kocsizörgés a paplakig tartott, ott megállt a szekér, szálltak az utasai és pár pillanat múlva a paplak nyitott tornácán kopogtak a lépéseik.

— Miklós Miklós! — kiáltott egy férfihang.

A pap kiugrott az ágyból, köpenyébe burkolta magát, szólította a feleségét:

— Kelj fel, szívem! Ha jól hallom, Petőfi van itt...

Kiszaladt a tornácsra, a sötétből eléje lépett a költő.

— Kedves barátom...

A két régi barát összeölelközött. Petőfi gyorsan kibontakozott az ölelésből, kézenfogta azt a fiatal asszonyt, aki mögötte meghúzódott.

— Itt van a feleségem... Szeressétek úgy, mint engem szerettek... És ez a fiam — de fel ne költsetek, mert éppen a királyságáról álmodik... — mutatott nevetve az alvó Zoltánkára, aki a dajka keblére borulva, hátat fordított a világnak és bizony semmivel sem törődött.

Nyílt az ajtó és a befelé tartó vendégeket tárt karokkal fogadta Eszter asszony.

Már felzavarta a cselédeket, lámpát gyújtott az ebédlőben, a konyhában tüzet raktak, készítették a vacsorát.

Magához ölelte Petőfinét.

— Hát téged választott... Annyit beszélt már rólad, édes lelkem... És ez a fiatok... Nekem is vannak ám leányaim! — mondta büszkén. — Felköltöm őket...

Petőfi tiltakozott a költögetés ellen.

— Majd adnék én annak a csavargó vendégnek, aki éjszaka betör hozzám és még a gyermekemet se engedi pihenni. . . — mondta jókedvűen a költő.

Körülülték a nagy ebédlőasztalt, a gyermeknek és a dajkának hamarosan szállást adtak, Petőfi pedig kezdte mondani a vándorlás hosszú históriáját. Kezdve a Kossuthnál történt kihallgatással, folytatva a mezőberényi napok történetével.

— Így érkeztünk ide Egressyvel és Kiss Sándorral... — fejezte be a történetet. — S innen megyünk tovább holnap reggel Bemhez.

A pap komolyan nézte a fáradt fiatal asszonyt.

— Juliával és a gyermekkel?

— Persze...

— A halálba vinnéd őket... — szólt a pap.

Juliát gyorsan ágybafektették, csak ezután kérdezősködött Miklós Egressy és Kiss Sándor felől. Azok már más szállást kerestek.

— Nekem is akadt volna szállás, — mondja Petőfi. — De nem mertem vállalni, mert gondoltam, hogy holtig ellenségemmé tenném a papot...

— Ugy is lett volna.

— Hát eljöttem és itt vagyok.

Sokáig beszélgettek, éjfélután tért nyugovóra a költő és a házigazda.

Másnap délig ágyban maradt Julia. Ekkor már indulni kellett volna tovább a tábor felé, de az asszony miatt sem Egressy, sem Kiss nem merte sürgetni az indulást. Julia gyenge volt, de nem akart ágyban maradni, felkelt és délutánra kirándulást ajánlott a tordai hasadékhöz.

— Ha itt vagyunk, meg kell néznünk ezt a világnevezetességet. Ki tudja, mikor járunk megint erre, láthatja-e valaha Sándorom? Merre visz a sorsunk...

Julius 20-ikán érkeztek Tordára, 21-ikén délután volt a

kirándulás. Petőfinek most is bolondos jó kedve volt, s ha Sándor boldog volt, Julia ezerszeresen érezte a boldogságot. A gyermeket nem vitték magukkal, elcsigázta szégyent a sok utazás, jólesett a pihenés és Miklósné anyáskodó szeretete. No meg — a dajka is otthon maradt mellette.

Petőfi sétára hívta Juliát, jó órahosszat barangolt vele az erdőben, hegyre föl, hegyről le. Az asszony virágot szedett, csokrot kötött az urának és Egressynek.

A költő elgondolkozva nézte a hegyeket, míg Julia virágaival foglalatoskodott.

— Hol barangol a gondolatod? — kérdezte az asszony.

Sándor körülmutatott a felséges mindenségen.

— Látod, Julia, ez lesz a mi országunk. A madarak muzsikája a cigánymuzsikánk, erdők mélye a fészkünk, források friss vize az italunk, futó szellő simogatása fáradt homlokunk gyógyítója. Ugye szép lesz?

— Vajjon lesznek-e békés napok a mi életünkben, Sándor? — kockáztatta meg az asszony a kérdést. — Lesznek-e olyan napjaink, hogy csak magunknak élünk, magunknak és a gyermeknek... A költő megírja versét, a versért babért és pénzt kap, de senki nem bántja, sehová nem szölitják mellőlem...

— Erdélyben úgy lesz, — szólt meggyőződéssel a költő.

Terveket szöttek, hogy is lesz, mint lesz.

— Marosvásárhelyre megyünk, téged ott hagylak, Juliskám. Keresünk egy barátságos kis lakást és ott vársz, míg visszatérek a táborból. Most már nem tarthat sokáig a háború. Jobbra vagy balra dől, de eldől... Adná a magyarok istene, hogy jobbra dőlne és én Bem oldalán vonulhatnék be a városba, ahol Julia vár a kis királlyal az ölében...

— Nem maradsz mellettem? — kérdezte komolyan az asszony.

A költő majdnem haragosan mondta.

— Bem szölit, nekem mennem kell.

Sietett megbékíteni az asszonyt, átkarolta, mellére huzta a fejét, összecsókolta az arcát.

— Hiszen nemsokára visszatérek...

Az asszony nem tudta átadni magát a csókok örömének.

— Jobb volna, ha nem mennél el, Sándor...

De Sándor menni akart.

Estére hazatértek Tordára. Az ezredes úgy rendelkezett, hogy másnap indulnak tovább, Marosvásárhely felé. Kocsikat rendelt reggel nyolc órára.

Miklós Miklós sajnálkozva nézte az asszonyt, kérlelte a költőt, hagyja Tordán a feleségét. Petőfi nem engedett. Majdnem haragosan vált el éjszakára a házigazdájától. Juliának menni kell. Juliát a maga közelében akarja érezni.

Reggel hét órakor akartak kelni, de már hat órakor felverte őket az uccai lárma.

Parasztlovas állt az uccán, körülvették a népek, kérdegették, honnan jön, hová megy.

Kiss ezredes kirohant az uccára, széttolta utjából az embereket, a jövevényhez lépett.

— Honnan jössz? — kérdezte a székelyt.

— Egy hajtásra Székelykocsárdról, szaladok kifelé Erdélyországból. Nyakunkon a muszka!

Gondterhelten tért vissza az ezredes.

— Nem tudom, eljutunk-e Bemhez... Muszka portyázók járják a vidéket.

Petőfi hallgatott egy darabig, azután a paphoz lépett, átölelte.

— Itt hagyom neked Juliskámat... Légy te az apja, míg érte jövök, vagy érte küldök. Nekem mennem kell, mert Bem szólított. Ne hagyd el szegény feleségemet, vigyázzatok gyermekemre...

Julia égő arccal tekintett maga elé. Miklósné sirva ölelte magához a fiatal asszonyt.

A tordai ref. paplak.
Déli oldala a hosszú
folyosóval, mely
1849-ben nyitott tor-
nác volt deszkapár-
kánnyal. Ezen a pár-
kányon szokott sétál-
gatni Julia mulatságból.



A
tordai
hasadék.



A tordai ref. paplak.
Nyugati homlokzata
a Petőfi-emléktáblával.
Előtte virágoskert,
mely 1849-ben is kert
volt. Itt lakott Julia
Zoltánnal 1849 aug.
14-ig.



— Itt maradsz, édes leányom...

A fiatal asszony mereven nézte az urát, mintha ismeretlen veszedelemtől féltene.

— Elhagysz, Sándor?

A költő haragosan bólintott.

— Így kell lenni...

Nyolc órakor kocsira ültek. Az első kocsin ült Petőfi, Egressy és az ezredes. A második kocsira a honvédeket ültették.

— Irni fogsz

— Irok.

— Várlak.

— Várj, vagy a küldöttemet várd, aki biztonságosabb napon utánam hoz Vásárhelyre.

— Téged várlak.

— Én jövök érted... Ha jöhetek... Katona vagyok.

— A gyermek...

Még egy csókra a kocsiba emelte a pólyás apróságot.

A költő visszaadta a gyermeket, még egy bucsucsókra lehajlott az asszonyhoz, azután indulást parancsolt. A kocsis a lovak közé vágott. Elindult a két kocsi.

Julia állt az ut szélén, mozdulatlanul, értelmetlenül bámult utánuk. A por lassan magábazárta a két kocsit.

Az asszonyból halálos sikoltásban tört ki a fájdalom;

— Sándor! Sándor!

A költő már nem hallotta ezt a sikoltást.

Elindult utolsó útjára, ahonnan soha nem tért vissza. Itthagya a gyerekasszonyt a gyermekével.

V.

Az első hír Segesvárról.

Beköszöntött az első este — Petőfi nélkül.

Az asszony felszárította a könnyeket, amelyeket a búcsúzásnál ejtett és vigasztalagta magát, hogy Petőfit nem érheti baj.

Miklós Miklós telve volt nyugtalansággal. Járt, kelt a paplakban, majd kalapját vette, elsietett otthonról, híreket hallani a városban. Visszatért, mondott egy-két odavetett szót a feleségének, azután megint csak magában dult-fult, majd újra vette a kalapját, elment és — mikor visszatért, csak az udvaron virító virágokkal és a fák leveleivel társalgott. Annyira megtelt nyugtalansággal, hogy már az asszonyok vigasztalagták, próbálták visszaállítani lelke egyensúlyát.

— Az Isten nem állhat a zsarnokok mellé...

A pap békétlenül tiltakozott az Isten emlegetése ellen.

— Hagyjatok békét az Urnak, mert ha belevonnám ebbe a harcba és végül elveszne az igazság, hová tenném az ő igazságát, hogyan menteném bukásunkat...

A városban arról beszéltek, hogy százezer oroszzt küldött a cár Erdélybe, el akarja fogatni Bemet és vagy felakasztatja vagy Szibériába küldi az öreg lengyelt. Csak Bemtől fél a cár, nem is a magyarokkal, hanem Bem sorsával törődik, tőle akar szabadulni.

A szalontai dajka, akit Petőfiék végighurcoltak magukkal a félországon, hallott valamit ezekről a hírekről, siránkozva kérlelte Juliát, hogy küldjön valakit az ura után: jöjjön vissza, mert a muszkák senkinek sem kegyelmeznek, ha Bem mellett találják...

Julia elkergette a siránkozó asszonyt.

Nem lehetett Petőfi után küldeni, — ki tudja, hol jár

már, — és hiába küldene utána. Ha maradni akart volna, — el se ment volna Bemhez.

Csak a gyermek volt boldog és elégedett, semmiről sem tudott semmit. Ha kedve kerekedett, fujta a maga rendes nótáját, ordított, köszörülte a torkát, ha pedig kacagó kedvében volt, akkor eljátszadozott Miklós Miklós leányaival.

Másnap estére visszaérkeztek a kocsik, amelyek Petőfiéket vitték Marosvásárhely felé. A gazda levelet hozott Petőfitől.

»Kedves lelkem Juliskám, késő este van. Az imént értünk ide. Holnap korán reggel indulunk Udvarhelyre. Bem utolsó levelét Brassótól félnapi járó földre írta ide ezelőtt három nappal. Nem tudom, hol kapjuk meg? talán Brassóban vagy már azon is tul.

Tisztelem Miklósékat.

Csókkollak titeket, szentségeim.

Irni fogok, valahányszor lehet.

Légy nyugott és béketűrő, a mennyire lehetsz.

Higy!

Remélj!

Szeress!

*a sirig és a siron tul örökre
húséges férjed*

Sándor.»

Ezt a levelet 22-ikén este írta Petőfi Marosvásárhelyen. Onnan — mint a levélben írja — másnap tovább mentek Bem után.

Az asszony összecsókolta a levelet, a kis Zoltánnal is összecsókolattatta. A levél letörölt minden aggodalmat a szívről. Ezerszer türelmesebb lett, pedig semmi oka nem volt a nagy hangulatváltozásra, hiszen a levél az első állomásról kelt. Akkor írta a költő, mikor még arcán melegedett a felesége búcsúcsókja.

De az asszonyok kiszámíthatatlanok.

Csendesen pergett egyik nap a másik után. A tordai papnál igen sok vendég fordult meg. A látogatások inkább az érdekes vendégnek, mint a papéknak szóltak. Hogyne! Petőfi Juliskája, a híres erdői kisasszony, aki otthagya a gazdagságot, hogy kövesse a költőt, — itt élt, beszélni lehetett vele mindenféléről, legfőképpen az uráról...

Pedig talán unatkozott is Julia az egyszerű polgárembek között.

Terhes volt a barátkozásuk, amely végeredményben mindig abban találta a végét, hogy a barátkozó urasszonyok más, harmadik társaságban elmondhatták:

— Ma Miklósnál voltam, beszéltem Petőfinével... Furcsa asszony... Francia könyveket olvas és azokról beszél... No, — meg az uráról beszél...

Nem szabad csudálkozni ezeken a megjegyzéseken. Petőfi a derék nyárspolgárok képzeletében valahol a világcsavargó garabonciás közelében élt, aki pórias verseket irt...

Mennyivel szebb verseket irt például Vachott Sándor ur. Julia várta a híreket Sándor felől.

Egy szép napon furcsa szórakozást talált. A paplak bejárat felőli frontján nyitott tornác huzódott végig. A tornácnak fakorlátja volt. A fiatal asszony a korlát élére állt és nyaktörő sétákat csinált végig a korláton. A folyosón Petőfi Zoltán ur hangoskodott a dajka ölében és a gyerekeknek nagyon tetszett az anyja furcsa szórakozása. Nagyokat kacagott, tapsolt is hozzá.

Julia boldog volt.

Várta Petőfit, vagy a hírét.

Julius 30-án levelet kapott Marosvásárhelyről. Ismét Marosvásárhelyről. Mikor a keltezést olvasta, felsikoltott örömeiben. Sándor a szomszédban van, talán hazafelé tart. De a levélben szó sem volt a hazatérésről.

»Marosvásárhely, jul. 29. 1849.

Kedves édes Juliskám, e pillanatban értem ide vissza hat nap szakadatlan utazás után. Fáradt vagyok; kezem úgy reszket, alig bírom a tollat. Megkaptad-e előbbeni két levelemet? egyiket innen, a másikat Kézdi-Vásárhelyről irtam. Elmondom röviden utamat. Itt hallottuk, hogy Bem egy csapattal Moldvába ment. Utána rugaszkodtunk Udvarhely, Csik-Szereda, Kézdi-Vásárhely, Bereczk felé; ott találkoztam vele, már visszajött Moldvából, hova lázító proclamatiókat vitt be s ráadásul kegyetlenül megdöngtetett négy ezer orosz egy zászlóaljjal. Bereczken jön hozzá a tudósítás, hogy Szász-Régennél megverték a mieinket, s ezek borzasztóan szétfutottak, vágatott tehát ide a bajt helyrehozni Kézdi-Vásárhelyen, Sepsi-Szentgyörgyön, az Erdővidéken, Udvarhelyen keresztül; én vele. Rohantunk szinte megállás nélkül. Iszonyú út volt. Most vagy két napig itt leszünk, míg a sereget egy kissé rendbe szedi, aztán mit teszünk? Ő tudja. Előbbeni levelemben írtam, hogy Csik-Szeredának és Kézdi-Vásárhelynek gyönyörű vidéke van; Sepsi-Szentgyörgy talán még szebb, a város is jobban tetszik. Majd körülményesebben megvizsgáljuk, ha együtt utazzuk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék. Bemmél Bereczken találkoztam; megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő oda pillant, megismer, elkiáltja magát és kinyújtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borúltam, s összeöleltük és csókoltuk egymást: »mon fils, mon fils, mon fils!« szólt az öreg sírva. A körülálló népség azt kérdezte Egressi Gábortól, hogy »fia ez a generálisnak?« Most még sokkal nyájasabb, szivesebb, atyáibb írántam, mint eddig, pedig eddig is az volt. Ma azt mondta a másik segéd-tisztnek: »Melden Sie dem Kriegsministerium, aber geben Sie Acht, melden Sie das wörtlich: Mein Adjutant der Major Petőfi, welcher abgedankt hat wegen der schändlichen Behandlung des General Klapka, ist wieder in Dienst getreten.« Szinte ma az utban mondta, hogy neked itt Maros-Vásárhelyt csináljunk szállást, s ide hozzalak. Nekem is ez a fő vágyam, de míg erősebb lábra nem állunk a szomszédban levő oroszok irányában, addig ezt

tenni nem merem. Csak két mérföldnyire vannak innen, s az ide valók a napokban is szétfutottak, mint a csirkék. De mihelyt némileg biztos lesz e hely, az lesz első dolgom, meg lehetsz felőle győződve. Hogyan vagytok, kedves, édes imádott lelkeim? ha én hallhatnék valamit felőletek! ha lehet, ha valahogy szeret ejtheted, írj ha csak egy szócskát is, édes angyalom. Én nem mulasztom el az arra menő alkalmakat. Szopik-e még a fiam? válaszszátok el minél előbb, s tanítsd beszélni, hogy megleljen. Csókolom a lelketeket és szíveteket miljomszor számtalanszor

imádó férjed

Sándor.»

Az asszony boldog volt. Petőfi nem jön haza, de jól van s ha fáradt is, Juliájára gondol.

Egy levél elveszett. Az, amit Kézdi-Vásárhelyről írt Sándor. Hol lehetett volna keresni ebben a zavaros időben? Meg nem is volt érdemes utána járni. Hiszen újabb levél érkezett. Újabb levél, újabb napról és közelebbről.

A levelet felolvasta Miklóséknak.

— Fészket fogunk rakni Háromszékben... Ez volt az álma.

Miklósné duzzogott egy kicsit:

— Ugy beszélsz, lelkem, mintha terhünkre volnál... Ha vége lesz a háborúnak, itt fogtok pihenni. Sándor fáradt lesz a hadjárattól, te boldog a viszontlátás miatt.

Petőfiné jókedvűn tiltakozott a tartóztatás ellen.

— Nem lehet várni! Dehogy várunk... Egy napot se várunk...

Másnap — július 31-én — ebéd után a folyosóra telepedett a gyermekkel és hosszú magyarázatokat tartott neki a háromszéki fészekrakásról.

— Petőfi ur verseket fog írni és szeretni fogja Juliskáját. Zoltán ur jó gyerek lesz, nem veszekszik a dajkájával. Kap egy fehér báránykát selyemgyapjúval, nyakában kék szalaggal,

a szalagon aranycsengővel. Ezzel a kis báránnyal fog játszani Zoltán úr és ő lesz a világ legaranyosabb, legjobb gyereke...

Zoltán ur egy darabig béketűrőssel hallgatta a gagyogást, azután belebeszél a maga módján, végül rendes szokásához hiven sirni kezdett. Ezt már nem szívesen hallgatta Julia. A gyereket átadta a dajkának, kezébe kapta Miklósné napernyőjét, kiment sétálni a Rákos partjára...

Már alkonyodott, mikor hazatért.

A pap nem volt otthon, már egészen sötét volt, mikor hazaért. Szótalan volt.

Megvacsoráztak.

Vacsora után Julia megtörte a csendet, kérdezte a papot:

— Hallott-e valami hirt?

Szentmártonból lovas küldönc érkezett a vármegyéhez. Postát hozott és azt mondja, hogy mikor délben elindult onnan, erős ágyudörgést hallottak Fejéregyháza, vagy Segesvár felől... Valahol Bem csatázik az ellenséggel...

Petőfiné bizakodva fogadta a hirt.

— Bem megveri az oroszokat és Sándor hazajön... Talán már holnap estére itthon is lesz...

Jókedvű volt egész este. Pesti históriákat mesélt Miklósnak. Jókai és Laborfalvi Róza szerelméről, Kossuthnéról, az »öreg« Vörösmartyról.

Másnap délben még mindig nem tudták, hogy mi történt Bem csatájával. Estig semmi hír nem érkezett.

Este vacsoránál ült a Miklós család és Petőfiné. Mikor a végére értek, a fiatal asszony panaszkodott a nagy meleg miatt, ami a szobára nehezedett. Kiment a folyosóra és ott üldögélt egy darabig, majd ismét a korlátra lépett, ott egyensúlyozgatta magát.

Annyira elmélyedt a gondolataiban, hogy észre sem vette egy lovas érkezését. A lovas le sem szállt a lováról, csak megállt a kiskapunál, onnan szólt egy kint ácsorgó cselédnek, hogy hívja ki a papot. A cseléd beszaladt a szobába.

— Egy úr van itt... Honvédtiszt...

Miklós kiszaladt az udvarra, utána az egész családja. A félhomályban nehezen ismerte meg a jövevényt. Ugron Sándor volt. Leszólt a lóról.

— A segesvári csata elveszett!

— Nagy Isten! És Petőfi? — kérdezte a pap.

— Petőfi elesett... — szólt Ugron, búcsúra nyujtotta a kezét és vágatott tovább. — Menekülnöm kell, mert jönnek az oroszok, — kiáltott vissza magyarázatképpen.

A folyosó vége felől csengő hang zavarta meg Miklósék megdöbbent hallgatását.

— Nem hiszem én azt... — mondta Julia.

— És miért nem? — kérdezte a pap. — Hiszen Petőfi is ember volt...

Julia leszállt a korlátról, kiment az udvarra, erős kézzel megszorította a pap karját.

— Nem hiszem, hogy Petőfi elesett. Az lehetetlen. Nekem sejtelmeim lettek volna és — az én sejtelmeim nem csaltak meg soha...

A pap nem tudott mit mondani erre a nagy hitre. Bevonult a dolgozó szobájába, imádkozott a magyarok istenéhez. Később óvatosan kinyílt az ajtó, Julia dugta be a fejét.

— Petőfi nem halt meg... — mondta. — Haza fog jönni. Én most aludni megyek. Ha éjszaka megérkezik, költsenek fel...

Petőfi nem érkezett meg éjszaka és a következő éjszaka sem érkezett meg. Soha többé nem érkezett meg.

VI.

Öröködbe, Uram, pogányok jöttek...

A tordai pap álmatlanul töltötte ezt az éjszakát. Ugron Sándor szavának hinnie kellett és értelmetlenül állt a gyermekasszony nagy-nagy bizodalma előtt.

— Szólj hozzám, Uram, világíts meg engem... — fohászzkodott nagy kinlódásában.

A felesége csendesen sirdogált mellette.

— Miért is engedték, miért is engedték...

A pap kikelt ágyából, magára húzta hálóköntösét, kiment a tornácra, belebámult a szép nyári éjszakába, kereste a választ a nagy kérdésre: miért kellett elmenni Petőfinek és miért kellett elpusztulnia.

— De elpusztult-e vajon? — kérdezte megint kételkedve és az éjszaka csillagtengerétől várta a válasza. Legfeljebb a kutyák ugattak értelmetlen vad haraggal, ezeknek a szavából nem kapott választ.

Leült a tornácra, két tenyerébe temette a fejét, idézte a költő képét. Előtte állt frissen, egészségesen, viruló jólétben, sebek nélkül. Mosolygós, jókedvű volt az arca, csak akkor komorodott el szellemképe, mikor a csatáról kérdezte a pap tekintete.

Megsimította a homlokát, Petőfi nem volt sehol.

Felkelt, óvatos lépéssel Julia szobájának ajtajához lopakodott, kezét a kilincsre tette, az ajtót óvatosan betolta maga előtt. A holdvilágos éjszaka fehér világossága bekúszott a szobába, felsuhant az ágy fehérségére, rávilágított az asszony arcára. Az asszony édesded nyugalommal aludt, talán éppen Sándorról álmodott. Mellette aludt a gyermek, az anyja álmában is magához ölelte.

— Nem! Sándor nem halhatott meg... — mondta a pap és csendesen visszahúzódott.

Visszatért a felesége mellé, próbált aludni, de nem sikerült. Reggel fáradtan, álmosan ébredt, de nem érezte az álmodását. Csak a nagy-nagy bizonytalanságot érezte, amelyet óráról-órára jobban eltörölt lelkében az a meggyőződés, hogy Sándor mégis odaveszett...

Bizonyosan ott volt, ahol legjobban osztogatták a halált. Az volt az álma, hogy a csatatéren fog meghalni.

— — — — —

A virágoskertben találta Petőfinét. Őlében a gyermekkel lépett le a verandáról.

— Sándortól nem érkezett híradás? — kérdezte Miklóst.

— Nem. Nem érkezett híradás...

Az asszony visszafordult, lassú, fáradt lépéssel ment végig a tornácon. A tornác végén leült rendes helyére, a gyermeket babusgatta.

— Zoltán jó gyerek lesz, apukát szereti, anyukát szereti, apuka szereti Zoltánt, anyuka szereti Zoltánt...

A pap odasétált, a korlátra könyökölve, szembenézett az asszonnyal:

— Julia... Ön hiszi, hogy Sándor él?

Petőfiné komolyan ránézett a papra:

— Hiszem, hogy Sándor nem hagyott itt engem és nem hagyta itt a fiát... Én megéreztem volna...

— — — — —

Kevés idegen járt a ház előtt. A tordai hivek békés uccába helyezték a papjuk hajlékát, nem akarták, hogy a járó-kelők zavarják elmélkedésében.

Ezen a napon sok idegen járt-kelt a ház előtt.

Julia kivitetett egy széket a kiskapuba, odatelepedett a gyermekkel és nézte, kérdezte azokat, akik jöttek — Segesvár felől. Sokan jöttek...

Rongyos menekülők, óvatos polgárok, akik vagyonukat

mentették az idegen jövevények elől, tépett ruhájú honvédek viharvert, sovány katonalovak hátán.

— Segesvárról?

— Segesvárról... — hangzott mindig a válasz.

— Elveszett a csata?

— Minden elveszett.

— Bem?

Az egyik azt mondta, hogy Bemet megvédte a külön védangyala. A másik azt mondta, hogy Bemnek szerencséje volt. A harmadik azt mondta, hogy Bem is odaveszett, és Bemmél elveszett a magyar szabadság.

Végre akadt egy honvédtiszt, aki többet tudott.

Mindenki menekült, Bem is szaladt a szaladókkal. Ingványba tévedt, leesett a lováról, félóráig küzködött a mocsárral, végre honvédek jöttek, megismerték az öreget, kihúzták a sárból és Bem menekült...

— Egyedül volt?

— Egyedül volt.

— Petőfiről nem tud? — kérdezte tétován az asszony.

A tiszt nagyon megnézte a fiatalasszonyt.

— Asszonyom ismerte Petőfit?

— Ismertem...

Hosszú hallgatás után mondta a tiszt:

— Bizzon benne, hogy Petőfi megmenekült. Nem volt Bem mellett, tehát nem lehetett azok között, akiket Bem mellől levágott a kozákság. Ha egyedül volt, akkor menekülhetett...

Julia beszaladt a konyhába, boldogan mesélte a papnénak, hogy Petőfi menekülhetett.

— Én éreztem... — büszkélkedett.

A pap a kertben volt és — a tiszt egy darabig nem mozdult a kiskapu mellől.

— Ki ez a hölgy? — kérdezte a papot.

— Petőfiné...

— Gondoltam... Valahonnan ismerem... Készítsék őt el a legrosszabbra. Ott senkinek nem osztottak kegyelmet... Petőfinek se... Csuda volna, ha előkerülne valahonnan...

Halkan, óvatosan mondta, közben az ajtónyílásra figyelt:

— Vannak emberek, akik látták, mikor a kozákok levágták a szabadság költőjét... Ott halt meg, ahová a szive húzta...

Miklós Miklós azon a napon szó nélkül hallgatta Petőfiné bizakodó beszédét. A fiatal asszony minden patkócsattogásra kitekintett, minden ajtónyílásra felugrott az asztal mellől.

— Sándor!

Sándor nem jött.

Menekülők jöttek.

Agyonhajszolt lovak vonszoltak túlszűfolt, megrakott terhes kocsikat, a kocsikon siránczó, rémült emberek... Uri hintókba zsúfolva egész családok jöttek, — minden megmentett vagyonukkal. Minden a rémületről, a menekülés vad lázáról beszélt.

Családi képek, régi fringiák, betörött oldalú régi szekrények, néhány párna, egy bölcső, a bölcsőben siránczó gyermek, mellette cserépedények, vagy sebtiben letépett csipkefüggönyök a gyermekre borítva — döbbenetes látvány.

A fiatalasszony ült a kertben, egyre fásultabban, egyre fásultabban ismételte:

— Sándor is jönni fog...

A gyermek sirt és — Sándor nem jött.

A pap kezébe vette a Bibliát, átment a templomba, magasba emelt kézzel, mint ama régi próféták, mint ama siránczó Jeremiás, elsírta a maga fájdalmát:

— Öröködbe, Uram, — pogányok jöttek...

Alkonyodott és még mindig jöttek-jöttek a menekülők.

Jöttek a véres honvédek, siró asszonyok, fáradt, üres tekintetű férfiak. Julia ült a kiskapuban és folyton kérdezgette:

— Elveszett?

— Minden elveszett...

— Bem?

— Ki tudja?

— Petőfi?

— Ki tudja? Ott mindenkit leöltek...

Egy menekülő odakiáltotta:

— Azt is megölték...

Az asszony sirva fakadt, mire a menekülő visszafordult rémült futtából, vigasztalni próbálta:

— Nem igen fogdosták a honvédeket, de talán Petőfit elfogta valami muszka tiszt... Elveszett, de talán mégis él...

Ez is elég vigasztalás volt az asszonynak.

— Él! Nem halhatott meg...

— — — — —

Másnap fáradtabb, — még fáradtabb, még fásultabb lett. Azon az éjszakán már nem tudott aludni és mintha a gyermek is rosszat érzett volna, többet sirt...

Siralomház volt Torda és halottasház a pap háza.

Most már a hivek is jöttek.

— Menni, vagy maradni?

A pap keményen hátraszegte a fejét, erősebbnek mutatkozott, mint amilyen valójában volt.

— Én itt maradok... Azok sem vadállatok.

Ebéd után már visszahúzódott a szobájába, behívta a feleségét, ő kérdezte az asszonyt:

— Mentek, vagy maradtok?

Az asszony sirt, de — maradt.

— Nem lehet elmenni, nem bírnám a bizonytalanságot, hogy téged talán karóba húztak, meggyilkoltak.

— És ez a szerencsétlen asszony?

- Ő még várja Petőfit.
- Hát nem jött volna már, ha élne?
- Bem menekült és ő vele menekülhetett.
- Küldött volna hirt...
- Abból a szörnyű istenítéletből?

Maradtak. A pap azt mondta, hogy ő marad és az asszony azt mondta, hogy sehol sem olyan biztos, mint az ura mellett.

Ujabb és újabb menekülők rohantak végig az uccán. Most már nem jött több menekülő honvéd, csak menekülő polgárok jöttek. Szörnyűségeket beszéltek a kozákokról. Székelykeresztur felé üldözték Bem szétvert seregét és a menekülő generálist, de portyázó csapatok már Székelykocsárdon is megfordultak. Szénát, zabot rekviráltak és valaki hallott arról, hogy a nők legszebbjét magukkal hurcolták, másokat saját házukban, a férjek, apák szemeláttára megbecsülettek.

A pap most már sürgette a menekülést.

— — — — —

Augusztus elsején érkezett Tordára Vadadi Filep László felesége és Berta leánya. Vadadi Filep László talán nagyszebeni fogoly volt, talán már szabadult, — felesége nem tudta, de nem várhatta az ura hírét, jöttét, menekülni kellett Gyulafehérvárról, ahol az asszony és leánya meghúzódott a zürzavaros időkben.

Vadadi Filep László nemzetőrkapitány volt, magyar érzelmei miatt saját népével, a sárdi atyafiakkal is összeütközésbe került. Nagyszebenbe ment, jelentkezett Puchner várparancsnoknál, az letartóztatta őt. A sárdiak urasági kocsi-kon utána eredtek, ölni akarták a gazdájukat. Puchner beengedte a furcsa küldöttséget, lefogatta, megbotoztatta és visszakergette őket a falujukba. Ezeknek a sorsából gondolta Vadadiné, hogy az urával emberségesen bánnak, de

nem bízott abban, hogy vele is emberségesen fognak bánni az oroszok vagy az osztrákok.

Kislányával kocsiba ült, menekült az oroszok elől.

Augusztus elsején érkezett meg Tordára. A város már teli volt menekültekkel, ők a papékhoz vetődtek, akiket már régebben ismertek.

Vadadiné is hallott valamit Petőfi sorsáról, de biztosat ő sem tudott, mint ahogy senki sem tudott biztosat.

Mikor bemutatták őt a szomorú fiatalasszonynak, aki még várt és bízott, — reggeltől estig a kiskapuban ült és várta Sándort, vagy a Sándor hírét, — vigasztalgatta Juliát:

— Isten csudát tehetett, fiam...

— Sándor nem veszhetett oda... Én megéreztem volna...

Julia egyre csak ezt hajtogatta, a sok szörnyűség láttán egyre kevesebb meggyőződéssel, de még mindig hittel, reménykedve.

Keservesen multak a napok.

— — — — —

Augusztus 14-én délelőtt hazajött a pap a városból. Szobájába hívta Eszter asszonyt.

— Most már menni kell, fiam... — mondta kétségbeesett-komolyan. — Hallom, hogy az oroszok egy darabig üldözték Bemet Székelyudvarhely felé, de az öreg valahogy megint kicsúszott a kezükből, elmenekült. Lehet, hogy Petőfivel, lehet, hogy Petőfi nélkül, de megmenekült. Az üldözés elgyengült, már nem zavarják tovább a honvédeket. Megkezdtek a rendcsinálást, — ezt a hírt üzenték Dicsőszentmártonból. Elfoglalják Erdélyt. A csapatok zöme mifelénk indult. Lassú menetben vonulnak errefelé. Egyik faluból kegyetlenségek hírét hozzák, máshol nem történt semmi baj... Én nem merem próbálgatni, hogy jólelkűek-e, vagy gonoszok. Nektek mennetek kell. Én maradok.

Határozat volt, nem lehetett ellenvetés.

Tizennegyedikén estefelé két kocsi indult a paplak elől, Kolozsvár felé. Az első kocsiban Vadadiné, Petőfiné, a kis Berta, Zoltánka és a dajka ült. A második kocsiban Miklós né a három lányával és egy cselédlánnyal.

A pap a könnyeivel birkózott, mikor megáldotta az ismeretlen veszedelmekbe indulókat. Az asszonyok sirtak.

Olyan reménytelen volt az út, olyan bizonytalan, hogy hová vezet...

Petőfiné búcsúzóban kért valamit a paptól.

— Ha Sándor megjönne, vagy hírét hoznák...

A pap csak intett. Szomorún. Reménytelenül.

A két kocsi megindult Kolozsvár felé.

Mikor kiértek a városból, s kapaszkodóra érkezett a két kocsi, az asszonyok visszafordultak, visszanéztek Tordára. Elmaradt mögöttük a kisváros lármája, elmaradt a sok ijedtarcú ember, a sok siránczó menekült, aki hiába kereste helyét az idegenben. Szép volt Torda, — az alkonyodó nap aranyfénybe öltöztette a kis várost. Békességet, nyugalmat, szépséget lehelt magából a gyönyörű tájék.

Amint túlnéztek a városon, a napsütötte országuton egybefolyó, összefüggő hernyó mászott Torda felé. Félig porfelhő takarta őket, de a porból kivillantak a kozákláldsák.

Mit is kerestek ebben a békés környezetben a kozákláldsák?



A Szathmáry-Pap-féle ház.

Uccai frontja és udvara Kolozsvárt a Szentegyház uccában. Itt lakott Julia 1849 augusztusában Zoltánnal és a dajkával, földszint, a kaputól balra az első szobában.



A Petrichevich-Horváth-féle ház Kolozsvárott, az Ó-várban.

Ebben a házban lakott Julia 1849/50 telén.



VII.

Sándor nem jön.

A tordai menekülők augusztus 14-én este megérkeztek Kolozsvárra. A Szentegyház uccába hajtottak, a Szathmáry-féle házba, ahol a tordai pap feleségét, leányait és vendégüket, Petőfinét, szívesen látták — már amennyire szívesen láthatták.

Kolozsvár olyan volt, mint egy feldult hangyaboly. Az orosz betöréstől megriadt erdélyi polgárok biztonságosnak hitték a nagy várost, mindenki ide menekült, mindenki ide mentette azt, amit menthetett. A Szathmáry-házban, amelynek gazdája akkor Szathmáry Papp Gábor városi pénztáros volt, együtt volt Szathmáryék egész erdélyi rokonsága, ismeretsége. A városi pénztáros szeretettel fogadta a tordai jövevényeket, de csak azt ígérte nekik, amit ígérhetett.

— Fel van dulva a házam, már nem is tudom számon tartani, vajjon harmincan vagy negyvenen vagyunk-e. De talán akad az önök számára is valami kis zug, ahol meghúzódhatnak.

Kényelemről nem lehetett szó.

Juliát, a kis Zoltánt és a dajkát a ház udvari bejárata mellett levő kis szobában szállásolták el. A szoba bejárata a kapu alól nyílt, rácsos ablaka a Szentegyház uccára nézett.

Petőfiné ebben a kis szobában töltötte a menekülés első keserves éjszakáját. Ezen az éjszakán már nem igen aludt. A gyermek nyugtalan volt, nem bírta az idegen környezetet, az sem tudott aludni.

Juliának egyedüllét, magány kellett volna, de Szathmáryék zsúfolt házában állandóan éreznie kellett mások közelségét, másokét, akiknek más gondjuk, más sirnivalójuk volt. Az egyik ember elveszett vagyonát siratta, a másiknak a házat rombolták le betörő csapatok, a harmadik elveszett

fia vagy leánya után siránkozott és voltak olyanok, akik magukkal hozták leányaikat, de ezek a lányok már nagyon szomorú teremtések voltak: örökké siró szerencsétlenek, akik vagy az oroszok, vagy az osztrákok, vagy a felkelők kegyetlen gonoszságát siratták.

Mindenkinek megvolt a maga baja, a maga baját sirta. Most már Miklósnak is megvolt a maguk sirnivalója.

— Mi történt Tordán? Mit csinálnak az oroszok? Élnek-e, halnak-e azok, akik otthon maradtak?

Mindezekre a kérdésekre nem volt válasz.

Tudták, hogy az oroszok közelednek Kolozsvár felé. A város teli volt honvédekkel, Kemény Farkas még egy utolsó csatára készült, amit Kolozsvár alatt akart megvívni. Reménytelen volt a csatázás, de ha már elveszett Erdélyország, Kemény Farkas is oda akart veszni honvédeivel együtt.

Ki törődött ebben a zür-zavarban Petőfiné fájdalmával? Senki.

Vadadiék egy uccasárokkal tovább, a Schilling házban, rokonaiknál szálltak meg. Ez a ház is zsúfolva volt menekülőkkel. Itt is éppen olyan keserves, nyomorúságos volt az élet, mint a Szathmáry-házban.

Augusztus 15-én reggel Julia megunta hallgatni a Szathmáry-házban elhangzó panaszokat, átment Vadadiékhoz. Amit az egyik házban megunt, ugyanazt kapta a másik házban is.

Egész délelőtt ágyuk dörögtek, puskák ropogtak Kolozsvár körül és — jött a hír, hogy Kemény Farkas dandárával tovább vonul Kolozsvár alól. Nem bírta tartani az oroszokat.

Délben végigfutott a hír a városon:

— Jönnek az oroszok!

Spaletták csattogtak, becsapott ajtószárnyak dübörögtek, végig a kolozsvári uccákon. Minden ház kapuját be-



zárták, az ablakokat bespalettázták, ahol spaletta nem volt, ott lehúzták a függönyöket.

A városházáról bevonták a piros, fehér, zöld zászlót, amit még délelőtt olyan büszkén lengetett a szél.

Szép augusztusi nap volt s mégis egy lelket se lehetett látni az uccákon.

Torda felől bevonultak az oroszok. Kozákok nyitották meg a bevonulók sorát, harci készségben, bármilyen támadásra készen, előrszegezett lándsákkal vonultak be a kihalt csendes városba a kozákok, akiknek vadságáról olyan sok rémséget hallottak az erdélyiek. Apró, mokány lovakon torzonborz, vad kinézésű, viharvert, összehasogatott képű vademberek vonultak be a városba. Csapataik végigrohantak a főuccákon, azután portyázó őrsöket küldtek szanaszéjjel a városba. Honvédeket kerestek, de ilyeneket nem találtak. Találtak egy kihalt, szomoru várost.

Kolozsvár temette a szabadságot.

Félórával a kozákok bevonulása után megjelentek a városban a gyalogos csapatok is. Végeszakadatlanak tetsző sorban, szakaszokra tagolva, énekszóval, teljes rendben vonult be a városba a gyalogság.

A kolozsvári nagy piacra vonultatták be a gyalogságot, ide tértek vissza a portyázó kozákcsapatok is és ide vonultak fel az ágyuk, löszerkocsik, amelyek a gyalogságot követték.

A városházára felhúzták a fekete-sárga zászlót.

A bevonulás rémületében érthetetlen, megmagyarázhatatlan gyorsasággal terjedt el a hír a városban, hogy az orosz parancsnok három órai szabad rablást engedett a csapatoknak. Semmi jele nem mutatkozott annak, hogy valóban készülnek végrehajtani ezt a barbár cselekedetet, de a hír megmozdulásra kényszerítette a város vezetőit, valahol összegyültek a városházán és onnan deputációba

mentek a nagypiacra a táborban összegyülekezett orosz tisztek elé.

Kegyelmet kértek a városnak, de határozott választ nem kaptak.

Multak az órák, a rettegett esemény nem következett be. Az orosz katonai konyhák működésbe léptek, a gyalogság pihenőt kapott, csak a kozákok száguldoztak jobbra-balra, végig az uccákon, járták a várost, majd visszatértek jelentéseikkel a parancsnoksághoz.

Estefelé nagyobb kozákcsapat érkezett, fogoly honvédek tereltek maguk előtt. Tépettek, fáradtak, kimerültek voltak ezek a szerencsétlenek, akiket Kolozsvár határában fogdostak össze, elszakítva őket Kemény Farkas elvonuló dandárától. A kozákoknak sürgős volt a dolguk, majdnem futólépésben kergették össze s hajszták be a városba az elfogott menekülőket.

Mikor a nagypiacon megjelentek az első fogoly honvédek, néhány eddig óvatosan zárva tartott kapu megnyílt, polgárasszonyok jöttek, akik segíteni akartak ezeken a szerencsétleneken.

Négyszögbe terelték a honvédek, egy csoportba, mint a birkákat. Kéréseikre, könyörgéseikre semmit sem adtak.

Egy tejfölös száju fiatal honvéd összeesett a kordon mögött, görcsösen rángatózott, kétségbeesett hangon hívta az anyját és vizért könyörgött.

A legközelebbi házból kiszaladt egy asszony, vizet vitt a honvédnak. Az asszonyt durván félrelökte egy őrtálló orosz katona, puskatussal fejbeágta a honvédet. A fiatal fiú nem sirt többet. Valószínűleg soha többé nem kért vizet, elvégezte földi pályafutását.

Kemény Farkas dandárának markotányosnői nyugodt lélekkel csatlakoztak az oroszokhoz. Egy nappal előbb a honvédek etették, itatták, most az idegeneknek adtak ételt,

italt. Ezeknek mindegy volt, hogy honvédeket szolgálnak-e ki, vagy megszálló csapatokat.

Délután kiadták a rendeletet, hogy a középületekre s a főuccák magánházaira is ki kell tüzni a fekete-sárga zászlót.

A szélnek mindegy volt. Tegnap még piros-fehér-zöld zászlókat lobogtatott...

Közben állandóan újabb és újabb csapatok érkeztek. Megjelent néhány orosz pap is. Furcsa volt, hogy a fényes egyenruhájú orosz tisztek mind kézcsókra járultak a tábori pópákhoz.

Vödörkben hozták az élelmet az egyes csapatoknak. Levest, húst, tésztát kaptak s ezeket az ételeket összeöntözték, mint a moslékot, úgy ették a katonák.

Ez a katonaság védelmezte a kulturát, az uralkodó szent tekintélyét, a »gonosz lázadók, műveletlen Kossuth-kutyák« ellen.

Éjszakára kitakarították a nagypiacot, elszállásolták az orosz csapatokat. Majdnem minden házba jutottak katonák, az uriházaknál tiszteket helyeztek el.

Másnap reggelre teljes rend volt. Ugy látszott, az oroszok berendezkednek Kolozsvárott.

Augusztus 16-án már osztrák csapatok is érkeztek a városba, osztrák tisztek vették át a városparancsnokságot.

Gyulai Sámuel grófot nevezték ki Kolozsvár városparancsnokának. Gyulai osztrák tiszt volt, de mégis magyar volt. A polgárok kiméletet reméltek tőle, bizakodtak, hogy baj nélkül mulik el a megszállás s ha már el is vezett a szabadság, Kolozsvár megmenekült és visszatérhet békés életéhez.

Szörnyű aggodalom uralkodott ezekben a szomorú napokban Kolozsvár népe között. Ez az aggodalom nem kerülte el a Szathmáry-házat sem.

Miklós né csak akkor nyugodott meg egy kicsit, mikor

hírt kapott Tordáról: semmi baj nem történt. Baj nem történt, de a pap mégis azt üzenté, hogy maradjanak Kolozsvárott, a nagy városban biztonságosabb az élet.

Szendrey Julia ünneplőbe öltözött és Miklós Miklósnéval elment a városparancsnokságra, kihallgatásra jelentkezett Gyulainál. A gróf fogadta a két asszonyt, de különben barátságtalan volt.

— A Bem körül csoportosult csőcselék nagyrésze elpusztult a segesvári csatában, — közölte kiméletlenül Petőfi-nével. — Ha az ön forradalmár férje közöttük volt, valószínűleg elesett ő is. Bem kisiklott az orosz csapatok keze közül, de úgy értesültem, hogy táborkarából senki se menekült meg. Az ön férje pedig a táborkarhoz tartozott, ugye?

— Persze, hogy a táborkarhoz tartozott... — válaszolt gunyosan saját kérdésére a gróf. — Csak természetes, hogy Petőfi ott volt, ahol komoly hadászati tudományra van szükség. Hiszen a forradalmár költők mind született hadvezérek. Beillettek abba a tábornoki karba, amely a forradalmár csapatokat vezette. Ha kis csapattisztekből lehettek tábornokok s lehettek hadseregek parancsnokai, Petőfiből is lehetett vezérkari tiszt.

Az asszonyok szó nélkül hallgatták a gróf dührohamát. Egy darabig nézte a két asszonyt, azután kegyetlen nyugalommal más tárgyra tért.

— Valószínűleg nem tudják, hogy vége az egész komédiának. Görgei Világosnál lerakta a fegyvert...

Julia égő szemekkel nézte a városparancsnokot, nem felelt. A tordai papné felsikoltott.

— És most mi lesz?

Gyulai furcsa, de igen érthető mozdulattal kört irt le saját nyaka körül, a következő mozdulattal jelezte, hogy azt a hurkot, amit a lázadók nyakára vetnek, meg is fogják huzni.

Végül nagylelkű volt.

— Itt orosz fogságban van egy csomó gyülevész csavargó, akiket összefogdostak segélycsapataink. Adok önöknek egy írást, amivel jelentkezhetnek az orosz parancsnokságnál és engedélyt kapnak, hogy beszélhessenek a foglyokkal.

A két asszony megköszönte az engedélyt és ment a foglyokhoz.

Nem volt közöttük senki, aki résztvett a segesvári csatában, de nagyon sokan hallottak a csatáról, hallottak a szörnyű mészárlásról, amit a kozákok kedvenc tábornokuk, Skarjatin, agyonlövétése után műveltek a honvédek között.

— Petőfiről hallottak-e valamit? — kérdezte szorongva Julia.

— Azt mondják, ő is odaveszett.

A fiatal asszony megfordult, egy szó, köszöntés nélkül indult haza. Miklósné szó nélkül követte.

Mikor hazaérkeztek, a papné is bement Julia szobájába, de sokáig nem hangzott szó közöttük.

Petőfiné ölébe vette kisfiát, babusgatta, a gyerekek panaszkodott:

— Látod, mindenki azt mondja, hogy Sándor meghalt. Pedig ez nem igaz. Sándor nem halhatott meg, mert én éreztem volna...

Várt, várt, de Sándor nem jött.

Augusztus 20-án az orosz csapatok kivonultak Kolozsvárról, Nagyvárad felé mentek, ahol Paskievits összpontosította egész haderejét, készült arra, hogy kivonul az országból.

Néhol még el-eldördült egy puska, de visszhangja már sehol nem támadt.

Paskievits herceg valóban jelenthette a cárnak:

— Magyarország felséged lábai előtt fekszik...

VIII.

Vergődés.

Kolozsvárott berendezkedtek az osztrákok. Megérkezett báró Wohlgemuth altábornagy, átvette Erdély katonai és polgári kormányzatát. Gyulai Sámuel gróf megmaradt a városparancsnokság élén, a városparancsnoki hivatalt azonban tulajdonképpen Urbán Károly ezredes vezette. Urbán élet és halál ura lett Kolozsváron.

A rendőrség élére egy Dietz nevű kapitányt állított, akinek helyettese egy Kristóf nevű osztrák tiszt volt. Egy darabig megtűrte a tanácsot, a polgármesteri teendők végzését azonban Raab kapitányra bízta. Később — november 20-án — feloszlatta a városi tanácsot s ettől kezdve nemcsak burkoltan, hanem nyilvánosan is katonai kormányzat volt.

Saját csapataikban sem bíztak, állandóan cserélgették a cseh, lengyel, német és galíciai ezredeket. Rövid ideig az Estei Viktor hercegről elnevezett 26-os számú ezred is Kolozsvárott volt, ezt az ezredet azonban hamarosan áthelyezték Debrecenbe, mert tisztjei és olasz nemzetiségű katonái összebarátkoztak a magyarokkal.

Magyarországon Haynau dühöngött, vadállati uralmának hullámai Erdélybe is átvetődtek. Dietz kapitány nem sokat törődött a rendőrigazgatóság ügyeivel, minden Kristóf kezébe ment át, aki durva, zsarnok természetű, goromba, örökké káromkodó ember volt. Minden ok nélkül lefogatott embereket és ha nem tudott bizonyítékot szerezni a forradalomban való részvételükre, legalább megbotoztatta őket.

Purifikációs bizottságokat állított össze, amelyek élén osztrák tisztek álltak, működésükben azonban résztvett néhány császári magyar polgár is. A bizottságok előtt mindenkinek meg kellett jelenni, igazolni kellett a szabadságharc alatt mutatott magatartását.

— Kényszerítették-e a forradalomban való részvételre? — ez volt mindig az első kérdés. Aki kényszerrel mentegőzött és nem volt ellene terhelő tanu, az megúsza baj nélkül, vagy ha Kristófnak rossz kedve volt, megúsza huszonöt bottal. Azokat, akik azt vallották, hogy meggyőződésből vettek részt a szabadságharcban, hadbírói eljárás alá vonták. A hadbíróságok osztogatták a várfogságot.

Két embert végeztettek ki Kolozsvárott: két székely tisztet. Az egyiknek, egy Sándor nevű idős, családos embernek, kivégeztetése szörnyű hatást tett egész Kolozsvárra. Felesége és gyermekei hallották, hogy fogságba esett. Valahogy megszerezték az utazáshoz szükséges írásokat, Kolozsvárra indultak.

Mikor megérkeztek Kolozsvárra — aznap akasztották föl Sándort.

Szendrey Julia ezekben a nehéz időkben Kolozsvárott élt és még mindig várta Petőfit. Egyre több tanú jelentkezett, olyan is, aki látni vélte Petőfi halálát, még több olyan, aki hallott a költő vesztéről. Julia nem hitt a híreszteléseknek, várt.

Augusztus végén Miklós Miklós bejött Tordáról Kolozsvárra, hazavitte a családját. Hivta Petőfinét is, de az asszony nem akart mozdulni Kolozsvárról.

— Ha Sándor bujdosik, akkor itt kaphatok legkönnyebben hirt felőle, — mondta a tordai papnak. — Ha az osztrákok fogságába esne, idehozzák őt, itt lehetek hozzá legközelebb. Nem venném lelkemre azt, hogy úgy járjon, mint az a szerencsétlen székely tiszt, akinek családja akkor sietett mentésére, mikor már az akasztófa alatt állt.

Miklós Miklós erre mondhatta volna azt, hogy ha Petőfi, a szabadságharc költője, az akasztófa alá kerül, onnan senki emberfia meg nem mentheti őt, de nem akarta keseríteni az összetört asszonyt. Hagyta, hogy menjen a maga feje után,

csak Vadadinét kérte meg, hogy viselje gondját a tapasztalatlan fiatal nőnek és gyermekének.

Vadadiné kis Berta leányával ekkor már nagyobb lakást bérelt a báró Horváth-féle házban, úgy ahogy berendezkedett. Az asszony nagyon szives volt Juliához, Petőfiné kérte, lakásából engedjen át számára egy szobát, ahová behúzódhat, Zoltánnal és a gyermek dajkájával. Vadadiné magához fogadta Juliát s ott maradt Petőfiné akkor is, mikor háziasszonyának két fia, Gábor és Gergely, visszatért a bujdosásból és Kolozsvárra nézett kenyér után. A földbirtokos család egyik becsületes bérese a sárdi birtokról felhajtott Kolozsvárra négy ökröt, a két volt honvédtiszt szekereket vásárolt, fát, szénát, szalmát fuvarozott a városba.

Julia együtt élt Vadadiékkal. A két fiatalember próbálta szórakoztatni a szomorú asszonyt, de kevés sikerrel.

Vadadi Főle László megszabadult a nagyszebeni fogásból, addig bujdosott, míg Kolozsvárra érkezett, megtalálta a családját. Vadadi végigjárta fél Erdélyt, bujdosása közben sok mindenféle emberrel találkozott, sok mindenféle hírt hallott. Hallotta azt is, hogy Petőfi elesett a segesvári csatában.

Nem tudta vigasztalni a fiatal asszonyt, de Juliának minden mindegy volt. Akár vigasztalták, akár nem. Várta Sándort rendületlen bizalommal, de a szomorú várakozásban már valami fásultság ült a gyerekasszony lelkére.

Órák hosszat sétált céltalanul a városban és a határban. Ismerte egész Kolozsvár, tisztelték szomorú vergődését.

Vadadiék csak egyszer tudták őt felvidítani. Az öreg Vadadi és kisebbik fia, Gergely, szénát szállított a határból Kolozsvárra. Az éjszakát a határban töltötték. Petőfiné férjruhába öltözött, felkérdezkedett a szekerekre, az éjszakát a határban töltötte. Ez a szép későnyári éjszaka felvidította egy kicsit, napokig beszélt a csillagos ég szépségeiről.

— Ha Sándorom látta volna, megénekelte volna azt az éjszakát. Nagyon-nagyon szép volt...

Közben valamennyire megnyugodott Kolozsvár élete. Az emberek szabadabban mozogtak, és — még nem érkezett meg a hír az aradi tizenhárom kivégeztetéséről. A magyar családok között helyreállt a régi békés érintkezés, vendégek jártak Vadadiékhoz is, Vadadiék is elmentek vendégségbe. Rendszerint magukkal vitték Juliát is, bár a fiatal asszonynak semmihez nem volt kedve, mosolyogni, nevetni nem igen látták.

Lendvay Márton, a színész, a fiatal Balázs Sándor és Petőfi néhány más kolozsvári rajongója járt a Vadadi-házhoz. Sokszor meglátogatták Juliát. A kisházban ott volt a dajka, ott volt a kis Zoltán, nagyon szűkösen fértek el a vendégek, de Juliának mindig egy kis vigasztalást hozott, ha hallgathatta a Petőfi verseket, amelyeket Lendvay és Balázs oly nagy megértéssel szavalt.

Valami nagy világmegváltó csudát vártak, ami visszadhatja az ország szabadságát és Julia — várta Petőfit.

A lelkes fiatalok látogatásai, szavalatai, szónoklatai nem tetszettek Vadadiéknak. Nehéz idők voltak, Vadadiné félt, hogy besűgják a dolgot az osztrák hatóságoknak, súlyos kellemetlenségei lehetnek az egész családnak.

A ház második emeletén megüresedett egy szoba, Julia odaköltözött, most már ott folytatták a szavalatokat. A feleség és a rajongók várták vissza a szabadság költőjét.

Szörnyű volt ez a vergődés.

Egy-egy átbeszélgetett vagy átvirrasztott éjszaka után Petőfiné lement Vadadiékhoz, az asztalra borult, vádolta a sorsot, vádolta az Istent, élete szerencsétlenségéért.

— Nem tudom elhinni és nem akarom elhinni, hogy Petőfi meghalt! — mondta. — Nem vehette el tőlem az Isten! Valahol rejtőzik, vissza fog jönni!

November 10-én írta a naplójába:

»Nem gondolok most már az étellel annyit se, mint mennyit hajdani jó napjaimban ruhámon egy szalagcsokor állásával gondoltam. Ki van rám mondvá az ítélet s nem állhatok többé ellent. Örök boldogtalanságra vagyok kárhoztatva és meg kell törnöm sorsom vas-hatalma alatt.«

Egy napon szörnyen feldult állapotban ment Vadadinéhoz. Kérte, hozasson neki erős asszubort, mert le akar részegedni. Próbálták lebeszélni, de ragaszkodott a szándékához.

Elhozatták a bort, Julia megitta, azután három napig betegen feküdt. Mikor meggyógyult, felöltözött ünneplőbe, elment a városparancsnok helyetteséhez, Urbán ezredeshez, engedélyt kért tőle arra, hogy kimehessen a csataterekre, keresse Petőfit.

Bécs már amugyis kerestette a forradalmár költőt. Az ezredes sok sikertelen kutatás után igen jó gondolatnak tartotta, hogy a feleség keresse meg az elveszett forradalmárt. Levelet adott Juliának báró Heydte székelyudvarhelyi katonai parancsnokhoz, aki mint az oroszokhoz beosztott összekötő tiszt jelen volt a segesvári csatában. Kérte Heydtet, támogassa kutatásaiban az asszonyt.

Zoltán és a dajka Kolozsvárott maradt. Julia férfiruhát vásárolt és elindult Székelyudvarhelyre.

IX.

Petőfi meghalt.

»El fogom hagyni nemsokára gyermekemet, hogy férjem sorsát megtudhassam; még csak arra sem számíthatok bizonyosan, hogy őt életben találjam. Talán már régen nyugonni költözött s nekem el kell hagynom élő gyermekemet, hogy holt férjem poraihoz vándoroljak... Ha így van, mi lesz énbőlőlem? inkább, oh, ezerszer

inkább osztanám meg övele a sirt, mint gyermekemmel az életet. Hogyan tudnék elélni szerelem nélkül? olyan szerelem nélkül, mint milyen az ő szerelme volt! Mi lenne belőlem, ha élve maradnék! Elvetődném, eltiporlatnám, mint a fájáról lehervadt levél. Ki mondhatná el jobban, mint én: »Ha fájáról leszakad a levél, mindegy már akkor neki, akárhova fujja a szél!...« Mit is gondolnék én aztán magammal!

Vagy hátha leroskadok e nagy vállalat alatt? Ha meg nem bírom ez utat tenni a legkeményebb téli időben a legvadabb havasok között, s ott veszek el valahol, idegen földön, idegen emberek között? Férjem és fiam még csak nem is sejtenék halálomat. Nem csókolná föl utolsó lehetemet senki, siratatlanul tennének le a sirba...«

Ezt is november 10-én írta Julia a naplóba. Már kezében volt Urbán ezredes levele, amivel elindulhatott Petőfi keresésére. Utját mindenki reménytelennek tartotta, csak ő bizakodott, hogy Petőfi él és ha él, akkor ő megtalálja, bárhol bujdosik.

November közepén kocsi állt meg a Horvát-ház előtt, várta utasát. Odafent a második emeleti kis szobában, középmagas, karcsú fiatalember búcsuzkodott a gyermektől és dajkájától, akinek gondjaira bízta legnagyobb kincsét. A fiatalember Petőfiné volt, aki bátorságosabbnak vélte férfiruhába öltözve tenni meg a hosszú utat, amiről csak annyit tudott, hogy hosszú lesz, nehéz út lesz, de végét nem látta, eredményét nem tudta, amit sejtett, azt nem akarta elhinni.

Elbúcsúzott Vadadiéktól is, azután kocsiba ült és elindult Torda irányába, Székelyudvarhely felé, ahol Heydte báró az udvarhelyszéki katonai parancsnok székel.

Réggel indult, délfelé megérkezett Tordára, a papéknál ebédelt. Miklós Miklós reménytelennek tartotta a szomorú asszony vállalkozását, kellemetlen utikalandóktól, támadásoktól féltette, nem hitte, hogy utja veszélytelen volna, nem hitte, hogy a forradalmár költő felesége valamiféle kimé-

letre számíthatna az osztrák tisztek között. Próbálta lebeszélni Juliát a nagy utról, magyarázta neki, hogyha Sándor él, akkor jelentkezni fog. Ha Bemmel együtt Törökországba szökött, akkor Törökországból is küldhet üzenetet és ez az üzenet megtalálja Juliát akár Kolozsváron, akár Tordán, akár Erdődön.

Erdőd... — az apa háza újabban sokszor szóbakerült, a jó barátok azt ajánlották Juliának, hogy gyermekével együtt menjen Szendreyhez, aki bizonyosan szívesen látná, gondját viselné. A kalandos időket lezárta az aradi tizenhárom szomorú vége, az ország népe fásultságba esett, nem szerette a kalandos vállalkozásokat. Julia utját nagyon kalandosnak tartották, igyekeztek lebeszélni őt arról. A tordai pap szívesen megfordította volna Petőfiné szekere útját észak felé, még arra is vállalkozott volna, hogy megbízható embereket ad mellé, akik elkísérik Szatmárba, Erdődre. Erdődre, ahol bizonyosan aggodalommal gondol leányára Szendrey Ignác és bizonyosan bosszankodik arra a »csavargó költőre«, aki az erdői vár szép kisasszonyát kiragadta nyugodt életéből s most hurcolja az ország egyik végéből a másikra.

Julia nem változtatta meg az elhatározását.

Aznap este már Maroshidason volt, ott töltötte az éjszakát, azután tovább ment Marosvásárhely felé.

Marosvásárhelyen találkozott először osztrák csapatokkal. Megállították a kocsiját, igazoltatták. Az irások egy asszony igazolványai voltak s a kocsiban férfiruhás utas ült. Bevitték a parancsnokságra, ahol egy fiatal osztrák tiszt előtt magyarázkodni kellett.

Keserves óra volt, de elmúlt. Nem mertek kellemetlenkedni Juliának, mert kezében volt Urbán levele s Urbán ekkor igen nagy hatalmasság volt Erdélyben.

Julia harmadnap megérkezett Segesvárra.

Hivta a csatatér, ahol Petőfi utolsó csatáját vívta, de

bizonyosságot akart s a bizonyosságot nem adhatta meg neki a néma föld, amely már régen hantjai alá zárta a segesvári csata halottait.

Rövid pihenés után Székelykeresztúr—Székelyudvarhely felé indult, mielőbb találkozni akart az osztrák parancsnokkal, akiről utközben már hallotta, hogy tud valamit Petőfiről.

Két nap múlva megérkezett Székelyudvarhelyre.

Heydte báró minden késedelem nélkül fogadta a fiatalasszonyt, udvariasan, figyelmesen bánt vele. Julia átadta Urbán ezredes levelét, Heydte elolvasta a levelet, közben talán azokra a levelekre gondolt, amelyek már más úton érkeztek hozzá: nagyszámban, sürgető tartalommal. Haynau mindenkit ki akart irtani, aki veszedelmesnek látszott. Petőfi neve benne volt a fekete könyvben és a hiénának semmi érzéke nem volt az olyan regényes eltűnésekhez, amilyenek Petőfi eltűnését látta. Már régen elküldte Wohlgemuth altábornagyhoz azt a parancsot, amely Petőfi felkutatására szólította a generálist s ez a parancs már régen eljutott az »illetékes parancsnoksághoz«, Heydte báró kezébe.

Heydte jelentést tett Kolozsvárra s a Petőfinével folytatott beszélgetés során körülbelül ugyanazokat mondotta el az asszonynak, mint amit Kolozsvárra jelentett.

— Nyugodjon meg, asszonyom, a végzet hatalma ellen nem harcolhat senki, — mondta Petőfinének. — Petőfi, a költő, meghalt. Ön fiatalon jutott özvegységre, de ezt az özvegységet éppen ezért könnyebben viselheti el.

— Petőfit nem pótolhatja, nem feledtetheti senki... — mondotta Julia.

— Kegyed egy katonatiszt felesége volt, — válaszolt Heydte. — Kegyed férje elkövette azt az örültséget, hogy nemcsak irt a szabadságharcról, hanem ő maga is harcolni akart. A harcosok élete állandó veszedelemben forog. Mikor Petőfi megírta első forradalmár versét, akkor el-

jegyzte magát a balszerencsével és a halállal. Kétszeres lett ez az eljegyzés akkor, amikor a forradalmár bűnét azzal tetőzte, hogy kardot kötött. Aki háboru idején kardot köt, az félig meghal. A szerencsések kigyógyulnak ebből a halálos állapotból, a szerencsétlenek odavesznek.

— Nem tudom elhinni, hogy Sándorom meghalt... — mondta Julia.

Heydte részvétellel nézte az asszonyt.

— Én láttam Petőfi Sándor holttestét Fejéregyháza és Héjjasfalva között az országuton. Mikor Bem seregét szétkergették az oroszok, végigjártam a segesvári csatatereket. A háborúk hiénái fosztogatták a halottakat, néhányat összefogattam közülük, megásattam a sirjukat, agyonlövettem őket. Szörnyű volt a csatamező. A kozákok borzalmas mészárlást végeztek. Tudom, hogy császári tiszthez nem illik ez a megrendülés, de engem megrendített a csatatér, megrendített az a sok halott ember, akik élve maradhattak volna, akik élhetnének ma is. Vadállati munka volt az a tömegmészárlás, ami Segesvár és Fejéregyháza között történt.

— A katonák nagy tömegsirokat ástak, összehordták a halottakat, bedobálták a sirba, elhantolták őket. Negyven-ötven ember fekszik egy-egy sirban és mire a temetkezés vége felé jártak, az egész csatatér egy szörnyű tömegsir volt. Ilyen tömegsirba hantolták el az ön férjét is.

Az asszony égő szemmel, de könnyek nélkül nézte Heydtet.

— Civilruhában volt...

— Civilruhában indult Tordáról, — mondta nehezen érthető, szintelen hangon az asszony. — Ugy látszik, mégis ő volt... Biztos, hogy ő volt? — kérdezte magától.

Julia inkább halott volt, mint eleven, amikor elbúcsúzott az osztrák főtisztól.

A szállására ment, az ágyra vetette magát és azok a könnyek, amelyek Heydte előtt nem törtek ki a szeméből,



Urbán Károly vezérőrnagy.
1849–50-ben mint ezredes Kolozsvár
parancsnoka volt.



Puchner Antal báró tábornagy.
Az erdélyi császári sereg főparancsnoka
1848/49-ben.



Kempen altábornagy.
A bécsi titkosrendőrség főnöke a Bach-
korszakban.



Wohlgemuth Lajos báró altábornagy.
Erdély katonai és polgári kormányzója
1849 50-ben.



most utat találtak, előtötték az arcát. Az asszonyt kegyetlen erővel rázta a zokogás.

Másnap délig nem mutatkozott. Szállásadója benézett hozzá, mikor látta, hogy mozdulatlanul fekszik az ágyon, hozzálépett, megragadta a vállát.

Julia felnézett. Szomorú hangon nyugtatta meg az asszonyt.

— Élek... még nem öltem meg magam...

X.

Reménytelen bolyongás.

1849-ben korán beköszöntött a tél. Olyan szomorú volt az ország, annyira gyászba öltöztette az élet s az osztrák zsarnokság, hogy a természet valami kedveset akart adni a magyaroknak, december első napjaiban hóval borította a pesti új épületet, az aradi vesztőhelyet, a világosi fegyverletétel szomorú emlékezetű mezejét, a csatatereket, ahol annyi vér folyt el hiába, a segesvári csatateret is.

Szelid hóesésben indult a szán Székelyudvarhelyről Keresztúr, Fejéregyháza felé. A szánnak egyetlen utasa volt, az a férfiruhába öltözött szomorú asszony. Az utolsó hetek — ha ez lehetséges — még jobban összetörték, mint ahogy összetörte a búcsú és Petőfi halálának első hire. Halálsápadt, gyűrött volt az arca, hires szép szemei mint két fekete karbunkulus ültek a sápadt arcon, mély szemüregekben.

Kocsisának nem volt bánata, a lovakra felrakta a csengőket, mert a hagyományt tisztelni kell, a szán elé fogott lovakra csengőt kell rakni.

Az asszony fáradtan ült a kocsis háta mögött, kabátkája zsebéből előszedte azt a kis térképrajzot, amit Heydtetől kapott a segesvári csatatérről. A térképen fekete kereszt

jelölte meg azt a helyet, ahol Petőfi negyvened-ötvened-magával nyugszik.

Az asszony nézte a térképet, hullt a hó, egy-egy nagy hópihe letelepedett a papírra, akadt olyan, amelyik eltakarta a fekete keresztet és olyankor Julia valami csudát remélt, hogy örökre ottmarad a hópihe, soha nem látja a keresztet, s mind az a szomorú hír, amit ez a kereszt most jelent, amire a kereszt emlékezteti: rossz álmom volt, álmom, amelyből igen gyorsan bekövetkezik az ébredés, hogy valahonnan mégis csak előkerül Sándor.

De a hópelyhek mindig elolvadtak s a fekete kereszt mindig előtolakodott. Nem volt segítség.

Előrehajolt, odaszólt a kocsisnak:

— Nem lehetne levenni azokat a csengőket a lovakról?

A székely megbotránkozva csóválta a fejét:

— Ugyan, ugyan, mit gondol a fiatalúr? Nem vagyunk mi temetkezési menet... Szán elé fogott lóra csengő illik...

Meg kellett volna magyarázni a székelynek, hogy temetkezési menetnek is nevezhetnék az utjukat, de Juliának nem volt ereje a magyarázkodáshoz. Összébb húzta magán a kabátot, eltette a térképet a fekete keresztrel, lecsüggesztette a fejét, behunyta a szemét, kizárta magából a külvilágot. A lovak vigan vontatták tovább a szánt, büszkén rázták a fejükre aggatott csengőket. Ha ismeretlen utas látta őket, megdicsérhette a két szép lovat, a szép szánt, legfeljebb azon sajnálkozott: miért alszik az a fiatal utas a kocsis háta mögött.

Megérkeztek Segesvárra. Julia kifizette a székelyt, hazaküldte Udvarhelyre, szállást fogadott magának.

Aznap ki akart menni a határba, a csatatérre.

Nem mert kimenni.

Másnap reggel elhatározta, hogy mégis csak menni kell.

Másnap se merte megkeresni azt a helyet, amit a térképen kereszttel jelölt Heydte báró.

Jelentkezett a katonai parancsnokságnál, felmutatta az igazoló írásait és aznap már nem volt titok, hogy Petőfi Sándor felesége Segesvárott van, keresi az urát.

A szállásán jelentkezett egy Bader János nevű takácsmester.

— Asszonyom Petőfi Sándort keresi?

Julia kitörő örömmel fogadta az idegent:

— Petőfi él?! Tud róla valamit?

Bader szomorúan folytatta:

— Petőfi már nem él. Nem él, mert levegő nélkül nem élhetnek az emberek és a tömegsirokban nincs levegő.

— Mit akar ezzel mondani? — kérdezte megdöbbenve Julia.

— Azon a szomorú napon néhányan kimentünk a csataterre, — beszélte Bader. — Az orosz és osztrák katonák egyrésze fosztogatta a sebesült és halott honvédeket, másrésze temette őket. Bennünket nem bántottak, hagyták, hogy ismerőseket keressünk. Nekünk ez szörnyű munka volt, őket talán szórakoztatta. Az egyik sír szélén megtaláltam Petőfi Sándort. Hatalmas szúrt seb volt a mellén, de még élt...

— Élt?!

— Élt. El akartuk vinni, kértük a katonákat, engedjék meg, hogy orvost hozzunk, meggyógyíthassuk őt. Nem volt eszméleténél, de volt benne élet és azt hiszem, a szívét nem érte a döfés, élhetett volna. Durván elkergettek bennünket, megragadták Petőfi testét, bedobták a sirba...

— Elevenen?

— Akkor még élt. Könyörögtünk a katonáknak, hogy ne temessék el elevenen. Azt mondták, hogy ugyis mindegy, hogy a sirban hal meg, vagy az orvosok segítik a másvilágra ezt a Kossuth-kutyát. Újabb és újabb hullákat hoztak s pár perccel később már semmit sem láthattunk Petőfiből. Rádobáltak egy csomó halott honvédet... El kellett menni

a sir mellől... Csak messziről láttuk, hogy mikor megtelt a sir, elhantolták őket.

Julia felsikoltott, azután mint egy darab fa, végigvágódott a padlón; Bader szánakozva nézte Juliát, majd eszébe jutott, hogy segíteni kell rajta, mert elpusztul. Oda-kint kereste az asszonyt, beküldte Petőfinéhez, ő elment s Julia soha többé nem látta.

Másnap engedélyt kért a katonai parancsnokságtól, hogy kutathasson az ura után. Megkapta az engedélyt, néhány katonát adtak mellé, ezekkel kiment a csatatérre s a hóborított mezőn kereste azt a tömegsirt, amit Heydte megjelölt.

Sirdomb sirdomb mellett állt, minden domb alatt utolsó álmát aludta negyven-ötven honvéd.

Melyik volt Petőfi sirja?

Julia leült egy kőre, nézte a sirokat. A sirok nem beszéltek. A hóborított mező nem adott tanácsot.

Szó nélkül, mozdulat nélkül, szinte megkövesedve ült és várt valami csudát.

A katonák darabig vártak, majd szölongatni kezdték, szerették volna tudni, hogy melyik sirt kell felbontani. Az asszony nem válaszolt.

Az osztrák bakák összebeszéltek, azután otthagyták az asszonyt. Visszamentek Segesvárra, a parancsnokságnak jelentették, hogy nem találták meg Petőfi holttestét.

A csatamezőre leszállt az este. Egy férfiruhába öltözött asszony járt-kelt a sirok között, fel-felsirt, kérdezett mindenfélét össze-vissza a néma siroktól és a néma mezőtől.

Késő éjszaka került haza. Ágynak dőlt és egy hétig betegesen feküdt.

Kereste azt az embert, aki látta Petőfi eltemetetését, de az ember nem jelentkezett.

Virágokat vett, szép papírrózsákat. A virágokat kivitte a csatatérre. Megállt egy sirdomb előtt, letette a virágait.

Azután megint mást gondolt, hogy talán a szomszéd sirban fekszik Petőfi. A virágokat átvitte arra a sirra.

Mindennap megjelent a csatamezőn, zavarodottan járt-kelt a sírok között.

Ez volt Julia karácsonya.

Igy érte meg az 1850-es esztendő jöttét.

Január vége felé beidézték a parancsnokságra, megkérdezték, hogy mit akar még? Mennyi ideig marad Segesváron?

Jókor jött a figyelmeztetés, mert ha egy héttel később szólnak, talán már annyi pénze sem lett volna, hogy kifizesse a szállását, nemhogy Kolozsvárra vitethette volna magát.

Pár nap múlva elzüllötte, tépetten, teljesen összetörve, félőrülden érkezett meg Kolozsvárra a Horváth-házba. Azok, akik előbb ismerték, most alig tudták megismerni Petőfinét.

— Él-e, vagy meghalt? — kérdezte Vadadiné. — Találtál-e valamit?

Julia eszelős mosollyal válaszolt:

— Én azt hiszem: él. Nem halhatott meg...

Vadadiné üzenetet küldött Erdődre Szendrey Ignáchoz, hogy küldjön a leányáért, amíg nem késő...

Pár nap múlva megérkezett egy kocsi és egy uradalmi tisztt Erdődről. Hozta Szendrey üzenetét:

— Várja Juliát.

Az utazáshoz utlevél kellett. Február 18-án Julia Vadadinével és apja küldöttével elment a városparancsnokságra, jelentkezett Urbán ezredesnél.

— Nos, megtalálta az urát? — kérdezte az ezredes Juliát.

Az asszony nem felelt, sötét tekintettel meredt maga elé. Urbán örülnék nézte az asszonyt, Vadadinétól kérdezte, hogy mit akarnak.

— Utlevelet?

Pár pillanatra eltűnt a belső szobákban, valakikkel tárgyalta, azután Dietz kapitányhoz küldte Petőfinét.

Elkészült az utlevél:

UTLEVÉL

Szendrey Julianna részére

<i>Allapota és joglalkozása:</i>	Petőfy Sándor felesége
<i>Születési helye:</i>	Keszthely
<i>Lakhelye:</i>	Kolozsvár
<i>Életkora:</i>	husz
<i>Termete:</i>	középmagas
<i>Arca:</i>	telt
<i>Haja:</i>	barna
<i>Szeme:</i>	barna
<i>Orra:</i>	szabályos
<i>Különös ismertetőjele:</i>	nincs
<i>Aláírása:</i>	
<i>Hová utazik?</i>	Pest
<i>Az utlevél érvényes:</i>	három hónapra
<i>Kivel utazik?</i>	—

Az utlevelet Urbán és Dietz irta alá.

Julia utazhatott Erdődre és utazhatott Pestre is. Vajjon mit keresett volna Pesten? Emlékeket?

És mit találhatott Erdődön? — Emlékeket...

Méreg vagy tőr?

— Szóval semmi hír arról a csavargó költőről, — állapította meg nyugodtan Szendrey Ignác, amikor Julia kipihente az ut fáradtságát, visszanyerte emberi színét és elmondta az utolsó tordai találkozást, elbeszélte, hogy mit hallott a segesvári csatáról és mit hallott Petőfiről.

— A költő ur megunta a házaseletet, — folytatta Szendrey. — Ez teljesen érthető. Az ilyen csavargó embernek nem való feleség, nem való gyermek. Ha mégis sikerült elbolondítania egy bolondulásra képes hajadont s azt kiragadta rendes polgári életéből, hamarosan megunja azt. Különösen akkor, ha közben megszületik a gyermek is és kiderül, hogy a feleségnek ruha kell, a feleségnek enni kell adni, mert Szendrey Ignác még sem tarthatja el Petőfinét, s kiderül, hogy a gyermeket is etetni kell. Sőt a gyermek olyan teremtés, akinek nem lehet befogni a száját, ha bőgni akar. A gyermek bőg és a költő úr nem tud költeni. Petőfi úr szabadulni akar az asszonytól s erre a célra igen alkalmas egy olyan belső háborúság, amilyen itt lezajlott. Különösen alkalmas akkor, ha Erdélyben vezérkedik egy bolond lengyel, aki amellet, hogy tisztességes, jó érzésű ember, olyan bolondériákat hord magában, amelyek szerint a költő valami magasabbrendű emberfajta, akit dicsőíteni kell, akit a hadvezér úr tenyerén hordozhat, fiának nevezhet. A költő úrnak nincs szüksége arra, hogy háborúba menjen, mert otthon Pesten sokkal nyugodtabban költhetné a szerelmes verseket. De a költő úr elmegy, mert alig várja, hogy otthagyhassa az asszonyt. A dolgok szerencsésen úgy alakulnak, hogy a költő úrnak nem is kell visszatérni. A költő úr okos fiú s amellet mindig bővelkedett komédiás hajla-

mokban. Komédiás tehetségét és szellemi képességeit felhasználja arra, hogy megrendez egy szép eltűnési komédiát. A feleségét otthagya Tordán, mondván, ha ő sokáig nem kerül elő, az az erdődi vén bolond, az öreg Szendrey csak nem hagyja elveszni sem az asszonyt, sem az unokát, hanem hazaviszi őket Erdődre és ott etetni fogja. Jól számít, mert az öreg Szendrey tényleg egy vén bolond, aki nem hagyja elveszni a lányát, hanem hazaviteti Erdődre és ott eteti. A költő úr pedig követi hadvezérét, aki egy országgal továbbviszi a sátorfáját. Vagy az is lehet, hogy nem követi a hadvezért. Törökül nem tud költeni, hát inkább itthon marad. Levágatja a szakállát, levágatja a bajuszát, az első városban beállít a nagykorcsmába, ott magához hasonló komédiásokat talál, felcsap közéjük komédiásnak. Természetesen nem hívják Petőfi úrnak, hanem keres magának valami más szép nevet. Szellemes fiú, másnapra már meghódítja a primadonnát, vagy valamelyik más színészhölgyet, azután nem mondom, hogy ásó-kapa választja el őket, csak éppen azt gondolom, hogy együtt vándorolnak addig, amíg meg nem unják egymást. Azután a költő úr keres egy más nagykorcsmát, ott talál új komédiásokat, és ezekkel a komédiásokkal járja az országot. Hites feleségére és kedves gyermekére nem is gondol, mert azoknak gondját viseli az a vén bolond, de neki különben is éppen elég gondja van azokkal a feleségekkel, akikkel nem házasodik össze s elég baja van azokkal a gyerekekkel, akiket a színészhölgyeknél összeszed...

Julia végighallgatta a szörnyű szónoklatot. Zoltán az ölében pihent, rágcsálta az anyja arany medálionját, amelyet még Petőfitől kapott az asszony, benne a költő hajfürtjével. A gyerek mindezekből a válságokból semmit sem érzett, semmit sem tudott. Ő volt az egyetlen emberi teremtség, akinek Julia olyan kedveseket mondhatott Petőfiről, amilyeneket akart. Zoltánka nem szállt vitába vele. A nagyapai prédikáció

után is a gyermek simogatásához menekült a szerencsétlen asszony. Összecsókolta a fiút, azután csak annyit mondott Szendreynek:

— Apám azt mondta, hogy én boldogtalan leszek Sándor mellett. Asszonynak még nem adatott olyan boldogság, mint amit én éreztem, mikor együtt voltunk Sándorommal. Királynője voltam, imádott engem és én imádtam őt. Mi voltunk a legboldogabb emberpár a világon s ha a végzet közbe nem szól, ma is azok volnánk. Sándor úgy érezte, hogy neki a katonák között van a helye, én nem tarthattam vissza, mert ő az uram volt. Elment és nem jött vissza. Apám azt mondja, hogy él s hogy vagy Bemnél van Törökországban, vagy itthon csavarog vándorszínészekkel. Én még mindig hiszem, hogy él, adja Isten, hogy Bemnél éljen, mert akkor vissza fog jönni. Azt is elhiszem, hogy csavarog, ha csavargásnak lehet nevezni a honfiak bujdosását. Adja az Isten, hogy bujdosson és visszajöjjön. Azt mondják, hogy ő meghalt, de hátha nem halt meg, hátha visszajön? Egyszer már nekem volt igazam édesapámmal szemben. Ha úgy akarja Isten, megint nekem lesz igazam...

Szendrey közben a pipáját tömögette, hitetlenkedve hümmögött. Mikor Julia végzett a védőbeszéddel, Szendrey felhúzta a vállát.

— Édes lelkem, lányom, te tudod, hogy én mindig csak a legjobbat akartam neked. A tenyeremen hordoztalak, amíg itthon voltál, még a legtitkosabb gondolataidat is teljesítettem. A házasságodat elleneztem, mert az volt a hitem, hogy nem való vagy a mellé a csavargó természetű költő mellé. Most is azt mondom. Az én véleményem nem változott. Én most is azt tartom, hogy akárkihez mentél volna feleségül, boldogabb, nyugodtabb életed lett volna, mint amit magadnak választottál. Te választottad, a te bajod, hogy rosszul választottad. Szép, hogy még most is hiszel abban, hogy Petőfi tisztességes férjed volt, ha még most is

hiszed, hogy visszajön, ha él. Én nem hiszem. Majd meglátjuk, hogy kinek a hite volt az igazi.

Erdődön a vár minden zuga, minden köve, minden fa, minden bokor, a tónak minden csepp vize, a tópartján a pad: Petőfiről beszélt Juliának. Jó lett volna, ha akad valaki, aki megnyugtatta a szerencsétlen asszonyt. De ebben a környezetben nem nyugtathatta meg semmi.

S ha kiejtette a száján a szót, hogy Petőfi, vagy Sándor, — az öreg Szendrey prédikációi előlről kezdődtek.

Kereste a régi ismerősöket, barátokat, barátnőket. Egy hét mulván láthatta, hogy ezekkel semmi, de semmi kapcsolata nincs. Egyszerű nyárspolgárok, akik nem értették meg, hogy Szendrey Ignác tekintetes úr leánya hogyan mehetett férjhez egy csavargó senkihez s most nem értették meg azt, hogy annak a csavargó senkinek az eltűnése hogy őrijthette meg annyira Juliát.

Március 1-én váratlanul szörnyű katasztrófa szakadt a Szendrey-házra. Julia fivére, Gyula, meghalt.

Az egyik gyászhoz, amit csak Julia érzett, csatlakozott a másik gyász, amely egyformán letörte a Szendrey-ház minden tagját. Gyula halála teljesen összetörte Szendrey Ignácot. Ha lehet, akkor még mogorvább, még haragosabb lett. Petőfi nevének említése mindig halálos méregbe kergette az öreg urat.

Ha van pokol, akkor Erdőd pokol volt Julia számára.

Március végén Szendrey Ignácot saját kérésére áthelyezték Károlyi Lajos mágocsi uradalmába. Az öreg nem bírta Erdődöt, menekülni akart azoktól a szomorú emlékektől, amelyek az erdődi várhoz fűződtek. Innen vitték férjhez Juliát, rövid időn belül itt halt meg Szendreyné, Julia elvesztette a férjét s végül meghalt Szendrey Gyula.

Pár nap alatt össze kellett csomagolni a Szendrey-ház minden ingóságát, mindent útnak indítottak Mágocs felé.

Juliának is indulni kellett volna.

Az asszonyt rettenetesen megviselték a csapások, csak árnyéka volt önmagának. Napok multak el anélkül, hogy összefüggő mondat elhagyta volna a száját.

Mikor az apja felszólította, hogy készüljön az elutazásra, kijelentette, hogy nem megy Mágocsra.

— Azt mondod, hogy Petőfi vagy az országban, vagy Törökországban csavarog. Én el fogok menni Konstantinápolyba, meg fogom keresni Bemet, ő végre meg fogja szüntetni minden kétségemet. Fiának nevezte Petőfit, úgy bánt vele, ahogy apa a legkedvesebb fiával bánhat. Ő meg fogja mondani nekem, hogy mi történt Sándorral. Megigérem neked, hogy ez lesz az utolsó utam Petőfi után...

Szendrey egy darabig szó nélkül nézte a lányát, azután vállat vont.

— Törökországba akarsz menni? Bolond vagy, de én nem tartalak vissza. Csak azt nem tudom, honnan vegyek annyi pénzt, amivel eljuthatsz Sztambulba...

Julia április 4-én végrendelkezett. Levágott egy fűrtöt saját hajából, fekete selyemszállal átkötötte. Medálionjából kivette Petőfi hajfűrtjét, a másik mellé tette. Azután levelet írt Petőfi Zoltánnak, a gyermeknek, akit itt akart hagyni.

Erdőd, április 4. 1850.

Kedves fiam!

E sorok az első és utósók, mellyeket anyád hozzád intéz; midőn elolvasod e szavakat, már akkor sem apád, sem anyád. Egyetlen örökségedül nem bírsz tőlük egyebet, csak nevedet: de azt ne feledd el soha, hogy e név: Petőfi! Apád nagygyá, fényessé tevő; te legalább őrizd meg minden szennytől, minden folttól.

Emlékül hagyom itt neked ez ide mellékelt haját. Mig ereklyeként őrized, jele leend, hogy nem vagy méltatlan szülőidre; ha egykor nem birna becsesl előtted, égesd el és változtasd el nevedet, mert ha nem leend

szent előtted apád, anyád emléke, ugy csak bitorlója vagy nevőknek; akkor csak vérök lenne a tiéd, de lelkök idegen maradna tőled. Legszentebb áldása anyádnak tegyen jóvá, boldoggá!

A levelet és a két hajfürtöt egy borítékba tette, Petőfi Sándor pecsétgyűrűjével, piros pecséttel lezárta. Kivülre ráírta:

*Petőfi Zoltánnak
tiz éves korában.*

A levelet átadta Szendrey Ignácnak.

— Azt hiszem, én nem jövök vissza többé... Minek is jönnék vissza?... Ezt a levelet apámra bízom. Ha valami szerencsétlenség érne, adja át Zoltánnak, mikor tiz éves lesz.

Szendrey értelmetlenül nézte a levelet, bosszankodva szólt:

— Megint kitaláltál valami butaságot. De ha mindenáron végzetedbe akarsz rohanni, nem tartóztatlak.

Petőfi István, Sándor öccse, honvédtiszt volt. Világos után besorozták közkatonának. Tirolból már irt levelet Szendrey Ignácnak. A levélben Sándor sorsáról kérdezősködött. Szendrey megírta, amit tudott.

Erre a levélre éppen akkor érkezett válasz, amikor Szendrey Mágocsra, Julia pedig második kutató utjára készült.

— Könyörgöm, drága tekintetes úr! — írta Petőfi István — legyenek oly kegyesek, fogadják az ártatlan árvát kegyes ápolásuk alá, az Isten megjutalmazandja jószívűségüket ezerszer érte.

A levél éppen jókor érkezett. Julia olyan utra készült, ahonnan nem akart visszatérni, vagy nem remélte a visszatérést.

Zoltánt Mágocsra vitték.

Julia elindulása előtt magához vette Szendrey török törét.

— Tör vagy méreg, — ez lesz a vég...

Másnap elindult Kolozsvár felé, ahol meg akarta hosszabbítani utlevelét és utlevelet akart kérni Törökországba.

XII.

Vissza Pestre.

Az 1850-es esztendő fordulópontja volt Julia életének. Beszéljünk pár szót általánosságban erről az esztendőről.

Pesten Haynau uralkodott. Vadállati hajlamait kitombolta a véres 49-es esztendő végén, most már inkább csak a várfogságok esztendeit osztogatta és osztogattatta számlálatlanul.

Erdélyben Wohlgemuth volt a katonai és polgári kormányzó.

Kolozsvárott tulajdonképen nem a városparancsnok, hanem Urbán ezredes uralkodott egészen őszig, amikor elhelyezték Erdélyből és tábornokká nevezték ki, — a forradalom elfojtása körül kifejtett érdemei elismerésül.

Bem Törökországban élt, török szolgálatba lépett.

Egressy Gábor hazatért Törökországból. Arany Szalon-tán volt, innen kérdezte Egressyt: mit tud Petőfi sorsáról. Egressy megírta, hogy látta a költőt, amint menekülés közben a kozákok közé rohant.

Lauka Gusztávot is be kell mutatnunk. A fiatal író valamikor mindennapos volt az erdői Szendrey-házban, de csak kamaszkorában. Később apja gazdasági foglalkozásra kényszerítette. Gazdasági foglalkozását kénytelen volt félbeszakítani, mert furcsán értelmezett humorérzéssel halálraoltott száz bárányt a rábizott szérummal. Ezt a tömeggyilkosságot nem méltányolta gazdája, a fiatalember Pestre jött

és költő, humorista lett. A szabadságharc alatt Kossuth bizalmasa, a kormányzó főfutárja lett. A szabadságharc leveretése előtti heteket Szatmárban, Beregben töltötte, szabadcsapatokat szervezett. Mikor a szabadcsapatokra már nem volt szükség, pár hétig Szatmárban bujdosott, azután jelentkezett Kende Zsigmondnál, aki csudálatosképen — kormányképes ember volt és szatmári megyefőnök lett a Bach-kormány jóvoltából. Lauka, a bizalmas főfutár, minden baj nélkül megérkezett a császárhű táborba, a szatmári megyefőnökségnél kapott alkalmazást. Később — tiz esztendő múlva — már a budai helytartótanácsnál ült, ott kapott hivatalt. Ne vágjunk az események elé, ne kutassuk Lauka titokzatos pálfordulásának hátterét. Jelentéktelen figurája volt a kornak, csak azért kell bemutatnunk, mert gyerekkora óta ismerte Juliát.

Pesten élt egy fiatal tanár. Apja örökké élővé tette nevét történelmi munkásságával, amelynek lényege az volt, hogy Ádámtól kezdve napjainkig minden valamire való embernek rokonsága volt a magyar nemzettel, ha ugyan nem volt ennek a nemzetnek egyenes leszármazottja. Becsületes szándéku öreg tudós volt, hivatali állását tekintve: a pesti egyetemen a diplomatika tanára. A fiú 1820 február 23-án született és 16 éves korában már a bölcséleti tudományok doktorává fogadták, 1840-ben jogi doktor lett, 1841-ben letette az ügyvédi vizsgát. Huszonhat éves korában apja helyettesévé, az oklevél és cimertan helyettes tanárává nevezték ki. 1848 június 18-án Eötvös József oktatásügyi miniszter a diplomatika rendes tanárává nevezte ki. Hazafias érzésű ember volt, 1850-ben a Bach-kormány megfosztotta egyetemi tanárságától, de mert nem találtak helyette megfelelő szakembert, -- saját helyettesítésével bízták meg...

Középtermetű, görnyedt járása, örökké mogorva, kedvetlen ember volt. Görnyedt járása a természetnek azon súlyos adományát rejtegette, amit közönségesen középpúpnek

neveznek. Mogorva volta mögött a tudós elmélyedését keresték tisztelői. Ellenségei azt mondták, hogy apja érdemei segítették páratlan karrierjéhez. Barátai azt mondták, hogy a diplomatika legnagyobb mértékben képzett szakemberei közé tartozik, akinek egész Európában alig akad párja. Horvát Árpádnak nevezték...

Garay János, a költő, a szabadságharc legviharosabb hónapjait Fóton töltötte. Családjával együtt 1850 januárjában tért vissza Pestre, ahol egyetemi könyvtár-tisztnek nevezték ki, beköltöztették a barátok házába, ahol az egyetemi könyvtár elhelyezést kapott. Szembaj és köszvény keserítette a szabadságharc bukása miatt amúgy is keserű életét.

— — — — —
Szendrey Julia Kolozsvárra, Tordára, onnan Székelyudvarhelyre ment, ahol Heydte bárótól remélt segítséget.

Tordán meglátogatta Miklósékat.

— Hallottak-e valamit Petőfiről?

A papné szomorúan simogatta a fiatalasszony fejét.

— Édes Juliskám, amit az Isten rádmért, azt el kell viselni. Bele kell törődnöd abba, hogy Sándor elveszett a harcmezőn. Bele kell törődnöd az özvegységbe... Petőfi feleségének lenni nagy boldogság lehetett. Próbáld meg, légy Petőfi özvegye. Itthagyt a gyermekét, szeresd a gyermekben Sándort... Miért hagytad el a gyermeket?

Julia dacosan hátraszegte a fejét.

— Én Sándort akarom és meg fogom találni vagy életben, vagy halottan...

A papné elégedetlenül hallgatta ezt a konok beszédet.

— Ne menj te Sztambulba, Julia... Mit akarsz Sztambulban? Ha Sándor élne, már hazatért volna melléd és Zoltán mellé...

Petőfiné nem hallgatott a tanácsokra. Rövid pihenés után Udvarhelyre indult a gyorskocsival.

Itt megtalálta Heydtet, de ez a Heydte már más volt, mint akivel először találkozott. Semmi érzéket nem mutatott a fiatal asszony terveinek megértésére és helyeslésére.

— Látom, hogy nem hisz nekem, asszonyom... — mondta Petőfinének. — Pedig hihetne, mert semmi okom nincs, hogy félrevezessem. A halállal nem szabad tréfákat üzni. Ha én azt mondom kegyednek, hogy Petőfi meghalt, törődjön bele abba, ami megváltoztathatatlan.

— De ha élne... — fordította más irányba a szót, — miért akarja őt megkeresni, miért nem vár, miért akarja a bíróság kezébe adni? Ha az én íróasztalom beszélni tudna, elmondhatná kegyednek, hányszor fordultak meg kezemben olyan iratok, amelyekben bizonyos Haynau nevű nagyhatalmú úr bizonyos Petőfi Sándor nevű forradalmár költő utáni kutatást szorgalmaz és azt parancsolja, hogy ezt az embert kézre kell keríteni! Én katona vagyok és a parancsokat végrehajtom. Száz utkos ügynök keresi annak a forradalmár költőnek a nyomait Erdélyben és Magyarországon. Kegyed akar a százegyedik lenni, aki kézrekeríti a forradalmárt, hogy a száz ügynök — Haynau kezébe adhassa őt?

Az asszony a könnyeivel küzdött.

— Báró ur... — mondta. — Én Törökországba akarok menni, Bem után. Ő atyja volt Sándornak, tőle akarom megtudni a valóságot... Talán mellette van Sándor és várja a nyugodtabb időket. Csak annyit kérek öntől, legyen segítségemre, hogy uti levelemet hosszabbítsák meg és érvényét terjesszék ki Törökországra is.

A báró furcsa mosollyal hallgatta a kérést.

— Én nem támogathatom a kérését. Az utlevelet egy ember hosszabbíthatja meg és terjesztheti ki Törökországra — oly célból, hogy egy forradalmár özvegye forradalmár férje után kutathasson ott...

— Kicsoda az az ember?

Az Egyetemi Könyvtár.
Régi épülete a barátok kolostorában. Itt lakott Szendrey Julia 1850 tavaszán Garayéknál.



A Barátok tere.

A mai Ferenciek tere, a ferencsek régi kolostorával, melyben az Egyetemi Könyvtár volt elhelyezve 1784-től 1873-ig.

Pest látóképe az ötvenes évekből.
A part mentén látszik az egész Al-Dunasor.





— Haynau...

Az asszony felsikoltott.

— Az az ember. . . .

A báró keményen, katonásan félbeszakította az asszony mondatát, megakadályozta abban, hogy valamit mondjon »arról az emberről«.

— Haynau őexcellenciája!

Másnap visszatért az asszony, ergedélyt kért, hogy felbontathassa a segesvári sírokat.

— Már nincs háború, asszonyom... Az a polgári hatóságok dolga... De semmi ckit nem látok arra, hogy felbontsák a halottak sírját, megbolygassák a nyugalmaikat. Az ország már megnyugodott. Veszedelemes volna kiszedni a sírból a halott honvédeket, mikor az élő honvédek már nem csinálnak zavart...

Julia elbúcsúzott a bárótól, hazament a szállására. Tervegetett, számolgatott és — kérdezősködött.

Április 17-én két levelet írt Udvarhelyről. Az egyiket apjának, a másikat Lauka Gusztávnak, — ott-a-hol, valahol Szatmár vármegyében.

Először az apjának írt:

»Édes apám!

Még mindeddig hasztalan jártam, semmi bizonyost mai napig nem tudok. Első tervemet meg kellett változtatnom, ennyi pénzzel még csak meg sem közelítem célomat. Ahhoz értő és tapasztalt emberekkel beszéltem és ezek teljes lehetetlennek mondják. Mindent elkövettem, hogy magamnak bizonyosságot szerezzek jövőm felől, de még eddig csak annyit tudok, mint azelőtt. Pár hét múlva otthonn leszek, s onnan ismét mást kísértendek meg, minek talán több sikere leend, mint eddigi utamnak... Most előbb Kolozsvárra megyek...

Nem volt ereje az öngyilkosságra, amit már Erdődön tervezett, vagy még mindig remélt...

A remény és a reménytelenség csendül ki abból a levélből, amit Laukának küldött:

»Ha akar még velem találkozni, nem mondom az életben, hanem csak mostanában, úgy ha lehet, menjen fel ön is Pestre, mert én most Kolozsvárra s onnan Pestre megyek, s ott leszek két hétig, azután talán az alföldre s onnan pár hónapra vagy a nagyvilágba, vagy olyan magányba, hol kivülem senkit, egyetlen embert se találok, hogy ott kitombolhassa magát a lelkem, hogy ott végképen megtörjék a csapás alatt, vagy ujult erővel ismét fölemelkedhessék. Nem tudtam meghalni itt e helyeken, hol Sándort elveszítettem, nem vagyok méltó rá, hogy abba a földbe temettek volna, a hol ő fekszik. Jele hogy még igen sokat kell élnem és küzdenem és szenvednem. Lehet-e még más célja is életemnek? Kirabolt, meggyilkolt lelkem lesz-e képes egyébre, mint emlékezetre?!...«

Kolozsvárra ment, utlevelet kért Törökországba. Nem kapott.

— Ilyen utlevelet csak Pesten kaphat... — mondták a katonai kormányzóságon.

— Kitől?

— Haynau őexcellenciájától...

Meg kellett barátkozni azzal a gondolattal, hogy Haynau őexcellenciájától fog utlevelet kérni.

Április 24-ikén megérkezett Pestre, a kerepesi uti Mátyás fogadóba vitette poggyászát.

Élete legboldogabb napjai színhelyének látása még jobban felkorbácsolta amugy is feldult lelkét.

Másnap levelet írt Laukának:

»Pest, 1850. ápril 25.

Tegnap délben érkeztem ide. Itt sincs nyugtom, már szeretnék innét is el, el a világba. Gonosz szellemeim ide is követtek, napról napra jobban kinoznak. Egyetlen

nyugodt vagy türehető pillanatom sincs. Mihelyt egyedül vagyok, közel érzem magamat a tébolyodáshoz; minden este addig sirok, míg egészen el nem lankadok, ilyenkor azután ájulásszerű mély, nyomasztó álom ment meg az öntudattól. De még álmaim alatt is mindig szenvedek. Szívem hasonlít egy koporsóhoz, melyben szünet nélkül örökhü, fáradhatlan férgek rágódnak a holt testen. Ilyen iszonyatos férgek nyüzsgését érzem szívem körül örökké; minden dobbanása oly kinos, oly erőszakos, mintha mindegyik utolsó lenne. Olyan vagyok, mintha valami csodaszer siromból költött volna fel és most csak e szer tartana még egy darabig az életben. Minden élet-inger kihalt, elenyészett belőlem. Már sokszor tettem szívemre töröm éles hideg hegyét, de mindannyiszor a reménynek egy meleg szikrája felvilágosítá, felmelegíté a hideg sötétséget, melybe süllyedve vagyok. Hátha még láthatom csak egy pillanatra is, csak egyetlen egy pillanatilag is Sándort!... hátha lábainál halhatok meg. E hiu remény minden lehető boldogságát jövődömnek magába zárja. A multhoz hasonlítva csak egy elvillanó sugár a déli nap gazdagsága mellett, de nyomorult jelenemhez mérve, oly óriási tetőpontja az üdvösségnek, mint vakhitű kereszténynek a mennyország és ott is az Isten jobbfele.

Ha emberek között vagyok, megfeszítem minden erőmet, hogy uralkodhassam magamon, ilyenkor mintha leplet borítottam volna lelkem iszonyaira, ilyenkor legalább nem látom, nem borzadok, csak érzem. És csodálatos! Minél betegbb és nyomorultabb a lelkem, testem annál épebb, egészségesebb. Elpusztíthatlan forrása kell az életnek, hogy legyen ereimben, mert mindenképen elhanyagolom, sőt rontom magamat s arcom és testem olyan, mintha mindennap az egészség tengerében fürödném. Mikor leginkább fel vagyok hevülve, iszom, hogy tönkre tehessem magamat, mert irtóztató volna, ha hiába élnék, hiába vonszolnám egyik napról a másikra e hitvány, elátkozott életet, ha hiába volna reménységem, hogy láthassam még Sándort ez életben! Pedig ha itt nem látom, soha nem fogom látni egy örökkévalóságon keresztül. Soha! érti ön, mi ez nekem? nekem, ki ő kivüle nem szerettem soha senkit és semmit!

Jaj annak, ki csak egyszer szeret! ez az átok, ez a kárhozat. Mert ha éltöket együtt töltik is, mi egy rövid élet egy mindenséget magába záró boldogságnak? Most legnagyobb áldás volna reám, ha vakhitű keresztény lennék, ha hinném a mennyországot és poklot. Bárhol, bármikor találkozhatni szerelmemmel, még élhetni az ő oldala mellett! Bármely világon, bármely kinok között! Csak legalább a megsemmisülést hihetném. Akkor nem irtóznám egy vágytól, egy örök sovár végtelenségtől. Én elvetettem gyermekhitemet, de hiszem mellette a lelket és a lélek, ha nem örök, de legalább a végtelenbe húzódo életét, hiszem egyik csillagból a másikba költözésünket. De ezen miriad csillagok között mikor találkozhatnak ismét azon lelkek, kik a teremteskor, kik eredetöknél fogva egyek voltak. Fognak-e még egyszer találkozhatni? A ki széttépte a két fél lelket egymástól, miként hegyeket szakított szét, e teremtető és pusztító erő veszi kezébe halálunk után lelkünket és elhajítja, elszórja minden cél és irány nélkül a csillagezrek közé, hol ismét bujdosunk a nélkül, hogy feltalálhassuk lelkünk felét. kit messze, messze tőlünk hajított el a fatum keze. Ezért nem merem magamat megölni, mert ez lett hitvallásom, szent meggyőződéselem. Mig csak egy szikrája marad a reménynek előttem, mindaddig türok és szenvedek. Hogy ne túrnék el ezer évet, ha ezer évi szenvedésemmek az lenne jutalma, hogy kezeit érintve, csókolva lehelném ki életemet. Tudja-e ön, hogy még ennyi boldogság is elérhetlennék látszik előttem? Ebből megítélheti lelkem elcsüggedését, kétségbeesését.

Sürgetve szólitom önt fel, ha lehet, jöjjön el. Nem tudom, meddig leszek itt, tán egy hónapig, tovább semmi esetre. Jöjjön, ha lehet és tegyen tökéletesen örüllté... Egressyéknél mindig megtudhatja szállásomat. Jelenleg pár napig még itt leszek a Mátyásban. Ha nem jöhet semmi esetre, legalább írjon okvetlenül és rögtön; szeretem, ha olyan veszett lélek, mint az öné, vesz részt poklomban; épen az én társaságomba s az én világomba való az ön ezerszer felfeszített lelke is.

Címezze leveletem Garay Jánosnéhoz a barátoknál, hol ők most laknak. Jókai, Csengery, Bajza itt vannak, Semmi bajok, hát önnek mért lenne? Vörösmarty falura

költözik. Vahot Sándornak fia van stb. stb. Ha eljön, az irgalom istenére kérem, hozza el azt a mérget, mit nekem ígért. Hacsak részt vesz sorsomban, tegye meg, mert különben örökké kísérteni fogom fehér lelkemmel és piros arccommal! Barátja...»

XIII.

„Juliskám, bemutatom neked Horvát tanár urat.“

Lauka Gusztár abban az időben valahol Szatmárban bujdosott, néha-néha talán hazament a szülői házhoz, akkor megkaphatta Julia Udvarhelyről és Pestről írt leveleit, de esze ágában sem volt Pestre utazni, elhozni Juliának a mérget. Lauka számára még veszedelmesnek látszott Haynau közelsége.

Julia egyik napon levelet írt, amelyben mérget kért Laukától, másik napon az utlevelét akarta rendbehozatni, hogy Törökországba mehessen, majd összeköttetéseket keresett régi honvédtisztekhez, akik tudhattak valamit Petőfi-ről és reménykedett, hogy Mágocsról elegendő pénzt kap a törökországi utazáshoz: ez volt Julia élete a Pestre érkezését követő első napokban, amikor a Mátyás Király szállodában lakott.

Egressyék közös ismerősöktől hallották meg, hogy Szendrey Julia Pesten van. Várták a látogatását, de hogy Julia nem jött, Egressyné megérthette: ez az asszony belezavarodott a sok csapásba, ami őt érte.

A jó asszony, aki olyan szeretettel vezette be Juliát a háztartás rejtelmébe, aki egy esztendővel azelőtt helyreállította a Petőfi család békéjét, azzal az egyszerű, de Petőfiék számára nagyjelentőségű közléssel, hogy ha a gyermek

éhes, akkor sirni szokott, — most elment Juliához, megkérdezte, hogy mit akar, mit tervez és támogatását ígérte neki.

— Tudod, fiam, hogy mi magunk is igen szűkösen lakunk, nem tudok neked lakást adni, még arra az időre sem, amit — mint te mondod — törökországi utazásodnak előkészítésére akarsz fordítani. De azt nem hagyhatom, hogy Petőfi neje szállodában éljen, mindenféle utazó emberek, lócsiszárok között. Majd csinálunk valamit, beszéllek Garayékkal.

Egressyné elment Garay Jánosékhoz, akik ekkor már az egyetemi könyvtár épületében laktak. Szép, egyemeletes, barátságos ház volt az egyetemi könyvtár épülete, mögötte nagy kerttel. Garayéknak tágas lakása volt, szívesen siettek Petőfiné segítségére. Így azután Julia csak pár napot töltött a Mátyás szállóban, poggyászát átvitették Garayékhoz, ott kapott egy külön szobát.

Nem neki való volt a Garay család élete. Az ő bánata, egyik végtelből a másik végtelbe rohanó nyugtalansága egy-magában is elég volt ahhoz, hogy tönkretégye egy fiatal teremtes életét, emellé tulságos teher volt nézni Garay János kinlódását, betegeskedését. Garaynak valóban csak kegyelemből adták a könyvtártisztai állást. Szemei már teljesen tönkrementek, a köszvény halálosan kinozta, elgyötörte. Dolgozni nem tudott, mert a betűk összefutottak a szeme előtt s végül már jól megismert lakásában is csak a legnagyobb óvatossággal tudott mozogni. Béketűréssel viselte szemevilágának egyre erősödő elsötétülését, de vigszágot akkor sem tudott volna mutatni, Juliát akkor sem tudta volna vigasztalni, látása akkor sem lett volna megnyugtató látvány, ha éjszakáit, nappalait nem ölte volna a köszvény, amelynek hiába kereste orvosságát, amely sokszor keserves sirásra kényszerítette még az erős férfiembert is.

Ebbe a környezetbe került Szendrey Julia, itt igazán nem önthettek reménytelen lelkébe életkedvet. De mégis

barátok között volt, Garay csendesebb, nyugodtabb óráiban szépen tudott beszélni Sándorról, akit a magyar szellem ragyogó csillagának nevezett.

Pest nem tudott szabadulni 1849 októberének szörnyű emlékétől és aki feledni akart, az előtt mindig ott állt örök intőjelnek a komor Új Épület, amelyben még mindig a magyar foglyok százait őrizték.

Az íróknak, költőknek kellett volna lelket önteni Pest népébe, de hol voltak az írók, s ha jelentkeztek is, hol volt a szerkesztő vagy kiadó, aki kiadta volna írásaikat?

A Pesti Napló 1850 április 24-iki számában egy névtelen nyilvánosan felszólította a magyar írókat és költőket, hogy fájdalomokozta hallgatásuktól megválni kezdenek s munkához készüljenek. Legyen határa a gyászuknak s a határt minél közelebbre, — ha lehet az évet sem várva be — szabja az az ész, mellyel egykor annyi fényt árasztának a hazára és tudományokra, mellyel ők valának szövétnekei a hon világa világosságának...

A Hölgyfutár megjelent. Nagy Ignác szerkesztette, ebben megjelentek ifjabb Árva Imre — Arany János — Szalontáról küldött versei, óvatosan irogatott egy »Sajó« nevű prózairó, aki mögött a beavatottak Jókait tudták. Vörösmarty Pesten volt, őt nem üldözték, mert a forradalmi országgyűlés mérsékelt képviselői közé tartozott, de még sem birta Pestet, vidéki magányába vonult. Garay, Bajza, Vahot Imre, Csengery Antal, Sükei Károly és Szilágyi Sándor Pesten élt.

S a Károlyi palotában még mindig ott volt Haynau.

Az egyetemi könyvtár épületétől pár lépésnyire van ez a palota. Szendrey Julia sokszor elindult a katonai parancsnokság felé, sokszor visszafordult, míg végül mégis rászánta magát, jelentkezett Haynau titkáránál és kihallgatást kért.

A hiéna fogadta Petőfinét.

Az asszony utlevelének meghosszabbítását kérte a kormányzótól.

— Hová akar utazni, asszonyom? — kérdezte a tábor-szernagy.

— Törökországba.

Haynau csudálkozva húzta feljebb sötét szemöldökeit.

— Talán Törökországban újabb forradalmat szerveznek az elmenekült forradalmár urak, s asszonyom ennek az új forradalomnak előkészítése érdekében óhajt kimenni közéjük? Talán összeköttetésben áll azokkal a titkos szervezetekkel, amelyek valószínűleg fennállnak ma is azon félőrültek között, akik azt hiszik, hogy ennek a népnek a császáron kívül valaki más is megadhatja a jövő nyugalmaát? Nagyon megbecsülném szolgálatát, asszonyom, ha közölné velem megbízói nevét. Ha átadná nekem azokat a leveleket, amelyeket Kossuth úr után óhajt vinni...

— Én nem viszek semmiféle levelet, — mondotta Julia.

— Excellenciádat, úgy tudom, igen érdekli bizonyos Petőfi Sándor nevű költőnek a sorsa. Excellenciád fel akarja kötetni azt a Petőfi nevű költőt, én pedig azért akarok Törökországba menni, hogy ha él, akkor megmentsem magamnak, mert én nem tudok nélküle élni. Ez csak természetes gondolat egy asszonytól, egy feleségtől, egy anyától.

— Ta-ta-ta-ta... — szakította félbe Haynau egy kézlegyintéssel Petőfinét. — Nekem igen furcsa tapasztalataim vannak a magyar asszonyokról, feleségekről és anyákról. A szerelem igen szép dolog, de szerelemmel nem lehet megmagyarázni azt, hogy valaki Pestről Konstantinápolyba akar utazni. Ha kegyednek szerelemre van szüksége, azért igazán nem kell Törökországba menni... — mondta gonosz mosollyal.

Az asszony tiltakozásra emelte fel a kezét.

— Excellenciád honnan veszi ezt a...

Haynau nevetve folytatta:

— Azt akarta mondani, hogy merészséget... Hát persze. A forradalmár felesége megkérdezi, hogy a katonai kormányzó hogyan merészel... De nem akarok ilyen szigorúan hivatalos lenni. Én már öreg ember vagyok, egy élet tapasztalatai vannak mögöttem. Nem érdemes asszonyomnak Törökországba menni.

Rövid szünet után hozzátette:

— Azaz egy esetben érdemes: ha politikai megbízatása van és abban az esetben én is ajánlanám, hogy menjen. Leveleit itt szépen elolvasnám, azután elvinné őket Törökországba, tapasztalatait jelentené nekem, vagy barátomnak, Liechtenstein herceg urnak, a levelek tartalmáról tájékoztatna és — ebben az esetben pénzt is szívesen adnék az utra...

Julia csalódottan és kicsit megszegyenülve hagyta ott a katonai kormányzót.

Aznap este nagyobb társaság volt Garayéknál. Garayné meghívta néhány barátnőjét, férje néhány barátját, hogy beszélgetésükkel kicsit felvidítsák a beteg Garayt és a lelki-beteg Juliát.

Ott voltak Egressyék, ott volt Csengery Antal, Szilágyi Sándor, Vahot Imre.

Már együtt volt a társaság, amikor görnyedt járású, komor képű fiatal ember érkezett.

Garayné Juliához vitte az ismeretlent.

— Juliskám, bemutatom neked Horvát tanár urat.

— Örvendek... — mondta szertartásosan Petőfiné, maga mellett helyet mutatott Horvátnak.

A tanár nem mutatkozott tulságosan barátkozó természetűnek. A kor szokásaihoz híven udvarolni próbált a fiatal asszonynak, de hamarosan érezhető volt, hogy az udvarlásnak szellemes, kedveskedő, de üres formája nem tartozik rendes mesterségéhez. Julia hangulata sem volt megfelelő ahhoz, hogy üres beszéddel töltse el az időt, Horvát szívesebben

beszért a világpolitika eseményeiről, remélte, hogy Törökország megtámadja Ausztriát s tudni vélte, hogy újabb támadás esetén az oroszok, akik 1849 őszén olyan gyorsan és olyan kiábrándultan vonultak ki Magyarországból, már nem sietnének Bécs segítségére.

Anglia! — ez volt a hazafiak új reménysugara. Angliából vártak valami jelentős megmozdulást, hitték, hogy Kossuth esetleg háboruba is bele tudja vinni az angolokat és akkor ismét előlről kezdődik minden Magyarországon. Visszajönnek a bujdosók, visszajöhet Bem...

— Akkor nekem nem kellene Bem után Törökországba menni... — mondta Julia.

— Kegyed Törökországba készül? — kérdezte meglepetten a tanár. — Nem asszonynak való utazás, nem hiszem, hogy bírná azokat a fáradalmakat, amelyekkel egy ilyen ut jár.

Petőfine komoran szembenézett a tanárral.

— Én az elmúlt telet Erdélyben, a csatamezőkön töltöttem. Lelkemben frissen élt a kin, hogy Sándoromról nem kapok hírt, hogy hiába várom a visszatérését. Szörnyű kétségbeesés uralkodott fölöttem s mégis lebirtam minden fáradtságot, kerestem őt. Igaz, hogy hiába kerestem...

— Megtudott valami bizonyosat, asszonyom?

— Találkoztam emberekkel, akik azt mondják, hogy látták a halott Petőfit. Higgyek-e nekik?

A tanár komolyan válaszolt:

— Hinnie kell. Petőfinek halhatatlan lehetett a lelke, költői neve talán örökké fog élni, műveit meg fogja ismerni az egész művelt világ, de teste nem volt halhatatlan.

— Én mégis reménykedem, hogy él. Hallom, hogy Bem is megsebesült. Különben is beteg volt. Ilyen állapotában pedig Sándor nem hagyhatta el azt, akit atyja helyett atyjának tisztelt. Meg kell keresnem Bemet. Ehez utlevél kell. Az utlevelet pedig csak Haynau adhatja. Haynau nem hiszi,

hogy az uram után megyek. Azt mondja, hogy valami forradalmár szervezet küld Törökországba...

A tanár csudálkozva kérdezte az asszonyt:

— Kegyed Haynaunál volt? A hivatalában? A magyar asszonyok nem szoktak Haynauhoz menni...

Julia haragosan felcsattant:

— Engem nem érdekel az, hogy mit szoktak csinálni a magyar asszonyok. Én csak Sándorommal törődöm s azzal, hogy ha él kis Zoltánom apja, akkor visszaszerezem őt magamnak és gyermekemnek. Nem vétettem magyarságom ellen, amikor felmentem Haynauhoz, mert ő az egyetlen, aki nekem utlevelet adhat...

A tanár békítgette az asszonyt.

— Hiszen nem is úgy értettem... Csak azt gondoltam, hogy veszedelmes dolog felmenni Haynau hivatalába... Veszedelmes dolog védtelenül kiszolgáltatni magát annak a vérengző örültnek.

— Meg kell szereznem az utlevelet, — hajtogatta Julia, — meg kell szereznem, mert megőrjít a tétlenség és a bizonytalanság.

Horvát egy darabig gondolkozott, azután tanácsot adott Petőfinének.

— Haynau azt mondotta kegyednek, hogy ha valami titkos összeesküvő társaság küldi Törökországba, akkor ad utlevelet és ad segítséget az utra. Meg lehetne csinálni azt, hogy asszonyom koholna egy ilyen titkos társaságot, hamisitanánk néhány levelet. De ez veszedelmes volna azért, mert asszonyomnak rokonai élnek itthon s vissza akar térni Pestre. Ez a megoldás tehát igen veszedelmes. Maradna egy másik út. Haynau bizalmasa, Liechtenstein Ferenc herceg tábornok, aki a temesvári csatában az osztrák hadsereg egyik parancsnokló tábornoka volt. Erről a Liechtensteinről igen jó híreket hallottam. Emberségesnek, jólelkűnek mondják, akinek emellett igen nagy befolyása

van Haynaura. Nemcsak befolyása, hanem intézkedési joga is van. Ha például Haynau elmenne pár napra Pestről, Liechtenstein kiadhatná asszonyomnak az utlevelet.

Juliának öröm villant át az arcán.

— El fogok menni ahhoz a Liechtenstein hercegehez.

XIV.

Bécs, vagy kiutasítás.

A herceg udvariasan hellyel kínálta meg Petőfinét. Maga is leült, figyelmesen nézegette a fiatal asszonyt, tanulmányozta érdekes szépségét. Végighallgatta Petőfiné előadását, pár percig elgondolkozva játszott a papírvágó késével, jól meggondolta a választ.

— Szívesen fogok foglalkozni a kérdéssel, mert ez az utlevélügy mindig eszembe juttatja asszonyom kedves látogatását s lehetővé teszi azt, hogy Pest legérdekesebb asszonyát néha láthassam. Mert azt ugyebár megérti, hogy én nem levelezhetek asszonyommal, üzeneteket sem küldhetek kegyednek, mert nem kockáztathatom azt, hogy valamelyik tisztemet elküldöm s kegyed szállásadója rosszul értelmezett hazafiságból ajtót mutat a tisztnak s én akkor kénytelen volnék Garay urat és feleségét megismertetni az Új Épület kellemességeivel. Tudom, hogy asszonyom számára kellemetlen, ha be kell lépni ebbe az épületbe, de végre is kegyed érdekéről van szó, ezt a kellemetlenséget el kell viselnie. Kérem, hogy minél gyakrabban érdeklődjék, mert minél gyakrabban látom, annál gyakrabban jut eszembe, hogy valamivel tartozom egy szép asszonynak...

Juliát furcsán érintette az öregedő generális széptevése, de magában kénytelen volt elismerni, hogy ez a széptevés

nem lépte túl azokat a határokat, amelyek között tisztességgel meg lehet hallgatni az osztrák tábornokot. Liechtenstein Bécsben nevelkedett, életének jelentős része bókokkal tüzelt, kellemes beszélgetésekben merült ki. Nem tiltakozott a tábornok hangja ellen, mert bensőjében felvillant az öröm érzése: Liechtenstein csakugyan hozzásegítheti tervének végrehajtásához.

Búcsúzóul kezet nyújtott a tábornoknak s az osztrák generális figyelmesen meghajolt, megcsókolta a magyar forradalmár feleségének kezét.

Petőfiné jókedvűen tért haza Garayékhoz, örömmel dicsekedett Garaynak és feleségének, hogy úgy látszik mégis sikerül a terve.

Este váratlan vendég érkezett: Horvát Árpád tanár úr. Julia örömmel sietett elébe, megragadta a kezét, hálásan szorongatta.

— Maga igen jó tanácsot adott nekem, Horvát.

A tanár ezen az estén is igen szellemesen, most már kellemesebb modorban társalgott. Petőfi költészetéről beszélt, annak nagy jelentőségét fejtegette Julia előtt.

Petőfiné irt Mágocsra, megírta az öreg Szendreynek, hogy terve a legjobb uton halad a megvalósítás felé. Sok-sok csókot küldött a kis Zoltánnak, kérte, hogy vigyázzanak rá, szeretettel neveljék.

Pár nap múlva meglátogatta Liechtenstein herceget a hivatalában. A herceg titkára már ismerősen köszöntötte a szép asszonyt, nem is kérte el névkártyáját, azonnal bejelentette s a herceg fogadta Juliát.

— Boldoggá tette a napomat, asszonyom, — mondta gavallérosan a herceg. — Mióta nálam volt, azóta minden nap gondoltam kegyedre, reméltem, hogy minél előbb abban a szerencsés helyzetben leszek, hogy megismételhetem a legutóbb adott kézcsókot éppen olyan hódolattal, amilyen hódolattal az elsőt adtam...

- És az utlevél? — kérdezte Petőfiné.
— Az utlevél meglesz.
-

— Horvát tanár úr igen szereti a hölgyeket, kalandjairól igen sokat beszélnek az egyetem környékén s a pesti társaságban, — mondta finoman Garayné. — Nálunk mindig szívesen látott ember volt, bár az én korom nem tett alkalmassá arra, hogy a tanár úr udvarolgasson nekem. Az urammal beszélgettek, történelemről, filozófiáról, irodalomról. Két-három hétben egyszer láttuk. Most meglepő változást tapasztalok. Majdnem minden nap itt van s az uramat, szegényt, igen elhanyagolja. Arra kell gondolnom, hogy miattad jön s most már neked beszél a históriáról, filozófiáról, irodalomról. Igen tudós ember, a vele való társalgás csak kedvező lehet minden művelt férfirra és természetesen minden művelt hölgyre is...

Horvát Árpád majdnem mindennapos vendég volt Garayéknál. Garayné némi gúnnyal emlegette a történelmet, filozófiát és az irodalmat. A gúnyt rossz helyen alkalmazta, mert Horvát tényleg ezekről a dolgokról beszélt. Julia Horváttal szemben nem érezte a férfi széptevésének hiányát, nem is gondolt arra, hogy a férfit lássa a görnyedt alakban. Horvát igen szépen tudott beszélni Petőfiről...

Garayné egy napon bement Juliához, óvatosan bezárta az ajtót, aztán halkán, nehogy bárki is meghallja a kérdést, megkérdezte Petőfinét:

— Nem gondolod, Juliskám, hogy a pesti társaságban furcsa gondolatokat ébreszthetnek azok a látogatások, amelyeket te a katonai kormányzóságon teszel? Tegnap Egressyéknél voltam, Egressyné azt mondja, hogy ő Bajzáéktól hallotta, a Pilvaxban már szatirikus históriákat mesélnek bi-

zonyos fiatalasszonyról, akit nem neveznek meg, de akiben te rád lehet ismerni. Azt mondják, hogy legalább furcsa, — ha ugyan nem használnak súlyosabb kifejezéseket, — hogy egy fiatal s a szabadságharc viharai közben elveszett költő özvegye, aki még nem is bizonyos abban, hogy férje nem tér vissza többé, szinte mindennapos vendég a katonai kormányzó egyik előkelő barátjánál. Sőt olyan híreket is mondanak, ezeket azonban én nem hiszem el, hogy azon előkelő katonatiszt, aki valami herceg s hozzá tábornok is, már az uccán is találkozott a fiatal özvegyvel, aki még nem biztos az özvegységében, s együtt sétálgattak...

Julia szemében megvillant a harag.

— Tudjátok, hogy nem a tábornok úr udvarlására megyek Haynau hivatalába. Tudjátok jól, hogy Törökországba akarok menni, hogy bizonyosságot szerezzek Sándorom sorsáról. Az a tábornok, aki eddig, mondhatom, igen úri módon viselkedett velem szemben, támogatását ígérte, hogy megkaphatom az utlevelet. Nem törődöm azzal, hogy mit beszélnek rólam, mert engem csak Sándorom sorsa érdekel. A pesti társaság jól értesült asszonyai máson koptathatnák a nyelvüket, nem az én szerencsétlenségemen. Én igen szívesen ülnék közöttük, — de csak Sándorommal együtt. Az ő beszélgetéseik, pletykálkodásaik egy lépéssel sem vinnének közelebb elhatározásom végrehajtásához.

— S hogy én a tábornokkal sétáltam az uccán? — felkacagott. — Igen! Én a Kerepesi-utról jöttem, a Barátok temploma előtt találkoztam a tábornokkal, aki hivatalába sietett. Köszöntött és hazáig kísért. Igen! Hazáig kísért. A szomszéd uccasaroktól eddig a házig. Ajánlanám Bajzáéknak, Egressynének és a Pilvax-beli társaságnak is, amelynek létét nem hiszem, jöjjenek ide, mérjék le azt a 150 lépést, amelyen végigkísért a tábornok. Eggyel több adatuk lesz ellenem, legalább tudni fogják azt, hogy 150 lépésnyire kísért...

Május közepén hónapos szobát bérelt magának a Kalap uccában, odaköltözött.

Május 19-én Szendrey Juliát beidézték a rendőrségre. Honnan jött, kicsoda, hol született, hol lakott, kicsoda az apja, miből él, kitől kap pénzt és miért kap pénzt? — ezt kérdezték tőle.

Julia válaszolt a kérdésekre. Erdélyből jött. Petőfi Sándor neje, keszthelyi születésű, kolozsvári lakos volt, először Pesten, még előbb Erdődön lakott, apja Szendrey Ignác, ő tartja el. Április 24-én érkezett Erdélyből Pestre.

Az utlevelét kérték.

Kéznél volt, átadta a kolozsvári utlevelet, amit Urbán ezredes állíttatott ki.

— Nekem utlevélre van szükségem, hogy Pesten tartózkodhassak? — kérdezte meglepetten Julia.

— A katonai kormányzáság engedélyére van szükség, hogy lejárt erdélyi utlevelével Pesten élhessen, itt tartózkodhasson.

Petőfiné ijedten hallgatta a hivatalos hangon előadott magyarázatokat.

— Erre nem gondoltam...

Azután eszébe jutott Liechtenstein. A herceg segítségére lehet, könnyen megszerezheti számára a pesti tartózkodási engedélyt, könnyen meghosszabbíthatja erdélyi utlevelét.

Azonnal Liechtensteinhez ment, aki fogadta őt. Meghallgatta az előadását, azután Petőfiné nagy meglepetésére igen gondterhelten, pesszimiztikusan szólt:

— Ha akarják, elhiszik, hogy kegyed Szendrey Ignác-tól kapja a pénzt élete fentartásához. Ha nem akarják hinni, akkor kegyed aligha maradhat Pesten. A rendőrség tudja a kötelességét, abba mi nem avatkozhatunk bele. Legfeljebb arról lehetne szó...

Felkelt íróasztala mellől, az asszonyhoz lépett, vállára tette a kezét:



Arany János.



Szendrey Ignác.



Garay János.



Petőfi István.



—...ha például Liechtenstein Ferenc herceg elmegy a rendőrigazgatóhoz és azt mondja neki, hogy Szendrey Julia pesti tartózkodásáért vállalja a felelősséget. Biztosan tudja, hogy ez a hölgy politikailag megbízható, életmódja ellen erkölcsi kifogást emelni nem lehet, akkor a rendőrfőnök valószínűleg azt fogja mondani, hogy nem okoz kellemetlenséget annak a hölgynek, akiért egy tábornok felelősséget vállal. De gondolja meg, asszonyom, vállalhatom-e én ezt a felelősséget? Milyen előny származik rám abból, hogy asszonyomat kimentem kellemetlen helyzetéből.

Julia megdöbbenve nézte a tábornokot. Arra soha nem gondolt, hogy ilyen helyzetbe is kerülhet vele szemben.

— Ön mit gondol felőlem?

A tábornok furcsa mosollyal vonogatta a vállát:

— Az ön kezében van a választás kulcsa. Az történik, amit kegyed akar, de ez áldozatok nélkül aligha fog menni. Petőfiné sarkon fordult, elrohant.

Aznap este kopogtak az ajtaján. Nem várt vendéget, legkevésbé várta azt, aki érkezett.

— Herceg! Mit gondol?

A tábornok belépett a kis hónapos szobába, ledobta köpönyegét, otthonosan letelepedett a pamlagra.

— Nem szeretném, ha kegyed félreismerné a helyzetet. Egy költő felesége, olyan nevet visel, amelyet a forradalom kompromittált. Igen súlyosan kompromittált. Annyira, hogyha én ma este aláírnék egy parancsot, hogy Petőfiné Szendrey Juliát vigyék be az Új Épületbe, emiatt az intézkedés miatt senki sem tenne nekem szemrehányást. Kegyed Pestre jött. Ha akarom, elhiszem, hogy tisztességes, rendes szándékai voltak. Ha nem akarom és élek a forradalmárokkal szemben kötelező gyanúval, azt kell mondanom, hogy valami államellenes céllal jött ide, ahol semmi keresnivalója nincs. Vagyont nem hagyott Pesten, vagyonát menteni nem jött. Ha akarom, elhiszem, hogy tisztességesen,

erkölcsösen él és az életéhez szükséges pénzt apjától kapja. Ha élek a forradalmárokkal szemben szükséges gyanúval, akkor mondhatom azt is, vagy legalább hihetem azt, hogy erkölcstelen úton szerez pénzt. Vagy erkölcstelen úton, vagy pedig politikai érdemeiért kap jutalmat valami titkos szervezkedéstől. Akár egyiket, akár másikat hiszem, fölöslegesen kell mondanom Pesten tartózkodását. Meg kell értenem azt, hogy a rendőrség gyanúval kíséri minden lépését és mint császári tisztnek, támogatnom kell a rendfentartókat. Ha én nem nézem jóindulattal itt tartózkodását, már holnap jöhetnek kegyedért és eltoloncolják arra a helyre, ahol tartózkodása nem lehet aggályos a kormányhatalomnak. Kegyed itt elveszítette tartózkodási lehetősége alapját és teljesen ki van szolgáltatva a hatóságnak, amely kényekedve szerint bánik el kegyeddel...

Julia sötéten meredt a hercegre.

— És ön, aki olyan figyelmesnek, annyira úrnak mutatkozott, nem lépne közbe, hogy megakadályozza az igazságtalanságot?

A herceg a vállát vonogatta.

— Ne beszéljünk ilyen nagy szavakat, hogy igazság, vagy igazságtalanság. Azért jöttem kegyedhez, hogy figyelmeztessenem helyzetére s egyuttal felajánljam szolgálataimat. De ezekért a szolgálatokért már én is szolgálatokat kérek... Ön ért engem...

Julia két tenyerébe hajtotta a fejét:

— Ó! hát ennyit ért a gavalériája?! Csak azért volt úr, hogy szándékait takargassa, kifosztani törekedjék egy védtelen asszonyt...

Liechtenstein felkelt, vette a köpönyegét, búcsúzott.

— Jól fontolja meg azt, amit mondtam... Most egy darabig nem fogja zaklatni senki, nyugodtan gondolkozhat, hogy mit válaszoljon nekem... Én ráérek várakozni, s — talán megkaphatja majd az utlevelet Törökországba is. Vagy

— megkaphatja a kiutasítását és csavargókkal együtt fogják eltoloncolni Erdélybe...

— — — — —
Garayné sajnálkozva kérdezte az urát:

— Hát hihetted volna? Tegnap este Liechtenstein Julia lakásán volt. Közel egy óra hosszat tartózkodott ott, távozása után Julia nem mozdult ki a lakásból, látszik, hogy nem akarta mutatni magát...

A költő bosszúsan félbeszakította a történetet:

— Hagyjatok békét annak a szerencsétlennek! Ki tudja, mi a baja, miért ment hozzá a herceg...

Rettenetesen kinezta a köszvény, visszahúzódott a szobájába, jajgatott kinjában.

A felesége gyorsan átment Egressyékhez. Ott már halottak a szörnyűségről.

— — — — —
Ferenc József császár 1850 júniusában az európai közvélemény nyomásának engedve, Haynau táborszernagyot felmentette Magyarország katonai kormányzatának vezetése alól, hivatalát feloszlatta, főtisztjeit visszarendelte csapataikhoz Bécsbe, központi szolgálatra.

— — — — —
Julia keservesen vonszolta a keresztjét. Elkészült a legrosszabbra és azt hitte, hogy a legjobb hirt hallotta, mikor újságolták a városban, hogy Haynaut visszahívták és új, szabadabb idők jönnek.

Hallotta, hogy Haynauval együtt Liechtenstein is távozik Pestről.

A rendőrség nem zaklatta.

Megnyugodott.

Julius 10-én levelet írt Mezőberénybe, Orlay Petrics Somának, azt hitte, hogy már megnyugodhat, nem zaklatja senki és összegyűjtheti magának mindazt, ami a Sándoré volt. Az emlékek legjava Mezőberényben volt, Orlayéknál.

Otthagytta Petőfi a tárcáját, írásait, sok apróságát, mikor Arad helyett Erdély felé, a halálba indult.

»Kérem, *édes Petri*, — írta Orlaynak, — ha lehetséges, halassza el utját még négy-öt napig, mert akkor ott leendek Önöknél. Ha nem lenne egészen rendben ott levő holmim, szedje kérem, addig össze, hogy mindent együtt találhassak. Különösen arra kérem, hogy Sándornak minden betűjét, minden szeletke papírját megtaláljam, mert azokat, mint legszentebb ereklyéimet kívánom megőrizni. Azon skizzeket, melyekben Sándort lerajzolta, ha kiadta volna a háztól, szerezze addig vissza, kimondhatatlanul szeretném látni. Kivált a mit tavaly nekem ígért, hol pipázgatva és olvasva van levéve. Akkor is azért nem kaphattam meg, mert nem volt otthon. Nagyon rosszul esnék, ha most is úgy történnék. Isten áldja meg!

rokona

Petőjiné.»

Négy-öt nap mulva csakugyan elutazott Mezőberénybe. Orlayéktól megkapta Sándor írásait, megkapta a kért képeket is és boldogan tért vissza Pestre, telve örömmel: valamivel több emléket tudott maga mellé halmozni, úgy érezte, hogy minden betűvel, amit Petőfi írt, közelebb jutott Sándorhoz.

Hazaérkezett. A Kalap uccai lakásban üzenet várta: — Liechtenstein herceg hivatja a parancsnokságra.

Szorongva, aggodalmakkal megtelve ment a herceghez. Liechtenstein leültette és megkérdezte, hogy mi a válasza?

— Asszonyom, én most Bécsbe megyek. Boldogan viszem magammal a császárvárosba, ha kedvező választ ad nekem. Nem feleségnek, mert feleségem van. De Bécs nagy város, kegyed is boldog lehet, a hercegné sem szenved veszteséget. Választhat: velem jön Bécsbe, vagy kiutasítatom... — Gúnyos mosollyal folytatta: — Kegyed persze azt hitte, hogy Haynau őexcellenciáját visszahívták, s ez-

után már nem kell utlevél, nem kell számot adni napjairól a rendőrségnek... Tévedett és — az én szavam még számít...

Otthon Julia az asztalra borult, felsírt nagy-nagy fájdalomában:

— Hát nincs segítség?!

XV.

A második házasság.

Julia a Liechtensteinnel folytatott beszélgetés után összeomolva, összetörve tért vissza a kalapuccai kis lakásba. Már kezdett beletörődni abba, hogy Petőfi nem tér vissza többé, hogy özvegységben kell leélnie napjait és bizakodott, hogy hátralévő éveit — olyan fiatal volt még és olyan sok hátralévő évre számíthatott — Petőfi Sándor emléke ápolásának és a kis Zoltán nevelésének szentelheti. Nem látta még tisztán, hogy Szendrey Ignáccal hogy fog megegyezni pénzügyi dolgokról, de bizott abban, hogy apja, aki sohasem hagyta el, mikor válságos helyzetbe került, most is támogatni fogja és vagy Mágocson, vagy Pesten módot ad neki csendes, nyugodt élethez.

Pesten akart maradni, itt akart kibérelni egy kis lakást, ahol meghúzódott volna addig, amíg az öreg Szendrey meg nem unná a munkát — ez most már csak rövid idő kérdése volt — és maga is Pestre költözik, itt házat vesz és apa és leánya, a kis unokának, no meg természetesen Julia hugának, Marikának, nevelésével tölti az időt.

Szendrey Ignác sohasem beszélt a vagyoni viszonyairól, Julia mégis meg volt győződve arról, hogy a Károlyiak uradalmi főfelügyelőjének van annyi anyagi tehetősége, hogy

fenntarthat egy mágocsi és egy pesti háztartást, később pedig vásárolhat Pesten egy fészket, ahol az egész család meghúzódik.

Julia tudta, hogy az öreg Szendrey levelezésben áll a Janisch-féle nevelőintézettel, ősszel ott akarja elhelyezni Marikát, hogy a kislány megszerezze azt a nevelést, ami egy Szendrey kisasszonynál elmaradhatatlan. Petőfiné boldogan gondolt arra, hogy ősszel már Pesten lesz Marika is, Marika, aki őt mindenkinél jobban szerette s akinél közelebb csak Petőfi állt Julia szívéhez.

Liechtenstein herceg felszólítása úgy hatott az asszonyra, mint a villámcsapás. Azt hitte, hogy megmenekült minden bajból s egyszerre kiderült, hogy csak most érkezett meg a legnagyobb bajokhoz. Olyan szituációba került, amelyből igen nehéz volt tisztességgel menekülni.

S a városban annyit beszéltek Petőfi özvegyéről... A szerencsétlen asszonyt nem értette meg senki, cselekedetei mögött szenzációkat, pikáns botrányokat kerestek.

Milyen jól esett ekkor a Magyar Emléklapokban hallani Arany János szavát, aki szalontai visszavonultságából verset küldött Juliának, elsíratta a nagy közös veszteséget: Petőfi elvesztét. Kettőjük közös fájdalmán kesergett a szalontai poéta.

Julia egész összetört szívét beleöntötte a válaszba:

»VALASZ

a Magyar Emléklapokban megjelent »Emléklapra« című költeményre A-nak.

Baráti kezeid írák meg emlékkönyvem leggyászosabb lapját; de vedd azért mégis köszönetemet!

Emlékezeted nyújtá az első gyászfüzért, s én meghajtva fejemet borulok elédbe, hogy azt homlokomra tüzzed.

Oda, hová még csak oly rövid idő előtt szíved barátja a menyasszonyi koszorút tűzé, hogy illőképen fölékesítve vezethessen be a boldogság menyországába...

Kora veszteség hervasztá le e koszorú minden levelét. Jókor érkezél, résztvevő barát, hogy helyébe gyászjeledet illeszd. A kinszenvedésnek töviskoronáját a boldogságnak myrtusága helyett!

Vedd érte mégis köszönetemet. —

Jól mondd, hogy szíved kiáradt könnyüitől nehézzé vált az emlékjel. Ne bánd. Csillagokká válnak azok lelkem elborult éjében, hogy vissza vezéreljenek a hit elvesztett útjára, hogy kétkedő szívemmel ismét láttassák a szeretet és barátság létezését.

Hadd e drága könyeket leperegni arczomra. Jóltevők azok nekem, mint kiszáradt földnek a szomszját enyhítő esőcseppek.

Hiába függ terhes felhősereg a puszták égő homoktengere fölött; nem nyitja föl kebelét, hogy hűs esővel könnyítse a pusztá tikkasztó, forró levegőjét, csak villámaival és fürgetegeivel száll el fölötte.

Ez sorsa az én szívemnek is. Nincs a gyötremnek enyhítő könnye számára, csak romboló zivatara és sujtó villáma. —

Kit te keressz, én is már rég keresém. Miként te kérdezed, én is úgy kérdezem: hősök temetője lett-e nyughelye? bujdosás nyomora űzi-e lépteit? enyészet martaléka lett-e azon szív, mely isteni tüzből annyi szent szikrát nyujtott élményül szegény népe szívébe? vagy talán jéggé fagyaszthatná a hazátlanság e lelket, hogy többé nem emlékezik reánk, kik, bár hazánkban vagyunk, még is miként ő, érezzük a hazátlanság kínait? —

Panaszlod, jó barát, hogy nevét sem hallod. De ám hallom én. Ne hidd, hogy elfeledék nevét. Sokszor emlegetik. Tudod miként?

Említik nevét, azon tiszta, szent nevet, de ám úgy, hogy ha igazság volna a földön, megnémulna a nyelv, mely azt kiejté.

Kinek lelkét, mint ember és mint polgár, nem lépé a szennynek még csak porszeme sem, annak *nevét* most, midőn nincs ki védelmezze, sárral dobálja az utczai tömeg, azt támadván meg, ki legdrágább kincse volt szívének; azt kit ő neve viselésére méltónak talált, elhagyatottságában ragályos nyelvével támadván meg a fekélyes rágalom.

Igen, igen. Üvöltő zajjal üldözik őt, mérges körmökkel tépik szét szívét... S ha ez üldözésben fáradtan lerogynék, tapsoló káröröm kacagná az utósó hangot füleibe és a gúny torzvonásain halna el megtört szemeinek végtékintete.

Látod, jó barátom, így emlékeznek reá, és földre taposván azt, kit ő szívére méltatott, így szentelik emlékezetét! —

A nemzet szívéről beszélsz! Tartósabb helyet keress, mely szilárdabban őrizheti meg az emlékezetet.

Az igaz, márványoszlophoz hasonlítható ez, melyre arany betűkkel írvák az alatta fekvő megholtak neve és érdemei.

De ám ha kezdedben a hatalom arany pálczája bátran léphetsz e büszke óriás mellé, megsemmisítheted rajta az igazság betűit, sima táblává faraghatod, mellyen semmi ne álljon, vagy rávészheted helyébe a galád hazugság szavait. — tűrni fogja s nem boruland reád, hogy szétzúzzon gaszágodért...

Ilyen élettelen, öntudatlan emlékoszlop most a nemzet szíve.

Igen, ha olly szívben élhetne érzelem és emlékezet, mely megszűnt dobogni és életjel nélkül fekszik a kihült kebelben. —

Hallgass, barátom, károdra lehet még az emlékezet is. Mondj inkább agg dajka-mesét gyermekeidnek. Mondj nekik regét a pusztítás, a vész szelleméről, és mondd nekik, hogy ez a valóság; hogy az, mit ez utósó években láttak, hallottak, az mind csak álom, néhány rajongótul álmodva és elbeszélve.

Intsd meg őket, hogy abból többé semmit ne keressenek, mert a valóság ostromozó keze fölveré az álmadozókat, és szétűzé a széles világba a megátalkodott rajongókat.

De ne feledd egyszersmind kitárni előttök ez álom nagyszerűségét, hadd tudjanak legalább annyit, hogy a nagyvilág beszél róla, mit kis nemzetünk álmodott...

Csak a való megismerésétől őrizd meg őket. Ők nem edződtek, mint mi, hosszas küzdés által, az ő gyöngye éltokeket fölémészthetné a veszteség leplezetlen tudata, vagy hazátlan bujdosásra inditaná ifju lábaikat...

És sujthatna-e keményebben a büntetés istene, mintha majd gyermektelenül kellene eltölteni aggságunk rideg napjait, miután hazátlanul sírtuk el ifjuságunkat?...

Isten veled, hű barátom! ha nem elégszel meg önnön fájdalmaiddal, szaggasd le ismét tompa egykedvűségem kérgét, hogy ajkaimra áradván a keserűség, elmondjam neked az emlékezet s a reménytelenség véres gyötrelmeit. —

P—né.

A szerencsétlen asszony kétségbeesett kitörése nem állíthatta meg a mendemondákat. A közvéleménynek mindig botrányokra volt szüksége és a botrányok számára találhatott volna-e érdekesebb alakot, mint Petőfinét?

Hiszen a segesvári csata elveszett halottjáról ekkor már nem mint népköltőről, hanem mint a magyar irodalom egyik legnagyobb alakjáról kezdtek beszélni s minél hatalmasabbra nőtt Petőfi alakja, annál magasabbra emelkedett mellette Julia s annál súlyosabbak, annál érdekesebbek voltak a pletykák, amelyekbe belekeverhették az asszonyt, aki legsúlyosabb válságaiban sem tudott eljutni az őszinteségnek ahhoz a fokához, hogy elment volna egy laphoz s nyílt, határozott nyilatkozatban utasította volna vissza a támadásokat.

Julia nem tudta megérteni azt, hogy Petőfi asszonyát lehúzhatják a sárba azok, akik Petőfinek barátai, tisztelői voltak s akik — semmi kompromittálót nem tudhattak Petőfi özvegyéről.

Állta a szörnyű harcot a közvéleménnyel, amelyben olyan kevés megértő hang szólalt meg mellette s ebben a harcos időben, amikor már beletörődött abba, hogy a további meghurcoltatástól csak újabb, más botrányok keletkezése, az idő múlása mentheti meg, csak akkor szabadulhat, ha a rágalmazók más, nála érdekesebb alakot találhatnak mendemondáik sötét céljához, — az osztrák herceg, akit a magyarok tiszteltek, mert sokszor szembehelyezkedett Haynauval, mert tudták róla, hogy helytelenítette a hiéna vadállati uralmát, vele szemben olyan kegyetlennek, kérlelhetetlennek mutatkozott, feladta neki a rettenetes kérdést, amire nem talált választ:

— Rendőrkézre kerül, kitoloncolják Pestről, mint egy utolsó senkit, durva rendőrök hurcolják végig az országon, viszik Erdélybe, ott odadobják újabb ismeretlen, előre ki

nem számítható veszedelmeknek, vagy pedig Bécsbe megy a herceggel.

Napokig nem mozdult a lakásáról.

Rendezte azokat az írásokat, amiket Orlayéktól hozott, szépen rendberakta Petőfi minden kéziratát, összegyűjtött minden szeletke papírt, amelyen Sándor kezeirása volt, azután asztalhoz ült és kezdte írni a maga szerencsétlenségét.

S ekkor kapott egy levelet Lauka Gusztávtól, aki megszokott humorizáló, jókedvű hangján kérdezősködött: igazak-e azok a hírek, amelyek szerint a pesti gavallérok nagyon udvarolgatnak Petőfi özvegyének s Julia talán már másodszor is férjhezment. Lauka azt hallotta, hogy Szilágyi vagy Sükei a kiválasztottak. A kettő közül melyik? Vagy talán egy harmadik?

Julia válaszolt Laukának:

»...ugyan barátom, mit gondol, hogy még ön is megzavarja a fejemet aggodalmaival és valóban misztikus gyanúsításával? Mi lelte önt? Hiszen énhozzám a szó-szoros értelmében senki, de senki sem jár!«

Julius 20-án üzent Horvát Árpádért. Kérette, hogy látogassa őt meg lakásán, fontos és sürgős közlendői volnának. A fiatal tanár azonnal Petőfinéhez ment. Kisírt szemekkel, összetörten találta az asszonyt. Julia asztalán lepecsételt csomag feküdt, ezt átnyújtotta Horvátnak.

— Mindazok közt, kikkel az utóbbi időkben megismerkedtem, ön az, akit leginkább tanultam becsülni s aki iránt legtöbb bizalommal viseltetem. Éppen azért fordulok most önhöz, felkérve: sziveskedjék ezt a csomagot magához venni s azt, ha két hét múlva sem térnék vissza Pestre, a benne foglalt irományokkal együtt felbontatlanul elégetni...

Hogy mi volt ebben a csomagban, azt máig sem tudjuk.

Horvát Árpád átvette a csomagot, némi csudálkozással magyarázatot kért:

— Milyen szándékai vannak, asszonyom, hogy ilyen végrendeletfélét csinál?

— Miért kérdezi a szándékaimat? A szándék legyen az én titkom. Csak arra kérem, őrizze meg ezeket az írományokat, hogy ne jusson idegen kézbe. Vagy terhelem ezzel a kéréssel?

A tanár elégedetlenül csóválta a fejét.

— Micsoda érthetetlen és alaptalan gyanúsítás ez? Petőfi özvegye mindig kérhet tőlem bármit, sőt parancsolhat nekem s én mindenkor teljesítem parancsát. De meg kell engednie, hogy kíváncsi legyek, kérdezősködjek. Mi történt? Valami újabb veszély?

Julia könnyein áttörő gúnyos mosollyal felelt:

— Ó! Nincs semmi veszély... Petőfi özvegyét ki fogják toloncolni Pestről, de reménye lehet arra, hogy egy osztrák herceg úr, akit az utóbbi időben sokat emlegettek Szendrey Juliával kapcsolatban, megmenti Petőfi özvegyét, kényelmes, kellemes életet biztosít számára — Bécsben...

Horvát megdöbbenve hallotta a felvilágosítást, azután részleteket kért. Juliát nehéz volt szólásra bírnia, de azután mégis beszélt, elmondott mindent, csak a befejezést mondotta nagyon bizonytalanul.

— Bécsbe menni... szörnyű kívánság, szörnyű gondolat. Ön megérti, hogy itt nem maradhatok. El kell mennem innen... Mit tudom én, hogy hová? Nem tudom, van-e még zug ebben az országban, ahol vissza tudnák adni a magamban való bizakodást...

— Hová akar menni?

Egy bizonytalan mozdulat volt a válasz. Horvát szemrehányó tekintettel kérdőre vonta Juliát.

— Kegyed már sokat beszélt nekem arról, hogy tör vagy mérge között kell választania! Talán megint ez az örölség kísérti?...

Julia halkán szólt:

— És ha úgy volna...

A tanár energikusan felcsattant:

— Micsoda örült gondolat ez megint? Kicsoda ön? Egy gyámoltalan senki, akinek bajai vannak az életben és azonnal a halálhoz menekül. Ennyit tanult kegyed fiatalságában és ennyit tanult Petőfitől? Kegyednek gyermeke van. Kire akarja bízni ezt a gyermeket? Az öreg Szendrey Ignácra? És ha ne adja az Isten, de úgy történne, hogy az öreg Szendrey meghal, ki fogja felnevelni Petőfi gyermekét?

— A hugom...

— A huga, aki még maga is nevelésre szorul? Micsoda tervek ezek? Petőfi özvegyének lenni nagy tisztesség. Petőfi gyermeke anyjának lenni még nagyobb tisztesség. Ezt a gyermeket nem lehet kidobni az élet viharzó tengerére csak azért, mert kegyedről itt Pesten pletykákat terjesztenek s mert egy vénülő hercegnek megtetszett kegyed szépsége. Ha valóban megtenné azt, amit tervez, akkor megérdemelné, hogy örökre kitöröljék nevét Petőfi mellől.

Julia kinlódva hallgatta a tanár által mondottakat, de kénytelen volt beismerni, hogy igaza van Horvátnak.

— Hát mit tegyek? Hol van itt a segítség?

A tanár lassan, vontatottan, minden szótagot hangsúlyozva felelt:

— Kegyed igen nehéz helyzetben van itt Pesten. Ki van szolgáltatva a herceg jó vagy rosszindulatának. Nem pesti polgárnő, tehát kiutasíthatják innen, örökre elvághatják az útját annak, hogy Petőfihez méltó életet éljen, hogy ápolhassa a nagy költő kultuszát. A legutóbb vett hírek szerint kétségtelen, fájdalom, hogy Sándor, mint hőse nemzetének, elesett. Bárki e haza határai között szerencsésnek fogja magát tartani, ha özvegyének ifjú életét megmentve, őt nőül bírhatja...

— Julia csudálkozva hallgatta a tanárt.

— S e házassággal megmentenének minden bajtól?

— Pesti polgárnő lenne...

— És ki volna az az akárki, — kérdezte gúnyosan Julia, — aki Petőfi özvegyének ifjú életét megmentené...

Horvát nyugodtan válaszolt, mint aki régi elhatározását váltja valóra:

— Ha nagysád férjéül elfogad, akár én is...

Julia később ezt mondta Vachottnénak, egykori intézeti barátnőjének, lelkiállapotáról:

— Menhely vagy öngyilkosság között kelle választani s mert Sándor fia miatt élni, ha lehetséges, kötelességemnek tartám, s nevéhez méltóbbnak tetszék a férjhezmenetelem, mintha az elutasított tolakodók jó hírnevemtől megfosztanak, Horvát Árpád ajánlatát elfogadtam és neje levék.

— És fog tudni kegyed engem szeretni? — kérdezte Horvát.

— A mi ismeretségünk annyira új és annyira rövid, hogy mély szenvedélyről szó sem lehet, — válaszolt Julia. — Azt azonban hiszem, hogy e lépést egyikünk sem fogja megbánni.

Horvát tiszteletteljesen megcsókolta a fiatal asszony kezét.

— Sürgősen meg kell kötnünk a házasságot, hogy utját vágjuk minden hatósági kellemetlenkedésnek, — mondotta, — Titkolnunk kell a dolgot, nehogy a rendőrség hirt vegyen kegyed elhatározásáról.

Ez egy szombati napon történt. A furcsa asszonykérés után Horvát elbúcsúzott Juliától, Ráth József lipótvárosi káplánhoz ment, aki jó ismerőse volt. A tanár őszintén feltárta a helyzetet a káplán előtt, támogatását kérte Szántófy Antal plébánosnál. Ráth bement a plébánoshoz, engedélyét kérte ahoz, hogy másnap délelőtt lehetőleg titokban meg-

tarthassák az esküvőt. Szántófy indokoltnak látta a titoktartást és a sietséget is. Megadta a kihirdetés alóli felmentést, csak egy nyilatkozatot kért Petőfinétől, amelyben az asszony kiszolgáltatja azokat az adatokat, amelyek Petőfi Sándor holtányilváníttatásához szükségesek.

Másnap Szendrey Julia, Horvát Árpád és ennek öccse, Horvát Gyula, megjelent a plébánosnál.

Julia a következő nyilatkozatot adta:

»Az egyház kívánságára, részéről terhelő felelősség elhárítása végett kijelentem, hogy legszorgalmasabb fűrkészéseim és bizonysgot adó adataim tökéletesen meggyőzőenek a felől, hogy Petőfi Sándor az erdélyi csatákban elesett. A csatateret összejárván, ennek és a külföldről jött többnemű tudósítások következtében ezen meggyőződésekre, ha szükséges volna, lelkiismeretesen hitet is képes vagyok letenni. Ezen állításom igazsága mellett szól néhány szemtanúnak vallomása, kiket bizonságtételért bármikor felhivhatok: Nevezetesen Udvarhelyszékben, Kereszturon lakó gyógyszerész, kinek nevét ugyan nem tudom, de őt szükség esetében tanuul felkérni magamat kötelezem, ki azon időben az erdélyi főseregnél lévén, ebbeli tudakozásaimra azt felelé: ő Petőfi Sándort azon pillanatban látá utóljára, midőn ez kozákok által körülvétetve, szakasztatott el a futó hadseregtől. Ezentul többet nem látták s a valószínűség ottani elvesztét bizonyítja, mit még hitelesebbé tesz udvarhelyszéki katonai parancsnok B. Hayte azon állítása, mely szerint ő a csata lefolyása után a csatatért följárván, a halottak között talált egy holttestet, mit öltöneyi és alakja leírásából biztosan lehet férjem, Petőfi Sándorénak elismerni.

Pest, július 21. 1850.

Szendrey Julia.»

A plébános átvette a nyilatkozatot, azt rendbenvalónak találta, s minthogy már az ő értesülései is azt bizonyították, hogy Petőfi nem lehet életben, megáldotta Horvát Árpád és Petőfiné házasságát. A templomban a szertartás alatt senki

sem volt jelen, még az egyházfi sem. Horvát Gyula és Ráth József káplán tanuskodott a házasságkötésnél.

Az esketés megtörténte után a plébános beirta az anyakönyvbe a fiatal párt. Jól meggondolva azokat a dolgokat, amelyeket Horvát Árpád a rendőrség üldözéséről és Liechtenstein fondorlatairól elmondott s amelyeket Julia megerősített, a hazafias érzésű plébános nem írta be az anyakönyvbe Petőfi nevét.

A bejegyzés szerint a házasságot kötött felek: Horvát Árpád és Szendrey Julia — hajadon . . .

A pap remélte, hogy ha idegen betekint az anyakönyvbe, Szendrey Julia nevét nem találja olyan feltűnőnek, mintha ott Petőfi Sándor özvegye szerepelne. Különösen a hivatalos tudakozódásokra gondolt s a jövő igazolta őt. Csak 1853-ban lett figyelmes a legmagasabb kormányhatóság Horvát Árpád és Szendrey Julia házasságára s ekkor Szántófyt jelentés-tételre is szólították . . .

A házasságkötés tiz nappal Petőfi halálának évfordulója előtt történt.

Horvát Árpád a templomból hazakisérte Juliát kalapuccai lakására. De csak a kapuig. A kapuban Julia — most már Horvát Árpádné — elbúcsúzott a férjétől:

— Én holnap leutazom atyámhoz Mágocsra, értesitem őt életem megváltozott soráról. Ön tiz nap múlva jöjjön le utánam Mágocsra, akkor együtt visszatérünk Pestre.

Horvát Árpádné másnap Mágocsra utazott.

Horvát Árpád tiz nap múlva követte.

XVI.

„Egy barátunk szép özvegye második házasságra lépett . . .“

A Hölgyfutár augusztus 5-i számában kis hirt közölt, amely óriási feltűnést keltett a pesti társaságban:

»Petőfi S. hitvese e napokban másodszor férjhezment Horvát Árpádhoz s eszerint most már bizonyosnak tarthatjuk, hogy letűnt gyászos napjaink folytán jobblétre költözött derék költőnk.«

Másnap ismét megjelent egy kis hír a Hölgyfutárban:

»Egy barátunk szép özvegye nemrég második házasságra lépven egy élő barátunkkal, azon tanakodtunk, hogy a menyasszonyt tartsuk-e boldogabbnak vagy a vőlegényt. E habozás közt végre azon határozathoz jutánk, hogy alkalmasint legboldogabbnak tarthatjuk barátunkat; ámde nem az élő, hanem az elhunytat.«

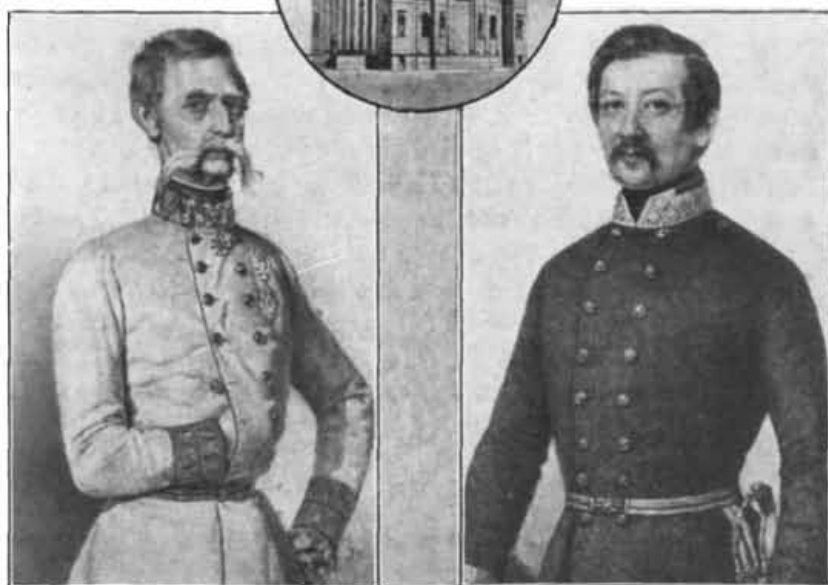
A Pesti Napló ugyanaznap a Vegyes hírek és események rovatában emlékszik meg a házasságról:

»Néhány nap óta beszélnek itt amott, hogy a fővárosban egy házasság történt, mellyről nem is álmodott, nem mert álmodni a prózai világ... Senkisésem akarta hinni, mindenki tréfának vagy ráfogásnak magyarázta... Pedig sem tréfa, sem ráfogás. Már a *Hölgyfutár* is közli, hogy Petőfi Sándor neje, Horvát Árpád egyetemi tanárhoz ment nőül. Eszünkbe jut itt egy régebbi házasság, midőn a honvéd felesége azon jó reményben, hogy férje elesett, — más férfinak oldala mellé esküdött. A honvéd nemso-kára előjött. Láta, mi történt s nagy fájdalmának miatta, csak annyit birt mondani, hogy semmit sem mondott; hanem kárörömmel odább állott s többé meg nem házasodott.«



Szántófy Antal prépost-plébános.
1850-ben Juliát Horvát Árpáddal
ő eskette meg.

Liechtenstein Ferenc hg.
altábornagy 1850-ben.



Haynau Gyula báró altábornagy
1849-ben.

Protzman József pesti rendőrigazgató
a Bach-korszakban.

Az oldal közepén a lipótvárosi plébánia-kápolna, ahol Julia és Horvát Árpád
esküvője volt.



A fiatal pár együtt mindössze két-három napot töltött Mágocson, az öreg Szendreynél. Szendrey furcsállotta a házasságot, de az elmúlt esztendő eseményei arra a meggyőződésre juttatták az öreget, hogy Julia cselekedeteibe nem szabad beleszólni és leányának elbeszélése meggyőzte őt is, hogy nem volt más segítség. Kicsit bántotta az a gondolat, hogy Julia talán nem merte őrá bízni Petőfi fiát, talán féltette tőle az általa mindig csak megtürt költő gyermekét s ezért próbált új házasságával nyugodt életet teremteni magának. De ezeket a gondolatokat hamarosan elkergette magától, belenyugodott a házasságba. Horvát Árpád megjelenését nem találta olyan előnyösnek, hogy szerelmet kereshetett volna a házasság mögött, de mindig anyagias természetű ember volt, végül egész elégedetten gondolt arra, hogy ha első házasságát el is rontotta Julia, második házasságával jóvátette a hibát: egyetemi tanárhoz ment feleségül, aki méltó ahoz, hogy Szendrey Ignác veje legyen.

Horvát Árpád párnapos mágocsi tartózkodása alatt az öreg meggyőződött arról, hogy veje jóérzésű, hazafias ember, méltó a történetíró apához, aki annyira szerette nemzetét.

A kis Zoltán már szaladgált, kotyogott össze-vissza mindenfelét. Nagy örömmel barátkozott össze az anyjával, akit bizony pár hónapos távolléte alatt szépen elfelejtett s hamarosan megbarátkozott azzal a görnyedtjárású, komorképű emberrel is, akinek anyja kívánságára azt kellett mondani:

— Pa-pa...

A »Pa-pá«-nak ritkás, furcsa szakálla volt, azt minden baj, veszedelem nélkül meg lehetett cibálni, »pa-pa« akkor sem mordult fel, amikor »nagy-ta-ta« haragudni szokott: ha a gyerek haragosan belekapaszkodott a szakállába.

Augusztus első napjaiban Horvát és felesége elbucsuzott az öreg Szendreytől és a gyermektől, az új pár hazautazott Pestre, ahol közben már páros életre rendezték be a Lipót

uccai Horvát házat, amelyet apjától örökölt a fiatal professzor.

Julia igyekezett elfelejteni a házasságkötés előtt történt kellemetlen eseményeket, megnyugodva lépte át új lakásának küszöbét, azzal a hittel, hogy most végre révbe érkezett.

Az indóházban, mikor a vonatból kiszálltak, úgy látta, mintha egy ismerős asszony állna a kijárat mellett. Barátságosan üdvözlést intett neki, de az elfordította a fejét.

Nem tudta mirevélni a dolgot, azt hitte, hogy rosszul ismerte meg az asszonyt, hogy az idegen, aki nem fogadhatta a köszöntését...

A lakásban kezébe kerültek azok az ujságok, amelyek Mágocson tartózkodása idején jelentek meg. A Hölgyfutár és a Pesti Napló.

Fellapozta az 5-iki Hölgyfutárt, ebben egy rövid hirt talált arról, hogy Horvát Árpád felesége lett.

— Látja, megtudták, hogy férjhezmentem, — mutatta a lapot Horvátnak. — Semmi sem maradhat titokban...

De kezébe került a Hölgyfutár következő száma s ezt már sirva olvasta végig.

— Ugy látszik, megvert engem az Isten, sohasem hagy-nak nyugodtan élni...

Horvát elolvasta a »Barátunk szép özvegyéről« szóló közleményt, azután papirost vett elő, s írta a levelet, amit Julia diktált Nagy Ignácnak, a Hölgyfutár szerkesztőjének.

A Hölgyfutár augusztus 8-iki számában azután a következőket olvashatták:

»*Bajba* keveredtünk, nagy bajba. Tegnapelőtti számunkban többi közt ezt írtuk: »Egy barátunk szép özvegye nem rég második házasságra lépven egy élő barátunkkal« stb. Tegnap e lapok ártatlan szerkesztője ily tartalmu levélkét kapott név és aláírás nélkül:

»Szerkesztő ur, nem azon gyöngédségre és lovagiaságra akarom önt felszólítani, mellyel minden művelt férfi

nők irányában tartozik, — ha csak mentségül ön a szerkesztőket ki nem veszi — hanem azon loyalis méltánlatra emlékeztetni és fölkérni, a melly nem engedi meg, hogy nevetséges modorban beszéljünk elhunyt barátunkról, kivált ha az azért halt el, minek előttünk a legszentebbnek kellene lenni: a hazáért. Nemcsak mint ember, ember iránt, hanem mint író a költő iránt tartozik ön evvel. Ha már — ámbár érdemetlenül — magunkra vontuk önnek figyelmét, tetszése szerint tehet illynemű észrevételeket szép özvegyekről és élő barátairól; ez nekünk csak hizelegni fog, olly tollból eredvén, mint az öné, de hogy elhunyt barátját minden efféle nevetséges elménckedésekből hagyja ki, s annak emlékezetét ő hozzá és önhez méltóbb módon szentelje, arra önnek szive is megtaníthatta volna önt, s nem kellett volna kitennie magát annak, hogy az elhunynak másodszor férjhezment özvegye figyelmeztesse és kérje önt arra.»

Nem akarunk önnel vitába bocsátkozni, tisztelt ismeretlenő. Ön e sorok íróját gyöngédtelennek és lovagiatlannak mondja, s ön a meg nem nevezett »szép özvegy« címet nyíltan magára ruházza; ugyan miképp illik ez össze a női szerénységgel?! Soraiból kitűnik legalább sejtőleg ön kiléte, s erre aztán egész tisztelettel jegyezzük meg, hogy nem tartozunk azon szerencsések közé, kik az »elhunyt« barátai közé számíthaták magukat, az »élőt« pedig még csak látásból sem ismerjük.* Ebből világos, hogy mi egészen más kalandra céloztunk, melly nem is Budapesten történt, s az itt kérdésben levő barátunk nem is a hazáért halt meg, hanem kolerában. Igen sajnáljuk tehát, hogy illy félreértésre szolgáltatott alkalmat ártatlan megjegyzésünk.»

* Mi személyünket illeti, mi szinte csak ezt mondhatjuk, s e sorokat csak azért vagyunk kénytelenek a nyilvánosságnak átadni, mert nem akarhatjuk, hogy mások is ily sértő balvéleményt tápláljanak irántunk. Szerk.

Elégtétel volt, de kegyetlen elégtétel.

A Horvát-házaspár napokig nem mozdult otthonról. Juliát kedves meglepetés érte a lakás berendezésében. Külön szobát kapott az urától, a szobában összegyűjtve találta mind-

azokat a dolgokat, amelyeket Kalap uccai hónaposszobájában hagyott.

A könyvszekrényben megtalálta George Sand munkáit, itt találta Petőfi kedvenc könyveit, olvasmányait, szépen összegyűjtve, rendberakva. Megtalálta Petőfi verseit diszkótesben.

Íróasztala volt és az íróasztal fiókjaiban felhalmozva találta Sándor minden kéziratát.

Az asztalon feküdt felbontatlanul az a lepecsételt csomag, amit július 20-án átadott Horvátnak.

Szép török kerevet volt a kis szoba butorzatának kényelemadó disze. A kerevet fölött diszes keretben lógott Or'ay Petrich Soma olajfestménye, amelyet a mezőberényi napokban festett barátjáról, a költőről.

Mindez gyengédségről, kedves figyelemről tanuskodott. Nem tehetett egyebet, mint hogy nagyon-nagyon megköszönte férje kedvességét.

A meglepetés örömében, s férje nap-nap mellett megnyilvánuló figyelmeességét látva, hitte, hogy a házasságával kapcsolatban elhangzott támadások voltak az utolsók, amelyek fájdalmat okozhattak neki.

Egy hét múlva meglátogatta Garayékat. Garay Jánost nem találta otthont, a költő az egri fürdőben próbálta orvosolni köszvényét. Garayné azonban otthon volt és régi módorában »kedveskedett« Juliának.

— Én nem is tudtam, hogy ilyen meglepetéseket tartogatsz számunkra. Mindenesetre jobb volt ez a házasságkötés, mint ha tovább folytattad volna azt az életmódot, ami annyi félreértésre adott alkalmat. Csak azt szeretném tudni, hogy hogyan jutottatok el a házasságig. Horvátnak tetszettél, de nem hittem volna, hogy a szerelmeiről híres professzor úr olyan hamarosan kapható a házasságra.

— Egressyné hallotta Szigligetiéktől a házasságod történetét. Mondhatom, nagyon romantikus história, csak nem

tudom, hogy hihetem-e. Szigligetiék bizonyosan állítják, hogy Petőfi barátai — én ugyan nem tudom, hogy kik voltak ezek a barátok, Szigligetiék se nevezik meg őket, mert nem akarnak pletykát csinálni — látták, hogy igen ferde helyzetbe kerültél a herceg úrral való barátságod révén. A herceg úr különben — vetette közbe — már elutazott Bécsbe. — Szóval azt mondják, hogy Petőfi barátai ki akartak menteni ferde helyzetedből és a szó szoros értelmében kényszerítettek téged a házasságkötésre. Azt mondják, hogy te nem ellezted éppen a házasságot, de nem tudtál közöttük választani. Erre sorsot húztak s a te szerencsés kezed Horvát urat választotta... Mondhatom, igen szerencsés kezed volt. Horvát úr ugyan most csak helyettes tanár az egyetemen, de bizonyosan ki fogják nevezni rendes tanárnak és különben is jómódú, mondhatnám gazdag ember. Sokkal jobban jártál vele, mintha Petőfi után valami éhenkórászt választottál volna második uradnak...

Julia az asztalra borult, sirva fakadt:

— Hát ki vagyok én? Miért üldöznek engem? Tudjátok hogy milyen helyzetben voltam... Sorsot kellett nekem húzni? Kik voltak azok a barátok?

Garayné szánakozva, de bensőjében elégedetten nézte a a vergődő asszonyt.

— Nem kell ilyen tragikusan venni a dolgot... Mende-mondák mindig voltak, de én sohasem hittem, hogy ezek a mende-mondák igazak...

Mikor Horvát Árpád este hazaérkezett, Juliát szobájában találta. Petőfi képe alatt a kereveten feküdt, sirt.

Igy kezdődött a második házasság...

XVII.

Szendrey ur második unokája.

Horvát Árpád levele Szendreyhez:

»Pest, Septemb. 350

Tisztelt Atyám Uram!

Becsés levele, mellyet ma szerencsém volt megkapni, egy részben igen fájdalmasan érintett, mivel kedves Atyánk betegeskedése esett általa tudtunkra; de más részben megnyugtatólag hatott kedélyünkre, mert a kedves kis Zoltán miatt már nagyon aggódtunk, s Juliát rémként üldözte a gondolat, hogy a kis fiu megbetegedett...

Kifejezzük köszönetünket azon valódi atyai szeretetéért s gondoskodásaért, melylyel Zoltánka iránt viseltetett, s hozza őt minél előbb karjainkba, hogy alkalmunk legyen, Apám uram kezét csókolva, atyai jóságát élőszóval is megköszönni.

Kedves Juliámat s magamat tapasztalt atyai kegyébe ajánlván azon édes reményben, hogy egéssége e sorok vételekor már teljesen helyre állott, maradunk...«

Elültek a viharok, amelyek Petőfi özvegyének második házassága miatt felkorbácsolták a pesti társaság életének nyugalmát.

Azok, akik a házasság első heteiben átmentek az uccatulsó oldalára, ha Juliát köszönteni kellett, most már az ucca közepén tartottak járásuk-kelésükben, igazán csak jó és rossz kedvük kérdése volt, hogy megérkeznek arra az oldalra, ahol Horvát Árpádné sétál, s köszöntésére megemelik a kalapjukat, köszöntő mozdulatára áradozó — őszinte, vagy alakoskodó — örömmel válaszolnak:

— Kedves Juliám! Olyan öröm látni téged és örvideni annak, hogy megszabadultál kellemetlenségeidről, megnyugodhattál... Horvát bizonyosan igyekszik feledtetni veled a multat...

Julia elégedett volt és csudálkozva kérdezhetette vissza a fullánkos kérdésre:

— Miért kellene nekem elfelejteni a multat? Az uram nem kívánja, hogy felejtsem multamat, mert abban semmi felejténivaló nincs...

— Sándorod emléke nem nyugtalanítja?

— Sándorom emléke? Sándorom emléke szent előttem és szent Árpád előtt is... Vagy nem ismeritek őt? Nem tudjátok, hogy Petőfi emlékének tiszteleténél csak az a megértés nagyobb, amellyel az én visszaemlékezéseimre tekint... Ó! Árpád nem akarja elhomályosítani Sándorom emlékét...

— — — — —
Október első napjaiban Juliával madarat lehetett volna fogatni. Marika huga Janisch asszonyság nevelőintézetében, a Tükör uccában tanulgatta azokat a dolgokat, amelyek tudása a művelt úri kisasszonyok számára elkerülhetetlenül szükséges volt. A gyönyörűen növekedő és feltűnő szépségbe virult kislány vasárnapi látogatása mindig öröm volt Juliának, most kétszeres öröm, mert a leány magával hozta Szendrey Ignác ur levelét, amelyben értesíti, hogy jövő hét végén Pestre érkezik — Petőfi Zoltán urral egyetemben.

Szendrey igen elfoglalt ember volt. Mágocsi állásának felelőssége kiterjedt Károlyi Lajos gróf minden uradalmára, az öreg sokat utazott összevissza az országban, nem igen volt ideje arra, hogy leányaival külön-külön levelezzen. Ha valami irnivalója volt, azt úgy irta meg, hogy Marika Juliának, Julia Marikának tartozott számot adni az öregur életéről, kívánságairól.

Marika boldogan betelepedett Julia ölébe:

— Édes anyácskám, hogy én milyen boldog vagyok itt,

azt el sem mondhatom... S hogy milyen boldog leszek jövő vasárnap! Először is itt lehetek anyácskámnál... Másodszor itt lesz a kisfiam... Mert nem haragszol ugye, ha Zoltánkát kisfiamnak nevezem? Miért haragudnál, békésen megoszthatunk a szeretetében és ő lesz a világ legszeretettebb gyermeke... Harmadszor itt lesz a papánk és — anyukám is boldog lesz, mert Szendrey Ignác úr nemcsak az enyém, hanem az ő papája is... Hát van-e még olyan boldogság, mint az enyém?

Horvát az íróasztal mellett ült, dolgozott. Marika kedveskedve intett felé:

— Természetesen anyukám boldogsága még nagyobb, mert neki férje is van...

A következő vasárnap együtt volt az egész család. Nagy volt az öröm, mert Zoltánka megismerte az anyját és sirás nélkül betelepedett Horvát ölébe, megismerte a Mágocson sokat tépdesett ritkás szakállt.

Az öreg Szendrey pár napig Pesten tartózkodott, elvégezte a dolgait, azután visszautazott Mágocsra azzal a meggyőződéssel, hogy vége a kalandos időknek, Julia boldog lehet Horvát mellett, Marika jó helyen van az intézetben, s kezdte érezni, hogy — csak ő van rossz helyen a mágocsi uradalomban.

Kirepült minden madár a Szendrey házból, az öregur érezni kezdte árvaságát, a Károlyi grófoknak már kezdett példálózni, hogy az öreg szolgát el kell kergetni...

A Károlyiak nem mutattak hajlandóságot az öreg szolga elkergetésére és Szendreynek egy ideig meg kellett elégednie azzal, hogy leveleket kapott és leveleket írt Pestre szakadt kedveseinek.

Mindig takarékos ember volt, de most már élére rakott minden garast, egyszerre érezte, hogy értelme van az életének.

Julia Petőfi hátrahagyott iratait rendezgette, feljegyezte az emlékeit.

Orlay Petrics Soma Pesten át Bécsbe, onnan Münchenbe ment, festészetet tanult. Pesten átutaztában meglátogatta Horvátékat. Julia akkor megkérte, hogy írja fel Petőfi fiatalkorára vonatkozó emlékeit, küldje el neki ezeket a feljegyzéseket.

Orlay rossz levelező volt, a válasz csak késett, késlekedett.

Julia sürgető levelet irt müncheni címére.

Karácsonyra érkezett meg a válasz: Orlay hosszú levélben írta le Sándorral közös kóborlásaikat, fiatal éveik kalandos utjait.

Egy Petőfi élt még a nagyvilágban: István. A honvédtisztból osztrák közlegény lett. Tirolból, majd Németországból, később Schleswig-Holsteinből jöttek a levelei.

Horvát, Julia kérésére, próbált közbenjárni, hogy Istvánt szabadítsák meg a katonai szolgálattól, de Horvát igen rossz ajánlólevél volt a hatalmasoknál.

Szükség volt rá az egyetemen, mert tanszékére nem találtak még csak megközelítőn jó szakembert sem, de — csak ezért ülhetett az egyetemen, igaz, hogy csak helyettesi minőségében: saját helyettese volt, miután rendes tanárságától megfosztották. Tanársága nem tette megbízhatóvá s a rendőrfőnökségen vezetett lapján ott szerepelt az újabb büne: feleségül vette Petőfi Sándor özvegyét...

Özvegyét?

Hol innen, hol onnan érkezett a hír, hogy Petőfi Sándort látták! Volt honvédek jelentkeztek, hogy Törökországban találkoztak vele, mások együtt bujdosnak Erdélyben a költővel. Emlegették egy erdélyi korcsma ajtaját, amelyre állítólag feljegyezte egy vándor, hogy ott járt Petőfi Sándor.

Szendrey Ignác is bevallotta nagypironkodva, hogy 1850 áprilisában neki is hirt hoztak, hogy Petőfi él, — de nem hitte és nem akarta tudatni Juliával a hirt...

Egy vásárhelyi asszony jött ekkor Mágocsra, Bathó Ferencnek, a mágocsi uradalom vezetőjének, lakásán jelentkezett, hogy nála van egy fiatalember, aki azt mondja, hogy Petőfi. Bathó nem szólt Szendreynek, maga ment át Vásárhelyre. Talált ott egy embert, aki nem látszott Petőfinak, de Petőfinek mondotta magát és olyan dolgokat beszélt életéből, hogy azokat a dolgokat Bathó hite szerint csak a költő ismerhette. Bathó visszament Mágocsra, Szendreyért.

Mire Szendrey Vásárhelyre érkezett, az állítólagos Petőfinek már nyoma sem volt...

Julia örvendezve hallott minden hirt, ami ujjáébrezhetette benne az eltemetett reménységet, hogy Petőfi mégis életben van.

Garay kérdezte meg tőlük egyszer:

— Mit tennétek, ha Sándor megkerülne?

Julia az urára nézett, s nyugodtan mondta:

— Mit tennénk? Sándorom megértene engem, Árpádnak megköszönné, hogy nem hagyott elveszni, mellém állt, mikor már csak a halálban hittem. A törvény elválasztana bennünket és én visszatérhetnék Petőfihez... Ugy-e, Árpád?

Horvát elgondolkozva maga elé meredt.

— Julia, őszinte vagyok... Nagy csapás volna reám... Nem érdemelném meg sorsomtól. De ha téged boldoggá tenne ez a változás...

1851 májusában Szendrey Ignácot Kis-Derékegyházán érte a hír, hogy a sejtelmek nem csaltak, most már bizonyos a dolog: nemsokára karjaiba veheti második unokáját.

Szeptember 6-ikán megszületett Horvát Árpád és Szendrey Julia első gyermeke, akit az apa kívánságára Attilának

neveztek, bár ilyen nevű szentet nem sikerült találni a katolikus egyház hitvallói sorában.

Decemberben vendég érkezett a Lipót uccai házba. Horvát csak hírből ismerte, mégis szeretettel fogadta, mert Petőfinek nevezték a jövevényt: Petőfi István volt.

Julia bejegyezhetette a fontos családi eseményekről vezetett jegyzékébe:

»István szabadságra hazajött a katonaságtól.«

Petőfi Sándor öccse pár napot töltött Pesten, azután Péterváradra utazott azzal a szent meggyőződéssel, hogy Sándor özvegye nem kerülhetett volna megértőbb ember mellé, mint Horvát Árpád.

Ugyanakkor egy bujdosó végleg befejezte bujdosásait és — osztrák hivatali szolgálatának is búcsút mondott. Lauka Gusztáv sok hányattatás után eljegyezte és feleségül vette Stockinger Antóniát, visszavonult szaniszlói magányába és irt.

Julia őszinte örömmel hallotta, hogy gyerekeinek hetvenkedőkedvű, örökké nagyzó lovagja révbe érkezett.

S ugyancsak 1851-ben érkezett Pestre egy apró fekete emberke. Erdélyből jött, a magába szedett sok tudományon kívül igen keveset hozott magával a pesti honfoglalásra. Mikor az indóházat elhagyva a Kerepesi utra lépett, dehogy is gondolta volna, hogy a Tükör uccában egy szépséges fiatal leányt nevelnek a számára, aki élete legnagyobb kincse, örökké aranyoskedvű párja lesz. Gyulai Pál volt a fiatal ember, aki később Szendrey Mrika férje lett.

Ki kereste volna tragédiák magvát ennek az évnek csendes nyugalmaiban?...

XVIII.

Egy nap az Uj Épületben.

Haynau uralma véget ért, Bécs a budai várba beköltöztette Albrecht főherceget, rábízta Magyarország katonai és polgári kormányzatának vezetését. A főherceg valószínűleg keveset törődött azzal, hogy nevében és helyette miképpen kormányozzák a leigázott »lázadó« országot. Hivatalnokai kezdetben jónak látták kimélettel viselkedni a néppel szemben. Természetes következménye volt ez Haynau vérengző korszakának, amelynek eseményeit egész Európa, az egész művelt világ elítélte. Bécsnek nem kellett többé véreskezű ember, Albrecht főherceg nem gyilkoltatni, hanem rendet csinálni, pacifikálni jött Budára.

A kimélet tartott vagy másfél esztendeig. Ekkor a bécsi kormány külföldi megbízottjai részéről nap-nap mellett olyan jelentések érkeztek, amelyekből a magyarok külföldi és hazai szervezkedésére, összeesküvésekre gondolhattak a kormánykörök. A jelentések következtében ismét szigorúbb lett a polgárok rendőrségi ellenőrzése. Haynau távozása után meglehetősen elhanyagolták a feketelista vezetését, 1852-ben azonban már ismét ugyszólván házról-házra mentek a rendőrközegek, kérdezősködtek, tudakozódtak a lakók megbízhatósága és viselt dolgai után.

Az öreg Szendrey Ignácot most nem fenyegethette semmi veszedelem. Nem volt forradalmár természet. A szabadságharc alatt is megelégedett azzal, hogy annyit adott az országnak, amennyit követeltek tőle, de nem avatkozott bele a nép és a dinasztia harcába. Ugyanilyen nyugodtan, megfontoltan vezette élete folyását a szabadságharc leverése után is. Attól nem kellett félni, hogy ő rendőrkézre kerül.

Julia családjának három tagja lehetett gyanus: Horvát Árpád, aki hazafias felfogását sohasem rejtette véka alá s aki emiatt még sokáig hiába várta egyetemi tanári kinevezését, — Petőfi István, aki Péterváradon élt és — a harmadik volt maga Julia.

1852 májusában Petőfi István bevásárolni jött Pestre. Megérkezése után természetesen Horvát Árpádéhoz ment, ott volt szállása. A megérkezését követő napon rendőrügynökök jelentek meg Horvát Árpád lakásán, Petőfi Istvánt keresték. Petőfi jelentkezett.

— Önt letartóztatjuk, — közölték vele.

Meglepetten kérdezte:

— Mit vétettem?

A rendőrügynök erre csak annyit mondott, hogy Petőfi Istvánnak majd a rendőrség előtt kell számot adni összeesküvéséről.

Horvát Árpád összeköttetései révén még aznap megtudta, hogy mivel vádolják Julia sógorát. Pataki emigráns ügynök Schleswig-Holsteinban egy csomó volt honvéd között szolgált az egyik osztrák ezredben. Ugyanott szolgált Petőfi István is. Pataky összeírta azokat a magyar katonákat, akiket a maga feje után megbízhatónak gondolt egy eljövendő újabb forradalom esetére. A magyar fiuknak szót sem szólt terveiről, ő maga azonban nyugodtan tervezgetett, jegyzeteket csinált, listákat állított össze, mindaddig, amíg le nem leplezték és le nem tartóztatták őt. Pataky listája a rendőrség kezébe került s a névjegyzékben szereplő katonákat mind összefogták. Petőfi István is a letartóztatottak között volt. Miután a honvédségnél századosi rangot ért el, később az osztrák hadseregben altiszti rangig vitte, mert szép írása volt. Letartóztatása után azonnal megfosztották altiszti rangjától, megindult ellene az eljárás.

Petőfi Istvánt Horvát Árpád lakásáról vitték el. Természetes, hogy ez a körülmény még jobban gyanúba keverte

az amugy is gyanús Horvát-családot. Julius közepén ismét megjelent néhány rendőrügynök a Lipót uccai házban. Házkutatási paraancsuk volt. Horvát Árpád nem volt otthon, Julia fogadta a rendőröket. Ellentmondás nélkül vette tudomásul, hogy fel akarják forgatni a lakását. Vezette őket szobáról-szobára, abban a biztos tudatban, hogy ugyis hiába keresnek, nem találnak semmit.

A rendőrök a házkutatás során eljutottak Julia szobájába, amelynek falait Petőfi Sándor Orlay által festett arcképén kívül Kossuth Lajos és Bem arcképe díszítette.

A rendőrbiztos megállt Kossuth Lajos képe előtt, felvont szemöldökkel, csudálkozva nézett Juliára. Az asszony rögtön észrevette, hogy baj van. Míg az alantasabb rendőrügynökök fiókjaiban turkáltak, ő félrevonta a rendőrbiztost, megkérdezte:

— E képek őrzésének lehetnek-e férjemre nézve kellemtelen következményei?

— Igen, állását is elveszitheti miattuk, — válaszolt jóindulatúan a rendőrtiszt.

Julia azonnal kész volt az elhatározással:

— A képeket én hoztam a házba, azok az enyémeek...

A rendőrtiszt elfogadta ezt a magyarázatot.

— Kegyed hozta őket ide, kegyed felelős az őrizésükért.

A rendőrök távoztak anélkül, hogy akár egy kompromittáló sort is találtak volna Horvát Árpád házában. Csak kompromittáló képeket találtak.

Julius 21-én Horvát Árpádné részére hivatalos írást hoztak: a rendőrség másnapra beidézte kihallgatás végett. Kossuth, Bem és Petőfi arcképe miatt hallgatták ki az asszonyt. Petőfire nézve elfogadták a magyarázatot, hogy az asszony, az özvegy, mégis csak megőrizheti férje képét, akkor is, ha az forradalmár volt; Kossuthra és Bemre azonban nem volt mentség.

Horvát Árpád estig hiába várta Julia hazatérését. Aggo-

dalommal telve ment be a rendőrségre, kérdezte, mi történt feleségével. Készségesen megadták neki a felvilágosítást: Horvát Árpádnét tilalmas képek őrzéséért egynapi fogságra ítélték.

Szendrey Julia a július 22-ről 23-ra virradó éjszakát a véres emlékezetű Uj Épület falai között töltötte.

Horvát Árpád az Uj Épület kapujában várta feleségét s azt a kis szegfűcsokrot, amelyet akkor Julia a keblén viselt, éveken keresztül nagy becsben őrizte dolgozósobájában.

— — — — —

Marika még mindig Janisch asszonyság Tükör ucca 258. szám alatti nevelőintézetében volt. Az öreg Szendrey hónapokon keresztül csak Marikának írt, Juliának egy sor írást sem kaptak tőle. Az öreg ur 1852 október 16-án írt, Marikához intézett levele végül megfejtette a rejtélyt: Szendrey Ignác dehogy haragszik Horvát Árpádékra! Csak éppen a Lipót uccai ház házszámát felejtette el.

»Juliát és Árpádot is tisztellem, legközelebbi leveledben írt meg lakásuknak a házszámát — elfelejtettem — hogy tudjak nekik is írni. Mondd meg Juliának, hogy az ő leveleket is régen várom és óhajtanám tudni, miként volnának mind ők, mind a gyerekek — csókold helyettem mind Zoltánt, mind Attilátskát — el ne felejtse!!«

Szendrey atyai szeretetének ez a jele egy kis örömet hozott a Horvát-házba, a gyerekek egészségesek voltak, ez volt a legnagyobb öröm; Marika minden vasárnap ott volt, babusgatta az ő »szeretett anyuskáját«, Juliát, s Julia örömmel látta, mint feslik gyönyörű rózsává a legfiatalabb Szendrey-bimbó.

Csak István miatt aggódtak és — joggal aggódtak.

Petőfi Istvánt 1853 február 3-án három évi sáncmun-

kára ítélte a hadbiróság. Szegény Pistát Theresienstadtba vitték.

Juliának egy másik megértő jóbarátja is kidőlt a sorból. 1853 november 5-én — miután előbb már teljesen elvesztette látását — meghalt Garay János.

— — — — —
Ugyanebben az időben mi foglalkoztatta a hivatalos világot?

Kempen altábornagy, a bécsi titkosrendőrség főnöke, egyik londoni ügynökétől 1853 június elején a következő meglepő jelentést kapta:

»A népszerű népköltő Pethőfy, akit halottnak tartanak, Pest vármegyében rejtőzködik; felesége, hogy nyomát elmossa, beleegyezésével házasságra lépett...«

Kempen altábornagyot megriasztotta ez a hír. Jól ismerte a magyar forradalmárok történetét, tudta, hogy abban a harcban milyen agitációs erőt jelentett Petőfi Sándor minden sora. Megijesztette a hír, hogy Petőfi Pestmegyében tartózkodhat. Ha a költő ott van, akkor valószínűleg összeesküvést szít, minden eddig leleplezett összeesküvésnél vezededelmesebbet.

A londoni jelentés vétele után 1853 július 23-án levelet irt egyenesen Albrecht főherceg őfenségének, Magyarország katonai és polgári kormányzójának. Maga Kempen altábornagy írta a levelet s a kormányzónak küldte, — annyira fontosnak tartotta a londoni hirt.

»Egy londoni levélben, amelyet bátorkodom kivonatban Ő Fenségének idemellékelni, azt állítják, hogy az ismert költő Petőffy még él, és Pest megyében rejtőzködik és hogy felesége megint férjhez ment, hogy létezése minden nyomát elmossa...

...Minthogy sulyt helyezek rá, hogy az említett for-



Albrecht főherceg 1851-ben Bécsből Pestre érkezik.



A Grassalkovich-palota a Hatvani uccában (ma Kossuth Lajos ucca).
Udvari részében volt a Bach-korszak pesti rendőrfőnöksége.

rásból való közlések megbízhatóságát kipróbáljam és egyben megállapítsam, vajon van-e és miféle összeköttetése e forrásnak Magyarországon, bátorkodom Fenségedet arra kérni, kegyeskedjék megállapíttatni, vajjon Petőffy özvegye csakugyan férjhez ment-e másodszor...

Az eredményről kérem szíves értesítését,

Kempen.«

Albrecht főherceg a hozzá beosztott Panat altábornagynak adta ki a bécsi átiratot. Az altábornagy a titkos irattárból kikerestette a Petőfi-ügy régi aktáit. Így megtalálták a budapesti katonai kerületi parancsnokság 1852 augusztus 11-én kelt jelentését, amelyben a Petőfi Sándor után indított nyomozás eredményének egyik részleteként jelenti a parancsnokság, hogy Petőfi özvegye férjhezment.

Panat altábornagy a Bécsből sürgősen irt és küldött levélre sürgősen, már július 28-án válaszolt:

»No. 13. 966 G

RES

3093 P. 2.

A császári, katonai és polgári kormányzóságtól
Kempen öexcellenciájának

Buda, 1853 július 28.

3075/B. M. számú e hó 23-án kelt becses irata ideiglenes elintézésüképen tisztelettel értesítjük Excellenciádat, hogy a budapesti katonai kerületi parancsnokság az innen 2041/368. I. szám alatt július 25-én kiküldött írásban adott megbízás következtében 992/R E. S. szám alatt 1852 augusztus 11-én jelentette, hogy Petőffy Sándor költő hátramaradott özvegye mult farsangban Pesten újra férjhezment.

Mindazonáltal e körülmény részletesebb megállapítása végett stb.... egyidejűleg megtétettek a megfelelő intézkedések s nem mulasztjuk el az erre vonatkozó eredményről Kegyelmességedet értesíteni.

Öcsászári Fensége nevében

Panat
altábornagy. «

Pesten és Pestmegyében csakugyan megindult a nyomozás. Ennek egyik legfontosabb lépése volt a Szántófy Antal plébánoshoz intézett felhívás: tegyen jelentést a katonai és polgári kormányzóságnak arról, hogyan történt Horvát Árpád és Szendrey Julia házasságkötése, milyen alapon tekintette halottnak a plébános Szendrey Julia első férjét.

Szántófy 1853 december végére készült el jelentésével. Ebben a következőket írja:

»Petőfy Sándor özvegye, született Szendrey Julia 1850 július 21-én, a Szent Lipót plébániai kápolnában házasságot kötött Horváth Árpád egyetemi tanár urral.

Minthogy a forradalomban hirtelen eltűnt Petőfy haláláról halottlevelet nem lehetett felmutatni, — eljárásomban a következő okmányokra támaszkodtam:

1. Cecz: »Bem in Siebenbürgen« röpirat, megjelent Hamburgban 1850-ben.

2. Pataky: »Bem's Feldzug in Siebenbürgen«, röpirat, megjelent Lipcsében 1850-ben. *NB.* Pataky Bem hadsegéde volt és mint ilyen: Petőfy barátja és kollégája. Mindkét szerző említi Petőfy halálát a segesvári csata leírásánál. Ez a csata 1849 július 31-én volt.

3. Petőfy özvegye a forradalom befejezése után egész Erdélyt beutazta, hogy férje nyomára jusson és egyhangú volt a vélemény Petőfy Segesvár mellett történt elestéről, — miközben a császári osztrák hadsereg ezredese Heydte még azt is állította, hogy Petőfi holttestét saját szemével látta. — Az említett nőnek eskü alatt tett ez a vallomása írásban megvan levéltáramban.

De méginkább meggyőztek engem Petőfy haláláról az erkölcsi okok.

4. Petőfy köztudomás szerint kiméretlen dühöngő volt, — aki azonban őrzöngve szerette feleségét — és hűtlen nején bizonyosan bosszút állt volna. Ha tehát Petőfy feleségének csak sejtelve is lehetett volna arról, hogy férje még él — semmiesetre sem mert volna második házasságra lépni. Petőfy pedig, ha életben volna, semmiesetre sem mulasztotta volna el életjelt adni magáról, már csak azért sem, hogy a törvénytelen házasságot szét-

rombolja, — s a legkevésbé sem engedte volna át most ötesztendő, forrón szeretett fiát a törvénytelen házaspárnak, hanem a maga számára reklamálta volna a gyermekeket.

Pest, 1853. december 29.

Szántófy Antal

Szentlipót-városi plébános.«

A plébános jelentését Panat altábornagy másolatban küldte el Bécsbe Kempennek. A kísérőlevél 1854 január 4-én kelt, száma 152 G/32 P. 2. RES.

»Ami azt az állítást illeti, hogy a költő Petőffy Pest vármegyében rejtőzködik, az erre vonatkozólag elrendelt nyomozás eddig eredménytelen maradt. Petőffynek itteni ismerősei és egykori barátai úgy vélekednek, hogy az illető a magyar forradalom utolsó idejében, mint honvédőrnagy és hadsegéd állítólag Bem lázadó tábornok oldalán tartózkodván, Erdélyben az 1849 július 31-én vívott segesvári ütközetben a kozákok által megöletett.

Petőffy a zalamegyei Keszthelyből való Szendrey Juliával élt házasságban és e házasságból egy fiugyermek született 1848 december 15-én.

1850 július 21-én Petőffy Julia, az állítólagos özvegy, feleségül ment Horváth Árpádhoz, a pesti egyetem diplomatikai és heraldikai tanárához, aki pesti illetőségű és saját házában Pesten lakik. Az esketést Szántófy Antal prépostplébános végezte Pesten. Azok az argumentumok, amelyek a plébánost kétségtelenül meggyőzték Petőffy Sándor valóban bekövetkezett haláláról és őt arra birták, hogy az esketést foganatosítsa, Kegyelmességed számára másolatban csatolt nyilatkozatában foglaltatnak.

Mínthogy a kormányzáság szükségesnek látja a nyomozást elrendelni azon állításra vonatkozólag is, hogy von der Heydte, az ötödik számú Savojay Jenő herceg dragonyos ezred ezredese, Petőffy holttestét látta, nem fogjuk elmulasztani az erre vonatkozó eredményt Kegyelmességeddel közölni.

Panat.«

Jelentéstételre szölitották Heydtet s az ezredes meg-
erösítette azt a nyilatkozatot, amit Petöfiné előtt tett.

Bécset annyira érdekelte Szendrey Julia házassága,
hogy még Heydte és a lipótvárosi plébános nyilatkozatával
sem látták lezártnak az ügyet. Átiratot küldtek Scitovszky
esztergomi érsekhez, kérték, indítson vizsgálatot Szendrey
Julia és Horvát Árpád házasságának körülményei iránt s
amennyiben azt tapasztalná, hogy a plébános helytelenül
járt el a házasságkötésnél, gondoskodjék Szántófy meg-
feddéséről s a házasságot nyilvánítsa semmisnek.

A hercegprimás 1854 február 25-én 1132 számú átiratá-
ban válaszolt a kormányzónak. Az átirat a következő:

»Fenséges Főherceg Ur!

O császári Fensége f. év jan. 18-án kelt 1106/194. sz.
nagyabecsült átiratával kegyes volt figyelmemet felhívni
a költő Petöfy halálára és ezzel összefüggésben állító-
lagos özvegyének Horváth Árpád professzorral már
megkötött házassága érvényességére vonatkozólag hi-
resztelésszerűen fölmerülő kételyekre. Ennek következ-
tében nyomban felelősségre vontam Szántófy Antalt, az
illető pesti plébánost, és felvilágosítást kértem tőle mind-
azokra az okokra vonatkozóan, amelyek őt a kérdéses
házasság megáldására birták.

Már most, a f. hó 18-án elém terjesztett aktákból
kitünik, hogy az említett plébános hivatalos működése
közben, teljes óvatossággal járt el, miután megszerezte a
költő Petöfy halálára vonatkozó erkölcsi bizonyosságot,
amelyet a szemtanúk vallomásai szolgáltattak. Ennélfogva
az özvegy házasságának érvényességéhez semmi kétely
nem férhet.

Amidőn ez ügyben cs. Fenségednek ezt a megnyug-
tató jelentést küldeni van szerencsém, maradok

a legmélyebb tisztelettel

Esztergom, 1854 febr. 25.

O cs. Fenségednek

legalázatosabb szolgálja

Scitovszky János,
primás.«

Szendrey Julia Kossuth Lajos és Bem arcképe miatt egy napot töltött az Uj Épületben. Sohasem tudta meg, nem is sejtette, hogy egy londoni ügynök jelentése következtében ennél az egynapos fogháznál sokkal súlyosabb veszedelmek fenyegették őt...

XIX.

A Hársfa uccában.

Szendrey Ignác addig felejtgette a Lipót uccai házszámot, míg végül elhatározta, hogy egyszersmindenkorra véget vet a házszámbeli bizonytalanságnak.

1853 február elején Pestre jött s miután már előbb titokzatos utjai voltak a Terézvárosban, közölte Horvát Árpáddal és Juliával, hogy a Hársfa uccában, az egyes szám alatt van egy szép ház, amit rendes, megfizethető áron meg lehetne szerezni. Ő ugyan tudja, hogy Horváték saját házukban laknak, de atyai szíve úgy diktálja, hogyha már megvan a második unoka s az első unoka olyan jó kézben van, valamivel hozzájáruljon a család testi és lelki jólétéhez, ezért egész szívével ajánlja, hogy a Lipót uccai házban használt lakást adják bérbe s vásárolják meg a Hársfa uccai házat. Ő már kialkudta a ház vételárát, megbeszélte a vásárt, csak éppen arra van szükség, hogy Horvát Árpád ur és Horvát Árpádné asszony átvegye tőle a belső zsebében őrzött osztrák értékű forintokat s be is lehet fejezni a vásárt.

Horvátnak nem igen tetszett a hurcolkodás, de végül is engedelmeskedni kellett az öregnek s 1853 február 19-én a pesti Terézváros telekkönyvébe bejegyezték, hogy Horvát Árpád és Horvát Árpádné Szendrey Julia megvásárolta a Hársfa ucca 1-es számú házat.

Szendrey Ignác ugyanakkor tudatta Juliával, hogy meg fog szaporodni a pesti család. Már tudniillik vele szaporodik meg. Gazdájával, Károlyi gróffal, mégis sikerült megegyeznie, a jól megérdemelt nyugalomba vonul, a nyugalom esztendőit — Pesten kívánja eltölteni. Annál inkább Pesten, mert Marika veszedelmesen növekedik.

Ennyi öröm sok is volt egy esztendőben.

Október közepén Szendrey Ignác ur felhurcolkodott Pestre. A Nagymező ucca 1 számú ház második emeletén bérelt lakást. Szendrey Marika kisasszonyt kivették Janisch asszonyság nevelőintézetéből, azaz hogy csak úgy vették ki, hogy nem lakott bent az intézetben. Marikának át kellett venni az öreg ur »háztartása vezetését«, — ezt azonban nem kell komolyan venni, mert a vezetés bizonyos Staudné asszonyság kezében volt...

Mint Marika kisasszony mondta:

— Együtt volt Pesten az egész tisztas falamia...

Ezt megint nem szabad egészen szigorúan, pontosan, szósz szerint venni. Mert a Károlyi uraságok hajlottak Szendrey Ignác ur kérésére, megadták neki a jól megérdemelt nyugalom érzését, de — valahogy megkivánták az öregtől, hogy néha-néha látogasson el régi országlásának színhelyeire, gazdag tapasztalataival, tanácsaival támogassa a helyére teiepedett fiatalabb hivatalnokokat.

Szendrey nem is bírta volna munka nélkül, szívesen tett — szíveséget a régi gazdának.

Igy azután sokszor heteket töltött uton, egyik Károlyi-birtokról a másik birtokra. Atyai levelekben dirigálta a »falamia« itthon maradt részét, nem feledkezvén meg mindenkinek atyafiságos tiszteletét, szeretetét üzeni. Mágocsról, Erdődről, Derékegyházáról, Tót-Megyerről érkeztek ezek a levelek. Marika szorgalmasan jelentgette az öregnek, az előre megadott címekre, hogy mi ujság van Pesten.

Például, hogy 1854 februárjának utolsó napjaiban Staud-néval együtt bizonyos Balláéknál mulattak Budán, hol nem voltak sokan és — 12 óráig táncolt a társaság. Persze Budán aludtak, másnap Balláné ott tartotta őket ebédre és csak délután érkeztek haza.

Az ilyen jelentésekre Szendrey ur komolyan megírta, hogy örül a jó mulatságnak...

Ez a kis Marika nagyon szépen felcseperedett. Kinőtt a gyermekcipőből, megszépült, megtelt, csitri-lány létére — egészen nagylányossá nőtt. Aranyos jó szívé, csipkelődő kedvű, de csupa-szeretet, csupa-szív gyerek volt.

Szendrey Ignác hosszú utazásai során nagy unatkozásában már számolgatta az ujján, hogy a Horváték környékén ténfergő sihederek közül melyik fogja elcsavarni a kislány fejét és melyik mennyit ér...

Julának titka volt, amit nem árult el senkinek:

Mikor Petőfi István ur fogságbahurcolása előtt feljött Pestre, szeretetteljes rokoni csókot adott Szendrey Marikának és tőle is kapott egy csókot — rokoni viszonytszeretettel. Finom kis gyerekcsók volt, de Petőfi István nagyon meg-nézte utána a gyereket és — mikor egyedül maradt Juliával, megkérte nagy bizodalommal: őrizze meg neki ezt a kislányt...

— Sándorunkat haláláig boldoggá tette egy Szendrey-lány, nekem se juthatna nagyobb boldogság osztályrészemül, mint egy másik Szendrey-lány szerelme...

Julia meghallgatta a vallomást, titokban tartotta akkor is, amikor Petőfi Istvánt elvitték a Horvát-házból és várfogságra vetették. Gondolta: — három esztendő a várfogság, ezt kitölti Pista, azután hazajön, s majd csak elintézi Marikával, ha van valami elintézni valója.

Itthon tervelgették Marika jövőjét, csak éppen azt az urat nem kérdezték róla, akinek később legnagyobb szerep

jutott Marika életében: Gyulai Pál urat, aki éppen ebben az időben reménykedett, hogy megkapja élete legszerencsésebb, legértékesebb megbízatását, — aminthogy meg is kapta. Rábízták Nádasdy Ferenc gróf nevelését, kezébe adtak egy csomó pénzt, elküldték Berlinbe, Párizsba, Münchenbe: Európa életének három központjába. Gyulai ur Kemény Zsigmond mellett a Pesti Napló munkatársa volt, megérdemelte a bizalmat, de nem kapta volna meg, ha Kemény báró nem támogatja oly szeretettel koravén munkatársát.

A Hársfa ucca 1 számú ház a Hársfa ucca és a Király ucca sarkán állott. Azaz hogy nem egészen a sarkán, mert a sarkon nagy üres telek volt, a házon túl szintén beépítetlen füves térség, igen alkalmas arra, hogy a felcseperedő Horvát-gyerekek itt ismerkedjenek meg a szabadság gondolatával, különféle labdajátékok és verekedések viharain keresztül.

A lakás két szobája a Hársfa uccára nézett. Az egyik Horvát szobája volt, amely a bejáratí folyosóból nyíló kis előszoba felől volt megközelíthető. Ugyancsak az előszobából nyílt Julia szobájának, továbbá egy kis szobának és a gyerekek szobájának bejárata. Horváttól csak az előszobán keresztül lehetett bejutni Juliához és a gyerekekhez. A gyerek-szobán túl volt a konyha.

A folyosó végében, a ház mellett fekvő füves térségre nézett Julia ápolt kis virágoskertje.

Ebből a lakásból jelentette Horvát Árpád a betegségét Karlsbadban gyógyítgató, majd onnan Marienbadba kérésző Szendrey Ignácnak az örömdetes eseményt, hogy Horvát Árpádné Szendrey Juliskának 1855 július 18-ikán megint fia született, aki a keresztségben Árpád nevet nyert.

XX.

Titkok.

Zoltánka már iskolába járt.

Attila már Julia mellett tanulta a betüvetést.

A kis Árpád már megbarátkozott a földi léttel, kezdett okos dolgokat mondani, mint például: »Appa«, meg »Mamma«.

Marika befejezván tanulmányait, Szendrey Ignác magával vitte erdői inspekciós útjára, nagy élményt szerezvén ezzel leányának, aki most szerepelt először nagylánysorban a társaságokban. Szendrey éppen a Marika nagylánysága miatt határozta el, hogy kiköltözik a Nagymező uccai lakásból és őstől már az Al-Dunasor 9. szám alá cimezgette vidékről és — Karlsbadból küldött leveleit.

Ősszel lejárt Petőfi István várfogsága, Julia levelet is irt bizonyos Murth ezredesnek, hogy nem támadt-e valami zavar Pista fogsága közben, ami megakadályozná szabadulását.

1856 — jó esztendőnek indult.

— — — — —
Szendrey Marika erdői útjáról jókedvű levelet irt »drága mamácskájának«, Juliának:

»Egyetlen, szeretett, drága mamácskám!

Ugy e hogy már haragszol reám hosszú hallgatásomért? De hidd el elég kínos volt nekem ezen idő büntetésül, de azért oly irtóztató szeszélyes volt szívem, és ahányszor már leültem — midőn már szívem nagyon is telve velt — annyiszor keltem fel azon gondolattal, hogy első levelem Erdődről vedd. Ezelőtt egy pár órával értünk szerencsésen ide, s a mint mindenki alunni ment, én ültem le írásomhoz, hogy első itteni tettem ezen sorok legyenek.

Debrecenbe szerencsésen értünk s ott három nap mulattunk; voltunk Színházba, Cyrcusba, vásárba; igen rossz vásár volt, azt abból is láthatod, minthogy bennünket meg nem vettek. Lángh Bódi szintársulatát láttuk, nagyon comicus benyomást tett rám a színház; különben még meglehetősen lett volna, de minden ajtó, ablak be akart dőlni. A Prépost igen jól fogadott s másnap egy nagy ebédet adott, és éppen midőn elolvastam Árpád emléklapját, (kérlek mondd el neki is) hinak ebédhez — de minő volt érzésem, midőn 1 generális és vagy 8 ezredes áll az étszobában. — De jó étvágyam volt!...

Porházán is 3 nap voltunk; a Miska is akkor este érkezett oda; de igazán igen jól telt el időnk, mert délelőtt s délután mindég az erdőben voltunk, a Miskának kellett előolvasni, én meg koszorút kötöttem; Rozi igen beteges; mind köszöntetnek.

Tegnap Károlyban voltunk, és képzeld milyen bosszúságom volt, Térey Marit megint nem láthatom! Éppen előtte való délután utazott el Homokra; igazán különös véletlen! Csak annyit mondott Téreyné róla, hogy ő is igen sajnálta, hogy megint nem találkozhatott velem, minthogy igen szeretett volna rólad valamit hallani. Téreyné igen szomorú, ma délbe ott volt Rábáéknál, s nagy örömömre mondta, hogy Hozzád hasonlítok! Rábáné kis fia igen nem szép még eddig.

Most tehát valahára itt vagyunk az én kedves Erdődünkön, kivált ezen első éj oly különös benyomást tesz rám, — a temetőbe holnap reggel megyek, még egy kis borostyánkoszorút is kötöttem.

Itten most igen van a nagy himlő, mondják hogy Paczeknéra rá se lehet ösmerni, mert őrajta volt a legjobban.

Kedves Mamácskám! hogy mennyire szeretlek, azt csak most tudom, hogy oly távol vagy tőlem, és hogy tudom, hogy nem fogsz irni ezen hosszú idő alatt, de ládd kedvesem, ha már Te nem akarsz irni, irass a Zoltánkával csak 2 szót, csak hogy nincs semmi baj; a Gyula — hogy egész ösmeretlen legyen az irás — talán lesz oly jó az adresset megírni. Engem mily boldoggá tennél!!

Már igazán nem irhatok többet, mert láthatod, össze-
vissza irt levelemről is, hogy iszonyú törődött s álmos
vagyok. Árpádot igen sokszor csókoltatom és újra kö-
szönöm az emléklapot, Zoltánkát a kis diákot, a kedves
kis Attilát és a piczike szép Árpádot ezerszer öleli és
csókolja az ő nagynénjek, ki is az ő egyetlen Mamáját,
testvérét, barátnéját annyiszor mint csak egy ember ké-
pes csókolja, és neki igen, igen sok jót kívánva marad
az őt forrón szerető

Micziye.

Erdőd, Aprilis 27., 1856.

U. I. Csak egy versedet láthatnám!

Kérlek Árpádnak ne mutasd meg, mert igen kinevet.»

— — — — —
A kislánynak nem lehetett mindent elmondani. Nem
lehetett nyugtalanítani olyan ujságokkal, amelyeket elmon-
dani — kényes feladat lett volna...

A kis Árpád születése után Julia úgy érezte, hogy
szükséges meglátogatni Walla tiszti főorvost, bizonyos tüne-
tek felől kikérni a véleményét, tanácsát, vagy orvosi ren-
deletét.

— Hány éves kegyed? — kérdezte Walla.

— Huszonnyolc.

— És már három gyerek... Hát persze... Sok a gye-
rek... — mormogta az öreg főorvos és kiméletet, nagy ki-
méletet ajánlott, nehogy súlyosabb komplikációk kövessék a
jelentéktelennek tetsző, mégis el nem hanyagolható ros-
szullétet.

Julia ezt a nyarat már Balatonfüreden töltötte.

— — — — —
Horvát meghallgatta Walla véleményét, azután váll-
vonogatva jelentette ki, hogy nem tetszik neki a dolgoknak
ilyen fordulata.

Harmadnap már azt a hirt hozták Juliának, hogy Árpád
nemcsak előadással és tanulmányokkal foglalkozik az egye-
temen.

Este Julia szemrehányást tett Horvátnak.

Az meghallgatta, szót sem szólt, bement a szobájába, becsukta maga mögött az ajtót...

Julia végigsírta ezt az éjszakát.

Másnap reggel Horvát korán reggel elment hazulról. Mikor Julia felkelt, férje már nem volt otthon. Be akart menni Horvát szobájába, — az ajtó zárva volt.

— Nem kell takarítani? — kérdezte szorongva a cselédleányt.

— Már takarítottam. Az ur megvárta, míg elkészültem a takarítással, azután becsukta az ajtót, azt mondta, hogy ezután mindig így lesz, s hogy az ő szobájába nem szabad bemenni senkinek...

— Ugy?

Az éjszakai sirást követte a délelőtti sirás.

Árpádnak titkai voltak.

A titkok nem maradhattak titkok.

A cselédleány egyszer megjegyezte Julia előtt:

— Mondhatom, furcsa könyvei vannak a tekintetes urnak...

A jóakarók pedig szívesen hozták a híreket, hogy Horvát Árpádot itt látták, ott látták és — soha sem egyedül.

— A természetét nem tudja megváltoztatni senki... — ezzel vigasztalták Juliát, ami ugyan furcsa vigasztalás volt. Julia is tudta, hogy Horvátnak sok kalandja volt azelőtt, de mintha megváltozott volna. Igérte, hogy jó apja lesz Petőfi gyermekének, és csakugyan jó apja volt. Soha nem tiltakozott az ellen, hogy Julia emlegette Sándor felejthetetlen szép szerelmét, hódoló imádatát, kegyelettel őrizte Petőfi minden apró emlékdarabját, minden sor írását.

Legfeljebb mosolygott a »hódoló imádaton«, de maga is tisztelettel bánt Juliával.

Szendrey Juliának most éreznie kellett, hogy élete újabb tragikus fordulópontjához érkezett.

Az íróasztal titkos fiókjából előkerült a kolozsvári szomorú napok óta elhanyagolt Napló, az asszony érzékeny lelke előtt ismét felmerült az élet reménytelenségének képe, eszébe jutottak azok a gondolatok, amelyek 1849–50 telén és 1850 nyarán Kolozsvárott, Erdődön és Pesten üldözték.

Akkor gyerekasszony volt, könnyelműen gondolt a kis Zoltán sorsára: majd eltartja az öreg Szendrey... Most nem gondolkozhatott így, kerülni kellett a komor gondolatokat. Itt volt Zoltán, itt volt Horvát két fia. Három gyereket nem bízhatott Szendrey Ignácra, s az apróságokat nem hagyhatta volna Horvátnál, akinek furcsa, titokzatoskodó viselkedését egyre nagyobb aggodalommal nézte.

Élnie kellett — a gyermekekért...

Valahogy megszakadt a baráti érzés hurja, amely eddig szépen összetartotta a szerelem nélkül kötött házasságot.

De megerősödtek azok a húrok, amelyeknek zengése anyai kötelességeire figyelmeztette Juliát.

Vigasztalásnak maradt a Napló és — előszedte azokat a verseket, amelyeket már két esztendeje irogatott titokban, hogy senki sem tudott létezésükről. Olvasta őket és anyai érzései újabb versek megérzése, kiformálása felé vitték a lelkét.

— Háziasszony, vagy írónő? — ez volt élete problémája és az anyai érzés eljuttatta oda, hogy a kérdést eltüntethette olyképpen, hogy mindkét utat bejárta: háziasszony maradt a gyermekei kedvéért és írónő lett, hogy valamilyen képpen kifejezze azokat az érzéseket, amelyeket Horvát megváltozott viselkedése ébresztett benne.

Szeptember elsején Murth ezredes levelet irt Horvátné Szendrey Julia asszonyságnak. Értesítette, hogy Petőfi István

várfogságának kitöltése után nem térhet haza, hanem visszatartják őt utólagos katonai szolgálatra...

Október közepén megérkezett Petőfi Istvánnak Brünnből október 6-án keltezett levele, amelyben már irt erről a csalódásról:

»Szeptember elmúlt, a fegyvergyakorlatoknak vége van s szabadulásom órája még nem ütött, sőt a mint látom, a céltől még távolabb vagyok, mint a legrosszabb esetben gondoltam. Én föl nem foghatom, hogy vannak olyan emberek, kik mások szerencsétlenségén gyönyörködnek és embertársaik boldogulása elejibe, — önérdékök miatt, akadályokat emelnek...«

Julia megértette ezt a fájdalmas levelet, — mennyire megértette?!

Hány hasonló gondolatot jegyzett fel naplójába? Hogy vannak emberek, akik mások szerencsétlenségén gyönyörködnek...

— — — — —
Próbált megalkudni a helyzettel. Walla ugyan nagyon elégedetlenkedett, de nem változtathatta meg Julia elhatározását.

1857 tavaszán ismét arról értesítették Szendrey Ignácot, hogy utban van egy unokája.

Julius 2-án megszületett a kis Viola, a gyenge gyermek azonban csak igen rövid ideig élt.

— — — — —
»A legboldogabb anyának« nevezi magát Julia a Három rózsabimbó című versében, amellyel 1857 szeptember 27-én lépett a nyilvánosság elé, Vahot Imre Napkelet-jében.

Három rózsabimbó az én boldogságom,
Három rózsabimbó, életem, világom!
El van osztva köztük háromfelé lelkem,
És mégis mindegyik bírja azt egészen.

— — — — —

Először te rólad
Szerelmem virága,
Kihalt boldogságom
Egyetlen zöld ága.

Az eltépett multnak
Élő bizonyysága,
A lehullott csillag
Fenmaradt sugára! —

— — — — —

Ez a legnagyobbik fiúnak szolt: Petőfi Sándor fiának.
A vers másik két részében Attiláról és Árpádról beszél az
anya büszkeségével.

Az első strófákra felfigyelt az egész város. Petőfi özvegye, második férje életében, a nyilvánosság előtt vallotta, hogy Zoltán — szerelmének virága, kihalt boldogságának egyetlen zöld ága... Kellett-e meggyőzőbb cáfolat a pletykák ellen, amelyek kezdetben nap-nap mellett újabb és újabb változatban ostromolták Julia második házasságának titkát.

A titkot, amelyről Julia sohasem beszélt...

— — — — —

A vers végén állott az író neve: Szendrey Julia.
Vahot a névhez kis magyarázó jegyzetet fűzött:

»Elhunyt költőnk Petőfi Sándornak volt neje, kinek jeles tehetségétől e téren még sok szépet várhatunk.«

A Napkelet következő számában Magyar Lajos lelkes versben üdvözölte Szendrey Juliát.

Az október 11-iki számban Szini Károly, a Napkelet kritikus, hosszabb cikket ír Szendrey Juliáról. Meglátogatta Hársfa uccai lakásán a költőnőt.

»...Midőn ajtót nyiték ezen jó anyára, könnyezni láttam őt; kerestem az okát. Ott volt az ok előtte, az asztalon. Könnyeit a »Három rózsabimbó«-ra hullatá. Asszony — gondolám — és azon kívül anya, ki könnyen sir! Aztán néztem én is azt a három rózsabimbót. Olvas-tam, és nemsokára akadozott hangom... elébb elfogódott szívem, azután elfogódott szavam, utoljára szemem is a könnytől! És az asszonnyal együtt sirt a férfi, az anyával a gyermek, a vén gyermek, a huszonhét éves gyermek!«

»Ez a mű, tudtommal, az első költemény, mit a láng-lelkű nőtől birunk; verses költeményt értek, mert jól emlékszem még ama költői drágagyöngyökre, mik »*Petőfiné Naplója*« cím alatt az ő legboldogabb napjaiban megjelentek, s később némely beszélyre. De ez egy költemény legszebb költőink sorába emeli őt, oda, mindjárt nagy halottja mellé, s minden költőnk között elsővé teszi.«

»Az apa meghalt; az anya most számot ad a fiuról, a haza fiáról:

Még csak alig feslik
A pirosló kehely,
És illatja máris
Törzsét árulja el.

Büszkén emeli fel
Magasra kis fejét,
A midőn kiejti
Ragyogó szép nevét.

A napnak sugári
Nem vakítják szemét,
Midőn a magasba
Küldi tekintetét.

A Lipót ucca (ma Váci ucca) és a Kalap ucca (ma Irányi Dániel ucca) sarka.

A Lipót uccában volt Horvát Árpád háza 1850-ben, amikor feleségül vette Szendrey Juliát, aki akkor a Kalap uccában lakott.



Az Új Épület (Neugebäude)

A Bach korszak rettegett börtöne. Szendrey Julia is itt volt fogoly egy napig 1852-ben. 1898-ban bontották le. Ma a Szabadság tér van a helyén.

A Pesti Al-Dunaszor az ötvenes években. A 9. számú ugynevezett Storr-házban lakott Szendrey Ignác éveken át ifjabb leányával, Marikával.





Apjának szelleme, apja büszkesége, apja bátorsága.
Az anya megőrizte a nemzetnek az örökséget, mi legnagyobb költőjéről maradt reá: a költő fiát!
De megőrizte, úgy látszik, lantját is. Az anya kezében Petőfi lantja szól.»

November elsején megjelent a lapban Julia második verse: *Fiatalléánynak*. (Mari testvéremnek.)

A költemény végén olvashatók a következő sorok:

A széplelkű költőnő szerénységét eléggé jellemzik hozzám intézett következő sorai:

»Amaz igénytelen költeményemet illető, dicsérő sorokat, melyeknek kegyed becses lapjában helyet engedett, azon nagy név varázshatásának tulajdonitom, mely, miként az ellenséget kérlelhetetlen keserűségre, úgy a jóbarátot nagyon is elnéző magasztalásokra ragadjá.«

Szerk.

November 29-én megjelenik Szendrey Julia *Ősszel* című verse és az egész ország, mint nagy költőnőt üdvözlí Petőfi özvegyét. Elhallgatott minden rágalom, minden gonosz, fullánkös szóbeszéd. Ünneplik Szendrey Juliát, mert megőrizte, felnevelte Petőfi Sándor árváját.

Olyan könnyű volna örülni...

Horvát Árpádot végre kinevezik rendes egyetemi tanárnak, elfoglalhatja azt a széket, amit hét éven keresztül — mint önmagának helyettese töltött be.

Ezért is örülni kellene.

De Horvát szobájának ajtaja zárva marad, a férj napról-napra zárkózottabb, ki tudja, milyen érzéseket rejteget?

— — — — —

Horvát Árpád valami heraldikai munkát végez a Nádasdyaknak, ott megismerkedik bizonyos Gyulai Pál nevű fiatalemberrel. A fiatal tanárral szívesen elbeszélget és Gyulai Pál egy napon tisztelgő látogatást tesz a professzor ur lakásán. Tisztelettel, de öntudatos tisztességgel köszönti Petőfi

Sándor özvegyét, Horvát Árpád feleségét. Nagy megértéssel beszél Petőfi költészetéről.

Horvát a látogatásnál nem fejez ki különösebb örömet, de Julia így is meghívja Gyulait:

— Tessék máskor is felkeresni bennünket...

A következő látogatás a következő vasárnapra esik. Horvát Árpád nincs otthon, s — vendég van Juliánál. A vendég — Szendrey Marika. A fiatalember tisztességesen udvarolgat a fiatal leánynak, szellemesen eltársalognak.

A következő vasárnap Gyulai Pál ur megkérdezi a professzorné asszonyt, hogy nem tudna-e valami biztatót mondani Marika kisasszony irántai jóindulatáról.

A professzorné asszonynak eszébe jut Petőfi István, de nem tehet róla, — Marika kisasszony határozottan jóindulattal beszélt Gyulai Pál ur tulajdonairól. Kicsi termete ugyan nem ragadta tetszésre Marika kisasszonyt, de a kicsi termettel párosult szellem és a fiatal tanár viselkedésében megnyilatkozó komolyság határozottan imponáló és eltünteti a kicsi termet által ébresztett hátrányos érzéseket.

Tapasztalatait elmondja Gyulai urnak, aki módfelel bolder és azonmódon házasodni akar.

Julia elégedetlenül hallgatja a nagy sietséget.

— Ne siessen úgy, tanár ur, mert a sietséggel elronthatná a dolgát. A szerelemhez kenyér is kell. A kenyeret pedig meg kell keresni... Nevelősegre nem lehet házasodni...

Gyulai ur egy hétig fürdik a boldogságban, azután elutazik Kolozsvárra, ahol régi családi összeköttetései révén állást remél. Mig ott jár, Julia megírja a hirt Brunnben busongó császári katona — Petőfi Istvánnak.

Istvántól keserűségteljes hosszú, hosszú válasz érkezik.

De a dolgon már nem lehet segíteni. A szerelem a legnagyobb kegyetlenségekre képes...

Gyulai már félig-meddig a zsebében hordja a kolozsvári tanári kinevezését, de még különféle elintéznivalói van-

nak és — még nem mernek Szendrey Ignác elé járulni, akinek megértő szívében nem igen bizakodnak. Gyulainak a multjában is ott van az ujságírás, s bár tanár, — most is állandóan firkál. Mit szól az öreg Szendrey? Petőfi és Julia házasságára kell gondolnia...

A titkot rejtegetik. A rejtegetésben résztvesz Petőfi István is, akit végre 1857 május végén hazaengednek a hadseregből, miután ott ismét altiszti rangra emelték.

Elhelyezik őt Czimmermann Samu pesti ügyvéd irodájában, ott dolgozik és — verseket ír a Vasárnapi Ujság-ba.

Petőfi Sándor öccse június 3-tól szeptember 21-ig másolgat az ügyvéd irodájában, azután Gaylhoffer János dánosi földbirtokoshoz kerül nevelőnek.

Szeptember 25-én meglátja a gazdája leányát, Antóniát és — ettől a naptól kezdve nem törődik azzal, hogy mi lesz Szendrey Marika és Gyulai Pál szerelmével.

Horvát Árpádot a pesti kereskedelmi iskola magyar nyelv és irodalom tanárává választják. Most már még kevesebb időt tölt a Hársfa uccai lakásban. Julia egyedül van a bánatával és — együtt van gyermekeivel.

XXI.

A vég kezdete.

Szendrey 1858 április 21-ikén kelt levelében kérdezősködik először, hogy mi is van bizonyos Gyulai Pál urral.

Gyulai Pál ur elfoglalja kolozsvári tanári székét és július 31-én oltárhoz vezeti Szendrey Marikát, Kolozsvárra viszi a fiatalasszonyt.

Az esküvő napján utaznak és Julia ismét boldog: boldognak látta azt, akit legkedvesebbnek, legbizalmasabb ba-

rátanak ismer. Boldogságát némiképpen csökkenti, hogy Zoltán betegeskedik, de a betegség nem komoly. Már az esküvőt követő napon ír a fiatal pár után és Marika augusztus negyedikén hosszú levélben válaszol:

»Kolozsvár, aug. 4. 1858.

Edes, egyetlen anyácskám!

Eppen, reád gondolva egy nagyot sóhajtottam, midőn kopogtatnak és leveled átadják — mennyire szerettem volna megölelni a levélhordót! Szerencsémre Pali sem volt itthon, mert különben igen elrémült volna azon hangokon, melyeket öröömöm torkomba csalt; — és még mikor elolvasva leveled láttam, hogy ámbár sok bajaid voltak és vannak — mégis mint semmik enyésztek el, képzelődésem rémképei mellett. — Oh, mennyi köszönettel vagyok leveledért! Mert már igen nyughatatlan voltam, és annyira bántott a vágy Téged láthatni, hogy erőmbe került azt Pali előtt eltitkolni, nehogy azt gondolja, hogy elégedetlen vagyok, pedig én mindig boldogabb leszek, mert naponta több okom van Palit tisztelni és szeretni, — eleget is haragszom magamra, hogy hogy lehet szivemben csak egy szikra is, mely nem tökéletes boldog, — de tudod még nem szoktam a magányhoz, mert Palinak igen sok dolga van és többnyire csak délbe és este lehetünk együtt — ha valahová megyek az még jobban untat, mert se hogy sem tudom megszokni az itteni embereket — és magányomban úgy vágyom veled vagy Arankával elcsevegni az időt — úgy vágyom nektek kedélyes szép lakásunkat megmutatni — azután meg mit ér hogy oly igen elégedett vagyok, mikor jókedvemmel nem vidíthatlak fel.

Ládd, én ilyen haszontalan asszony lettem, nem légszem meg azzal, hogy az én kedves, jó kis fekete kéményseprőm (kis Árpád gondolatját elmondtam P.) oly jókedvű mindamellet, hogy ő is rettenetesen unja Kolozsvárt — (de persze csak titokban) — hogy néha azt sem tudjuk, hogy az epés kritikus ur, vagy az ő bolondos neje a nagyobb gyerek! Jövő leveledben kérek — hálátlan kedélyemért — egy kis leckét.

Palit megkértem, hogy írjon Vajdának, hogy egy ver-
sedért se fizessen, mert nekem borzasztó kényelmetlen
lenne, ha nem Pesten, hanem Budán kellene Téged ke-
resnem, ha majd meglátogatlak.

Sógorod pedig azt izeni, hogy olyan asszonynak, mint
Te szégyen egy kis virág szeszélyeskedéséről olyan ha-
szontalan gondolatokra jönni — és egész komolyan azt
ízeni neked — hogy Téged nagyon szeret és nem sokára
fog is neked írni — hanem arra ne is örülj, mert én
ártatlanságomban elolvastam leveledből a Schwartzerről
írt részt, (ugye Te azért nem haragszol?) és arra egész
komolyan csak azt felelte »majd irok én szegény Juliá-
nak«. Leveledből még csak azt olvastam neki, hogy leve-
led csak azért nem mutatom meg, nehogy megtudja,
hogy milyen *vadmacska* és *vérszopó vampyr* sógorasz-
zonya van; még tollam is borzadtan írta.

Különben írhat sz egész bátran, mert Pali sohasem
fog megharagudni, ha nem mutatom is leveled, ezt
egész komolyan megfogadta nekem, arra ugyan nagyon
kiváncsi, hogy én mit irok neked, de hiába én csak
avval felelek, hogy a férfijellemben igen csunya a kíván-
csiség.

Szegény Zoltán betegsége nagyon megszorított, és
most már nagyon aggódom, hátha Te is komolyan meg-
betegszel, mert igazán szinte megfoghatlan, hogy Te,
gyengeséged mellett, hogy állasz ki annyi aggodalmat.
Istenem és én olyan távol vagyok Tőled! —

Oly nehezen várom a tavaszt — de hisz nem is azt,
hanem csak Téged!

Papa nem tudom eljön-e Octoberbe? Levelednek a
Marnónéra vonatkozó részénél szinte olyan düh tört ki
belőlem, mint akkor nap, midőn reánk azért berzenke-
dett, hogy mi ötöt olyan haszontalan asszonynak tartjuk,
mint Jankovicsné — és hogy talán azt gondoljuk, hogy ő
egy perczig is ott marad eljövetelem után! Látod... mily
comédiásné volt?

Aranka még nem írt, — és így én sem — mert nem
tudom mikor érkeznek meg, és Marnóné képes lenne
levelem kezei közzé keríteni.

Bajza Lenke eljegyzése óta milyen láz uralkodik
Pesten?

Láttad Bogdanoffot?

Ejnye, jó hogy eszembe jut: kérlek, szólj Arpádnak, hogy legyen oly jó és mondaná meg *Lampelnek*, hogy a *Bazárt* küldené nekem ide — az ideküldésérti díjt ird meg, hogy elküldjem.

En most Michelet-től »L'oiseau«-t olvasom — igen nagyon érdekes — a Sz. K. jöttek belőle fordítások — úgy hiszem neked is igen tetszett; én Sámi tanárnétól kaptam olvasni — talán ösmerted — Debreczeni és ott csak Radical Jankának hitták — különben itt a legműveltebb asszony.

Itt már oly igen hideg van, hogy csak téli ruhában lehet járni, de kukoriczát még most is eszünk. Bivaltej nagyon jó, de mi csak tehéntejet eszünk, mert az is elég jó, és én nagyon félek a tisztátalan bivalytejtől, mert akkor nagyon nagy ize van.

De most Isten veled — Pali haza jött, és nagyon éhes. — Csókol, ezer milliomszor

véghetlenül szerető

Marid.

U. I. A gyerekeknek mondd meg, hogy mindnyájokat igen sokszor csókolgatom, és kérem őket, hogy ne felejtkezzenek se a kis fekete bácsiról, se annak feleségéről. — Arpádot mindketten tiszteljük. Irj mentül előbb, mert nagyon aggódom egészségedért. — Csak annyit, *hogy »jól vagyunk«.*

A kis fekete bácsi és a felesége révbe jutott.

Julia verseket irt és Andersen meséit fordította. Kelle-mesebb szórakozása igazán nem lehetett egy fiatal asz-szonynak.

Október elsején a kis Zoltánt felvették a piaristák gim-náziumába. A gimnázium messze volt a Hársfa uccától, ezért Garaynéhoz adták kosztba, kvartélyba a gyereket.

Petőfi István ősszel Geist Gáspár uradalmába szegődik gazdatisztnak, mert mindenáron olyan állást keres, amire megházasodhat, megkérheti Antóniáját.

Az állást megkapja, a leánykérés megtörténik, — azonban csak kosár az eredménye.

István annyira elkeseredik, hogy ettől a naptól kezdve még verseket se ír.

November 30-án Petőfi Istvánt kinevezik Petőfi Sándor fia, Petőfi Zoltán, gyámjává, mert az árvának van immár — vagyona: az Akadémia 1858-ban 200 arannyal jutalmazta meg Petőfi Sándor költeményeit s ezt a pénzt Zoltán javára kellett kezelni.

December elején Gyulai Pál urat bizalmas levélben értesítik Pestről, hogy az Akadémián megbecsülték eddig kifejtett munkásságát, azzal a tervvel foglalkoznak, hogy tagsággal tisztelik meg és üdvös volna, ha feljönne Pestre 15-ikére, a tagválasztó gyűlés napjára.

Julának nagy boldogságot szerez a fiatal pár megérkezése, — mert természetes, hogy nemcsak Gyulai, hanem Marika is Pestre érkezett. Julia betegeskedik, betegségében nagy öröm, hogy boldognak láthatja Marikáját.

Foglalkoztatja is a hugaasszonyt. Gyulaiék az Al-Duna-soron szálltak meg, oda írja Julia Marikának, hogy menjen el a Ráth könyvkereskedésbe, vásárolja meg számára Petőfi Sándor képét, amely ott állítólag kapható. Zoltánt szeretné meglepni születése napjára a képpel...

December 15-ikén Gyulait az Akadémia levelező tagjává választják. Szendrey nagyon elégedett a második vejével...

— — — — —
1859 tavaszán Julia ismét megjelenik Wallánál. Áldott állapotban van. A főorvos nagyon haragos.

— Kegyed a pusztulásba viszi magát!

Julia gondolkodik, hogy szóljon-e valamit az uráról, aki-nek rejtélyes viselkedése egyre jobban zavarba ejti őt, — vagy hallgasson. Végül is csak annyit mond, hogy — Walla szólhatna pár szót Árpádnak...

Az orvos eltiltja Juliát a tervezett erdélyi kirándulástól és legfeljebb annyit enged meg, hogy kényelmes szállítási eszközök felhasználásával Mágocsra menjen, ott pihenjen, amennyit csak pihenhet.

Walla meglátogatja Horvátot, beszél vele.

A professzor a főorvos távozása után bemegy Juliához, becsukja maga mögött az ajtót és beszélni kezd:

— A feleség csak arravaló, hogy férje vágyait ki-
elégítsel!

Beszél 'és beszél... Julia szörnyűködve hallgat.

Ezt a férfit nem ismeri...

— — — — —

Gyulaiéknál megszületik az első gyerek, Aranka.

Juliusban Horvátéknál beköszönt az ötödik gyerek.

Julia ágyban fekszik, levelet ír Gyulai Pálné asszony-
ságnak, Kolozsvár, Farkas ucca 56. szám alá.

»Pest, július 26. 859.

Edes Marikám!

Csak pár sort írhatok, mert a legkritikusabb állapot-
ban vagyok. Már harmadnapja, hogy bizonyos előjelek
megjelentek nálam és úgy vagyok, hogy Walla és a Mül-
ler állítása szerint, lehet, hogy egy óra múlva bekövet-
kezik az egész, lehet, hogy napok múlva, sőt az is meg-
lehet, hogy csak hetek múlva. Két hét előtt, akkor is rossz-
szul voltam, s Müller akkor sem tudott semmi bizonyost
mondani. S az a rettentő ebben, hogy ezen sem segíteni,
sem azt elhárítani nem lehet. A keresztanyaság miatt
akarlak kérni, édes Marikám, légy most is, mint eddig,
keresztanyja ennek a jövődöbelinek is. Te állasz leg-
közelebb hozzám, légy te második anyja gyermekeimnek
is. Távolléted miatt, ha leány lesz, Geistnének a Mari
lányát fogjuk felkérni, hogy tartsa a keresztelőre, ha
pedig fiu lesz, majd Arpád maga fogja tartani. Kereszt-
apának is ismét csak Papát kérjük fel. Ha lányom lesz
s én meghalnék, te rád bízom őt, édes testvérem, neveld

fel a tieddel együtt és szeresd őt, miként a magadén kívül más gyermeket szerethetsz!

— — —
Igaz! ha leányom lesz, Ilona, ha fiu, Lehel lesz a neve.

Es most Isten veled! ha átestem mindenem, Arpád azonnal tudósítani fog. Isten veled! Emlékezzél rám, gondolj rám

Julia.»

Délután íródott a levél, Julia magánál tartotta egészen addig, míg Szendrey Ignác megjelent szokásos délutáni látogatására. Az öreg közben átköltözött az Üllői utra, minden napos egészségi sétája volt a beteg Juliánál tett látogatás.

— Ha meghalnék, Marikára bízom a gyereket... —
suttogta Julia, mikor átadta apjának a levelet.

Szendrey zsörtölődve fogadta a kéretlen végrendelkezést.

— Micsoda ostobaság ez megint...

Elindult a postára. Alig pár lépést tett a Király uccában, mikor észrevette, hogy valaki rohan utána. Julia cselédje volt. Szaladt a bábaért.

Szendrey visszafordult, megvárta a fejleményeket, azután mikor minden szerencsésen lezajlott, megírta a jóhírt Marikának, — a rábizott levél boritékján:

»Midőn ma, jul. 26. d. u. 6 órakor ezen levelet postára adás végett át vettem, — Julia még fent volt, — ezután küldtek a Bábaért, s 6³/₄ órakor már megszületett a még nem várt kis — leány. — Még eddig semmi baj. Keresztanya Gyulay Pálné leend!

Sz. I.»

Gyulainé azonnal válaszolt:

»Kölozsvár, jul. 31. 1859.

Szeretett, kedves édes anyácskám!

Boldog, véghetlen boldog voltam, midőn leveled, és édes papám tudósítását — hogy mindenem szerencsésen tustél — vettem: bár már a hat hetet is eltöltöttem volna, adja Isten hogy akkor is ilyen boldog lehessenek!

Most csak röviden fogok írni, olvasni még úgy sem jó neked, és én is annyira fel vagyok izgatva hogy még helyesen gondolkodnom is nehéz. Örökké szemeim előtt vagy, mért nem lehetek én melletted? milyen örömmel ápolnálak, most pedig jobban tudnám tenni mint eddig — bár együtt lakhatnánk, hogy gyermekeink együtt — egymást szeretve — nőhetnének fel. Tudod-e hogy éppen ma egy éve hogy elváltam tőled és lehet-e ezért ma jobb vigasztalásom annál hogy szerencsésen kis leányod született! ládd én megmondtam előre, hogy állapotodat csak a sors áldásának tekintsd, mert az csak vigasztalásod lesz nagy veszteségedért, hidd el, kis Ilonád minden bánatod el fogja veled feledtetni!

Nagyon köszönöm hogy megint én leszek a keresztanya, már szinte azt hittem, hogy a távollevő Marira nem is gondolsz.

Edes, kedves Juliám, légy megnyugodva gyermeked sorsa iránt, mert ha, bár mikor meg kellene történni annak — a mitől az Isten őrizze meg — és ha veszteségét egészen pótolni soha sem tudnám is — de azt ígérem, hogy soha egy percre nem fogná érezni, hogy nem édes testvére Arankámnak.

Hihetsz szavaimban, mert azok szívemből jönnek, és egy anya mondja azokat ki saját gyermeke sorsára gondolt!

Leveled meg kaptam, és én is írtam egy hosszú levelet, és nagyon búsulok hogy meg nem kaptad, hogy is hihetted hogy meg tudtam volna állani, hogy neked meg ne írjam boldogságomat, és kicsi leányomat ne ajáljam kedves nagymamája szeretetével! Nézz meg a postán, hátha csak el hányódott, vagy talán felbontották, mert veszedelmes személynek hittek a mostani időben, talán Mágocsra írt levelem sem kaptad meg? Ha levelem csakugyan nem kapod meg, akkor még egyszer bőven megírok mindent a mi betegségem alatt és azóta történt.

Müllernek Árpád készíti a kávé? és neked ki viszi be a levesedet? Nagy a kicsi Ilona? Olyan fekete-e, mint a kis nénje? Levelemben a mit nem kaptál, megírtam

kinézését, most majd a jövő levelemben fogom ismét megírni.

Számtalanszor csókol Ilonáddal együtt,
szerető leányod
Mari.

U. i. Pali is szívesen üdvözli mamácskám leányával együtt.

Hogy levelem biztosabban megkapd azért küldöm papának.

Most is szeretted az Árpa cukrot?»

Julia az ötödik gyerek születése után tovább betegeskedett.

Walla és Müller, a két orvos, tanácsstalanul állt az asszony állapota előtt. Levegőváltozást ajánlottak neki. Lement Kolozsvárra, de ez nem segített, onnan még betegbben érkezett vissza Pestre.

— — — — —
Szendrey Ignác 1860 február 19-én értesíti Gyulaiékat, hogy ha valamikor szükségük volna pesti lakásra, már nem kell aggódniok miatta. Megházasodott, — azazhogy házat vett a Sándor ucca 17. szám alatt. Tizenháromezer forintot fizetett érte. Csak ennyit, mert a ház még nincs egészen kiépülve, sok munka van még rajta. De szép kényelmes ház és — oda költözhetnek Juliáék is, s az udvart kétfelé lehet osztani, ha a Horvát és Gyulai család nem férne meg egymás mellett, közös udvaron...

Gyulai Pálné asszonyság nyáron Pestre jött, megtapasztalta az új lakást és — vigasztalgatta Juliát.

— — — — —
Horvát egyre jobban elszakadt családjától. Furcsa, értelmetlen dolgokat csinált.

Tiltakozott az ellen, hogy Julia vendégeket fogadjon a lakásán. S mikor Juliának mégis akadtak hölgyvendégei, Horvát ezeket azzal riasztotta el, hogy hiányos öltözékben mu-

tatkozott előttük. Viszont ha férfilátogató jött, azt a folyosón kellett fogadni Juliának.

A professzor most már délelőttönként dolgozott. Befüggönyözte a szobája ablakait, alsóruhára vetkőzve ült az íróasztal elé, füstölgő olajmécses lángja mellett írt, vagy — tanulmányozta furcsa képgyűjteményét.

XXII.

„Eltiltom az urától . . .”

Walla befejezte a vizsgálatot.

Julia aggódva kérdezte:

— Mit kell tennem?

A főorvos darabig elgondolkodva járt-kelt a szobában, azután megállt a fiatalasszony előtt, erélyes kézmozdulattal kísérté azt, amit mondott:

— Szigoruan tartózkodnia kell minden izgalomtól. Az urától is eltiltom . . .

Julia mindössze harminckét esztendő volt.

Vége az életnek?

Otthon bekopogott az urához, elmondotta neki, hogy mit állapított meg Walla és mit parancsolt.

— No! nem olyan súlyos a baj... — szólt Horvát. — Nem olyan veszedelmes... Látod, itt vannak az én szép könyveim.

Szapura léptekkel a könyvespolcához sietett, kiemelt onnan egy könyvet, kinyitotta és Julia elé tartotta.

Az asszony, aki Petőfinek királynője volt, megborzadt a képek láttára.

— Egy percig sem maradhatok a házánál ezután... — kiáltotta. — Istenem, ha gyermekeim kezébe kerülnének...

Horvát megnyugtatta:

— Ide nem jöhetnek be a gyerekek...

— Nem is fognak soha bejönni... Elviszem őket magammal...

— Az én gyerekeimet nem!

— Zoltánt...

A professzor az asztalra csapott.

— Értse meg, hogy maga az én feleségem és engedelmeskedni tartozik! Nem fog elmenni, mert ha menni akarna, csak úgy mehet, hogy előbb megfojtom Zoltánkáját... Hát próbálja meg, menjen!

— — — — —

Julia levelet írt Marikának és — tanácsot kért Gyulaitól.

Erre a levélre érkezett 1860 augusztus 24-iki kelettel a következő válasz:

»Órákig eltanácskoztunk sorsodon, Pali épen annyit aggódik, mint én, csak hogy ő higgadtabban és több életösmerettel gondolkodik, ő inkább a jövődel nincs tisztába, én magam most csak attól féltelek. Gyerekeid nélkül, ez magába is kétségbeejt — ha édes papával nem tudsz kijönni, minden támasztól megfosztva, a világgal szembe, ennek a többje pedig ellened — mit fogsz te tenni? Hogy lesz erőd ezt elviselni?

Másfelől a jelen, a legkétségbeejtőbb, legkiálthatatlabb jelen! Hidd meg édes Juliám mintha szívemet tépnék, ha ezekre gondolok!

Zoltánt illetőleg Pali azt tartja, hogy édes papa soha sem egyeznék bele szándékodba és én is azt hiszem, hogy inkább mi meghúzzuk magunkat hogy nélkülözhesük ruhapénzemet, sem hogy Petőfi egyetlen fia kolduljon!

Édes Juliám, ha látnád, mennyi keserves könnyet sirtam már sorsodon, talán elhinnéd, hogy mennyire szeretlek...

— — —

Marid.

Attól a naptól kezdve Szendrey Julia szobájának ajtaja soha nem nyílt ki Horvát Árpád, — a férj előtt. Egyébként is csak akkor, ha idegenek voltak a lakásban, mert meg kellett őrizni a külszínt és — a gyermekek előtt titkolni kellett a szakadékot, amely a férj és feleség között megnyílt.

— — — — —
Az idő nehezen mult, de mégis mult. Eseményeket hozott, — jókat és rosszakat.

1861-ben Kufsteinből hazaérkezett egy fogoly, azt a hirt mesélte, hogy ott, fogságának első éveiben többször látta Petőfi Sándort...

Mennyi álmatlan éjszakát hozott ez a hír Juliának, — míg ki nem derült, hogy a hirnek semmi alapja nincs.

Ugyancsak 1861 év júliusában történt, hogy Nádasdy Ferenc gróf meghívta magával Horvát Árpádot egy hónapig tartó utazásra.

Lauka Gusztávot Pestre hozatták a helytartótanácsához.

Gyulai Pál addig készült Pestre, míg végre 1862 április 27-én megírhatta Juliának a következő levelet:

»Kedves Juliám!

Mari szerdán ápril 30-án reggel öt óra előtt indul extrapostán, éjjel N. Váradon hál, csütörtökön maj. 1-én este Pestre érkezik.

Ime kívánságod teljesítettem, kérlek ügyelj reá, vicseld gondját, ne engedd, hogy akármibe megerőltesse magát. Hála istennek, most mind ő, mind a gyermekek egészségesek.

Püspök-Ladányig Sáminé kíséri, Nagy Miklós Pestig.

Az ég áldjon!

hived

Gyulai Pál.«

Marika szerencsésen megérkezett Pestre, elkezdett berendezkedni a Sándor ucai házban és Gyulai Pál július

3-án Pestre költözvén, Arany János Figyelő-jének segédszerkesztője lett. Hamarosan megválasztották az írók segélyegyletének titkárává is, majd 1863-ban református gimnáziumi tanárrá.

Lauka, Kossuth egykori főfutárja, 1863-ban Pálffy Móric sajtófőnöke lett...

1863 júniusában — miután az öreg Gaylhoffer meghalt, Petőfi István eljegyezte Gaylhoffer Antóniát. Decemberben megtartották az esküvőt is és — Antónia nyolc héttel az esküvő után otthagytá az urát, mert kiderült, hogy Petőfi István még a mézeshetekben is viszonyt folytatott egy parasztasszonnyal...

Julia kegyetlen karácsonyi ajándékot kapott Zoltántól. A fiú kezdetben az iskola legjobb tanulói közé tartozott, most hirtelen rossz társaságba került és úgy látszott, év végén meg kell buktatni őt.

Az előre jelzett bukás megtörtént. Juniusban Zoltán bejelentette, hogy megelégtelte a tanulást, a hatodik gimnáziumon túl nem akarja folytatni. Gazda akar lenni...

Bár Petőfi István nem nagy lelkesedéssel fogadta a fiú tervét, hozzá küldték Zoltánt, Csákóra.

A gazdasági irányu elhatározás rövid életű volt. Szeptember 19-én ír az anyjának, hogy mégis csak tanulni szeretne, kéri, irassák be Szarvasra, az ottani gimnáziumba. Beiratják magántanulónak. Ott megismeri valami milliomos Ilona nevű leányát, beleszeret. A szerelem elrontja tanulási szándékát. Április 25-ikén — 1865-ben — megszökik színesnek, de csak Mezőturig jut, onnan Petőfi István visszaviszi Csákóra.

A fiú június 8-ikán Pestre érkezik, anyjának beteges állapota és sirásai teljesen megtörik. Bocsánatot kér, tanulni kezd és augusztus 20-án Szarvason kitűnő felvételi vizsgát tesz.

Kitűnő félévi bizonyítványt kap. 1866 márciusában már

Beliczey Emil nevű barátjával mulatozik és — április 19-én intőt kap tanáraitól, április 21-én megszökik a szarvasi gimnáziumból, Nagykovácsra megy. Szarvasról elbocsátó levelet adnak neki, azzal beiratkozik a nagykovácsi gimnáziumba, év végén gyenge bizonyítványt kap. Kijelenti, hogy nem akar visszatérni Nagykovácsra...

Petőfi István dühöng és egyre szörnyűbb leveleket ír Juliának Petőfi Sándor fiáról.

S a szerencsétlen asszony állapota egyre rosszabbodott.

Vajjon megvigasztalták-e kisebb gyermekei? Adtak-e neki őszi örmöket?

Igyekeztek adni.

1865 december 20-án Brown Tom — Attila és Black Dick — Árpád »szerkesztésében«, illetve főmunkatársi minősége mellett megjelent a Hársfa ucca 1. számú házban a »Tarka Művek« című folyóirat, amely egyenesen azzal a céllal készült és — készült egészen a hetedik számig, — hogy anyukát szórakoztassa, fia szeretetéről őt meggyőzze.

A Tarka Művek-ből kapjuk meg egy Juliska-nap hiteles történetét:

»SZAKASZOK NAPLONKBOL

I.

Február 15.

Sütnek, főznek a konyhában, torta, sütemény, sonka, aspick, s több ily izletes dolog van egymásra halmozva.

Hja, ma ünnep van, édes anyám névnapja!

Csak mi fiúk maradunk a rendes kerékvágásban, versünket már átadtuk, ennél több nem dukál. A főzésben úgy sem használhatnak. Teljes nyugalommal várjuk a nevelőt, ezen cikk hőjét: Toldy Ferencz »urat«.

Az igaz, hogy ezen »úr« még csak 6 latinista, és csak 18 éves fráter, akartam mondani »úr«.

No de ez mindegy, hisz Kárpáti Zoltán is csak 16 éves, és mégis egy 2 kötetes regénynek a hőse.



Balázs Sándor

Egressy

Vahot Imre

Gábor

Csengery Antal

Lauka Gusztáv





De mennyire eltértem a tárgytól! tehát mi teljes nyugalommal várjuk a nevelő urat.

Végre itt van szokásos tubákszin bundájával és örökös mosolygásával. Leülünk, én szóbahozom a mai napot, hogy a mama névnapja van stb. Alig hallja meg ezt a mi jámbor nevelő urunk, rögtön elkezdi fészkelődni, a leczkének hamar vége van, szórakozott stb. (hogy ezen különös lélekállapotot megértse az olvasó, egy kis felvilágosítással kell szolgálnom. O ugyanis bálványozta mamát, Petőfi miatt, kit plane imádott). Ebéd alatt keveset szólt s mi még nagyobb, keveset evett, birván a nevelő úr igen jó gyomorral.

Ebéd után rögtön elment, nem is dámáztunk.

Jön az este, az esttel a sok vendég, vendégekkel a lakoma, lakomával a jókedv.

A nagy vigság közepette, csak mi ketten mint két lött tuzok, lekonyasztott orral szomorkodunk, nem lévén helyünk a vendégek sokasága miatt.

Egyszer csak kifut anyám, hogy részeg emberek ordítanak az ablak alatt. Mi is befutunk a lakmározók közé, az ablakhoz szaladunk. S im! az ordításból szép ének hangok válnak ki.

Oh emberek ítélete! ki a népdalokat is ordítással zavarod össze!

Kifutunk az utcára, s ott kit látunk meg!: Toldy Ferencz nevelő urat, vagy ötödmagával.

Hívjuk őt, hogy jöjjön be, megfázik, de ő nem hallgat ránk s átszellemült arccal éneklő tovább:

Fehér kendőt is viszek

Mint a hattyu fehér leszek.

Látván, hogy a behívás nem használ s mivel csikorgó hideg van, bemegyünk.

Oda bent anyám oda van a félelemtől, hogy a »dalnok« uraknak lefagy a fülük, orruk ő miatta.

Végre mint mindennek, úgy ennek a nagy éneklésnek is vége van, a dalnok urak haza mennek. Mi pedig majd ki bújunk bőrünkbelől, hogy mily életrevaló a mi nevelő »urunk«.

Busulunk ismét, s dörögünk, hogy nem ehetünk a vendégekkel!

Egyszerre nyílik az ajtó s belép rajta!: Toldy Ferencz nevelő ur!

Oh de mennyire megváltozva. A tubákszin kaputot hiába keresnők rajta, hosszú, elegáns, térdig érő attila diszeleg deli termetén. Haja ragyog az illattól. Csizmája mint a tükör!

Elbűvölve néztünk rá, s ő kérdezé, hogy az ének hallatszott-e? Mi persze földicsértük, hogy mily szép volt, hogy hangzott stb.

Anyám belép az ajtón, őt is láthatólag lebilincselte a ragyogó fürtök illata.

Köszönések, bókok s több efféle formulatiók közt vagy tíz percz telt el.

Anyám behívta őt, hogy jöjjön a vendégek közé. Ő végre enged, belép, minden szem felé fordul. Ő volt az ünnep hőse!

Eszik, de csak keveset, nehogy elrontsa az eddig csinált hatást.

A vendégek távoznak, csak Toldy marad itt, lutrizunk. Ő az egypár nyert mogyorót örök emlékül zsebébe csúsztatja.

Nem sokára ő is távozik azon nagy emlékek szívében, hogy egy napig ő is volt a nap hőse!

Brown Tom.

És amit az anyjukról, a költőnőről és a gazdasszonyról írnak:

»Szendrey Julia.

Költőnő és gazdasszony!

Toll és főzőkanál! Hány nő van Magyarországban. ki a tollat és a főzőkanalat is egyformán forgatja?

Persze föltéve, hogy egyiket sem kontárkodva.

Az igaz, hogy vannak jó gazdasszonyaink, hanem ezek azután, azt sem tudják, hogy madár vagy farkasféle portéka az a költő?

Vannak költőink is, akár egy hadsereg, de ezek sem tudják ám még az árva rántott levest sem megfőzni.

Csak tessék egypár versét: A három rózsabimbót; A költészethez; stb. elolvasni. Még az uzsorás is az Olympon fog járni tőle!

Meséit Andersen meséitől alig lehet megkülönböztetni. Biz ez nagy áldás, mikor alig van egy becsületes meseirónk.

De meg kell enni azt a pompás rántottát és kiflikóhot is, a mit ő főz. Tudom Istenem, hogy Eszterházy sem evett jobbat.

Könyvtárában ott vannak Béranger, Boz, Sand George stb., a magyar írók egytől egyig. Akár hány magyar mágnás sem olvasott annyit mint ő.

Született Keszthelyen Zalamegyében. Ha nőket is választanának követnek, ő lenne ott a követ az bizonyos.

De fejezzük már be, elég az hozzá, hogy ő Zrínyi Ilona, Szécsy Mária stb. magyar nők közt bizton megállhat.

Brown Tom.«

Ezek voltak Julia örömei.

Birkózott a betegségével, szenvedett Horvát miatt és Zoltán könnyelműsége miatt, s csak otthon élő két kisebbik fiában s Ilonka leányában találhatta örömét.

— — — — —

1866 szeptember 10-én a Szendrey Ignác által vásárolt rózsahegy-i villában hirtelen meghalt kolerában Gyulai Pálné, Szendrey Marika.

Julia körül összeomlott a világ, elvesztette egyetlen támaszát...

XXIII.

Horvát Attila levele bátyjához, Petőfi Zoltánhoz.

»Pest, 1866. sept. 14.

Kedves Zoltán!

egy roppant szomorú esemény történt mi nálunk: Marika Hétfőn, azaz 10-én pár órai szenvedés után cholerában meghalt.

Képzelheted, hogy mindnyájan, de különösen szegény mama mennyire le van ezen csapás által vevvel Szegény Marikal előtte való nap még névnapját ülé meg, igen jó kedve volt; éjjel 3-kor rosszul lett, másnap 4 órakor délután már meghalt!

A temetés 12-én volt; Budáról vitték a Kerepesi temetőbe.

— — — — —

Mi különben meg vagyunk; mamának mult éjjel vértulása volt, nagy mértékben, de most már elmult.

Attila öcséd.

Petőfi Zoltán Csákón volt, Petőfi Istvánnál. Innen vitték október 30-án Szegedre, a kegyesrendiekhez. Pár hétig nem történt semmi baj, de december közepén már betegeskedett. Himlőt kapott, két hétig feküdt, pénzt kért orvosra és gyógyszerre.

1867 január 29-én Petőfi Istvánnak Szegedre kellett menni, hogy Petőfi Sándor fékezhetetlen, kormányozhatatlan Zoltán fiával »rendet csináljon«.

István szívesen ment rendet csinálni, mert a sok iskolai kaland miatt valósággal meggyűlölte Petőfi Zoltánt. A fiú viselkedése ugyanis elég fájdalmat okozott az anyának, ezt a fájdalmat még fokozták István levelei, amelyeknek minden sorából árad a gyűlölet. Nem tagadta az anya előtt, hogy legszívesebben a sirban látná Petőfi Sándor fiát.

Január 31-én Zoltánt »eltanácsolták« a szegedi gimnáziumból. Az igazgató nem akarta kicsapni az intézetből, jobbnak látta, ha a fiú magától távozik, nem tanulása, hanem lumpolásai színhelyéről. A fiú Pestre jött, itt február 27-én felvették a IV. kerületi állami főgimnáziumba, de azonnal ki is maradt az iskolából. Horváték nem fogadták be, Zoltán az öreg Szendrey Sándor uccai lakásán töltötte ezt a pár hetet.

Április 20-án megszökött Pestről, Debrecenbe ment, ott május közepén harminc forint fizetéssel felvették a szin-társulathoz. Május 20-ika körül már Nagyváradon játszott.

Marika meghalt s a legbizalmasabb testvér elvesztésének fájdalmához hozzájárultak azok az újabb fájdalmak, amelyeket Zoltán viselkedése idézett elő.

1866 szeptember 12-én, amikor Julia Budán a Kerepesi temetőbe kísérte Marika holttestét, nagy fájdalmában úgy érezte, mintha a saját temetésén járna...

S a betegség kérlelhetetlenül rombolta szervezetét.

Horvát Attila 1866 december 11-én írja Zoltánnak Szegedre, hogy »szegény mama mintegy öt napig feküdt.«

Beteg, ingerlékeny, nyugtalan. Sok baja van a cselédekkel, a gyerekeket félti a nevelés gondatlanságától és — félti az apjától.

Mikor Gyulai valamennyire kiheverte felesége elvesztése fölött érzett fájdalmát, Julia meglátogatta egy napon. Bezárkóztak Gyulai dolgozószobájába és az asszony elsírta házasságának titkait.

Gyulai este átment Szendrey Ignáchoz a szomszéd lakásba.

— Azért jöttem apámuramhoz, hogy Julia sorsáról beszéljünk, — mondta Szendreynek.

Az öreg bánatosan bólongatott:

— Szegény Juliskán nem lehet segíteni... Azt mondja Walla, hogy ezt a betegséget nem lehet meggyógyítani...

— Nem is erről a betegségről van szó, — mondta Gyulai.

— Hanem? — szólt csudálkozva Szendrey.

— A Horvát betegségről, meg arról, hogy Julia nem maradhat együtt azzal az emberrel...

Órákhosszat tanácskoztak, azután Szendrey áthívatta magához Horvát Árpádot. A beszélgetésben egy darabig részt-

vett Gyulai is, azután ingerülten, haragosan távozott, — Julia haláláig többé nem beszélt Horvát Árpáddal.

Az apának beszélni kellett a vővel. Éles hangon, ingerülten vitatkozott a két férfi s végül megállapodtak a tennivalókban.

— — — — —

Pár nap múlva beszélni kezdték a pesti társaságban, hogy Szendrey Julia betegsége olyan súlyosra fordult, annak kezelése olyan kiméletet és olyan óvatosságot igényel, hogy ez a Hársfa uccai kis lakásban lehetetlen, keresztülvihetetlen. Beszélték, hogy Horvát külön lakást fog bérelni Juliának, mert Szendrey nem engedi, hogy kórházba vigyék a leányát. Pedig a kórház volna a legalkalmasabb hely Julia ápolására.

1867 nyarán Szendrey Ignác megvásárolta a Képiró ucca 4-es számú házat, amelyet annakidején az uccára néző ablakok fölött elhelyezett faragott bagolyfejekről »Hét bagoly«-nak neveztek. Ennek a háznak egyik részét Horváték részére foglalták le. Horvát ugyanakkor kibérelt egy kis lakást az Országut 11. számú ház harmadik emeletén. S hogy a külszin ne legyen olyan áruló, Horvát vette bérbe a Zerge ucca 13. számú ház 14-es számú lakását is, de Horvátné Szendrey Julia számára.

Még nyáron megtörtént a költözködés. Julia szobájának butorait, első házasságának emlékeit, sok apró csecsebecséjét társzekérre rakták, ezzel berendezték a Zerge uccai lakást. A lakás meglehetősen tágas volt, úgyhogy Szendrey Ignác két cselédet fogadott beteg leánya mellé.

Julia beköltözött a Zerge uccába és Szendrey Ignácnak Horvát Árpáddal kötött megállapodása értelmében, magával vitte legkisebb gyermekét, Ilonkát is.

Az országuti lakásba pedig beköltözött Horvát két fiával, Attilával és Árpáddal. A háztartás vezetésére megfogadott bizonyos Baranovicsnét, aki azonban inkább csak olyan bejáró takarítóasszony-féle volt. Elküldték Tőreký Gábort,

az utolsó nevelőt. A fiúk — az egyik 16, a másik 12 éves volt...

A híres könyvtárt, amelyről már akkor regéket beszéltek Pesten, a Hétbagoly-beli lakásba költöztették s Horvát Árpád itt a könyvtárban üttötte fel tanyáját, csak aludni járt haza éjszakára országúti másik lakásába.

A kis Horvát Árpád és Horvát Attila egyszerre apátlan és anyátlan árva lett. Apjukat ugyyszólván sohasem látták, anyjuk csak akkor mutathatta ki előttük szeretetét, ha meglátogatták őt a Zerge uccában.

A fiúk nem ismerték Horvát és felesége különválásának titkát, nem is kerestek titkot e mögött a különválás mögött, úgy, mint a közvélemény, amely csakhamar kezdte borsos históriákkal kitölteni azt az üres teret, amit magyarázatra szántak ennél a furcsa különélésnél.

Horvát füzeteket vásárolt a gyerekek számára, megparancsolta nekik, hogy minden este ezekbe a füzetekbe írják bele közölnivalójukat s másnap reggel ugyanezekben a füzetekben találták meg az ő válaszait.

Éjszaka a fiúk már aludtak, amikor Horvát hazaérkezett a könyvtárából. Ilyenkor nem láthatták az apjukat.

Reggel ők elmentek iskolába, Horvát még aludt. Mire hazajöttek az iskolából, az apjuk már nem volt otthon. Csak nagyritkán, egy-egy vasárnapi étkezésnél találkozhattak, mert Horvát hétköznapi rendszerint nem étkezett otthon.

Az apa és a fiúk érintkezésére szánt füzetek feljegyzéseiből kövessük Julia életét.

»1867. október 29: Kedves apa! Voltunk mamánál, szegény rosszul van, panaszkodott is... Ilonka Gyulaiéknál volt. A mama főnt volt, nem feküdt, receptet is vittünk a patikába, ne aggódjék édes apa, mama nincsen oly rosszul még sem, mint p. o. augusztusban volt.«

Horvát Árpád válasza: »Kedves Mókuskám! Füts be nálam hét órát.« (Mókuskának nevezte idősebb fiát, Attilát.)

»November 9: Kedves apa! Voltunk mamánál, különben jól van, csak gyenge és a háta fáj.«

»November 16: Kedves apa! Mama most már jobban van, de délelőtt rosszul volt, különösen mert a Rozi igen bosszantja őt, ezért el is fog onnan menni a Rozi.«

»November 22: Kedves apa! A mama egy kissé rosszabbul van (de csak kissé) mint tegnap, különben elég jól van.«

»November 26: Kedves apa! A mama magánál tartóztatott vacsorára, mert a Pista bácsitól egy nyulat kapott. Ő jobban van. Ilonka jól van, csókolja édesapát.«

»December 5: Kedves Apa! A mamához szerencsésen értünk el, jobban van. A könyvet átadtam, de nem a Rozi, hanem Ilonkának, mert azt mondta Ilonka, hogy jobban elvégzi; különben is Rozival nem beszélhettem. A mama egy szép kis babát, egy virgácsot és egy kis ördögöt vett Ilonkának. Az olló tetszett mamának, csak hogy azt mondta, hogy baj, hogy a hegye oly hegyes.«

Horvát valami könyvet küldött Juliának Mikulás-napi megemlékezésül. Kislányának, Ilonkának, egy ollót.

Mit mond a következő napi feljegyzés?

»December 6: Kedves Apa! Mama jól van. Ilonka szinte, csókolják édesapát, az ollót köszöni, igen örült neki. A mama is a könyvnek, ámbár mikor kérdeztük őt, nem szólt semmit, hogy örül neki, se meg nem köszönte.«

— — — — —

Julia állapota napról-napra rosszabbodott. Annyira, hogy Szendrey szükségesnek tartotta egy betegápolónő megfogadását, a kis Ilonkát pedig átvitték Gyulaiékhoz, hogy ne legyen tanúja édesanyja szörnyű kínládásának.

Gyulainak volt egy tisztelője, bizonyos Tóth József nevű fiatalember, aki főrangú családoknál nevelősködött, majd szerény díjnoki állást kapott az egyik minisztériumban, mi-

után megtörtént a kiegyezés, és Ferenc József, akit királlyá koronáztak, kinevezte a felelős minisztériumot.

Ez a fiatalember megnyerte Gyulai tetszését. Nyílt eszü, igazságos érzésü, öntudatos fiu volt, kialakult politikai, irodalmi, erkölcsi nézetekkel, úgy, hogy Gyulai, akit ekkor már az Akadémia rendes tagjává választottak, szívesen beszélgetett, vitatkozott Tóth Józseffel.

A fiú egy napon panaszkodott, hogy nagyon kevés a jövedelme, nem bír megélni belőle. Ekkor jutott eszébe Gyulainak, hogy Julia számára valami titkárfélére volna szükség, aki felolvasással szórakoztatja szegény beteg asszonyt. Tóth lelkesedéssel fogadta Gyulai ajánlatát.

Petőfi özvegyével együtt lenni! — micsoda élmény lehetett ennek a fiatalembernek.

Tóth József lakása véletlenül a Zerge ucca 3-as számú házban volt, úgy, hogy csak a szomszédba kellett mennie, hogy Julia lakására érjen. Bemutattatása napjától kezdve minden délután megjelent a szenvedő asszonynál, felolvasott neki, feljegyzéseit tisztázta, elbeszélgettek.

Tóth József volt az első idegen, aki betekinthesett Julia házasságának és különválásának titkába.

— — — — —
Julia maga sem tudta, hogy jól cselekedett-e, mikor elköltözött az ura lakásából, csak azt érezte, hogy nem bírta volna tovább elviselni azt az életet, amit Horvát rákényszerített.

Már hónapokat töltött a Zerge uccai lakásban és csak 1868 január 14-én merte megírni Petőfi Istvánnak, hogy mi történt. Házasságuk szomorú titkairól persze nem írt, csak arra kérte Pistát, higgyen neki, hogy azt tette, amit tennie kellett, szeretetét, tiszteletét és becsülését ne vonja meg tőle.

Petőfi István január 20-án válaszolt Juliának. Szeretetteljes, rokoni levelet írt:

»Az égre kérlek, ki mondatta azt mind veled, a mi leveledet oly méltatlanul panaszossá tette? Hogy szived arról mit sem tudott, a mit testi és kedély betegségeddel irtál, arról meg vagyok győződve, mert ha szived kérdőre veszed, egy húrja bizonyosan azt zengte volna: Pista nem lehet oly rossz, nem lehet oly szivtelen, hogy szeretetét, tiszteletét s becsülését tőlem megvonja. Igen, ezt mondta volna szived, s kezed nem kerít vala engemet meg.

De hát mi okért is tehetném én azt, a mit feltételeztél rólam? Erre sem te, sem én felelni nem tudunk. Ha azért ítélsz el, mert már rég nem irtam, úgy mulasztásomért ítéleted szigorú: ezért kár volt lelkem tiszta, őszinte érzelmeim sebet ütnöd, mely érzelmeim oly erősek, oly igazak ma is, mint ez előtt husz évvel voltak s maradnak váltig. Légy meggyőződve, hogy szeretetem, tiszteletem és becsülésem egy hajszálig sem apadt, sőt ha lehetne még egy foka legőszintébb ragaszkodásomnak, annak is birtokába helyeznélek, sőt szenvedéseidben, a mennyiben arra egy rokon szív képes lehet, őszinte részvéttel osztozom veled.«

István aggódik Julia miatt s március 15-én sürgeti, hogy írjon, vagy irasson: hogy van.

»Ne csüggedj édes lelkem — írja ebben a levélben, — ha bár lassan, de elvesztett egészségedet vissza fogod nyerni. A sors nem lehet oly igazságtalan, hogy a kinek annyi lelki fájdalmat okozott, azt hosszantartó szenvedésekkel is sujtsa. Bizzál a Gondviselésben, hidj és remélj«.

De térjünk vissza a Horvát-fiuk feljegyzéseire. Az első feljegyzésből azonnal meglátjuk, hogy mennyire becsülhetjük a gyerekek »mama jobban van« feljegyzéseinek értékét...

»Január 7: Kedves Apa! A mama sokkal jobban van, egészen fönn volt, járkált, nem panaszkodott; Walla tegnap 7-kor ott volt, véghez is vitte a műtétet, amely mivel a szer-

száma elgömbült, igen fájdalmas volt neki; de a műtét végrehajtása után igen jól érezte magát 2 óráig (este 9-ig) ekkor semmi fájdalmat sem érzett, de tovább már nem volt hatása. Ilonka jól van, csókolja édesapát. Egy száraz vénkisasszony betegápolónő van mamánál.«

»Január 16: Kedves Apa! A mama nem volt egész jól, mert fájdalmai voltak. Walla ott volt (de nem hívásból).«

Az öreg főorvos tehát ekkor annyira aggódott Juliáért, hogy már hívás nélkül is eljárt hozzá.

Horvát megtudja, hogy Juliánál nap-nap mellett ott tartózkodik egy Tóth József nevű fiatalember, mint felolvasó. Erről valami furcsa megjegyzést tehetett a fiúk előtt, mert a február második feljegyzésben s a következőkben is több ízben fontosnak tartják feljegyezni, hogy Tóth — a füzetben T. — ott volt Juliáéknál.

»Február 2: Kedves Apa! a mama csak úgy van, mint tegnap volt, ágyban fekszik. Nagytata ott volt. (T. is.) Ilonka jól van, csókolja édesapát.«

»Február 3: Kedves Apa! a Mama már jobban van kissé; eleinte fönt volt, de később lefeküdt. — Panaszkodott elhagyatottságáról és hogy senki sincs, aki pártját foghatná a cselédek gorombáskodásai ellen, stb. (T. ott volt.) Ilonka Gyulaiéknál volt.«

Februárban Petőfi István fent volt Pesten, meglátogatta Juliát is és meg akarta látogatni Horvát Árpádot. Horvát Attila már értette, hogy az apja furcsán viselkedik az idegenekkel s még a barátokkal szemben is. Jónak látta külön figyelmeztetni az apját arra, hogy Petőfi Istvánt nem lehet úgy akárhogy kiutasítani.

Február 4-én írja: »Pista bácsi talán eljön, nehogy ezt nem tudva, őt elküldje; most mondta Árpád, hogy tegnap a mamánál volt; jó lesz Baranovicsnének is utasítást adni. Attila.«

— — — — —

Március végén a két Horvát-fiú megbetegedett, hetekig betegen feküdt mind a kettő. Elképzelhetjük Julia aggodását. Beteg volt ő is, nem mehetett a fiai ágyához.

Május 24-én látogatnak el ismét anyjukhoz a fiuk. Ott Zoltánról is hallanak valami hirt. Zoltánról, akiről mostanában csak azt tudták, hogy valami Hegedüs Ilona nevű színésznővel állt össze és azzal kóborog az országban egyik szintársulattól a másikhoz.

A május 24-iki üzenet: »Mamánál és Ilonkánál voltunk; a rendes állapot. Zoltán irt egy levelet mamának; írja, beteg és Marikának egy régi ismerőse fogadta fel őt Tokajban. A szintársulattól kilépett, mert az orvos azt mondta, hogy elpusztul, ha ott marad, hogy ezentul mihez fog, nem tudni.«

Julia állapota egyre rosszabbodott, Ilonkát most már csak ritkábban vitték el beteg anyjához. Szendrey a kislány mellé nevelőkisasszonyt fogad, majd mikor úgy látja, hogy a nevelőnőnek is nevelésre volna szüksége, elküldi és egy másikat fogad. A nevelőkisasszonyt családtagnak kell tekinteni s mikor egy alkalommal Árpád, a kisebbik Horvát-fiú, nem csókol kezét a kisasszonynak, Szendrey nagy vihart csinál. Megparancsolja a fiúknak, hogy a kisasszonynak kezét kell csókolni, — május 30-án jelentik ezt apjuknak — és Julia a fiúk útján üzeni Horvátnak — ugyancsak május 30-án továbbítják a fiúk az üzenetet — hogy Szendrey el fog menni a tanár urhoz és majd megtanítja őt, hogy hogyan kell nevelni a gyerekeit!

Horvát Árpádnak erre a közlésre semmi megjegyzése nincs. Tulságosan elfoglalják a kalandjai...

Junius 15-én igen szomorúan hangzik a fiúk jelentése:

»Szegény mamának nagy fájdalmai voltak, sirt is, de későbben jobban lett. Wallával határozottan fel akar hagyni és más orvoshoz folyamodni és azt mondta, hogy más orvosok csak azért nem akarják őt elvállalni, mert Wallát nem

merik megsérteni; hogy Walla semmit sem gondol vele; hogy valamely más fiatal orvoshoz akarna folyamodni s azt meg is mondta ma a nagytatának, ki ott volt. Mondta szegény, hogy mily borzasztó reánézve látni e napról-naprai feloszlást. Hogy csak azért szeretne élni, hogy minket boldogok és egészségeseknek lásson. Nagyon szeretné, ha ott lennénk, igen jó irántunk, szegény szerencsétlen Mama!«

Mit válaszol erre a férj, akitől ujabban igen furcsa megjegyzések indultak ki arról a bizonyos Tóth József nevű fiatalemberről...

Mit válaszol?

»Édes gyermekeim! A behűtött vizemet megittátok, ami valóban nem szép tőletek, miután tudjátok, mennyire epe-dek a friss víz után! Aztán, a mosdó poharatokat csordultig tele vízzel, a rakaszra tettétek a konyhában; én hazajövet a sötétben felborítottam és lett aztán roppant tócsa, és magamat is leöntöttem ez alkalommal, ez is a ti rendetlenségtek gyümölcse.«

— — — — —

Szendrey Ignác kifizette Zoltán tokaji és sátorlajauj-helyi adósságait, a fiút hazahozatta Pestre. Itt orvossal vizsgáltatta meg s miután az vidéki levegőt ajánlott, pár napi pesti tartózkodás után Csákóra, Petőfi Istvánhoz küldték a fiút.

Innen irt június 16-án Pesten élő testvéreinek.

»Édes jó anyánkat meglátogatjátok-e mindennap? te-gyetek az én nevemben is látogatást, szórakoztassátok, a mennyire nincs terhére, könnyítsetek házi kellemetlen-ségein, s én megköszönöm nektek, a mit tesztek: bár én is könnyítésére lehetnék bajainak. Különben hogyan érzi magát, panaszkodik-e fájdalmakról? tudósítsatok édes testvéreim legalább erről, hogy tudhassam szegény mama állapotát. Nagy tata kezét csókolom, semmi esetre

el ne mulasszátok megmondani neki. Mamát ezerszer csókolva, tőletek választ kérve, maradok szerető bátyátok

Zoltán.«

— — — — —
Tóth József befejezte a felolvasást, alkony borult a betegszobára. A fiú az alkonyat védelme alatt szánakozva nézte a beteg asszonyt, aki csontvázzá soványodva feküdt az ágyban.

— Már nem lehet sok hátra, — suttogta Julia.

Tóth tiltakozott:

— Nem szabad feladni a reményt. A természet ereje csudákat tehet.

Az asszony hallgatott egy darabig, azután kinlódva megint csak megszólalt:

— Hiszen nem volna semmi baj, ha csak egyszerűen meg kellene halni, el kellene vonulni innen egy más világba, ott az örökéletben találkozni Sándorral, és megbékélni, elfelejteni minden megbántást, minden szenvedést, boldogságban együtt lenni azzal, akitől életem boldog napjait és legnagyobb fájdalmaimat kaptam. De a gyermekek... Mi lesz Zoltánnal, mi lesz kicsi Ilonkámmal és mi lesz azzal a két szép fiúval? Apám pattog, haragszik, nekem csak a lelkem fáj, mikor látom, hogy csakugyan oda kellene menni ahhoz az emberhez, meg kellene neki magyarázni, hogy hogyan kell nevelni a gyermekeket. Csakhogy nem az apámnak kellene odamenni, hanem nekem magamnak... Odamenni és valahogy elkülöníteni magam ettől az embertől, csak a gyermekeknek élni. De ő nem adja a gyermekeket... Ez az én bűnöm, hogy ők elveszítették az anyjukat...

Tóth tiltakozott:

— Hisz olyan boldogok, mikor megjelennek itt kegyed betegágyánál és kedvesen elfecseghetnek mindenfélét. Most

Zoltán is jól van már. S a kis Ilonkára olyan szeretettel vigyáznak...

Hosszu szünet következett a beszélgetésben. Tóth nyugtalanul sétált fel-alá a betegágy előtt, valamit forgatott a fejében. Az asszony kíváncsian nézte. Végre megállt az ágy előtt, az asszonyhoz fordult:

— Julia, kegyed most ki fog nevetni engem, lehet, hogy ajtót mutat. De kérem, ha ki is utasít, gondolkozzon azon, amit most mondani fogok kegyednek, s ha holnap, vagy holnapután, vagy egy hét, vagy egy hónap múlva belátná, hogy igazam van, tegyen úgy, ahogy én kérem: váljon el attól az embertől. Menjenek a törvény elé, ott ha beszélni muszáj, akkor beszéljen, ne titkoljon el semmit. Ha elmond mindent, a gyerekeket nem hagyhatják az ő kezében.

Julia szomorú mosollyal hallgatta végig a fiatalembert. Magához intette, megsimogatta az arcát:

— Maga igen jó fiú, Tóth... De nekem el kell vennem. Végzetem szerencsétlen életet osztott ki számomra, a végzet keze alól nincs szabadulás.

— — — — —

Augusztus 10-én Horvát Attila levelet írt Zoltánnak, aki még ekkor Csákón tartózkodott, de már készen arra, hogy Pestre jön és itt valami hivatalt vállal:

»Kedves Zoltán!

Mi jól vagyunk; szegény mama lába meg van dagadva, a mit nem jó jelnek szoktak venni; de ha irsz neki, nehogy efölött szörnyüködjél, vagy mi, mert csak jobban elrémited...«

Julianak már csak egy hónapja volt.

XXIV.

Utolsó segélykiáltás.

A halál már a küszöbön állt.

A rák elvégezte gyilkoló munkáját a fiatal asszony szervezetében, megkezdődött a legszörnyűbb haldoklás, amivel a természet lesujthat az emberre: a szív még él, a végtagok még mozognak, beszélhet az ajak, szenvedést sugároznak a szemek, az ész munkáját azonban már rabigájában tartja az örök szenvedés és az eleven emberi testben belülről megindul a bomlási folyamat.

Mikor a holttestben megindul a bomlás, lezárják a koporsó födelét. Az eleven ember fölött nem lehet bezárni semmiféle koporsófödelet.

Juliának ezt az elmulást adta végzete.

Walla, az öreg főorvos, most már hiva-hivatlanul mindennapos vendég volt a Zerge uccai házban.

A kis Ilonkát nevelőkisasszonyával együtt elvitték Gyulaiékhoz, csak ritkán hozták el anyja betegágyához.

Horvát Árpád Stomfára küldte a két fiut, eltávolította őket anyjuk közeléből.

Zoltán pénzt kért az öreg Szendreytől, Pestre akart jönni. Tóth nagyon sürgette a költözködését.

Gyulai néha-néha benézett Juliához, de inkább Tóthtal beszélgetett. Nem birta a képmutatást, a beteg asszonynak nem tudott kellemes dolgokat mondani.

Az ura kalandjairól beszéljen vele?

A fiuk szörnyű magárahagyatottságáról?

A szóbeszédről, amely még most sem kimélte Juliát?

Julia félönkvületben feküdt betegágyán, mellette ült az ápolónő. A szomszéd szobában beszélgetett Gyulai és Tóth József. Ekkor érkezett Walla, megnézte a beteget, azután be ment a férfiakhöz.



Gyulai Pálék kolozsvári lakása.

A Bel-Farkas ucca 56. számú ház udvara és bejárata. Itt laktak Gyulaiék 1859-62-ben a földszinten.



Gyulai Pál a hatvanas években.



Gyulai Pálné, szül. Szendrey Marika,
1861. októberében.



— Nincs segítség? — kérdezte Gyulai.

— Csak a halál lesz a segítség. A szervezetben megindult a bomlás, itt már nincs emberi segítség, nincs orvosi tudomány.

Tóth óvatosan megkockáztatta a kérdést.

— Ő mindig mondja, hogy az új orvostudomány még segíthetne...

A főorvos egy kézmozdulattal elintézte a dolgot.

— Itt már sem a régi, sem az új orvosi tudomány nem segít. Azt hiszi, édes öcsém, hogy a fiatal orvosok csudákat tehetnek?

— Meddig...

— Pár hétig még elhúzódhat a betegsége. De az is lehet, hogy ma behunyja a szemét és nem nyitja ki többet.

A főorvos elbucszott, azután elment Gyulai is. Átadta Tóthnak a pénzt, amit az öreg Szendrey küldött Balatonfüredről a leánya számára.

— Nem kérhetem, hogy vigyázzon rá és — mégis kérem, hogy tegye meg minden kívánságát...

A fiatalember bement Juliához. Az asszony fáradt mozdulattal közelebb intette, egy tekintettel kérte az ápolónőt, hogy hagyja őket magukban.

— Valamit gondoltam... — sugta az asszony.

Tóth elégedetlenül csóválta a fejét.

— Nem szabad gondolkozni... Miért gondolkozik? Fáradt, pihennie kell. Majd ha meggyógyult, akkor gondolkozhat...

Julia szenvedő arcán megjelent valami titoktakargató bizalmas mosolygás.

— O! Ha maga tudná, hogy mit gondoltam — nem tiltaná a gondolataimat...

Fárasztotta a beszéd, pihent egy kicsit. Szomjazott, ivott egy pohár tejet, azután megint elkezdte a beszélgetést.

— Magára gondoltam... Hogy maga nap-nap mellett

itt van és segít nekem. Vigyáz a cselédekre. Nagy dolog ám az, mert annyi bajom volt minden cselédemmel. De amióta maga itt van, azóta nincs. De maga...

— Ne beszéljen rólam, Julia... — tiltakozott a fiu.

— Magáról kell beszélni... Magának még tanulni kellene. Pénzt kellene keresnie... Ahelyett itt ül és ápol egy öreg asszonyt.

— Maga nem öreg, Julia.

— Magára gondoltam. Hogy valamit tenni kell magáért.

— Velem ne törődjön.

— De törődöm... Elválnék attól az embertől... Maga jól mondta, mégis... El kell válni...

Ez a beteg már nem bírta az igazmondást. A fiatalember nem mondhatta neki, hogy már nem érdemes elválni, nincs is idő a válásra. Csak hallgatott és sokáig hallgatott az asszony is.

— Maga nagyon szereti Zoltánt, — folytatta Julia később.

— Jóbarátom.

— Szeretném, ha mindig gondját viselné. Maga az egyetlen, aki beszélni tud vele. Bolondos fiu, engem se hallgat meg.

— Most Pestre jön és itt marad.

— Maga vigyáz rá.

— Petőfi fia.

A szenvedő asszony álmodozva szólt.

— Bizony... Petőfi fia... Nem is mondja senki, hogy Julia fia... De maga tudja, hogy az én fiam... Szeretni fogja Sándor miatt is és miattam is.

— Mindig szerettem.

— De azt akarom, hogy még jobban szeresse...

— Jobban nem lehet szeretni.

— Elvehetik magától. Odaadhatják annak az embernek. Pedig annak nem szabad odaadni. El kellene venni tőle a

másik két fiut is. Uristen, ha a gyerekek egyszer beszabaldulnának a könyvtárába...

— A törvény magának adhatná a gyerekeket.

— De csak váláskor. Válni kellene és beszélni arról a borzasztó életről...

— Beszélni fogok! — szólt erélyesen, mintha saját bizonytalanságát akarná eloszlatni. — Beszélni fogok és a törvény elveszi tőle a gyermekeimet. A kis Ilonka jó helyen van, de nálam mégis csak jobb helyen volna, mint Gyulaiánál...

— Amíg betegeskedik, a fiukat is Gyulaiékhoz kellene adni...

— Nem! — szólt erőltetett élénkséggel az asszony. — Hiszen éppen arról gondolkoztam... Ugy lesz, ahogy maga gondolta, maga tanácsolta. Elválok és maga majd vigyáz a gyermekekre... Maga olyan jó... És tud nevelni. Mindenki szereti magát, csak az az ember nem... Elválok tőle és a maga felesége leszek...

A fiatalember szánakozva nézte az asszonyt, aki a halál küszöbén az élet nyugalját keresi...

Eszébe jutott, hogy mit mondott Walla.

— Ugy lesz, ahogy maga akarja, Julia...

Másnap reggel papirost, tollat, tintát kért Julia. Párnákkal feltámogatta beteg testét az ágyban, egy deszkadarabot adatott maga elé és erre a deszkadarabra rakva a papírt, elkezdte írni utolsó levelét Szendrey Ignáchoz.

»Isten nevében!

Kedves drága jó Atyám!

Szegény megboldogult édes anyám mindig arra intett, hogy bármihez kezdenék is az életben, előbb mindig istent hívjam segítségül...

Nagyon nehezen szaporodtak a sorok.

Gondolja meg előbb, kedves jó Atyám, mielőtt mostani vallomásomat hallaná, mily régóta, hány hosszú éven át türtem sorsomat, ha nem is békével és megadással, de legalább úgy, hogy panaszaimmal nem terheltem, nem nyugtalanítottam kedves Atyámat, sem a világot nem avattam belé. Most is csak akkor szántam rá magamat, közölni kedves Atyámmal, mikor már úgy szólván a halál küszöbén álltam és már csak az forgott kérdésben, hogy még hátralevő néhány napomat nyugalomban és békében tölthessem, távol attól, ki a láncot, amely hozzá fűzött, immár elviselhetetlenné tette.

Walla érkezett meg és elégedetlenül nézte a levélíró buzgalmát.

— Magának pihenésre van szüksége, asszonyom...

— Ez is pihenés, ha Atyámnak irhatok.

A főorvos kivette a kezéből a tollat.

Mikor elment, Julia megint csak folytatta a levélírást.

Egyik nap futott a másik után és a levél készült. Telve fájdalommal, keserőséggel, az élet kegyetlensége miatt érzett panaszos haraggal és — könnyörgéssel.

Hogyha csak fogalma volna kedves jó Atyámnak mindarról, amit én kezdettől fogva Árpád mellett szenvedtem, bizonyára méltányolná azt, hogy oly sokáig bírtam azt elviselni, anélkül, hogy panaszaimmal terhére lettem volna, vagy a világot beleavattam volna szenvedéseimbe. Csak egy lény tudta azt teljesen és tökéletesen és ez volt az, mi az ő testvéri ragaszkodását oly lángoló szeretetté fokozta irántam. Ő, egyedül ő most is, bizonyos vagyok benne, pártomat fogná, de az isten őt elvette tőlünk s engem megfosztott egyetlen vigaszomtól, támaszomtól és barátnémtól. Most senkim sincs...

Szendrey Marika képe bánatos megértéssel tekintett le a falról, a kinlódó, vergődő asszonyra.

Tollal kezdte, de a fájdalmak kiverték a kezéből a

tollat, ceruzával folytatta a levelet. Kusza, reszkető vonalakból összefűzött sorok kerültek a papírra, sok-sok oldalt megtöltött az asszony panaszkodása.

— — — — —
Ugy sem számolok én többé boldogságra, gyönyörökre e világon, nem számolok annyival inkább, mert nem hiszem, hogy e borzasztó bajból kigyógyulva, valaha még egészséges lehessenek.

— — — — —
...nem tartozom-e a legnagyobb hálával és elismeréssel azon embernek, ki e keserves helyzetemben, ilyen kínos és utálatos betegség mellett a legnagyobb kitartással, lankadatlan szolgálatkészséggel, önként, minden kötelezettség nélkül ápolt...

— — — — —
...szükséges volna vallást változtatnom...

— — — — —
...most már ugyis az egész világ tudja, vagy legalább megközelítőleg, mily szerencsétlen házaseletet éltünk Árpáddal...

— — — — —
...nem vagyok rossz... csak nagyon, nagyon szerencsétlen, kit életutja mindig ellenkezésbe, meghasonlásba hozott éppen azoknak a nézetével, elveivel és meggyőződésével, kiket különben legjobban szeretek, s kiket megsérteni, mindig egy-egy vérző sebet ütött az én szívemen is...

Augusztus utolsó napjaiban fejezte be a levelet:

Hetek óta írom e sorokat a legnagyobb kínlások és szenvedések közt, azért bocsásson is meg, legyen elnéző, ezt meggondolva édes Atyám, ha netalán valahol sértő vagy megbántó sort találna. Bizony, bizony nem volt szándékom.

Reszketve várja válaszát boldogtalan s a sors által annyit zaklatott leánya

Julia.

Utóiratot is irt hozzá, de ahoz már nem volt ereje, hogy el is küldje a levelet. Egyik önkivületből a másikba zuhant.

Az ajtó előtt állt a halál.

XXV.

Vádollak!

Szeptember elsején elküldette otthonról a cselédekét, frissnek, erősnek mutatkozott, titkolta egyre ismétlődő rohamait.

— Jól vagyok... Egészen jól vagyok... — mondta az ápolónőnek. — Maga el is mehet ma délután... Anyjához akart menni... Menjen el az anyjához... Estére visszajön...

Az ápolónő elment.

Az asszony egyedül maradt Tóth Józseffel. A fiatalember olvasni akart, de Julia nem akart hallani irodalomról, költészetről.

— Más dolgunk van... Más...

Inkább csak tekintetével, mint mozdulattal intett a szekrény felé.

— Huzza ki a fiókját, vegye ki a jegygyűrűt...

Tóth megtalálta a gyűrűt, vitte az asszonynak. Julia rémülten nézte a kis arany karikát.

— Nem! Nem! Csak tartsa magánál... Majd levelet ír hozzá... Levelet annak az embernek... Nekem kellene írni, de nem bírok... nem bírok... Vége.

Kipattant az ajtó, szélsebesen rontott a szobába egy fiatalember.

— Anyám!

Julia kitárta sovány, kiaszott csontvázkarjait.

— Zoltán...

A fiú visszahökkent az anyja láttára. Ezt az asszonyt nem ismerte... Ez az asszony nem lehetett az ő szép anyja. Ez az asszony talán nem is élt... De mégis előbb odalépett az ágyhoz, megcsókolta az anyját, térdre ereszkedett az ágya előtt, simogatta a kezét.

— Beteg vagy... Nem vigyáztak rád... Most már itt leszek én, vigyázni fogok...

Julia fáradt mosollyal nézte a fiát, bozontos haját simogatta.

— Csak magadra vigyázz... Engem már nem hagynak el... Nekem már... — ijedten félbeszakította a mondatot. — Én jól vagyok... Napról-napra javul az állapotom... Nemsokára felkelek az ágyból... Sokat fogunk sétálni... A jövő héten felmegyünk ketten a Rózsahegyre... Kirándulunk a Zugligetbe... Tóth is velünk jön...

Aggódva nézte a fiút.

— Rossz szinben vagy, Zoltán... De nem baj... Majd Tóth vigyáz rád... Kevesebbet lumpolsz... Most ugysem illik lumpolni, mert beteg az anyád...

Nagyon szerette a fiút, de — rosszkor jött. Elküldte Gyulaiékhoz.

— Estére várlak...

Mikor Zoltán elment, diktálni kezdett Tóth Józsefnek. Kiöntötte lelkét az utolsó üzenetben.

— Irja annak az embernek..

Ezerszer meghányta-vetette magában ezt az üzenetet, csak akkor szakította félbe a diktálást, amikor majdnem hangos jajkiáltásra kényszerítette a fájdalom...

És Tóth irt.

»Tudván azt, hogy vannak emberek, kik a »decorum« kedvéért a világ előtt egészen mást mutatnak, mint mit éreznek, — fejük felett összezsapva kezüket: sirnak és jajgatnak — holott nevetni szeretnének, — tudván, hogy a *frázisok* hangoztathatásáért sokan még kényelmükről is — legalább pár percre — lemondanak: hogy siromban minden alakoskodástól mentve, nyugodtan lehessenek, akarom: ne háborgassa meg ott álmomat az, ki életemben nem tudott és nem is akart volna mást tekinteni bennem, mint csak buja állati szenvedélye köteles megosztóját. — Minden lépés, melyet ez ember tenne siromhoz, oly fájdalmat okozna poraimnak, mint minő undort éreztem iránta attól a perctől kezdve, mikor levetkőzve magából az embert, teljes állatiségében tünt fel előttem s mint ilyen gyalázatos buja fotográf képeit házi köröm szentélyébe oly megérthetetlen cinizmussal behozni törekedett, s vadállatiassággal, bennem, nevében — e miatt történt tiltakozásomért — kigunyolt minden érzelmet, melyeket szívemben gyöngéden és kegyelettel ápolva: álaltok a köznapiaságból kiemelkedni vágytam, s kereken tagadtam azon elv jogosultságát, melyet ő, mint férj, rám erőszakolni akart, hogy: »az asszonynak nincs más kötelessége, mint a férj kéjvágyát kielégíteni,« s hogy: »az asszonynak e kéjvágy kielégítésében lehet s kell csak boldognak lenni stb. stb.« Legyen meggyőződve az, ki ez elvet vallja: Horvát Árpád, s ki azt előttem, mint férj, oly sokszor hangoztatta, hogy ha *ilyennek* ösmertette volna meg magát előttem, abban az időben, mikor ellenkezőleg minden szavában kegyelet, előzékenység, benső részvét, gyöngédség, figyelem, meleg rokonszenv, tisztelet stb. stb. voltak hangoztatva, s épen ezért benne gyermeknek szerető atyát s magamnak nemesszívű barátot s becsületes, gyöngéd férjet véltem s *hittem* föltalálhatni — soha, de soha nem tiszteltem volna meg azzal (igen uram, mert bármit beszélt is rólam a szemtelen rágalom, ön tudja legjobban, hogy bárkire nézve is ez megtiszteltetés volt) — hogy férjül válasszam, — mit tettem azért, mert hittem, hogy hangoztatott szavai: *igazak és nem csak frázis*; de mely hitemből állati és durva bánásmódja, *brutális követelése*i és *kifejezése*i oly keserűn ébresztettek föl, midőn nevévé lettem, midőn *kijelentetni* hallottam: »most már nőm vagy s én a te *parancsoló urad, törvényhozód*, és én boldog akarok lenni;« — midőn megösmertem fogalmát a boldogságról, melyet még csak nem is képzelt másban, mint *egyedül* a legállatiasság kéjben, — midőn hallám a gunyszavakat: »nem is asszony, ki

egy férfival beéri. hisz annak nincs temperamentuma stb.» Ki *sohasem* akart bennem mást tekinteni, mint durva érzékeinek alárendelt vak eszközt — ki mégis ama szomorú időben, méz-édes szavaival, frázisaival csak azért ámitott, hogy engem aztán majd a legkegyetlenebb módon megcsaljon, — ki később, mint férj, éppen azért gunyolt szüntelen, a miért, mint egykor mondá — annyira imádott — gondolkozás módomért, tisztult nézeteimért s eszméimért, — ki előtt szívemben minden nemesebb érzés, lelkemben minden magasztosb gondolat: csak a legneveltségesebb különködési vágy volt — nem kellett-e magamtól ez embert éppen oly utálattal eltaszitanom, mint a mily gyöngédséggel viseltettem iránta életemnek ama legszerencsétlenebb szakában, midőn — szavai után ítélve — benne megmentőmre véltem találkozni, s nem másra csak egy kéjenc állatra találtam?! Ezt tettem is s *e tettemet soha meg nem bántam* s ha van a mit bánok, csak egyedül az: mért nem volt erőm már réges régen kiragadni magamat köréből! Ám hogy még is oly sokáig — bár többé nem mint férj és feleség — tudtam tűrni társaságát: erőt erre csupán gyermekeim iránt érzett lángoló igaz és szent szeretetem (melyet úgy hiszem, ő sem fog tőlem megtagadhatni) adott. Avvagy, hogyan hagyhattam volna el őket kisebb korukban, hogyan bízhattam volna oly atyára, ki egy ízben így nyilatkozott: »Jól van, hagyj el, de gyermekedet inkább megfojtom, mintsem kezemből, ha azt a törvény úgy kívánná — kiadjam.« — Oh, pedig ha ezen ember kimélettel lett volna irántam s gyöngéd irányomban: esküszöm, boldogabb férj nem lett volna nála; én midőn nevemmel nevét egyesítém: hozzá jónak, gyöngédnek lenni fogadtam fel. Az ő fellépése törte ketté a láncot, és úgy, hogy azt többé egybeforrasztani nem lehetett. — Engemet Sándorom emléke és oly sokszor kigunyolt olvasmányaim, de *mindenekelőtt* szívem arról világosítottak fel, hogy egy nő, több mint csak *asszony*, és ha megbocsáthatlan vétkem az volt, mert nem tudtam és nem akartam annyira elaljasodni, megtagadni nememet, hogy megfeledkezve minden női szeméremről és finomságról: egy, a férj előtt oly kedves, de — erősen hiszem — minden művelt szívre és nemes lélekre undorító fotograf képgyűjteményben tudjak gyönyörködni s azokat a férjjel órákig elnézni: mondom, ha ez volt (a mint hogy úgy is van) megbocsáthatlan vétkem: ezért pirulni vagy bocsánatot kérni: sohasem jutott eszembe s e vétkemre most halálos ágyamban is büszke vagyok. — Minden undorító iránt — ösztönszerűleg utálatot éreztem

gyermekkoromtól kezdve teljes életemben, de még ésszerűleg sem tudtam soha felfogni: hogyan lehet valakinek jószántából a pocsolóba lépni s abban hentelegni. — Az efféle gyönyört soha sem irigyeltem azoktól, kik: »Hiszen mi van ebben, mi férj és feleség vagyunk« — elvél fogva magokat minden ocsmányság elkövetésére éppen alkalmasaknak találják. — És még is, oh még is, tudom, hogy azon fog lenni ezen ember, hogy gyermekeim szívét — pedig csak ő értök türtem az oly sokszor türhetetlent — emlékemről elidegenítse vagy legalább megpróbálja elidegeníteni! De él az isten, él a nemesis — s nem lehet, hogy mozdulatlan maradjon keze, ha igazságtalanságot lát maga előtt.«

— Nincs tovább... — szólt fáradtan.

A fiatalember szomoruan nézte az asszonyt.

— Nincs tovább... — mondta ismét Julia. — Ezt az üzenetet és a jegygyűrűt küldje majd el neki akkor.. Tudja mikor... Ez az én végakaratom.

Tóth összehajtogatta a levelet, a gyűrűvel együtt a tárcájába tette.

— Ugy lesz, ahogy maga akarja, Julia...

Az asszony kis kulcsot huzott elő a nyakláncáról.

— Adja ide a kazettámat.

Átvette a kazettát, kivette belőle nagy kincsét, a Naplót.

— Ebben benne van minden szenvedésem, annak az embernek egész élete, felfogása emberekről, nőkről, szerelemről, házasságról. Ezt magára bízom. Használja fel, ha szükség lesz rá, vagy titkolja el, ha titkolni jónak látja.

Másnap Tóth írást kért az adományozásról.

Egy kis papírszeletre írta fel Julia:

»Munkáim kiadási jogát egyedül Tóth József urra ruházom.

Pest, sept. 2. 1868.

Szendrey Julia.«

XXVI.

Meghalt . . .

A kályhában parázslott a tűz. Kora ősz volt, de odakint füttyült a szél és az asszony fázott, fűteni kellett. Besötétedett, világosságot is kellett volna gyújtani, de Tóth kábultan, gondolatok nélkül ült a kályha előtt, nézte a vörös fénycsóvát, amit a tűz a padlóra vetett. Ki tudja, hol jártak a gondolatai.

— Felolvassak? — kérdezte később.

Az asszony nem válaszolt. Megismételte a kérdést.

— Sándortól, vagy a maga verseiből valamit...

Julia erre sem felelt. Tóth agyán keresztülvillant a félelem. Felugrott a kályha mellől, az ágyhoz lépett.

— Julia!

Megragadta a beteg kezét, felemelte, a pulzusát tapogatta. Gyengén, alig észrevehetően vert. Mikor elengedte a kezét, élettelenül esett a paplanra. A fiatalember gyorsan világosságot gyújtott, az asszony fölé hajolt. Még lélegzett. Szólongatta, dörzsölte a kezét, de az asszony nem mozdult. Tanácstalanul állt az ágy előtt, érezte a halál közelségét. Villámgyorsan kergették egymást a gondolatai. Orvosért kellene küldeni. Vagy felesleges? El kell hívni Gyulait... Meg kell kerestetni Zoltánt. De hol lehet megtalálni Zoltánt? A lakásán? — akkor itt volna...

Odakint megcsikordult az ajtó, apró tipegő lépések közeledtek a betegszoba felé. Nyílt a belső ajtó, Gyulaiék cselédlánya előtt belépett a szobába a kis Ilonka.

— Anyukám! — kiáltott boldogan a gyermek.

Tóth a kislány elé lépett, gyámoltalan mozdulattal vissza akarta tartani kinokba torzult anyjának látásától.

— Kis Ilonka... Kis Ilonka... Most menj...

Késő volt. A gyermek meglátta anyját, aki most olyan rémületesen más volt, mint máskor. Borzadva kapta arcához két kis kezét, sikoltozva megfordult, nekiszaladt a cselédlánynak, aki ijedt csudálkozással állt az ajtóban, s azzal együtt jajgatva — elfutott.

A beteg halkán, alig érthetően megszólalt az ágyon.

— Ilonka volt?

Tóth az ágy fölé hajolt.

— Igen. Ilonka volt.

— Hová ment? Miért sikoltott?

A férfi zavartan nézte az asszonyt. Julia elkinzott arcán megjelent a megértés sugara.

— Megijedt...

— Csak...

— Megijedt... Hiszen olyan ijesztő vagyok...

— Elhivom a doktort.

— Nem kell a doktor... Nem szabad zavarni Walla bácsit... Már nem kell doktor... Olyan jól vagyok...

Az ágy mellett álló szék felé intett. Tóth megértette, de azt már nem értette, hogy mit is kellene tennie. Fiatalságának olyan idegen volt ez a halálbakisérés, amit magára vállalt. Eszébe jutott az első nap, amikor Juliát látta... Most mennyire más...

Gyámoltalanul nyult az éjjeliszekrényen fekvő Petőfi-kötet után.

— Felolvassak valamit?

— Nem kell felolvasni... Nem kell... Hol van Zoltán?

— Elment. Az előbb volt itt, de elment. Nemsokára visszajön.

— Persze... aludtam... akkor volt itt... Ha eljön, ébresszenek fel... Beszélni kell vele... Hogy soha el ne felejtse Sándort...

Nagy kinnal az ágy felé fordult, ájulásszerű mély álomba merült.

Este hét óra volt.

Nehezen multak a percek. Negyed nyolc, fél nyolc, háromnegyed. Az asszony teste meg-megvonaglott a kintől, ami átjárta minden tagját. De ezt a kint talán már nem is érezte. Nem szólt, s a férfi hunyorgóra állította a lámpát, takarékoskodott a betegnek. Visszatelepedett a kályha mellé, gondolataiba merülve turkált a tűzben. A parázs sistergése összekeveredett az asszony nehezen ziháló lélegzetével. A lélegzetvétel egyre jobban halkult, néha-néha ki-kihagyott és ilyenkor az asszony kinlódva megmozdult az ágyban.

Egyszerre ijesztő csend lett.

Valahol harangozni kezdtek. Az óra nyolcat ütött.

A férfi az ágyhoz lépett, megfogta az asszony kezét. Hideg volt. Közelebb hajolt, de hiába figyelte a lélegzetét. A tüdő és a szív már nem dolgozott.

A tágranyílt szemeket lecsukta a fiatalember, azután babonás tisztelettel megállította az órát.

1868 szeptember 6-án este nyolc órakor Szendrey Julia visszaadta teremtmőjének sokat szenvedett lelkét, egy tragikus élet lezárult.

A fiu tanácstalanul állt a szobában, azután az ablakhoz lépett, kitarta két szárnyát, betódult a friss, csipős őszi levegő. Ez, vagy a fájdalom kifacsart néhány könnyet Tóth József szeméből. A friss levegő eszébe juttatta, hogy kötelességei vannak. Kiszaladt a konyhába, a cselédeket kereste. Mint rendesen, most sem találta egyiket sem. Kiment az uccára, ott trécseltek. Behívta őket.

— Meghalt...

A két lány, — annyi bosszuságot, szenvedést okoztak a beteg asszonynak, — keservesen sirni kezdett. Bementek a szobába, gyámoltalanul álltak az ágy mellett. Tóth az asztalhoz lépett, egy papirdarabra sietősen felírta.

— Julia meghalt.

A papirdarabot az egyik cselédlány kezébe nyomta, a

Szendrey-házba küldte őt, hogy Gyulainak adja át az üzenetet, de vigyázzon, hogy a kis Ilonka meg ne hallja a hirt. A másik cseléd lányt Zoltán után küldte.

Pár perc múlva megérkezett Gyulai, részvéttel szorította meg a fiatalember kezét.

— Megváltotta őt a Krisztus. Annyit szenvedett, megváltás volt a halála.

A fiuból kitört a sirás.

— Gyulai ur! Ő még annyit élhetett volna... Hiszen mindössze harminckilenc esztendő volt. Miért kellett neki elmenni?

— Ne kutassuk a titkokat. Miért kellett elmenni Petőfinek? Mindenki elmegy, aki bejárta az utját. Pontosan annyi utat, amennyit a sorstól kapott.

Hosszu ideig szó nélkül álltak a halott asszony mellett. Végül Gyulai törte meg a csendet, intézkedett. El kell hívni a halottkémeket. Be kell jelenteni a halálesetet. Öltöztetni kell a halottat. Sirhelyet kell kérni. Meg kell rendelni a temetést.

— Én fogom eltemettetni... — mondta.

— És az apja?

— Neki is értesítést kell küldeni.

— Mikor legyen a temetés?

— Arról még beszélünk. Ha Szendrey haza akar jönni, akkor csak kilencedikén lehet.

— S a gyermekei? Attila és Árpád hol van?

— Stomfán, Bathónál. Nem tudom, akarja-e az az ember, hogy a gyermekek itt legyenek az anyjuk temetésén.

Tóth benyult a zsebébe, kivette a tárcáját, onnan a gyűrűt és a levelet. Rámutatott a halott asszonyra.

— Ő eltiltja azt az embert a sirjától...

Gyulai kezébe vette az üzenetet, olvasta. Elsötétült tekintettel siklott a szeme a sorokon.

— Mégis értesíteni kell. A felesége volt.

A cselédlányt elküldték Horvát Árpádhoz.

— Meghalt Julia. Ha van valami izennivalója, izenjen. Ha fontosabb mondanivalója: írjon. Sem Gyulai, sem Tóth nem várja személyesen.

Nemsokára visszajött a leány az üzenettel.

— A professzor ur holnap eljön megnézni a feleségét és ő fogja temettetni.

Gyulai visszaüzent.

— A professzor ur törődjön a könyveivel és ha akarja, hivassa haza a gyerekeket.

Erre az üzenetre nem hozott választ a leány.

Késő estére előkerült Zoltán. Az ágy mellé ült, kezébe vette az anyja kezét és sirt. Gyulai hazament. Másnap délfelé jön, mert nem akar találkozni azzal az emberrel. Tóth és Zoltán maradt a halott mellett.

— Miért nem maradtam mellette... Gondolt-e rám?

— Neked csak annyit üzent, hogy ne felejtsd el az apádat.

— És neked mit mondott?

— Rámbizta a becsületét.

Reggelre várták Horvát Árpádot.

XXVII.

A temetés előtt.

Horvát Árpád két fia, Attila és Árpád, Stomfán volt ezekben a napokban.

A professzor este kapta a hirt, hogy Julia meghalt és kapta Gyulai üzeneteit, amelyekből arra következtethetett, hogy a dolgok nem fognak menni olyan simán, amint szeretné.

Reggel levelet irt a gyerekeknek:

Pest, 1868, szept. 7.

Edes, kedves gyermekeim!

Amire már régóta mindnyájan el voltunk készülve — megtörtént: szegény anyátok tegnap (sept. 6.) este nyolckor kiszenvedett!! Nem vigasztallak kedves gyermekeim! Nyujtson vigaszt azon tudat, hogy szegény szerencsétlen anyátokra nézve a halál valódi jótétemény volt, amennyiben őt a legborzasztóbb kinoktól szabadította meg.

Ti maradjatok csak Stomfán, hiszen a temetésre ugyanis már elkésznétek. — Ilonka még nem tudja az anyja halálát; Szendrey pedig jelenleg nincs Pesten. — Képzelhettek, minő zavar. Isten veletek kedveseim! Ölel, csókol szerető apátok

Horvát Arpád.

Alig fejezte be az írást, s küldte el póstára a takarító asszonyát, dörömböltek az ajtaján. Küldönc állt az ajtó előtt. Vastag levelet adott át a tanárnak.

— Tóth József ur küldi tisztelettel... — mondta a küldönc a megszokott mondókáját.

Horvátot nem érdekelte Tóth József tisztelete. Feltépte a borítékot. Kiesett belőle egy jeggyűrű, nagyot csendülve begurult a könyvekkel megrakott pamlag alá. A professzor megrendülve nézett a guruló kis aranykarika után.

Két levelet talált a borítékban. Mindakettő Tóth írása. Az egyik — Julia üzenete. A másik a kísérlőlevél, amely Julia halottas ágyánál íródott...

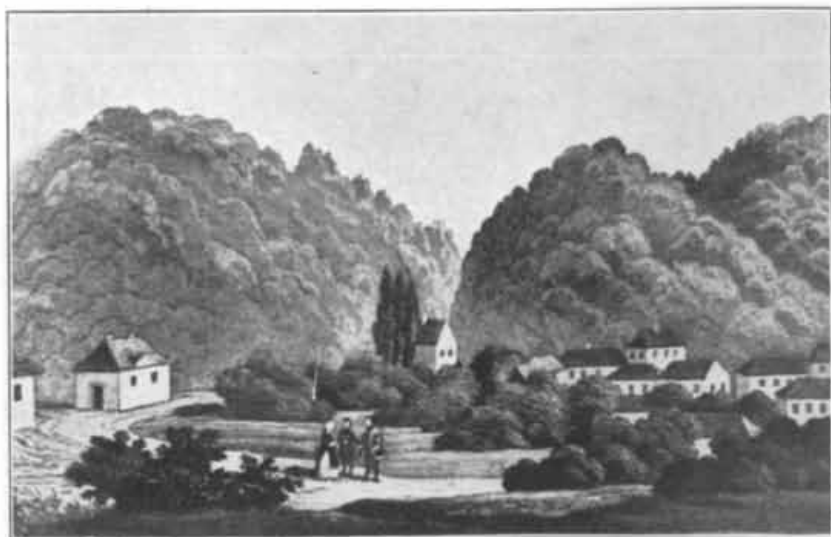
»Ime uram! halála előtt pár nappal, septemb. 1-én ezeket mondotta nekem a megboldogult szóról-szóra s egyszersmind kötelességemmé tévé, hogy ezeket Önnek tudomására hozzam bizonyos »Igazolásom«-ra válaszul s hogy továbbá ezen — Ön által nagyon jól tudott: hány év óta nem hordott gyűrűt Önnek vissza küldjem.



Gyulai Pálné leányával, Arankával,
1861 októberében.



Gyulai Pálné két gyermekével, Arankával
és Kálmánnal, 1863-ban.



Vichnye látképe.

Itt töltött Gyulai Pálné gyermekeivel együtt több nyarat a hatvanas években.



E végakarát közlése kötelességem volt. Valamint kötelességemnek ösmerem: Önt fölkérni, hogy most, midőn már ama szerencsétlen nő semmiféle vád ellen magát védeni nem tudja: szünjék meg ön Öt bántalmazni, gyanusítani, mert ellenkező esetben, naplójának közzétételével fogok Neki Ön ellen igazságot szolgáltatni, melyben Önnek teljes gondolkozás módja le van írva a nőket s világot illetőleg s melynek ösmerete után nem csak a világ, de Önnek saját gyermekei is — Önt fogják elítélni.

Ami Önnek irántami gyűlöletét illeti: sem azt, sem a nemezt nem félem; — ha a nemezis az, a mint róla a fogalmat ösmerjük, bátran emelem fel fejemet előtte: egy boldogtalan nő végperceit megennyhitni, egy haldoklótól megáldatni: nem tartoznak az ő megtorlandó eseteibe. — És még egyet:

Én részemről, a Megboldogult szent emlékére esküszöm: kerülni fogok mindent, mi bármi tekintetben bárkivel összeütközésre hívna fel; de a netán felém dobott követ föl fogom venni, hogy azt ép oly sullyal hajtsam vissza, mint felém dobottam.

Ökölbeszaladt a keze, mikor elolvasta a kiméletlen írást. Mikor végzett vele, összegyűrte, s a sarokba vágta. Azután — felvette megint, kisimitotta és maga elé tette az asztalra.

Vivódott magával, elolvassa-e a halott üzenetét.

Mintha mögötte állt volna a halott asszony.

Leült az asztal mellé, fejét két tenyerébe hajtva bámult a betűtengerre. A sorok össze-összeszaladoztak a szeme előtt.

»Minden lépés, melyet ez ember tenne siromhoz, oly fájdalmat okozna poraimnak...«

»Midőn megösmertem fogalmát a boldogságról...«

Végigolvasta. Ezt a levelet már nem merte összegyűrni. Felkelt az asztal mellől, előregörnyedt alakja bizonytalan lépésekkel mozgott a kis szobában.

— Vajjon bűnös voltam-e én? — kérdezte magától.

— Vajjon bűnös volt-e ő, hogy nem akart és nem tudott megérteni engem... Petőfi másképp szerette... De vétkeztem-e én, hogy más szerelmet követeltem tőle?

Megállt az ablak előtt, hosszú ideig bámult a semmibe. Azután nyugodtan összehajtogatta a két írást, tárcájába tette őket, a szája szélébe harapott, összeszorított öklével belevágott a levegőbe, természetből görbe alakját kiegyenesíteni próbálta, elhúzta a vállát.

— Eh! Vége...

Ismét a régi Horvát Árpád volt.

— — — — —

Félóra mulva bekopogott a Zerge uccai halottas házba. Sirós szemü cseléd nyitott ajtót. Először be akarta csapni a professzor előtt, eszébe jutott a régi parancs, hogy Horvát Árpád professzor ebbe a lakásba nem léphet be. Azután mégis beengedte a tanárt, arra gondolt, hogy a halott asszony elmúlásának órájában bizonyosan megbocsátott mindenkinek. A férjének is.

Horvát Árpádné Szendrey Julia kiterítve, felöltöztetve feküdt halottas ágyán. Az ágy lábánál egy öregasszony imádkozott, kötelességszerűen morzsolgatta az olvasót. Imádkozott, — virrasztott a halott mellett.

Az ablak mellett állt Zoltán és Gyulai.

A fiu megnézte a mostoha apját, valamit mondani akart neki, talán kérdezni akarta, hogy mit keres a halott asszonynál. Gyulai a fiu karjára tette a kezét.

— Menj ki, Zoltán... Nekünk itt beszédünk lesz a tanárral.

A virrasztó asszonyt is elküldte.

Horvát a halott asszony lábánál állt. Két kezével az ágy szélébe kapaszkodott, szaporán szedegette a lélegzetét. Julia behunyt szeme megbékélten feküdt elkinzott arcában, a szemüregek mélyén.

Gyulai megállt a professzor mellett.

— Meghalt. Én fogom eltemettetni.

Horvát nem szólt semmit.

— Megkapta az üzenetét?

Erre sem válaszolt.

— Nem akarta, hogy ön ott legyen a temetésén.

— Ott leszek a temetésén... — szólalt meg végre a férj. — Lehet, hogy én rosszul ismerem őt, de az is lehet, hogy ő rosszul ismert engem... Nem akarok botrányt...

Gyulai sem akart botrányt.

— Szendreyt hazahívtam a temetésre. A gyermekek itt lesznek?

— Nem. Irtam nekik, hogy maradjanak Stomfán.

Hosszu hallgatás szakította ketté a beszélgetést. Horvát állt az ágy lábánál, nézte a halott asszonyt. Végre ismét megszólalt.

— Hol vannak az iratai?

— Ön tudja, hogy Tóthnak hagyta azokat, hogy Tóth megvédhesse az emlékét mindenkivel szemben...

— Erről beszélni kellene... — mondta kényszeredetten, szaggatott szóval a professzor. — Én nem akarok botrányt...

— — — — —

Délután koporsóba tették Julia holttestét.

Este Gyulai elküldte a virrasztókat, a cselédeket is elengedte otthonról. Zoltán a kis Ilonkát sétáltatta, magyarázta neki, hogy anyuka nincs többé...

Nemsokára megérkezett Tóth József, majd Horvát is bekopogott a halottas házhoz. Gyulai nyitott neki ajtót, szó nélkül fogadta, szó nélkül engedte maga elé a koporsóhoz.

Három szék állott a koporsó lábánál, a három férfi idelepedett.

— Megkaptam a jegygyűrűt, megkaptam az ön levelét, — kezdte Horvát a beszélgetést, Tóthot szólította.

A fiatalember csak megbiccentette a fejét.

— Ön fenyeget engem...

— Én nem fenyegetem önt, — válaszolta Tóth. — Csak figyelmeztetem arra, hogy ő rám bízta a védelmét és amit rám bízott, azt én teljesíteni fogom. Ha ön hallgat, úgy hallgatni fogok én is. Nálam van a naplója és utolsó üzenete is nálam van másolatban. Mindent átadok a nyilvánosság-nak, ha szükség lesz rá.

— Nem akarok botrányt.

Gyulai közbeszólt.

— Önnek módjában van elkerülni a botrányt. Csak hallgasson, vagy visszaemlékezése legyen méltó ennek az asszonynak szent emlékezetéhez.

— Tudják, hogy ő naplót vezetett és keresni fogják a naplóját.

— Nálam jó helyen lesz az a napló, — mondta Tóth. — Nálam lesz és én őrizni fogom becsülettel. Avatatlanok kezébe nem kerül, s ha nem történnek kísérletek az ő emlékének elhomályosítására, az önök házasságának titka — titok marad.

Sokáig tartott a tanácskozás. Megállapodtak valamiben és Horvát megnyugodva indult haza.

XXVIII.

„Szendrey Julia, élt 39 évet.“

Másnap hazaérkezett Szendrey Ignác.

Lezárt koporsót talált a halottas házban. Julia holtteste annyira bomlásnak indult, hogy a koporsót nem lehetett nyitvatartani.

Az öreg Szendrey összeült Gyulaival, órákig tanácskoztak a temetésről és — az utolsó napokról.

Szendrey nem engedte át Gyulainak, — de Horvátnak sem a temetést.

— Az én leányom volt és csak az én leányomnak érezte magát, ha azt kívánta, hogy az én nevem legyen a sirkövén.

A kőfaragók készítették a sirkövet, amelyen valóban csak a Szendrey név szerepelt. S az, hogy 39 esztendőt élt, kinlódott végig a szomorú asszony.

Zoltán a számára hátrahagyott írásokat, apja kézíratait rendezgette, nézegette. Mindössze ennyi maradt, s néhány apróság — Petőfi Sándor egyetlen fiának.

A többi hátrahagyott irat körül valami titkot rejtegetett Gyulai, Tóth és — Horvát, aki a temetésig nem mutatkozott.

Vasárnap halt meg Julia, szerdán, 9-én délután öt óra-kor, csendesen szemelgető őszi esőben kísérték utolsó útjára.

Sujánszky Antal, a költő-plébános, vezette a szomorú menetet.

Szendrey, Zoltán és Gyulai állt a koporsó mellett, ők vették reá az első rögöt.

A kis gyászmenet mögött, egy-egy fának támaszkodva állt két ember, akik gyűlölték egymást:

Horvát Árpád, a férj.

Tóth József, aki a szomorú asszony utolsó óráiban hűségesen kitarzott a beteg ágya mellett.

— — — — —

Horvát a temetést követő napon levelet írt a fiainak:

»Pest, 1868. sept. 10.

Edes, kedves gyermekeim!

Tegnap (9-én) délután öt órakor temettük el szegény szerencsétlen anyátokat; a részleteket bajos levélben megírni; ha haza jöttetek, — elmondok majd mindent; egyébként megnyugtatóstokra annyit írhatok, hogy valami rendkívüli dolog nem adta magát elő a temetésen. Végredeletről eddig nincsen tudomásom: ha napfényre találna jönni, majd értesítelek benneteket. Nagytata még a temetést megelőzőleg érkezett haza, — mi

valóban nagy szerencse, mert sok zavarnak vette elejét. Ilonka most már megnyugodott a csapásban, — de mikor anyját halála előtt egy órával megpillantotta, rémülve és sikoltozva futott ki a szobából, nem bírván látását elviselni. Gyulai azt mondja, hogy aránylag csendesen mult ki anyátok; de tökéletesen kiaszott, valódi csontvázza lett. Találja meg szegény a sirban a nyugalmat, melyet az életben nem birt föllelni! Sirkövén (végakaratához képest) csak a Szendrey-név fog állani. — Gyászjelentést tettem el a számotokra.

Egy füst alatt, mind a kettőtöknek rendeltem Molnárnál gyászruhát; ha hazajöttök, készen találjátok.

Zoltánnak csak válaszkép irjatok, — másként ne; mert nem csak hogy igen tiszteletlenül viseli magát irányomban, de sőt mondhatom, valóban sértőleg; alig hogy kalapot emel előttem: ez is a Tóth-barátságnak egyik keserű gyümölcse. Mint hallom, egyesült erővel uton utfélen rágalmaznak, kigyót-békát kiáltanak ellenem!

Ha ezentul ritkábban kaptok tőlem levelet, — csak annak tulajdonítsátok, hogy minden a rendes kerékvágásban vagyon, és nincsen megírni való érdekes tárgy...«

Három lap emlékezett meg Petőfiné haláláról: a Pesti Napló szeptember 8-án, a Fővárosi Lapok 10-én és a Családi Kör 13-án.

A Pesti Napló »Különfélék« rovatában, a személyi hírek között utolsó helyen írja:

»Horvát Árpádné szül. Szendrey Julia, azelőtt Petőfi Sándorné f. hó 6-án esti 8 órakor hosszas szenvedés után jobb létre szenderült. A boldogult mint író nő is magára vont a figyelmet, kitűnően fordítá Andersen meséit és számos lyrai költeménnyel s más apróbb dolgozattal gazdagítá szépirodalmi lapjainkat. Béke a sokat szenvedett hamvairal!«

A Fővárosi Lapok tudósítása a »Fővárosi hírek« között kapott helyet:

»Szendrey Julia meghalt. Petőfi egykor ő hozzá (»Juliskához«) írta leglángolóbb szerelmi dalait, a többi közt »lelkének egyedüli, de egy világnál többet érő kincsének« nevezte. Igen eszes, szellemdús hölgy volt, ismeretes az irodalomban is. Legelőször »érdekes naplójával« tűnt föl, melyet az 1847-iki »Életképek«-ben közölt, festvén benne a költővel való érdekes szívügyeit. 1848-ban lett a Petőfi neje. Később, midőn a költő elveszett a csaták viharában, a fiatal özvegy Pestre jött, s másodszor Horváth Árpád egyetemi tanárral lépett házasságra. Irodalommal is foglalkozott, írt költeményeket, rajzokat s lefordítá (igen sikerülten) Andersen híres meséit. Néhány hét előtt lapunknak is volt alkalma egy csinos kis fordítását közleni: »Az öreg doktor pintyökjét«. Akkor már nehéz beteg volt. Utolsó évét folyvást kórágypán tölté. Vasárnap esti nyolc órakor hunyt el.«

A Családi Kör a »Budapesti hírvivő« rovatban ezt írta:

»(Halálozások.) Szendrey Julia meghalt. Mult hétfőn adta ki lelkét, hosszas betegség után, 40 éves korában. Vele egy fényes multnak egyik élő emléke szállt sirba. Ő volt Petőfi Sándor neje; ő írta 1847-ben azt az »Uti napló«-t, mely országszerte nagy figyelmet keltett. 1850-ben másodszor ment férjhez Horváth Árpád egyetemi tanárhoz és azóta Szendrey Julia név alatt több verset írt, melyek nagy tehetsége mellett mély lelki szenvedésről tanuskodnak. Azonkívül kitűnően fordított néhány mesét Andersentől. Áldás poraira!«

Arany János ezekben a napokban súlyos beteg volt. Gyulai Pál meglátogatta a beteget, elmondotta Julia halálát és temetését.

— Olvastam, hogy meghalt... Szegény...

Gyulai hosszú hallgatás után így szólt:

— Mindenki rosszul ismerte őt...

— A hire...

— Többé nem mondanak róla rosszat.

— Persze... Meghalt...

Gyulai mást mondott:

— A rágalmaknak vége.

Arany Julia naplója és hátrahagyott iratai után kérdezősködött.

— Az akadémiának kell adni ezeket az írásokat.

— Végrendelkezett. Az írások egyrészét Zoltán kapta...

— S mi lett a többivel?

— A többi vele együtt eltemettük és adja Isten, hogy soha ne kelljen a sirt megbontani ezekért az írásokért... — mondta megfontoltan Gyulai Pál.



A HALOTT MEGVÉDI EMLÉKÉT

»Ma már Julia megkövetelheti azt, amit megkövetelhet minden ember, akinek életét tulajdonába vette a nyilvánosság, hogy az igazságot tudják róla. Az igazság pedig csak akkor igazság, ha teljes és csonkítatlan.«

Herczeg Ferenc: Szendrey Julia és a közvélemény. (Petőfi-Almanach. 1909.)

Ez a könyv, amely részben életrajz, részben ismeretlen források közzététele és feldolgozása, azt akarja bebizonyítani, hogy Szendrey Julia méltó hitvese volt Petőfi Sándornak és megmaradt mindhaláláig annak az eszményi, tisztalelkű nőnek, akinek Petőfi dicsőítette. Minthogy az irodalomtörténet már régen lezárta súlyosan elítélő döntésével Julia problémáját, ez a könyv voltaképpen — pörújítás. Ujra fölveti a Julia-problémát és teljes revíziót követel.

Ez a pörújítás, amelyet több, mint négyesztendei kutató munkámra alapítok, röviden a következő végeredményre támaszkodik:

Meggyőződtem róla és bizonyítani tudom, hogy mind az a szenny, amely Julia emlékéhez tapad, többé-kevésbé jó- vagy rosszindulatú pletyka, rágalom és legenda, amely Julia halála után született a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben.

Juliát köztisztelet övezte 1867-ig.

Juliát az ötvenes évek végén és a hatvanas években, egészen 1867-ig, köztisztelet övezte. A második házassága körül 1850-ben támadt hírlapi csúfolódások és pletykák, amelyeknek főoka az volt, hogy akkor még általában nem hitték el Petőfi halálát, teljesen megszűntek, mert Petőfi halálában nem lehetett már többé kételkedni. Julia tisztos

családi életet élt második férjével, ugyyszólván teljes visszavonultságban, s amikor 1857-ben a *Három rózsabimbó* című versével Vahot Imre lapjában újra a nyilvánosság elé lépett, országos érdeklődés fogadta a költőnőt, aki — mint akkor írták, — Petőfi fiát megőrizte a nemzet számára. (Az erre vonatkozó lapközlemények egyrésze az életrajzi részben olvasható.) Évek során át nagy irodalmi sikerei voltak Juliának, verseivel, novelláival és meséivel, amelyeket ugyyszólván az összes lapok, folyóiratok és évkönyvek örömmel közöltek. 1858-ban megjelent Andersen-fordításával is nagy sikert aratott. Részt vett a társadalmi életben és mint ünneptelt nő halt volna meg, ha — halála előtt egy évvel, 1867-ben — külön nem vált volna második férjétől.

A második házasság rejtélye.

Julia 1867 nyarán elköltözött férje lakásából, s már súlyosbetegen, elvonult Zerge uccai külön lakásába, ahová csak legkisebb gyermekét, Ilonkát, vitte magával. Fia, Zoltán, akkor már Petőfi István gyámsága alatt vidéki iskolákat járt, majd pedig vidéki színésszé lett. Juliának két másik fia, Attila és Árpád, a férjnél maradt.

Ennek az eseménynek hire terjedt és újabb mende-mondákra adott alkalmat, Julia azonban sohasem nyilatkozott életében a nyilvánosság előtt elhatározása okairól, és hosszú, kínos betegség után, férjétől különváltan, halt meg 1868 szeptember 6-án.

Minthogy a második házasságnak ez a különös befejezése volt az, ami újra népszerűtlenné tette Julia alakját és az elcsitult közvéleményt újra megbolygatta, döntő jelentőséget nyer e mostani porujításban Julia második házasságának rejtélye. Ez a rejtély tulajdonképpen Horvát Árpádnak, a második férjnek, a titka s csak most kerül nyilvánosságra ebben a könyvben, még pedig azért, mert elsőrangú köz-

érdek minden olyan körülmény tisztázása, amely Petőfivel, vagy Petőfi imádott hitvesével áll kapcsolatban, különösen akkor, ha épp ennek a körülménynek eddigi leplezettsége tette lehetővé Julia alakjának elsötétítését.

Ha a félreértett Julia számára a szerelem freudi magyarázatában próbált mentséget találni a modernebb kor, akkor ezentul ugyanez a mentség kijárhat majd annak, akinek erre valóban szüksége van: Horvát Árpádnak. Ez a kiváló tudós igazán nem tehet arról, hogy az a nő, akibe beleszeretett s akit feleségül is vett, ő előtte Petőfi Sándornak, az ideális lánglelkű ifjunak volt a felesége, és tőle is rajongó, költői szerelmet kívánt.

Julia emlékének elhomályosítása.

Julia haláláról csak három lap emlékezett meg, egészen röviden, s Juliával évekig senki sem törődött többé. A közvélemény azonban — a második házasságnak minden kívülálló számára érthetetlen befejezése miatt — fogékonnyá vált arra, hogy Juliát elítélje, ha erre alkalom kínálkozik. És alkalom kínálkozott hamarosan és nem is egyszer.

1. Lauka Gusztáv, az egykori jóbarát, volt az első, aki a lapokban irogatni kezdett Juliáról. Itt vannak előttem Lauka összes cikkei és a nyolcvanas évek végén (1888—1890) megjelent könyve is: *A multról a jelennek*. Az első cikke 1875-ben jelent meg az *Otthon*-ban: *Szendrei Julia* címmel, az utolsó pedig 1898-ban a *Petőfi Album*-ban: *A boldogság küszöbén, az erdői napok* címmel. Az öreg Lauka följegyzései ifjúkori emlékeiről általában nagyon megbízhatatlanok. Ma már megállapította róla a komoly irodalomtörténeti kritika, hogy ugyyszólván minden adatát szigoruan ellenőrizni kell. A cikkek és a könyv megjelenése idejében azonban Laukát még megbízható forrásnak tekintették.

A Juliáról szóló cikkeivel Lauka azt a hitet akarta kelteni olvasóiban, hogy Julia voltaképpen őbelé volt szerelmes s csak hiuságból választotta férjül őhelyette Petőfi Sándort, akinek akkor már országos híre volt. Ennek a semmivel meg nem okolható vakmerő sejtetésnek a bizonyítására nem riadt vissza Lauka még attól sem, hogy hosszú beszélgetéseket, sőt leveleket is koholjon és tegyen közzé. A huszonhárom év alatt irt cikkeiben azonban többször ír Lauka ugyanazokról a találkozásokról, s mindig más és más szavakat ad Julia szájába. A közölt levelek eredeti kéziratait pedig sohasem látta senki, sőt van olyan levél is, amelyet az évek során többször, különböző szöveggel tett közzé Julia emlékének első »lovagias« elhomályosítója. Az életrajzi részben felhasználtuk ugyan Lauka egy-két levelét, de hogy e levelek szövegében mi a hiteles és mi Laukának a hozzátétele vagy változtatása, azt valószínűleg sohasem lehet már megállapítani, ha csak elő nem kerülnek valamikor az eredeti levelek, mert az bizonyos, hogy Julia irt néha Laukának, ifjúkori ismerősének, levelet.

2. Arany János, aki 1850 tavaszán Emléklapra című gyönyörű versével próbálta vigasztalni Petőfi Juliskáját, 1850 augusztusában, amikor, szalontai vagy geszti elvonultságában, értesült a Hölgyfutár-ból Julia második házasságáról, első haragjában teljesen elfordult Juliától, s megírta A honvéd özvegye című kegyetlen versét. Ezt a verset azonban életében sohasem tette közzé, sőt a hatvanas években, mikor már Pesten élt, újra baráti kapcsolatot tartott fenn Gyulaiékon keresztül Juliával is. Arany János 1882-ben meghalt, s fia, Arany László, 1888-ban apja hátrahagyott versei között kiadta A honvéd özvegye című verset is. A verset mindenki megértette, mindenki Juliára vonatkoztatta, s ez a vers a nyolcvanas években nagy mértékben hozzájárult Julia emlékének elhomályosításához és

még fogékonyabbá tette a közvéleményt az akkoriban születő pletykák és legendák tudomásul vételére.

3. Vachott Sándorné szül. Csapó Mária a sorban a harmadik, aki szintén súlyos köveket görgetett Julia sirjára. Rajzok a multból című emlékiratában, amely két kötetben 1887—90-ben jelent meg, végigkíséri Juliát, gyermekkorától egészen második házasságáig, csipős megjegyzéseivel. Hatvany Lajos: Feleségek felesége című munkájában, amelyre később még visszatérek, »a magyar irodalom legszemforgatóbb rágalmozói egyikének« nevezi Vachott Sándornét. Ezt a találó jellemzést én is elfogadom és hangsúlyozottan megismétlem.

Vachott Sándorné, aki gyermekkorától vetélytársnőt látott Juliában és sokáig azzal sem volt tisztában, vajjon Petőfi-e a nagyobb költő avagy saját férje, különösen azt a gondolatát iparkodott kiélezni emlékirataiban, hogy Julia csak hiúságból lett Petőfinek a felesége és nagyravágyásból hajszolta bele Petőfit a csatákba és ezzel kora halálába is. Viszont azt is el akarja hitetni Vachottné az olvasóival, hogy ő maga és férje mindent elkövettek, hogy Petőfit lebeszéljék a katonáskodásról, de Julia szavával szemben nem értek el eredményt: Petőfi Juliára hallgatott.

Ezt a súlyos vádat még élesebb formában, de teljesen más párbeszédekbe foglaltan, megismétli Vachottné egy külön cikkében is: Első és utolsó találkozásom Petőfi Sándorral címen, amely 1889-ben jelent meg a kolozsvári Petőfiana című évkönyvben. (Erről az évkönyvről alább még külön is megemlékezem.) Itt egyenesen azt állítja már Juliáról, hogy »e kitünni vágyó fiatal asszony valószínűleg több dicsőséget remélt, mint férje s talán Petőfi oldalán, önmaga számára is több csodálót, Bem táborában, mint a koszoruzott főváros falai között...«

Az emlékiratok II. kötetének XXVI. fejezetében leírja Vachott Sándorné találkozását Juliával 1850-ben — hogy mi-

kor, azt nem írja meg pontosan, — új otthonában, valószínűleg a Lipót ucai Horvát-házban. Itt írja meg, hogy Julia hogyan mondta el neki második férjhezmenetelének az előzményeit. Ebben az elbeszélésben sok részlet megfelel a valóságnak, de Vachottné oly epés megjegyzésekkel fűszerezi a jelenetet, hogy a naiv olvasó, a fejezet végére érve, azt a benyomást nyerte, hogy Julia nem mondott igazat Vachottnénak, s hogy Vachottné maga sem hitte el azt, amit Juliától hallott.

4. Dekániné Vadadi Berta a sorban a következő, de a legjobbhíszemű — vádló, aki voltaképpen védeni akarta Juliát, s eközben a legsúlyosabb vádakát emelte ellene. 1889-ben: Visszaemlékezés Petőfi nejére címmel háromoldalas cikket küldött borbándi kastélyából Farnos Dezső: Petőfiana című évkönyvének, s ez a cikk volt az, amely véletlen körülmények folytán, döntő jelentőségűvé vált Julia emlékének teljes elhomályosításában. A Petőfiana ugyanis csak 50 példányban jelent meg, s mindössze 32 példányban került forgalomba, tehát ugyyszólván a nyilvánosság kizárásával hirdette Juliáról mindazt a sok rosszat, ami benne foglaltatik. Ott Kolozsvárott gyűjtötte össze a jószándéku Farnos Dezső, nem sok kritikával, mindössze 40 oldalas évkönyvének az anyagát, amely tele van tévedésekkel, különösen Juliát illetőleg. Vachottné már említett cikkén kívül Vadadi Berta cikke volt az, ami Farnost teljesen megtévesztette, úgyhogy e cikk hatása alatt Juliáról az évkönyv több helyén a legelítélőbbben nyilatkozott.

Vadadi Berta cikke azzal kezdődik, hogy negyven év múlva igyekszik összeszedni emlékeit Juliáról s maga elé képzei Juliát, aki reá, mint gyermekleánykára oly nagy benyomást tett. Ezután elmondja, hogy Julia 1849-ben Kolozsvárott az ő szüleinél lakott Zoltánnal és ennek dajkájával együtt, hónapokon át, elmondja továbbá, hogy Julia ez alatt az idő alatt hogyan élt és mit művelt. Majd befeje-



Julia 1847-ben.



Julia és 3 gyermeke:
Zoltán, Attila és Árpád 1857-ben.



Julia és 3 gyermeke: Attila, Árpád és Ilona
1862. júl. 18-án.



Julia 1859-ben.



zésül így foglalja össze véleményét: »Petőfivel meghalt az ő Juliskája is«.

Ezt a cikket, amely tele van addig ismeretlen érdekes adatokkal, de tele van képtelen vádakkal is Julia ellen, amelyeket fölöslegesnek tartok ehelyütt megismételni, a Petőfiana ismertetésével kapcsolatban közölte 1889 októberében a Fővárosi Lapok, s ilymódon hozzáférhetővé tette a benne foglalt vádakat a nagy nyilvánosság számára is. Ennek a közlésnek érdekes folytatása támadt.

A Fővárosi Lapok 1889 október 24-iki számában nyilatkozik a cikke Szendrey Julia leánya: Horvát Ilona. A nyilatkozat a következő:

»Tisztelt Szerkesztő ur! Becses lapjuk mai, 291-ik számában *Petőfiana* című tárcsa jelent meg, mely feledhetetlen édes anyám Petőfiné szül. Szendrey Julia emlékét a szó teljes értelmében sárral dobálja. Petőfinében a cikk írója egy minden nőiességéből kivetkőzött lényt fest s mindezt szüleinek szíves vendégszeretete által feljogosítva, dajka-pletykák alapján, egy helyen fölsohajtva, ha élne még a dajka, az tudna legtöbb hasonló, megbízható érdekes adatot szolgáltatni. Nem tekintve egy »gyermekleányka« bámulatos megfigyelő tehetségét, a már felnőttek jellemzésére vonatkozólag a művelt közönség előtt a dajkapletykák valóban a legauthenticusabb források. Nem akarok tulságos érzékenykedő lenni, habár az ily rágalmak megtorlása végett a törvények cikkelyeit is lehetne igénybe vennem; megelégszem azzal, hogy a kik édes anyámat ismerték és nem csupán ily pletykák után ítélnék, azok habár el is ismerik excentrikus voltát, csak szánalommal nézhetnek az ilyen szenzáció vagy hírnév-vadászatra, melyben sokkal kevesebb a nőiség, mint a szegény áldozatban. Mindössze csak a t. közönséget szeretném megóvni az igen könnyen hívéstől, melyre, míg az ötven példányban megjelent cikk a t. szerkesztő ur elterjedt lapjában ismertté nem vált, nem volt alkalma. Így azonban arra kérem a t. közönséget: *higgye el az igazat, de vesse meg a dajkapletykát, ha mindjárt nyomtatásban jelenik is meg.*

Budapest, 1889. október 23-dikán.

Tisztelettel
Horváth Ilona.«

Pár nap múlva pedig, október 30-án, hosszú tárcát közöl a Fővárosi Lapok Szász Károly tollából: Egy költőnk neijéről címmel s a kitűnő költő és író ebben az érdekes cikkében igen határozott hangon kellő értékére szállítja le Vadadi Berta cikkének a jelentőségét.

Az idő azonban feledésbe merítette Szász Károly cikkét is, amely voltaképp csak egy napig hathatott, mert napilapban jelent meg. Ám Vadadi Berta cikkének évek múlva új pártfogója támadt. Sajnos, igen súlyos szavu pártfogója.

5. Ferenczi Zoltán, a háromkötetes nagy Petőfi-életrajz kitűnő szerzője, volt ez a pártfogó, aki a Petőfiana megjelenése idejében még Kolozsvárott élt és szintén elfogadta, úgy mint Farnos Dezső, Vadadi Berta cikkét — kellő kritika nélkül — forrásmunkának. Főleg ez a kis cikk bírta őt rá arra, hogy nagy Petőfi-életrajzában fentartás nélkül Julia ellen foglalt állást, s a nagy munka III. kötetének 294. lapján a következőket írta:

»... a férfias hajlamu és férfi multságokra, cselekvésre, függetlenségre törekvő nőt a forradalmi csemények árja és zavarai.....mindinkább kihozták szelid nőiességéből és lejtő felé sodorták. Ezek későbbi fejlemények; de csiráik már most fejledezőben voltak a nő lelkében s midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is, mond jellemzőleg Dekániné, és kétségtelen, hogy ha a költőnek nem vagy kevéssé adatott alkalom, hogy megizlelje a családi boldogtalanságot, ez csak azért történt, mert megakadályozta benne a végzetes segesvári csata.«

Ez a pár sor, amely semmi pozitívumot nem mond, de annál többet sejtet, irodalomtörténeti komoly forrássá avatta Vadadi Bertának ezt a pár szavát: »Petőfivel meghalt az ő Juliskája is«, de szerencsére ebben a változtatott formában: »midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is«.

Ferenczi nagy Petőfi-életrajzát igen sokan olvasták, Vadadi Berta cikkét azonban azóta ugyiszlólván senkisé olvasta,

mert a Petőfiana 50 példánya drága könyvritkasággá vált. Az utódok 1896 óta, amikor Ferenczi könyve megjelent, sokszor idézték Vadadi Berta mondását, de mindig a Ferenczi-féle változatban, s a Vadadi-cikknek nem is volt egyéb jelentősége, mint ez a tetszetősen megfogalmazott mondat; ez azonban elegendő volt ahhoz, hogy Juliára kimondassa a legsúlyosabb ítéletet. Ferenczi Zoltán, aki nyilván nem ismerte Szász Károly cikkét, elfogadta a Petőfiana vádjait, nagy könyvében hitelesítette is azokat és kiadta a jelszót, hogy Petőfi Juliájához az irodalomtörténetnek csak addig van köze, amíg Petőfi élt; de Petőfi özvegye már halott az irodalomtörténet számára, akivel nem kell, sőt nem is szabad foglalkozni.

Ferenczi Zoltán állásfoglalása óta az irodalomtörténet nem is firtatta többé Julia özvegységét és második házasságát, hanem rávetette magát teljes erővel Julia leánykorának és első fiatal asszonykorának a tanulmányozására, főleg azon rágódva, vajjon elfogadható-e Julia Naplója őszinte valóságoknak, nem hiuságból ment-e Julia feleségül Petőfihez, hü felesége volt-e Petőfinek, és nem ő hajszolta-e Petőfit nagyravágásból a halálba.

Én a magam részéről, a teljes anyag ismeretében, csak arra törekedtem, hogy megállapítsam, hány éves volt Vadadi Berta 1849-ben. Érintkezésbe léptem Dekániné Vadadi Berta ma is élő gyermekeivel, Hollakyné Dekáni Margit urnővel és Dekáni Árpád urral, akik szíves előzékenységgel közölték velem, hogy édesanyjuk, aki 1923-ban halt meg Borbándon, 1857-ben ment férjhez Dekáni Ernő urhoz s a borbándi plébánia anyakönyvi bejegyzése szerint ekkor 21 éves volt. Ebből következtetve tehát 1849-ben 13 éves gyermekeleányka volt. Vadadi Berta keresztlevelét nem lehetett megszerezni, mert a sárdi és a magyarigeni parochia régi anyakönyvei 1848-ban elpusztultak. Ha Vadadi Berta 13 éves volt, mikor néhány hónapig egy házban lakott

Juliával, akkor is oly fiatal volt, hogy Julia állítólagos orgiáiról csak hallomásból tudhatott és negyven év múlva ezeket a hallomásokat jegyezte fel jóhiszeműen.

Horvát Árpád megiratja Julia első életrajzát.

6. Szana Tamás 1891-ben Petőfiné Szendrey Julia címmel megírta Julia első életrajzát. Ebben a könyvben, amely annak idején igen népszerű olvasmány volt, Szana — bizonyos jóindulattal — a közhangulatot képviseli, amely Julia halála óta kialakult, de könyvének jelentősége abban rejlik, hogy ő volt az első, aki Julia második házasságára terelte újra a közfigyelmet, többször hangsúlyozva, hogy Julia második házasságának előzményeire és egész második házasságára vonatkozólag főforrása Horvát Árpádnak, a második férjnek, szóbeli közlései voltak. Ez Szana könyvének az érdekessége.

Ilyen szempontból vizsgálva a könyvet, meg kell állapítanunk, hogy Horvát Árpád örömmel élt a kínálkozó alkalmakkal, s mindent elkövetett, hogy az életrajzban, amelyet ugyyszólván ő íratott meg, saját magát tisztázza minden esetleges későbbi vád ellen és lehetőleg Juliára hárítson át minden felelősséget a történetekért. Szana emliti először név szerint Haynaut és Liechtenstein herceget Juliával kapcsolatban. Szana mondja el, hogy Julia volt az, aki Horvát Árpádnak valósággal felkínálkozott feleségül, és ugyan csak Szana magyarázza Julia különválását férjétől 1867-ben Julia idegességével és érthetetlen makacsságával. Szana ezt mind a férjre való hivatkozással teszi.

A második házasság rejtélyének megoldásáról egyetlen szó sincs Szana könyvében. Horvát Árpád ezt a titkot 1894-ben magával vitte sirjába. Itt hagyta azonban az utódok számára azt a vakmerő állítást, hogy Julia

maga volt az, aki felkinálkozott neki feleségül. Ez a variáció tehát, amely lényegesen eltér Vachott Sándorné variációjától, akinek forrása Julia volt, — Horvát Árpádnak a hagyatéka.

Igen érdekes részletek csúsztak bele azonban Szana könyvébe, amelyek akkor a férj javára szóló adatoknak látszottak, ma viszont, mikor megoldódott már ennek a házasságnak a rejtélye, Julia igazmondásának váltak előre nem sejtett igen erős bizonyítékaivá. Ezek a részletek a könyv 167. és 168. lapján, a következők:

»... (Juliának) férjével folytatott levelezése 1861-ben megszakad. ...elkezd betegeskedni s anélkül, hogy különösebb oka volna rá, valami sötét elkeseredés vesz erőt a kedélyén. A háznál most már *nem feleség*, hanem csakis a *gyermek anyja* kíván lenni...«

Ime, Julia saját szavai férjéhez intézett utolsó üzenetében! (...bár többé nem mint férj és feleség... Életrajzi rész, XXV. fejt. 184—186 oldal.) De folytassuk az idézetet:

»...végre 1867-ben megfogamzik benne az a különös elhatározás, hogy külön megy lakni férjétől. A rokonok, a jóbarátok hiába veszik elő minden ékesszólásukat; hiába figyelmeztetik a világ ítéletére, mindinkább súlyosbodó betegségére, nem képesek őt lebeszélni szándékáról. És csakugyan elköltözik a zerge-utcai külön lakásba...«

Amit Horvát Árpád óhajtott és hasznosnak látott, azt sikerült Julia első életrajzában elhelyeznie. Így került bele később a lexikonokba és Szinyei: Magyar írók-jába is a Szendrey Julia címszó alá a házasságkötés előzménye és a különválás magyarázata úgy, ahogy azt a férj Szana könyvében elhelyezte.

Szana Tamás könyvét igen érdekesen bírálta meg Alexander Bernát, az Ungarische Revue 1891. XI.

843 stb. oldalain, s birálatával ugyszólván előkészíti már a közeledő rehabilitációs törekvéseket.

A fél-rehabilitáció esztendei.

A század fordulója táján volt Julia emléke a legteljesebben elhomályosulva. A vádak, amelyeknek forrásaira rámutattunk, valóságnak fogadták el, s a közhangulat végkép Julia ellen fordult.

De elkövetkezett Petőfi halálának hatvanéves évfordulója. A Petőfi Társaság elhatározta, hogy a költő családjának tagjait közös sirba temetteti és poraik fölé diszes emléket emeltet. A költő családjának tagjai közé be kellett venni Juliát, az elfelejtett és elítélt hitvest is. Juliát és Zoltánt közös koporsóba tették s a gyászünnepeken — 1908 október 24-én — Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök szentelte be Julia és Zoltán közös koporsóját. És a nagynevű püspök megtalálta a kellő szavakat a kiengesztelődésre.

»...itt állok ez asszony és e gyermek hamvai előtt, melyek valamikor éltek s életükben a génusz szeretetének napsugaraiban álltak. E por és hamu hatvan év előtt élet volt: Szendrey Julia, kinek homlokára koszorút fűzött Petőfi költészete és szívárványos hálót szőtt hullámozó hajára, s Zoltán fia, ki atyjának lángszellemét az otthon szeretetére szoktatta. Petőfi mindkettőt szerette s e szeretettől boldog volt és énekelt. S ez az ének itt is hangzik, sir és temetés dacára, ezt enyészet el nem némithatja. Ez a szeretet itt is él, sőt megtisztulva éteri átlátszósággal lobog lángja. Fájdalom, gyász el nem némithatja, homályosíthatja soha, s e szeretettől *élni fog az asszony s a fiu emléke is, míg magyar lesz e földön...*«

(Budapesti Hírlap, 1908. okt. 25.)

Az asszony emléke is élni fog! S megkezdődött az asszony emlékének elfogadhatóvá tétele. Egyelőre csak érthetővé akarták tenni Julia alakját. Arra nem is gondoltak, hogy a Julia ellen emelt vádak meg kellene vizsgálni. A

vádakat elfogadták valóságnak s a modern freudi pszichoanalízis segítségével próbálták Julia alakját emberileg megértetni. A gondolatmenet az volt, hogy Juliát meg kell érteni, mert gyöngéi emberi gyöngék voltak; Juliát szánni kell, mert élete szerencsétlen emberi élet volt; Juliának meg kell bocsátani, mert mégis csak boldoggá tette és a legszebb szerelmi költemények megírására ihlette a legnagyobb magyar lírikust.

7. Herczeg Ferenc adott először határozott kifejezést ennek a felfogásnak, már idézett cikkében: Szendrey Julia és a közvélemény, amely a Petőfi-Almanach-ban jelent meg 1909-ben, ugyancsak Petőfi halálának hatvanéves évfordulója alkalmából.

Ez a cikk, amely a teljes igazság leplezetlen föltárását követelte, az igazságot, sajnos, nem tárta föl, mert Herczeg az igazságot így foglalta össze cikkében:

»Egy eszes asszony, Dekániné, kimondta az igazságot, midőn így szólt: *Mikor a költő elesett, vele meghalt az ő Juliuskája is.*«

Ennek a mondatnak a megismétlését tartotta Herczeg Ferenc akkor a teljes igazságnak. A mondatot Ferenczi életrajzából vette, vagyis Dekániné cikkét nem is olvasta.

Ez lévén az igazság, Herczeg le is vonta belőle a modern konzekvenciát: hála illeti Juliát, mert hü felesége volt Petőfinék, és sajnálat illeti gyöngeségeért.

Ez volt a fél-rehabilitációs törekvés első nyomatékossabb megnyilatkozása. Ugyanezt az álláspontot képviseli

8. Bihari Mór is: Petőfiné Szendrey Julia című könyvében, amely szintén 1909-ben jelent meg, mint a Petőfi-Könyvtár VII. kötete. Ez a könyv is csak azt igyekszik bizonyítani, hogy Julia hűséges volt Petőfihez, a továbbiakra nézve pedig — megbocsátás helyett az emberi részvétet követeli Julia számára.

Érdekes, de teljesen elhibázott kísérletnek tartom

9. Hatvany Lajos: *Feleségek felesége* című munkáját, amelyet a szerző első résznek jelez. A munka 1919-ben jelent meg, folytatása azonban nem készült el.

A fél-rehabilitációs törekvés ebben a könyvben emelkedik a tetőpontjára. A szellemes szerző ugyanis, aki beismeri, hogy »új anyagra nem lelt, legfőlebb a kész anyagot csoportosította másképp és használta fel a maga módján«, azt a célt tűzte ki maga elé, hogy Julia leánykorának megrajzolásával fogja érthetővé tenni Julia későbbi életét, már t. i. azt az életét, amelyet a közvélemény elfogadott Julia életének. És megrajzolt az erdődi várkastélyban egy olyan leányt, aki nyugodtan születhetett és élhetett volna a modern Budapest akármelyik fényes banknegyedi palotájában.

Vannak Hatvany könyvének nagyon értékes részletei is, ilyen elsősorban a Prielle Kornéliával kapcsolatos epizód feldolgozása. De az egész munka elhibázott a felfogásában, mert Juliát nem rehabilitálni akarta, — erre Hatvany szerint nincs is szükség! — hanem csak megértetni és emberileg elfogadtatni akarta azokkal, akik ezt az embertípust hajlandók megérteni és elfogadni.

A fél-rehabilitációs törekvések utolsó megkésett fecskéje

10. Herczeg Ferenc: *Szendrey Julia* című háromfelvonásos színműve, amelyet 1930 február 28-án mutatott be a Nemzeti Színház. Herczeg ebben a darabjában ugyanazt az álláspontot képviseli, amelyet 1909-ben írt cikkében kifejtett, vagyis nem rehabilitálni akarja Juliát, hanem emberileg megértetni.

A darab a segesvári csata napján kezdődik Tordán, 1849 július 31-én, és 1850 július 21-én ér véget Pesten, Julia második házasságának a megkötésével. Közül esik — a második felvonásban — Julia téli tartózkodása Kolozsvárott.

Közismert tények, amelyeket Herczeg darabjában nem vesz tudomásul, a következők:

a) Julia 1849 július 22-én, amikor Petőfi elindult Bemhez, nyolcadfélhónapos fiával, Zoltánnal, és ennek szalontai dajkájával maradt Tordán, Miklós papék házában, s ugyan-csak kisfiával és ennek dajkájával együtt élt Kolozsvárott augusztus 14-étől 1850 februárjáig.

A csecsemő Zoltán, akinek jelenléte az anya egyetlen szobájában, a dajkával együtt, zavarta volna Julia éjjeli szórakozásait, egyszerűen elsikkad Herczeg darabjából. Csak a darab végén halljuk emliteni, hogy Zoltán nagyapjánál van Mágocon.

b) A segesvári csata július 31-én délelőtt 11 órától estig tartott s az oroszok este Székelyudvarhely felé üldözték a menekülő Bemet. Ez a közismert tény.

A darabban ehelyett már július 31-én, tehát az ütközet napján, mikor még folyik a csata, Tordától vagy hetven kilométernyire, az oroszok estefelé nyugodtan bevonulnak Tordára, és Julia tőlük tudja meg, hogy Petőfi valószínűleg elesett Segesvár mellett. Julia erre utlevelet kap az egyik orosz tiszttől, és még aznap este el is utazik Kolozsvárra.

Ezzel szemben a valóság az, hogy a segesvári csata híre csak augusztus elsején este érkezett meg Tordára. Menekülő magyarok hozták hírül, s Julia kisdédével, a dajkával és a tordaiakkal együtt csak augusztus 14-én menekült be Kolozsvárra, a Torda felé közeledő oroszok elől, nem pedig az oroszok utlevelével.

c) Az oroszok 1849 augusztus 15-én vonultak be Kolozsvárra, ahol mindössze öt napot töltöttek. Augusztus 20-án Kolozsvárról, ahol csak osztrák csapatok maradtak, már véglegesen kivonultak és Nagyvárad felé koncentrálódtak, majd kora ősszel Miklós cár parancsára megkezdték a kivonulást az egész országból, úgyhogy október elején már egy szál orosz katona sem volt Magyarországon.

Ezzel szemben Herczeg Ferenc darabjának második felvonásában, amely 1849—50 telén játszik Kolozsvárt, a meg-

szálló orosz tisztek álarcos bált rendeznek és arra Juliát is meghívják. Julia, miután fölveszi magára az orosz tisztek ajándékát, a fényes báli ruhát, amelyet Párizsból hozattak neki gyors futárral, táncol otthon a lakásán éjjel az egyik orosz tiszttel és már indul is az oroszok álarcos báljára. De az utolsó percben újabb hirt hall férje haláláról, s ez visszatartja elhatározása végrehajtásától.

Ez a mese, meggyőződésem szerint, újabb legenda forrása lehet Julia emlékével szemben. Ha maga a szerző sem tudja, hogy 1849—50 telén oroszok nem voltak Kolozsvárott, hogyan kívánhatjuk a naiv nézőktől, hogy ezt tudják, s ne azt jegyezzék meg, amit az illusztris magyar író a Nemzeti Színház színpadáról hirdet nekik, hogy: Julia 1849 telén, amikor kezdett már bizonyossággá válni, hogy férjét az oroszok megölték, orosz tisztekkel barátkozott Kolozsvárott, táncolt is az egyik orosz tiszttel, fölvette magára az oroszok báli ruháját és el akart menni mulatni az oroszok báljára.

Petőfi Juliskája a muszkabálban mulatozott Kolozsvárott férje gyilkosaival 1849 telén, — ez az a legenda, amelynek megszületését Herczeg Ferenc darabjára kell majd visszavezetnünk, mert ennek a megtörténtét egyetlen pozitív adat sem bizonyítja.

d) Noha Julia Horvát Árpáddal, második férjével, csak 1850 tavaszán ismerkedett meg Pesten Garayéknál, a darabban Horvát már Tordán Julia körül van s a téli hónapokban ő járja be, Petőfi nyomait kutatva, az erdélyi csatatereteket, és a döntő percben ő hozza meg Juliának Petőfi halála hírért.

Ezzel szemben a valóság az, hogy Julia maga nyomozta férjét a téli hónapokban, maga járta be a csatatereteket férfiruhában, s Horvátnak, aki abban az időben Pesten tanított az egyetemen, ahol nem helyettes, hanem rendes tanára volt az oklevéltannak, hire-hamva sem volt Erdélyben és az erdélyi csatatereken.

Végül szóvá kell még tennem röviden azt is, hogy a Magyar Színház 1913-ban előadta Krudy Gyula Zoltánka című szomorujátékát, amelyben Szendrey Julia évekkel túléli fiát, Zoltánt, negyven-ötven éves korában is vigan bálozik még a pesti báltermekben, közös háztartásban élve együtt második férjével, Horvát tanár urral, és vigan fogadja Balás Sándor író ur udvarlását, akivel annak idején, 1850-ben, a darab szerint, négylovas hintón járta be Erdélyt, Petőfi nyomait keresve, és vissza-visszatérve a kolozsvári Biasini-fogadóba éjszakai mulatozásokra.

Hogy ezt a darabot, amely tele van példátlan tévedésekkel és kegyeletlenségekkel, elő lehetett adni nagyobb botrány és felháborodás nélkül, ez is azt bizonyítja, hogy Julia emlékével szemben teljes volt a közöny, hiába próbálkoztak a fél-rehabilitáció hívei a szájalom, részvét és megértés jegyében Julia mellett pálcát törni.

A közöny megtörését csak a teljes rehabilitáció érheti el. De ehhez a teljes rehabilitációhoz, amelyet ez a könyv tüzött ki céljául, szükség volt a halott Julia segítségére is.

A halott megvédi emlékét.

1925 tavaszán régi kéziratokat ajánlottak fel közlésre a Pesti Napló-nak. Én vállalkoztam az eredeti kéziratok megvizsgálására. Fölkerestem a kéziratok felajánlóját. Egy nagy csomó régi írást tettek eléem. Elkezdtem lapozgatni a sárguló papirosokat. Nem akartam hinni a szemeimnek. Petőfi Sándor ismeretlen kéziratai, Arany János ismeretlen kéziratai vannak a kezemben? Nem tévedek? Ismerem jól mind a kettőnek a kezevonását. Nem! Nem tévedhetek...

Megilletődve lapoztam tovább, azután elkezdtem kérdezősködni. Csakhamar tisztában voltam vele, hogy a sors

különös kedvezéséből a magyar irodalom egyik legizgatóbb rejtélyének a megoldása jutott a kezembe.

A régi irások Szendrey Julia levelesládájának a kincsei voltak. Ott volt köztük először is Juliának az eredeti Naplója; Juliának utolsó, 22 oldalas levele édesatyjához, amelyet ő maga halálos ágyán tett »vallomásának« nevez; második férjének, Horvát Árpádnak, a sir széléről küldött utolsó üzenete; Térey Marinak, Petőfi Istvánnak és Szendrey Marikának, aki mint Gyulai Pálné halt meg 1866-ban, mintegy hatvan, Juliához írott levele, és Julia összes verseinek és prózai munkáinak kézirata.

De mindezen kívül a levelesláda kincsei között volt Petőfi Sándornak és Arany Jánosnak 32 oldalnyi ismeretlen kézirata, köztük több olyan kézirat, amelynek elveszését nyolcvan év óta emlegette az irodalom.

Sohase fogom elfelejteni, mit éreztem abban a pillanatban, mikor kezembe vettem Arany János elveszettnek hitt első levelét Petőfihez.

A kéziratok felajánlója maga is megindultan hallgatta magyarázataimat, s látogatásom azzal végződött, hogy megszereztem a kéziratok tulajdonosától a levelesláda kincseinek kiadói és közlési jogát.

Hol lappangtak ezek a kincsek Julia halála — vagyis kerek hatvan esztendő óta? Erre a kérdésre, részint a levelesláda irataiból, részint több mint négy év óta folytatott kutatásaim alapján a következő választ adhatom:

Julia 1868 szeptember 6-án halt meg Pesten, a Zerge ucca (ma Horánszky Nándor ucca) 13. számú ház 14. számú lakásában, ahol akkor már mintegy másfél éve élt, különváltan a családjától. Közte és férje, Horvát Árpád között, igen feszült volt a viszony, Julia életének utolsó pár esztendejében; férj és feleség ugyszólván nem is érintkezett egymással.

Julia súlyosbetegen, csaknem elhagyottan vergődött Zerge uccai lakásában. Gyógyíthatatlan betegség kinozta: méhrákja volt, s testi betegsége mellett akkoriban élte át életének egyik legnagyobb lelki válságát is. El akart válni férjétől, s ehhez meg akarta szerezni édesapjának, az öreg Szendreynek, a beleegyezését. Csak gyermekei látogatását fogadta, s fölkereste őt csaknem mindennap egy fiatal barátja, Tóth József, akit Gyulai Pál ajánlott a beteg Julia mellé titkárféle felolvasónak, s aki rajongott Petőfiért, rajongott Zoltánért és rajongott a szenvedő Juliáért is, akinek érintkezését a külső világgal jórészt ez a fiatalember közvetítette.

A család tagjai tudták, hogy Julia gyermeklánykorától kezdve naplót írt és nagy csomó mindenféle kéziratot őrizgetett. Amikor meghalt, a család kereste Juliának az írásait, főleg a naplóját, amelynek tartalmát nem ismerték, mert félték, hogy illetéktelen kezekbe kerülhet. Találni azonban semmit sem találtak, hanem Gyulai Pál, aki Juliának a sógora volt, közölte a családdal, hogy Julia halála előtt meghagyta neki, hogy minden írását tegye be a koporsójába, s ő be is tette a koporsóba a naplót is, az összes féltve őrzött levelekkel és kéziratokkal együtt. Ezt a felvilágosítást Julia ma is élő egyetlen leányának, Horvát Ilona férjezett Machek Gusztáv nyug. alezredesné urhölgynek köszönhetem. (Ami kéziratot Julia nem akart magával vinni a sírjába, azt már halála előtt átadta fiának, Zoltánnak.)

Ebben akkor mindenki megnyugodott.

1908 október 24-én, amikor a Kerepesi temetőben közös sírba temették el Petőfi szüleit, Petőfi Zoltánt, Petőfi Istvánt és Szendrey Juliát, a család még élő tagjainak eszébe jutottak a koporsóba rejtett kéziratok. Julia koporsójának felbontásához kivonultak a család képviselőjén kívül a Petőfi Társaság kiküldöttei is, azonban — mindenek nagy elképedésére — a felbontott koporsóban semmiféle kéziratot vagy

kéziratmaradványt nem találtak. Gyulai Pál, aki akkor már súlyosbeteg volt, s pár hónap múlva meg is halt, újra kijelentette, hogy ő 1868-ban teljesítette Julia végakarátát, egyebet nem mondhat.

Julia levelesládájának így tehát teljesen nyoma veszett.

A levelesláda kincsei között, amelyek 1925-ben kerültek a kezembe, van Szendrey Juliának egy néhány soros levele, amelyet 1868 szeptember 2-án, tehát halála előtt négy nappal, irt sajátkezűleg. Ebben a levélben Tóth Józsefnek ajándékozta levelesládáját Naplójával együtt és Tóth József-re ruházta rá naplójának és minden írásának kiadási jogát. Tragikus dologról volt szó, s Julia attól félt, hogy emlékét halála után sem fogják kimélni és Naplóját, amelyben megvédte magát, el fogják égetni. Meghitt barátjára bízta tehát a napiót, hogy ha kell, ennek a kiadásával védje meg őt a támadások ellen. Haláloságyán — öt nappal a halála előtt — üzent is a férjének. Irni már nem tudott, tehát üzenetét tollba diktálta Tóth Józsefnek, aki az üzenetet, Julia jegygyűrűjével együtt, el is juttatta Horvát Árpádhoz. Tóth József volt ugyanis Julia mellett halála perceiben s ő értesítette a család tagjait is Julia elhunytáról.

Több adat és logikus hozzávetés segítségével megállapítottam, hogy Julia temetése előtt, amely halála után csak harmadnap, szeptember 9-én volt, súlyos, komoly tanácskozásra kellett összejönnie három embernek: Tóth Józsefnek, Horvát Árpádnak és Gyulai Pálnak, s ezen a tanácskozáson állapodtak meg ők hárman abban, hogy Tóth József egyelőre nem teszi közzé Julia naplóját, a férj nem folytatja tovább a harcot a halottal, Gyulai Pál pedig azt fogja mondani, hogy a Naplót és a kéziratokat Julia kívánságára beletette a koporsóba. Ezt a megállapodást bizonyára a legünnepelesebb becsületszóval erősítették meg, hiszen állták is mind a hárman a halálukig.

Horvát Árpád 1894-ben halt meg, Gyulai Pál 1909-ben, Tóth József pedig 1912-ben. Mind a hárman elvitték magukkal a sirba a nagy titkot, csak a levelesláda kincsei maradtak meg, most immár Tóth József egyik örökösének a birtokában. Ujabb hosszú esztendők teltek el Tóth József halála óta addig, amíg a levelesláda ereklyéi végre hozzám kerültek.

Tóth József mint Pest megye nyugalmazott tanfelügyelője halt meg Budapesten. Itt élt közöttünk, értékes, munkás kulturéletet folytatva és soha senkinek a világon nem árulta el, hogy milyen megindító szerepe volt régen, régen, ifjukorában, Szendrey Julia tragikus életében. Ő volt Szendrey Julia emlékének az első megvédelmezője, a támadások elhárítója s neki köszönhető, hogy Julia mártíréletének a bizonyítékai sértetlenül megmaradtak az utókorra.

Mert Szendrey Julia élete mártir-élet volt, s halála után még az emléket sem kimélték. Mert eldobta az özvegyi fátyolt, megvádolták azzal, hogy nem is szerette soha Petőfit, hanem csak hiúságból lett a felesége és megvádolták azzal, hogy ő kergette halálba Petőfit, ő hajszolta — esztelen nagyravágyásból — férjét a csataterre. És mikor élete vége felé elszakadt második férjétől is, még akik védeni akarták, azok is erőtlenné és bátortalanok lettek, mert megbénította őket a felzuduló közvélemény.

Pedig Julia szent asszony volt, tisztalelkű és tisztaéletű, akinél többet senki sem szenvedett, s akinél nemesebben, büszkébb némasággal senki sem tűrte a megpróbáltatásokat. És élete nagy titkát elvitte magával a sirba, hogy ne zavarja azoknak nyugalma, akik élve maradtak.

De most, amikor mind halottak már, akik miatt némán szenvedett, mintha a Gondviselés elérkezettnek látná az időt arra, hogy méltatlanul elítélt gyermeke hozzájusson a maga igazságához. Előkerült Julia Naplója, előkerült halálos ágyán írt utolsó nagy vallomása, s a jóindulatú, de tehetetlen védel-

mezők helyett megszólalhat végre maga Julia, hogy örökre elnémitson minden vádat, amellyel igazságtalanul illették.

Amikor végigolvastam Julia írásait, egyszerre megértettem az életét és szenvedélyes vágy fogott el, hogy a magam szerény erejével megpróbáljam feldolgozni az egész anyagot. Hozzá is kezdtem a munkához, de, sajnos, be kellett látnom, hogy elfoglaltságom lehetetlenné teszi számomra ennek a nagy munkának az elvégzését. Így szántam rá magamat arra 1928-ban, hogy megvállok az egész kézirat-gyűjteménytől, főleg azért, hogy módot nyujtsak másoknak az anyag feldolgozására. A Lantos R. T. szerezte meg tőlem a kéziratok kiadási és közlési jogát, de a sors úgy akarta, hogy végül mégis csak én vállalkozzam Julia emlékének tisztázására. 1925 óta tovább kutattam a levelesláda kincseiből merített nyomokon, s ennek a könyvnek az anyaga bizonyítja, hogy kutatómunkám nem volt meddő. Minden újabb adat, amelyet közkönyvtárakban, ereklyetárakban, levéltárakban és magánosoknál, Budapesten, Bécsben és Erdélyben találtam, egy-egy újabb bizonyíték volt Julia igazsága mellett és nem találtam egyetlen adatot sem, amely Julia ellen szólt volna.

Az összegyűjtött anyag alapján tehetséges fiatal íróbarátom, Dernői Kocsis László, vállalkozott Julia életrajzána megírására s nagy munkáját azzal a hívő meggyőződéssel végezte el, amely átáradt ő beléje is, úgy, mint én belém, Petőfi hitvesének a mártir-életéből.



4—5 éves korában.



8 éves korában.



13—14 éves korában.



22—23 éves korában.

Petőfi Zoltán.



Arany János elveszett kéziratai.

I.

Szendrey Julia levelesládájának kincsei között őrizett három ismeretlen Arany-kéziratot is. Mind a háromról tudott az irodalomtörténet, de mind a hármat elveszettnek tekintette. A három közül a legjelentősebb ereklje: Arany Jánosnak első levele Petőfi Sándorhoz.

Aranynak Petőfihez írott leveleit a Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi. A leveleket Petőfitől özvegye örökölte, akiről a gyűjtemény fiára, Zoltánra, majd ennek halála után Petőfi öccsére, Istvánra, szállt, aki a leveleket végrendeletében a Múzeumnak hagyományozta. Arany levelei közül azonban egynéhány nem került a Múzeumba. Mint most kiderült, azért nem, mert Julia egypár levelet különválasztott, csupa olyat, amelyben vers is volt, és ezeket a saját kincsei közé rejtette, Petőfi féltve őrzött kéziratai mellé. Ezeket a leveleket nyolcvan éven át elveszettnek kellett tekinteni. Közéjük tartozott Aranynak az első levele is. Arany László, mikor édesapja levelezését 1888-ban közzétette, bevezető tanulmányában ezt írta:

„A Petőfivel váltott levelek... csaknem teljes számmal megvannak: az egész sorozatból alig hiányzik négy-öt. Sajnos, hogy a hiányzók közt van az a levél is, amit atyám válaszul küldött Petőfi első üdvözlétére. Ezzel kezdődött barátságuk...”

Tudjuk, hogy Petőfi és Arany barátsága a Toldi megjutalmazásával kapcsolatban kezdődött 1847 elején. Petőfi irt először Aranynak, február 4-én. Híres levele így kezdődik: »Üdvözlem Önt! Ma olvastam Toldit, ma irtam e verset, s még ma el is küldöm...« A levélhez csatolta Arany Jánoshoz című gyönyörű versét. Arany erre szintén verssel válaszolt, s ez a verse ismeretes, mert Petőfi azonnal közzétette az Életképek-ben. De a vers eredeti kézírata, valamint a kísérőlevél — eltűnt, és az irodalomtörténet ezt a fontos levelet elveszettnek könyvelte el. Szendrey Julia levelesládájából előkerült ez a levél is, amely a magyar nemzetnek egyik legértékesebb ereklyéje, mert Arany János első megnyilatkozása saját magáról. Megható a szalontai jegyzőnek szerénysége és önérzete, aki kész irodalmi programmal él falujában, ahol hitvány bérért naponta 10 órát hivataloskodik, s akinek társasága feleségén és két kis gyermekén kívül — Homér és Shakespeare.

A levél negyedréthalaku fehér ivpapiros, négyoldalas (20×25 cm. nagyságu). Első oldalának az élén van a dátum: Szalonta, febr. 11., 1847. Alatta következik a vers: Válasz Petőfi Sándornak. Az első oldalt betölti a vers első hat szakasza. A befejező két strófa a levél második oldalán van. Ennek az oldalnak a többi része üres. A harmadik oldalon kezdődik az ismeretlen kísérőlevél. Megszólítása: Viszont üdvözlésemet Önnek! A levél betölti a harmadik és negyedik oldalt s a végén van Arany János kalligrafikus aláírása. Az elveszettnek hitt ereklye teljesen sértetlen állapotban került elő nyolcvan évi lappangás után.

Az album végén lévő fakszimile-gyűjtemény első négy oldala mutatja be ezt az ereklyét hű reprodukcióban. A vers és levél szövege itt következik:

Szalonta, febr. 11., 1847.

VÁLASZ

Petőfi Sándornak.

Zavarva lelkem, mint a bomlott czimbalom;
Örül a szívem és mégis sajog belé,
Hányja-veti a hab: mért e nagy jutalom?
PETŐFIT barátul még sem érdemelé.

Hiszen pályadíjul *ez* nem volt kitűzve.....
Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
Másképp szerény művem vetém vala tűzbe,
Mert hogyan lett volna nyerni reménységem?

Es milly sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít, midőn telém ragyog:
De hát a *rádás*..... Lelkem lelkéig ér,
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthonn leli magát ajakimon dala.

Akartam köréből el-kivándorolni:
Jött a sors kereke és utfélre vágott
S midőn visszafelé bujdokolnék, holmi
Tüske közöl szedtem egynehány virágot.

Jöttek a búgondok úti czimborának,
Össze barátkoztunk, össze szoktunk szépen:
En koszorút fűztem, ők hamiskodának,
Eltépték fűzérem fél elkészültében.

Végre kincset leltem: házi boldogságot,
Melly annál becsesb, mert nem szükség őrzeni;
Es az Iza partján ama hű barátot.....
Nem is mertem volna többet reményleni.

Tudjuk, hogy Petőfi és Arany barátsága a Toldi megjutalmazásával kapcsolatban kezdődött 1847 elején. Petőfi irt először Aranynak, február 4-én. Hires levele így kezdődik: »Üdvözlem Önt! Ma olvastam Toldit, ma irtam e verset, s még ma el is küldöm...« A levélhez csatolta Arany Jánoshoz című gyönyörű versét. Arany erre szintén verssel válaszolt, s ez a verse ismeretes, mert Petőfi azonnal közzétette az Életképek-ben. De a vers eredeti kézírata, valamint a kísérőlevél — eltűnt, és az irodalomtörténet ezt a fontos levelet elveszettnek könyvelte el. Szendrey Julia levelesládájából előkerült ez a levél is, amely a magyar nemzetnek egyik legértékesebb ereklyéje, mert Arany János első megnyilatkozása saját magáról. Megható a szalontai jegyzőnek szerénysége és önérzete, aki kész irodalmi programmal él falujában, ahol hitvány bérért naponta 10 órát hivataloskodik, s akinek társasága feleségén és két kis gyermekén kívül — Homér és Shakespeare.

A levél negyedrétaalaku fehér ívpapíros, négyoldalas (20×25 cm. nagyságu). Első oldalának az élén van a dátum: Szalonta, febr. 11., 1847. Alatta következik a vers: Válasz Petőfi Sándornak. Az első oldalt betölti a vers első hat szakasza. A befejező két strófa a levél második oldalán van. Ennek az oldalnak a többi része üres. A harmadik oldalon kezdődik az ismeretlen kísérőlevél. Megszólítása: Viszont üdvözlésemet Önnek! A levél betölti a harmadik és negyedik oldalt s a végén van Arany János kalligrafikus aláírása. Az elveszettnek hitt ereklye teljesen sértetlen állapotban került elő nyolcvan évi lappangás után.

Az album végén lévő fakszimile-gyűjtemény első négy oldala mutatja be ezt az ereklyét hű reprodukcióban. A vers és levél szövege itt következik:

Szalonta, febr. 11., 1847.

VALASZ

Petőfi Sándornak.

Zavarva lelkem, mint a bomlott czimbalom;
Örül a szívem és mégis sajog belé,
Hányja-veti a hab: mért e nagy jutalom?
PETŐFIT barátúl még sem érdemelé.

Hiszen pályadíjul ez nem volt kitűzve.....
Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
Másképp szerény művem vetém vala tűzbe,
Mert hogyan lett volna nyerni reménységem?

Es milly sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít, midőn telém ragyog:
De hát a ráadás..... Lelkem lelkéig ér,
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthonn leli magát ajakimon dala.

Akartam köréből el-kivándorolni:
Jött a sors kereke és utfélre vágott
S midőn visszafelé bujdokolnék, holmi
Tüske közöl szedtem egynehány virágot.

Jöttek a búgondok úti cimborának,
Össze barátkoztunk, össze szoktunk szépen:
En koszorút fűztem, ők hamiskodának,
Eltépték fűzérem fél elkészültében.

Végre kincset leltem: házi boldogságot,
Melly annál becsesb, mert nem szükség őrzeni;
Es az Iza partján ama hű barátot.....
Nem is mertem volna többet reményleni.

Most, mintha üstökös csapna szűk lakomba,
Eget és világít lelkemben leveled:
O mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,
Milly igen szeretlek TEGED s őt is veled.

Viszont üdvözlésemet Önnek!

Ha versem, levelem zavartnak tűnik fel Ön előtt:
ne csodálkozzék rajta. Parlagi muzsám, mint együgyű
pórleány, elpirúl a dicséreten s összefüggetlen szavakat
rebeg. Február 10-edike — ha szabad törpeségeket óriási
dolgokhoz hasonlítani — úgy rohant meg a kitüntetéssel,
mint Macbethet a diadalnap: vajha tév utra ne
ragadtassam általa! Előbb a tulságos dicséret a fővárosi
ujdonságokban, az után a Szépirodalmi Szemle, az-
után Vahot Imre levele s végre, mi a többiek koronája:
levél Petőfitől! Hol veszek erőt megérdemelni ezt!

— Önnek elveit a nép és költészet felől forró kebel-
lel osztom.... hisz nekem *önzésből* is azt kell tennem! Nem-
zeti költészetet csak azontúl remélek, ha előbb népi köl-
tészett virágzott. Mit szólna Ön hozzá, ha valaki tisztán
népi szellemben és nyelven irt (komoly) epósra vetné
fejét? Chimaera lenne ez?....

Magamról irjak: de mit? Hogyan érdekelhetnék Önt
az én hét köznapjaim? — Nem épen homályosan futott
iskolai pályám derekáról ábrándim színész csoporthoz
vezettek, mellynek művészete, mint nyakon öntés jeges
vizzel, akárkit is ki ábrándított volna. Két hónap telve
oda hagytam, s szülő földemre visszatérve, most jegyzői
minőségben, hitvány évi bérért, naponként egyre másra
10 órát hivatalban vagyok. A többi időmet részint sze-
retett nőm s két kis gyermekem, részint Homérom és
Shakespeareem társaságában töltöm el; — s talán soha-
sem érintik vala lábaim az írói pályát, ha a sors iskola-
társamat Szilágyi Istvánt nálam két évig minden-
napossá nem teszi.

De jól tettem, hogy kiléptem. Használtam általa az
irodalomnak, használtam magamnak. Az irodalomnak,
mert Önt egy olly *szép vers* írására *ösztönöztem*; ma-

gamnak mert Ön, kit annyira tisztetek, baráti jobbját
nyújtá felém. Isten áldja meg Önt mindenikért.....

»Aldja meg az isten ezen a világon,
Még a másikon is, szivemből kívánom.«

tisztelve szerető barátja

Arany János.

II.

A Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött Arany-Petőfi-levelezés dus anyagában van Arany Jánosnak egy levele, amelyet 1847 szeptember 7-ikén küldött Szalontáról Petőfi-nek Koltóra. Azért Koltóra, mert Petőfi megelőző levelében értesítette Aranyt, hogy szeptember 8-ikán lesz az esküvője, s arra kérte barátját, hogy legközelebbi levelét már Koltóra címezze. Arany szóbanforgó levele tehát gratulálólevél is egyben az ifju házaspárnak. Ezt a hosszú, érdekes levelet a 12 kötetes nagy Arany-kiadás XI. kötete 32-es sorszámmal közli a 102—109. oldalon. A levél középső részében megemlékezik Arany arról, hogy a Honderű szerkesztője, P. Horváth Lázár, őt is megtámadta legutóbb, mérgehangu kritikát írván a népköltőkről, s ő róla azt a nevezetességet jegyezte fel, hogy »Petőfi által megénekeltetett s hogy Petőfit viszont ő is megénekelte«. Majd így folytatja Arany a levelet:

„Antikritikául az összes népköltészet nevében, egy verset irtam rá haragomban, melyet kibocsátani ugyan nem fogok, de neked mégis megküldök sub '/,.—”.

Itt Arany László, a levelezés sajtó alá rendezője, ezt a jegyzetet teszi: »Nincs a Múzeumba jutott kéziratok közt«.

A hosszú levél végén Arany gyermekeiről, Julcsáról és Laciról beszél, s ezt írja:

„Megmondván nékiek, hogy levelet...”

Itt Arany László ezt jegyzi meg: »A levél csak eddig van meg, többi része elveszett«.

Vagyis Aranynak ez az érdekes levele csonkán került a Muzeumba Petőfi István hagyatékából. Hiányzik a befejezése és hiányzik mellőle a sub ./. alatt jelzett költemény.

Szendrey Julia levelesládájának kincsei közül ez is előkerült. Fehér negyedrétalaku papiros (21.5×27 cm. nagyságu), amelynek mind a két oldala tele van írva Arany jellegzetes betűivel. Az első oldal tetején van a Nemzeti Muzeumban őrzött csonka levél »elveszett«-nek tartott befejezése. Így kezdődik: »irok neked«. A pársoros befejezés és az aláírás után következik Virgula '/. jelzéssel Arany Jánosnak a levélben bejelentett ismeretlen költeménye, amelynek címe: Falusi mulatság, s amely nyolc nyolc-soros versszakban felel a Honderű támadására. A vers, mint Arany a címhez írt jegyzetében mondja: »Nem népies (t. i. falusi mulatság), hanem a nép és költői érdekében akar lenni.«

Van ennek az ismeretlen Arany-kéziratnak még egy különös érdekessége. A vers után kétsornyi gyorsírás következik, ugyancsak Arany János kézírásával. Eddig semmi adatunk nem volt rá, hogy Arany gyorsírással is bibelődött. Ez a két sor viszont arra vall, hogy nemcsak Arany, hanem nyilván Petőfi is foglalkozott gyorsírással. A két gyorsírásos sor pontos megfejtése dr. Téglás Gábor ur, Tóth Árpád és e sorok írója közös fáradozásának eredménye. A teljes és pontos megfejtés a következő:

»Még egyszer az Isten áldjon meg édes Sándorom.
Intlek, kérlek és oktatlak, le ne rontsd valahogy magadat a patkolásban, mert nem csak a kis menyecskéé vagy, hanem a hazáé is.«

A gyorsírásos közlés tehát — Tóth Árpád megállapítása szerint — diszkrét közlés volt, kedves és jóakaratu figyelmeztetés a fiatal házaspár Petőfi számára, egészséges, oktató, baráti intés a nagyszalontai jegyző ur józan bajusza mögül.

Arany János a gyorsírást Dobrossy Istvánnak 1845-ben megjelent tankönyvéből tanulta meg, mert a tankönyv és a levél jegyei teljesen azonosak. Itt említem meg azt az érdekes dolgot, hogy mikor megmutattam dr. Voinovich Géza urnak Arany versét és két sor gyorsírását, meglepetten kiáltott fel, hogy Arany kézírataiban többször rábukkant efféle furcsa ákom-bákomokra, de azt hitte, hogy valami török- vagy arabbetűs másolat. A megfejtett két sor nyomán tehát valószínűleg kibetűzhetők lesznek majd Aranynek egyéb gyorsírásos jegyzetei is.

Az album végén lévő faksimile-gyűjtemény 5. oldala hü reprodukcióban mutatja be az ereklye második oldalát a két sornyi gyorsírással együtt. A csonka levél és a vers szövege itt következik:

irok neked, Julcsa izenete ez: csókolom a kezét Pe-
tőfi bácsinak, hozza el egyszer a feleségét; Laczié pedig
már önzőbb: eszem a kis nyakát P. bácsinak, hozza el
már a paripát.

En pedig, miután ezen utóbbi leveledből látom, hogy
eszedre tértél és nem morogsz többé mint a kis kutya,
szinte elfeledem előbbi sértésedet, s képzeletemben úgy
körülményezve, hogy, ha valóban történnék, komám
asszony a világért sem csókolna meg, míg három lében
meg nem mosdatna, — úgy körül nyalva, mondom, és
ropogásig ölelve maradok

(jelenleg épen viszkető öklű) barátod
Arany János.

Virgula ./.

Falusi mulatság.*

Vigan fiuk! huzd rá czigány!
Könnyítsünk a nehéz igán,
Könnyítsünk egy kicsit.
Ez a nap a jó istené
Ki a munkát elengedé:

* NB. Nem népies, hanem a nép és költői érdekében — akar lenni.

Igyunk bort! tölts Iczik!
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múltunk.

Hap! hap! ma így megy a robot,
Ma mink pergetjük a botot,
— Nem más, fejünk felett;
A ki megbánt visszabántjuk,
Nem megcsaljuk, nem berántjuk,
Ütünk rá egy felet.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múltunk.

Forgasd öcsém azt a leányt,
Irigyli más de sohse bánd,
Ha százan vannak is;
Szabad a lyányt tánczra vinni
Megszeretni és elvenni
Szegény parasztnak is.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múltunk.

Húzd el cigány a nótámat,
Rá füttyölöm áriámat,
Azt a régit, tudod.
A füttyöt csak széllal szokták,
Es mikor a szelet *fogták*,
Parasztnak is jutott.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múltunk.

Kinek is van abban kára
Hogy lábunk nem áll *langára*?
Hap! hap! aprózzuk rá.
Kinek esnék tőle baja
Hogy a *magyar* nótát hallja?
Hej! huj! daloljuk rá.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múltunk.

Kinek baj, ha mi nem bánjuk,
Hogy *jél szemű* a cigányunk
S kopott a hangszere?
Urak körül nem kérkedik,
Nekünk *dövöz* minket pedig
Felvidámit vele.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múltunk.

Vigan fiúk! igyunk egy tust;
A jó kedv tán nem uri jus,
Se nem dézsmás vagyon.
A nóta sincs árendában,
Mikor kedvünk vagyon.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múltunk.

Talpam alá húzd te cigány,
Könnyítsünk a nehéz igán,
Könnyítsünk egy kicsit.
A levegő az istené,
Paraszt nóta is fér belé:
I haj rá! tölts Iczik!
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múltunk.

(Et voluisse sat est.)

III.

Arany János »Barátomhoz« című ismeretlen versének kézirata. Negyedréti alaku kék papíron (20×25 cm. nagyságu), dátum nélkül, öt négysoros strófa, teljes névaláírással. A papír hátlapja üres. (A faksimile-gyűjtemény 6. oldala.)

Szendrey Julia levelesládájából ez a harmadik ismeretlen Arany-kézirat. A vers nyilván Petőfihez van intézve. Sikerült megállapítanom, hogy Arany ezt a verset 1847 novemberében írta, Petőfiék szalontai látogatása után és 1847 november 11-én kelt leveléhez csatoltan juttatta el Petőfihez.

Magát a levelet a Nemzeti Múzeum őrzi az Arany-Petőfi levelezés darabjai között. Ebben a levélben ugyanis benne van a versnek több jellegzetes szava, úgyhogy nem férhet hozzá semmi kétség, hogy a levél végeztével a prózai kesergés verssé alakult ki, s ezt is elküldte Arany barátjának. Petőfi ugyanis állandóan unszolta Aranyt, leveleiben és Szalontán nyilván élıszóval is, hogy írjon mennél többet. Erre feleli Arany november 11-iki levelében a következıket:

„Ha látni akarsz döglött *pegazust*: siess hozzám. Elmenedet óta nemhogy a költés, de még a verscsinálás sem megy. Tudod-e, miféle mesterembség ez a verscsinálás? Ez, pajtás, a kővágásnál csak százszorosa nehezebb valami, ezelıtt én sem ismertem, de a napokban megpróbáltam. Az ember leül, kitalál sok *tolrrágás* után egy címet...” stb.

A *pegazus* szó és a *tolrrágás*, amelyet csak én huztam alá, benne van a versben is, amelynek megértéséhez további magyarázattal is szolgál a levél, amely második felében tréfásan felsorolja, mi mindent felejtett ott Petőfi és felesége Szalontán októbertvégi látogatásukkor. A felsorolt tárgyak között ugyan nem említ Arany semmiféle kucsmát vagy kalapot, de lehetséges, hogy Petőfi végleg otthagya Szalontán a régi kalapját és ujat vett, vagy pedig Aranynak valamelyik kalapjáról vagy kucsmájáról van szó, amelyet Petőfi is föltett a fejére barátjánál. A harmadik versszakban megmacskakörmözött »hozzá« és »felé« tréfás célzás Petőfi »Hozzá« című versére, amelynek első sora így hangzik:

Szent borzalommal nyujtom im *feléd*...

Ha mindezt az előzményt tudjuk, a versnek minden szava teljesen érthetővé válik s a kesernyés tréfalcozással induló költemény két utolsó versszaka, amely szín-arany, teljes szépségében kapja meg és gyönyörködteti az olvasót.

Az Arany-kéziratok kiadói joga a szerzői törvény értelmében a Franklin Társulatot illeti meg. Ez az album

a Franklin Társulat engedélyével közli a kéziratok hű fakszimiléjét és szövegét, amelynek utánnyomása egyébként tilos. A vers szövege a következő:

Barátomhoz.

Unszolsz, hogy irjak holmi verseket:
S milly szivesen fogadnék szót neked!
De átkozott gebe az a Pegaz
Dehogy nyargal, dehogy! csak tipeg az.

Tegnap már, mintha írni kezdenék,
Egészen a tollrágásig menék:
De, varju tépje meg a rossz lovát
Hiába biztatám hogy »czo tovább!«

Ma kucsmád' nyomtam fel, ha így talán
Egy kis Petőfiség ragadna rám:
Lekarczolék egy pár »hozzá«-t, »felé«-t,
Csuklott a múzsa s rám rivalt: »elég!«

Mit is haszontalankodom vele
Mikor szívem zsibajjal van tele:
Vendége jött s avval sok a dolog,
Minden kis érzelem sűrög-forog.

Bolond szeles nép! lőt-fut czéltalan
S egymásba ütközik minduntalan:
De nem csoda: a szív vendége nagy
S igen kedves nekik, mert az *te* vagy!

Arany János.

Petőfi Sándor ismeretlen kézíratai.

Szendrey Julia levelesládájának kincsei közül egész csomó ismeretlen Petőfi-kézirat került elő, amely egytől-egyig fontos irodalomtörténeti jelentőségű és a legszorosabb kapcsolatban van Petőfi életének több jelentős mozzanatával. Ezek az ismeretlen kéziratok több dátumbeli tévedést igazítanak helyre az eddigi kutatók nyomozásának eredményeiben, sok megható vonással egészítik ki Petőfi jellemét, megvilágítják az ifju férj és hitvese lelki kapcsolatát, új fényt vetnek a szigorú após — az öreg Szendrey Ignác — alakjára, és ami a legjelentősebb: képet nyújtanak Petőfi alkotó munkájának műhelytitkairól, amikről eddig sejtelmünk is alig lehetett. Már pedig elképzelhető-e csodálatosabb élmény, mint nyomon követhetni az emberiség egyik legnagyobb költősenijének munkáját az ihlet perceiben?

Mért nem tudtunk erről eddig ugyyszólván semmit? Mert Petőfi minden költeménye tintával írt kalligrafikus kéziratban maradt meg számunkra, sajtó alá rendezett formában, úgy, ahogy maga összeírta és rendezte. Eredeti fogalmazványait megsemmisítette, s csak egy-két költeményéről maradt ceruzával írt kézírata, de ezek is valószínűleg már nem első fogalmazások.

Julának köszönhetjük, hogy megőrizte az utódok számára férjének egy négy kvartoldalas kéziratát, amelyen egy teljes vers első fogalmazása és öt más versnek

első fogalmazásban odavetett részletei vannak.

Ezt a négy kvartoldalnyi kéziratot tartom éppen ezért — unikum voltánál fogva — a magyar nemzet egyik legértékesebb, valósággal megbecsülhetetlen Petőfi-ereklyéjének.

I.

A debreceni éjszaka.

Ez a kézirat négy kvartoldal (20×25 cm. nagyságu) kékkesszinű papiros. Az egész szöveg — néhány tintával irt szón kívül — ceruzával irott. A papiros első oldalának jobb felső sarkából egy darabka (10×6 cm.) kézzel vagy ollóval le van vágva, de megállapítható, hogy már akkor is le volt vágva, mikor Petőfi írni kezdett a papirosra.

Az első kvartoldal közepén ceruzával ez a szó *Spárga*, kétszer aláhuzva, továbbá keresztben írva tintával az *Akaszszátok fel a királyokat* című vers címe, végül ceruzával írva a *Kont és társai* című vers címe, kezdő szavai többször, és teljes utolsó két strófája, alatta zárjelben ez a szó (*Debrecen*).

A 2. és 3. kvart oldalon, vagyis a belső két oldalon 1 és 2 oldalszámozással az *Egész világ a harcmezőn* kezdetű teljes vers ceruzával irt első fogalmazványa. Csak a vers első három szótagja (*Egész vil*) van tintával írva.

A 4. kvartoldalon a *Golyók sivitnak, kardok csengenek* kezdetű vers össze-vissza dobált több részlete (összesen tíz sor ceruzával), továbbá A *csámpás legény* című vers több részlete (6 sor ceruzával) és a kvartoldal jobb szélén ceruzával keresztben irt négy teljesen ismeretlen verssor, amely a halott *Etelke* emlékét idézi föl.

A ceruzával irt sorok itt-ott megfakultak, de azért mindenütt tisztán olvashatók.

A kéziratról megállapítható, hogy 1848 decemberéből való, mégpedig a december 9-ike és 14-ike közötti időből, valószínűleg december 11-ikének éjszakájáról, mert külső és belső momentumok valószínűvé teszik, hogy Petőfi mind a négy kvartoldalt egyfolytában, illetve egy nap vagy egy éjszaka írta tele.

De sorra veszem a dolgokat. Leírok itt mindent, amit megállapíthattam és logikusan elképzeltem, mert az a meggyőződésem, hogy erről a négy kvartoldalról nálam hivatottabb Petőfi-kutatók valamikor még igen sokat fognak írni.

Először is megpróbálom elhatárolni a kézirat keletkezésének időpontját és előzményeit.

Petőfit 1848 október 15-én nevezte ki Mészáros hadügyminiszter a 28. zászlóaljhoz kapitánynak. November 17-én a költő zászlóalját Debrecenből Nagybecskerekre rendelték a szerbek ellen s Petőfinek november 17-én kellett volna zászlóaljával együtt elindulnia. Petőfi el is akart indulni, de Julia, aki Erdődön szüleinél már közeli lebetegedését várta, visszatartotta férjét. Petőfi november 17-én Nagybecskerek helyett Erdődre utazott, de ezt azonnal be is jelentette Pestre a honvédelmi bizottmánynak, amelytől egyidejűleg családi ügyei miatt szabadságot is kért január közepéig. Erdődön november 30-ikáig időzött, de mert a környékbeli oláhok fenyegetően kezdtek viselkedni, november 30-ikán feleségével és felesége szüleiével beköltözött Debrecenbe, hogy ott várják meg Julia lebetegedését.

Debrecenben a Harmincad uccában laktak együtt mind a négyen Ormos szabó házában. Arany János feleségével együtt meglátogatta Petőfiéket, azt remélve, hogy Julia szülésénél ott lehetnek s Petőfi gyermekét keresztviz alá tarthatják, mert ők voltak a kiszemelt keresztszülők. December 4-ikétől december 9-ikéig időztek Debrecenben, de ekkor

elutaztak, mert Arany nem várhatott tovább: sürgősen Pestre kellett utaznia.

Zoltán csak december 15-én délben született meg, s ezen a napon írta Petőfi Fiam születésére című költeményét. A négy kvartoldalas kézirat nyilván december 15-ike előtti időből való, mert a kézirat tartalmából nyilvánvaló, hogy gyermeke megszületését még csak várta a költő.

December első napjaiban, nyilván a december második trónfosztással kapcsolatban, két erős politikai verset írt Petőfi Debrecenben, még pedig az Itt a nyílaml mibe löjjem? és a Csata dal című verseit. Ez utóbbit már 8-ikán levél kíséretében megküldte a képviselőháznak. Arany Jánosék 9-ikén elutaztak. A költő újra egyedül maradt Debrecenben feleségével és ennek szüleivel.

December 11-ikén levelet kapott Petőfi Pestről Orlai Petrics Somától, aki arról értesítette, hogy a honvédelmi bizottmány törölni akarja Petőfit a kapitányok sorából, mert valaki bevádolta őt, mint szökevényt. December 12-ikén válaszolt Petőfi Orlainak s felháborodásában ezeket írta:

„Az igaz, hogy én, miután egyáltalában nem kaptam engedelmet, engedelem nélkül jöttem el a zászlóaljtól, de azért nem volt szükség bevádoltatnom, mert magam azonnal tudára adtam a honvédelmi bizottmánynak. Ha ezért engemet kitörölnek a kapitányok sorából, fogadom, hogy én meg őket kitörölöm moraliter az élők sorából.”

Ebből a levélből következtettem, hogy Petőfi, miután Orlai leveléből értesült róla, hogy szökéssel vagyis gyávasággal vádolják, módnélkül felháborodott, s 11-ikén éjszaka vetette a négy kvartoldalas papírra Egész világ a harcmezőn kezdetű költeményét és a többi szaggatott versrészletet, ami mind a gyávaság vádjával van kapcsolatban.

Ennyit a kézirat keletkezésének időpontjáról. Most lássuk a kézirat analizisét.

Orlai levele feldulta Petőfi lelkét, de a Pestről kapott hírt

és felindulását valószínűleg titkolta felesége előtt, aki óráról órára várta már a lebetegedését. Éjjel, mikor már az egész család aludt, Petőfi, akiben egész nap forrongtak már az indulatok, leült, hogy papírra vesse gondolatait. Debreceni tartózkodása alatt az első pár napon, mint már említettem, két erős politikai verset írt. Bizonyos, hogy még több politikai vers témája is foglalkoztatta őt azokban a napokban, s így érthető, hogy a négy kvartoldal első oldalán tintával leírta ezt a verscímét: Akasszátok fel a királyokat. Ugy látszik, rossz volt vagy a toll vagy a tinta, mert utána ceruzával folytatódik a kézirat. A cím alatt ez a töredék sor következik áthúzva: Édes hazám, Magyar, majd alatta ez a szó Akas megint áthúzva. Ezután több sor ceruzahuzigálás van, annak jeléül, hogy Petőfi gondolkozott és elrévedezése közben ide-oda járt kezében a ceruza. Két politikai vers rajzott a fejében egyszerre. Az első oldal jobb-felének élén ceruzával ez a cím van: Kont és társai, alatta ceruzával ez: Édes hazám, Magyar. De itt sem tudja a verset folytatni. Lefirkálja dühös nagy betűkkel az oldal közepére ezt a szót: Spárga és kétszer élesen alá-huzza. Ez a szó nyilván az akasztással egybefüggő képzet-társítás öntudatlan megnyilatkozása. Majd egyszerre kipattan agyából a Kont és társai alapeszméjét kifejező utolsó két strófa, s törlés és áthuzás nélkül egyhuzamban leírja a ceruza ezt a befejező nyolc sort:

Gaz király volt Zsigmond király
De nem gazabb társainál,
Csak neveik különbözők,
Mind egyformák lélekben ők.

Meddig tart még beteg világ,
Meddig tart még a nyavalyád?
Király-fene rágja tested,
Agyonrág, ha ki nem metszed!
(Debrecen)



Julia 1866 júliusában.



Horvát Árpád 1866 augusztusában.



Horvát Árpád a hatvanas évek vége felé.



Horvát Árpád a hetvenes évek elején.



Miközben ez a két politikai vers-téma kóválygott a költő fejében, egyidejűleg tudat alatt egyre jobban kinozza Ormai Petrics Soma levele és a gyávaság vádja, s a két vers vajudása közben megszületik a költőben egy harmadik vers, amely egyszerre csak teljesen készen árad ki belőle. Fordít a papirosra, s a belső két oldalra röptében leírja az Egész világ a harcmezőn című verset. Másfél szót (Egész vil) megint tintával ír le, de aztán ceruzával folytatja. Mint-hogy ez a vers kész, föléje írja, hogy a kötetben hová helyezendő el: »Csatadal után«. Tehát ez volt a harmadik elkészült vers Debrecenben. Petőfi be is írta tintával később a gyűjteménybe a Csata dal után, még később azonban gondosan kitörölte s csak Ferenczi Zoltán betűzte ki onnan 1890-ben. Ennek a versnek maradt még egy ceruzával írott másodpéldánya is, amelyet a Nemzeti Múzeumban őriznek. Ezt tartották eddig az eredeti fogalmazványnak, amelynek variációit Havas Adolf ismertette Petőfi kiadása III. kötetének 702. oldalán. De most megállapítható, hogy nem ez volt az eredeti fogalmazvány, hanem a négy kvartoldalas kéziratnak a szövege, amelyben két további variáció is van, még pedig a 6. versszakban

Fejfámra ne legyen nevem

helyett így:

Fejfámra *nehogy az legyen*

és a 7. versszakban:

Jöjjön csak a tavasz! a fák
Zöldelni fognak akkor,
Az én hiremnek fája is
Kizöldül a tavaszkor!

helyett így:

Jöjjön csak a tavasz, a fák
Zöldülni fognak akkor
Es az én búmnak fája is
Kizöldül a tavaszkor!

És végül a harmadik versszak negyedik sorában nyilván a rohamos írás közben kimaradt egy szótag:

Nem nem a gyalázat.

A végleges szöveg így:

Nem, nem az: a gyalázat.

Háromszor írta le tehát ezt a verset Petőfi, s mind a háromszor javított rajta. Az első fogalmazásban — s ez jellemzi a többi ceruzás első fogalmazványt is — a verszőzés pongyola, a költő nem ér rá vele bibelődni, majd rendbehozza a tisztázáskor. Le kell rögzíteni gyorsan a költeményt, a megszületés pillanatában. A későbbi változtatások nem lényegesek, inkább csak apró csiszolások és a gondolat világosabb kifejezésére szolgálnak.

Az első oldalon elkezdett két politikai verset a költő nem is folytatja akkor éjszaka. Az elkészült költemény még nem csillapítja le a költő háborgó lelkét. Tovább tépelődik, de most már csak Orlai levelének a hatása alatt. Megint fordít a papíron, s a negyedik oldalon elkezd tovább írni. Ez az oldal talán a legérdekesebb. A költő már fáradt, s csak töredékeket jegyez fel magának, inkább csak emlékeztetőül. A sorokat nem írja ki teljesen, több helyütt csak a rimet írja le és a sor kezdőszavát vagy szótagát. Majd másnap kiegészíti.

A lap élén a következő négy sor van:

Azt gondolom csak gyöngé emberek
Nem győznek most gyalázni engemet
S nem győznek majd dicsérni egykoron!...
A nagyok s nemesek: azt gondolom.

Világosan látszik, hogy a negyedik sorban először csak a rimet írta le, s csak utólag írta eléje ezt a négy szót:

A nagyok s nemesek:

Ezután a négy sor után hosszú elválasztó vonal(——) van. Majd ez következik:

Nem mondja meg senki nekem
Vajjon hol van a helyem?
Ha itt végzem kötelességemet
is megyek!

Megint egy strófa, de csak a gondolat és a befejező rim. Az utolsó sor nincs kitöltve. Következik egy elválasztó vonal (——). Utána ez a két sor:

Golyók sivítnak, kardok csengenek,
A zöld mezőt piros tél festi meg.

Két teljes sor, utána elválasztó vonal (——). Ez a három töredék összetartozik s ebből készült másnap vagy harmadnap a Golyók sivítnak, kardok csengenek kezdetű vers, amelynek az első két sora megmaradt. Majd következett tíz új sor, s utána befejezésül az első fogalmazás módosított és kiegészített nyolc sora, így:

Azt gondolom: óh gyöngé emberek!
Nem győznek most gyalázni engemet,
S nem győznek majd dicsérni egykoron!...
S ha gondolok sokat, ezt gondolom.

Ne magyarázza senki én nekem,
Tudom nagyon jól, hol van a helyem?
Ha itt végzem kötelességemet,
Csatába s a pokolra is megyek!

Ezt a verset is Ferenczi Zoltán közölte először 1890 márciusában a Budapesti Szemlében, mert Petőfi ezt a verset is kitörölte a kéziratos gyűjteményéből. Ferenczi kibetűzésébe azonban lényeges hibák csusztaak be. Először is a második sort így betűzte ki:

A zöld mezőt piros *vér* festi meg.

holott az eredeti fogalmazásban világosan így olvasható:

A zöld mezőt piros *tél* festi meg.

Ez így hatalmas, gyönyörű kép és megfelel a decembernek, amikor a vers készült. Ferenczit az vezette félre, hogy Petőfi a verset nem a decemberi versek közé írta be a kézirati gyűjteménybe, hanem *A hegyek közt* című verse elé. Ezt az utóbbi verset pedig Pesten írta szeptember elején. Azt a fontos tényt is megállapíthatjuk tehát ezzel kapcsolatban, hogy Petőfi kéziratos gyűjteményében a versek sorrendje nem felel meg mindig a kronologikus sorrendnek. Ferenczi ezt a kibetűzött verset tévesen Pestről datálja s hosszú következtetéseket is fűz a szeptemberi dátumhoz életrajza III. kötetének 274–275. oldalán. Ezeket a következtetéseket természetesen mind megdönti Petőfi eredeti fogalmazványa.

Téves kibetűzés bizonyára az utolsóelőtti versszak is, amely az eredeti fogalmazásban világos, szép gondolat, míg Ferenczi kibetűzésében — különösen a negyedik sora — lapos érthetlenség.

De folytassuk a negyedik kvartoldal kéziratának analizését.

Következik ez a két sor:

Pórujártak a leányok
Eddig én jártam utánok.

Elválasztó vonal (— — —), azután ez a négy sor:

A legénység szépe java
Egytül-egyig elment tova,
Mind katonának
Én itt hagyának.

A csámpás legény című vers első két sora és a második versszaka, az utolsó két rimmel és kezdő szótaggal, vesszőzés nélkül. A strófa végleges szövege így hangzik:

A legénység szépe java
Egytül-egyig elment tova.
Mind elmene katonának,
Én billegek, itt hagyának.

A nevezetes debreceni éjszakán eszébe jut Petőfinek kétségbeesett lelkiállapotában még valami, s a negyedik oldal jobb szélén alul, fekvő írással, mert több helye már nem volt, leírta ezt a négy teljesen ismeretlen sort, amelyet soha nem folytatott:

Enyészet undok férgei rágódnak
Elporlott tetemid romjai felett
S még is, még is... virágzó ifjuságom
Rózsái közt mint irigyellek téged!

Eleinte nem értettem meg ezt a négy sort, majd eszembe villant, hogy csak Etelkére vonatkozhat. Etelke jutott eszébe Petőfinek, akit irigylet a haláláért. Eldöntötte této-vázásomat Julia levelesládájának egy másik kéziratdarabja, egy négyoldalas fehér levélpapíros, amelyen Julia írásával Törödékek címmel Juliának egy csomó verstörödéke van összeírva. Ez a kézírás 1856-ból való, s a második oldalán van egy vers, amelynek ez a címe:

Etelkéhez.

Ez a vers Petőfi négy sorával kezdődik, amelyet Julia átvett a negyedik kvartoldalról és folytatott. Csak egy szót változtatott meg az átvett negyedik sorban, így:

Rózsái közt *én* irigyellek téged!

Azután ezt a négy sort tette hozzá az átvett idézethez:

Oh boldog, te! Ő sirata meg téged,
Ifju tagjaidat sirba ő tevé,
Hányszor ázott könnyeitől sirod,
Midőn dalaival tele ülteté!

Érdekes vers és kézirat. Julia irigylet Etelké haláláért és Petőfi verseiért! (A faksimile-gyűjtemény 7. oldala.)

II.

Petőfi utolsó politikai cikke.

Egy fehér kvartlap (22×30 cm.). Középen hosszában összehajtva. Szöveg csak a bal féloldalon van, 79 sor, ropant apróbetűs, sűrű írás, Petőfi jellegzetes, tisztán olvasható gyöngybetűivel. A cikk élén aláhuzott dátum: Debrecen, januárus 9, 1849. A cikk végén aláírás: Petőfi Sándor.

A Petőfi-ereklyék egyik legszebb darabja. Unikum, mint Budapestiniense és mint magyar hadtörténelmi emlék egyaránt, mert Petőfinek ez a cikke Budavár elestéről szól. (1849, jan. 3.) Buda és Pest elfoglalásának híre csak január 9-én érkezett Debrecenbe s Petőfi aznap írta ezt a lelkesítő cikkét, hogy a csüggedőkbe, a gyászhir ellenére, bizalmat és reményt csepegtessen. Cikke másnap meg is jelent nyomtatásban az Alföldi Hírlap-ban, a 3. szám 9. oldalán. A Petőfi-kutatók figyelmét sokáig elkerülte. Havas Adolfot is későn figyelmeztették rá, ugyhogy nagy Petőfi-kiadásának csak a hatodik kötetében közölhette (1896) már a jegyzetek között a 415. oldalon. Itt is rejtve maradt azóta is. Endrődi Sándor is közölte később (1911) a cikket Petőfi napjai című munkájában az 517. oldalon, de ez a közlés sem tette közkinccsé Petőfinek ezt az utolsó politikai cikkét.

Havas is, Endrődi is az Alföldi Hírlap nyomán másolta le a cikk szövegét. Ez a szöveg tele van apróbb-nagyobb sajtóhibával, ami azt bizonyítja, hogy Petőfi maga nem ért rá cikke kefelevonatát megkorrigálni. Most, hogy a cikk eredeti kézírata előkerült, kerek szám negyven sajtóhibát állapítottam meg az eddig ismert szövegben. A legdurvább sajtóhiba ebben a mondatban van:

Megrázott bennünket az ellenség, megrostált; a szemét és konkoly kihull, a java *meg* benn marad.

A kézirat szerint ennek a mondatnak a befejezése ez:
a java *mag* benn marad.

Petőfinek ez a hatalmas lelkesítő cikke tehát voltaképpen csak ezuttal kerül nyilvánosságra először a maga hibátlan teljességében:

Debreczen, januárus 9. 1849. Megtörtént. Budapest az ellenség kezében van. Sokat veszítettünk, de korán sem mindent, s e bal esetnek bal következése csak úgy lesz, ha most elcsüggedünk. Ez lenne ránk nézve legkárosabb, és a mi több, legszégényitőbb. Ekkor csakugyan megérdemlenők, hogy mindent veszítsünk.

A mi engem illet, én e csapástól nem hogy kétségbe esném, sőt örülök rajta, mert tudom, hogy kára mulékony, haszna végetlen lesz. Megrázott bennünket az ellenség, megrostált; a szemét és konkoly kihull, a java *mag* benn marad. Most minden fél barátunk és titkos ellenségünk átmegegy a győzedelmesekhez, s hogy eddig is mi nem vagyunk a győzők, onnan van, mert ezek közöttünk voltak. Míg azt nem tudjuk, ki mind ellenségünk, hogyan diadalmaskodhatnánk?

E szempontból nézzétek ezen eseményt, hazámiai, s a helyett, hogy tán káromolnátok, áldjátok az igazságos istent, ki ránk e jótékony csapást mérte. Igazságos az isten, rettenetesen igazságos! ő elválasztja előbb a gonoszakat tőlünk, s azután vivatja ki velünk a szent ügy győzedelmét, hogy abban egyedül a jók vegyenek részt, s közénk ne vegyüljenek amaz elvetemedett gazok a büntetés helyett jutalmat nyerni a szabadságtól, melyet alattomban gyűlöltek.

Mert győzni fogunk, honfitársaim, ez olly bizonyos, mint hogy kétszer kettő négy. És ezt nem az ábrándos csalékony remény mondja nekem, hanem a csalhatatlan világtörténet. A ki a múltba néz, a jövőbe lát, épen úgy, mint látni a víz mélyében a magas eget. A történet azt bizonyítja, hogy minden eszme csak akkor győz, ha világszerűvé lesz, de akkor okvetetlenül győz, akkor könnyebb magát a világot megsemmisíteni, mint azon eszmét kiirtani. Így volt hajdan a keresztyénséggel, így van most a szabadsággal.

Eddig csak egyes emberek vagy egyes nemzetek állottak föl a szabadság mellett, s lenyomták őket; a mult évben egész Európa egyszerre kiáltotta el ama nagy és szent szót, melly az emberiségnek új megváltója, s Európát nem fogják lenyomhatni.

Sőt inkább, már is lenyomták, fogjátok mondani, íme minden országban uralkodik ismét a zsarnokság és el van ölve a forradalom.

Csalatkoztok, atyámfiai. Azért hogy a láng lelohad, még nem alszik ki a tűz, azért hogy a napot felhő borítja el, még nem hamvad ki a nap... egy szélroham, s el van fujva a felhő, föllobban a láng. A mult évben egy huzomban nagyot szaladtak a nemzetek, s most megállottak, de csak azért, hogy lélekzetet vegyenek s még nagyobb szaladhassanak.

Vigyázzatok rá, egy pár holnap mulva, vagy talán előbb, talpon lesz ismét minden élő a művelt világban, s egethasító robajjal fogják ostromolni a poklot, melly nem a föld alatt van, hanem itt a földön uralkodik a zsarnokok képében, s uralkodik annál kegyetlenebbül, minél közelebb van halála. Hisz a légy is akkor csíp legmérgesebben, ha vesztét érzi.

Azért félre az aggodalommal, mert az alaptalan, és félre a csüggedéssel, mert az férfiatlan. Bízunk az istenben és még inkább a magunk erejében, s harcoljunk fáradatlanul. Jó szerencsében a gyáva is neki bátorodik: az a férfi, az a vitéz, a ki ha vesz is, úgy tartja fejét, mintha ő volna a győző. S nekünk két okunk van vitézeknek lennünk: hogy életünket és szabadságunkat megtartsuk, és hogy ne piruljanak miattunk a más világon őseink, kik hajdan nagygyá és tiszteltté keresztelék szívök vérével a magyar nevet!

Csak a tavaszig ne hagyjuk magunkat, akkor segítségünkre lesz Európa, ámbár én jobb szeretném, ha 'nem lenne, hogy azt mondhassuk: a magunk emberségéből vívtuk ki a szabadságot!

Föl tehát, nemzetem, minden erejével karodnak és lelkednek, mellyet eddig nagyobb veszedelmek sem birtak megtörni. A tíz parancsolatból csak egyet tarts meg, annak az egy parancsolatnak is csak egy szavát, azt,

hogy »ölj!« mert ha te nem ölsz, téged ölnek. Válaszsz. Mutassuk meg, hogy az ellenséget csak azért hagytuk bejöni hazánkba, hogy innen többé ki ne menjen; itt veszzenek el egy lábíg, ha még annyian volnának is. Mutassuk meg, hogy igaz a magyar példabeszéd: »a ki másnak vermet ás, maga esik bele«.

Petőfi Sándor.

III.

Béranger: O Manuel, la France s'est levée! kezdetű verse.

Egy kvartalaku fehér lap (23×30 cm.), egy oldalnyi szöveggel. Cim nélkül. Aláírás: Béranger.

Igen értékes Petőfi-relikvia. Petőfi, akinek kedvenc költője volt Béranger, öt versét fordította le a francia költőnek. Ezek közül négy régebbi verse volt Béranger-nak, amelyeket Petőfi Béranger francia kötetéből választott ki. Az ötödik verset Béranger 1848-ban írta a februári forradalom után s ez valami francia lapban érkezett meg Pestre 1848 augusztusában. Petőfi letisztázta a verset — talán valamelyik kávéházban — és otthon azonnal lefordította: Béranger legújabb dala címmel. A fordítás az Életképek-ben jelent meg 1848 szept. 3-án Petőfi ismert jegyzetével (»Siettem lefordítani e költeményt«, stb.). A francia eredeti — mint Havas Adolf megjegyzi (III. 639.) — nem található Béranger közkézen forgó kiadásában. (A faksimile-gyűjtemény 16. lapja.)

A Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára őriz a Petőfi-relikviák között egy másik, 1848-ból való Béranger-verset is, Petőfi másolatában. Valószínű, hogy Petőfi ezt a rövidebb Béranger-verset is (*Les pigeons de bourse*) azért másolta le, mert le akarta fordítani. A fordítás azonban nem készült el.

IV.

A haragos após.

Petőfi nem szeretette apósát, aki mindenáron meg akarta akadályozni, hogy leánya, a finom, kényes urileány, a kószáló vadpoéta felesége legyen. Mert Petőfi 1846-ban és 1847 első felében, amikor mint kérő jelentkezett, országos-hirű költő volt ugyan már, de legalább is annyi volt az ellensége, mint a tisztelője, s az erdődi kuriára, ahol egész sereg környékbeli fiatalember vetett szemet Juliára, a költőnek mindenbizonnyal inkább a rossz híre érkezett el, mint a dicsősége.

Az egyestendő háboruszkodást, az apa ellenállását, az ifjú szerelmesek kitartását és titkos érintkezését, a jó barátnő és a jó barát közvetítésével, részletesen ismeri az irodalom-történet. Azt is tudjuk, hogy mikor végre 1847 szeptember 8-án megvolt az esküvő az erdődi uradalmi kápolnában, az ifjú pár — a 19 éves fiatal asszonyka és a 24 éves fiatal férj — atyai áldás és minden anyagi támogatás nélkül indult el a szülői házból ki az életbe, a nagy bizonytalanságba.

Később könnyű volt elítélni a »szívtelen« apát, amikor már mindenki tudta, ki volt Petőfi. De, ha beleképzeljük magunkat 1846-ban és 1847-ben az apa helyzetébe, akitől igazán nem kívánhatta meg senki, hogy egyszerű vidéki gazdálkodó létére rajongjon a fiatal költőkért, ellenben mindenki megkívánhatta, hogy féltse a leánya boldogságát, mondom, ha beleképzeljük magunkat az apa helyzetébe, akkor föltétlenül igazat kell adnunk neki sok mindenben, vagy talán mindenben, kivéve azt a pontot, hogy sértett apai méltóságában még az esküvőn sem békült össze a vejével és nem volt hajlandó — csupa daczból — törődni az új házaspár anyagi helyzetével. Ezt a dacosságot is megérthetjük azonban, ha Juliáról visszafelé következtetünk az apjára.

Mert Julia is dacos teremtés volt, igazi apja-lánya, aki apjától örökölte nyakasságát és dacosságát.

Petőfi és Julia életrajzírói megpróbálták védeni az apát, de nem tudták jól megrajzolni sem a jellemét, sem az adott helyzetét. Az esküvő jelenetét a szemtanuk elég részletesen följegyezték, de az esküvő előtti órákat, az utolsó délelőtti a szülői házban nem élte végig a szenvedő felekkel senki más, aki hüen beszámolt volna arról, ami történt. Maguk a felek pedig hallgattak. Petőfi irt ugyan néhány éles verset apósáról és leveleiben is kipellengérezte őt, de az após hallgatott és Julia sem beszélt. Levelek nem maradtak. Pedig az apa levelezett mingyárt az első hónapokban is leányával.

Szendrey Julia levelesládája új fényt vet a szigorú apa alakjára is. A kincsek között megmaradt az apának egy levele, amelyet 1848 január 6-án, tehát az esküvő után négy hónappal irt Erdődről leányának. Kiderül ebből a levélből, hogy már a harmadik levele az apának, aki közben mindenfélét vett és küldött Pestre a leányának. Kiderül, hogy a levelezés főleg az utolsó napról — a távozás óráiról folyt. Az apát bántotta, hogy leánya vidám arccal, jókedvűen távozott el hazulról, s nem volt hajlandó még az utolsó percben sem megadni magát és vezekelni, hogy a megsértett apai büszkeséget kiengesztelje. Sőt még a leveleiben is védeni és igazolni próbálta viselkedését. Ez volt annak a levélnek is a tartalma, amelyre az apa megmaradt levelében válaszol. (Julia levele nem maradt meg.)

Az apának ez a levele már egymagában is roppant érdekes és jelentős emberi dokumentum, amely ugyszólván teljesen megmagyarázza az apa eljárását és plasztikusan elének állítja a keménynek látszó, de voltaképp keservesen vergődő apának egész egyéniségét.

De mérhetetlenül jelentősebbé teszi ezt a levelet az a körülmény, hogy érthetővé tesz egy máskülönben teljesen

érthetetlen töredék-kéziratot: Petőfinek egyoldalnyi kézírását, amely az apa levelébe téve szintén ott lappangott Julia kincsei között. Az apa leveléből megállapítható, hogy Petőfi kézírata Julia elveszett levelének egyik, még pedig a legfontosabb részlete. Éppen az a részlet, amelyben Julia megmagyarázni igyekszik apjának, hogy miért távozott el hazulról megilletődés nélkül, vidám arccal, jókedvűen.

Hatalmas vallomása ez a szerelmes nőnek, egekig törő hullámverése a szerelem és a gyermeki szeretet összeapásának, amelyben a szerelem győzött.

A kérdés már most csak az, vajjon Petőfi másolta-e le, saját-magának emlékül, felesége leveléből ezt a részt, amelynél nagyszerűbb vallomást szerelmes férfi még sohasem kapott a szeretett nőtől. Vagy pedig — Petőfi fogalmazta-e meg felesége számára a levélnek ezt a részét, amely főleg őróla szól? Ki tudná ezt eldönteni? Akármint volt is, ez a levéltöredék egyik legérdekesebb Petőfi-ereklyéje mindenképpen a magyar nemzetnek.

Petőfi kézírását teljes egészében hűen közli fakszimile-gyűjteményünk 8. lapja. Csak azt jegyzem meg, hogy a 21. sorban a már és a 22. sorban a sem szó ceruzával van betoldva a kéziratba, szintén Petőfi kézírásával, ami arra vall, hogy ez a levélrészlet Petőfinek volt az eredeti fogalmazása.

Szendrey Ignác leveléből a negyedik oldal hű mását mutatja be a fakszimile-gyűjtemény 9. lapja, a jellegzetes aláírással együtt: Szerető Atyád-tok Sz. Ez volt az az aláírás, amelyért Petőfi még utólag is megharagudott apósára, mert az atyád-tok aláírásban célzatosságot látott s azt kívánta, hogy apósa így írja alá: atyátok. Szendrey azonban nem volt hajlandó engedni ebből a szokásából.

Petőfi kézírata egy fehér papiroslap (15×21 cm), egyik oldalán 35 sor szöveggel. Az após kézírata négyoldalnyi

kékes levélpapíros (15,5×22 cm). A levél élén aláhuzott dátum: Erdőd Jan.: 6. 848. Megszólítás: Kedves leányom! Három sűrűn teleírt oldal, a negyedik oldalon kilenc sor és az aláírás.

Előbb Petőfi önjellemzését közöljük s utána az após levelét, amely céloz az önjellemzésre.

Petőfi önjellemzése.

— — — — Még arról szól édes apám, hogy egykedvűen távoztam el hazulról, minden megilletődés nélkül. Hogy ez úgy látszott, igen természetes; a büszkeség adott erre erőt nekem. Bocsásson meg, kedves atyám, hogy e szót használom, és bocsásson meg, ha megsérteném következő nyilatkozatommal, mit szeretnék elkerülni, hogy maradjon e kínos mult földve, miként azért éppen előbb esdettem... de szükséges, mert fáj, hogy ez elváláskori egykedvűségemet szeretethiánynak magyarázzák szüleim. Tehát: látva milly hidegen, megvetően bánnak édes apám és anyám Sándorommal, jövődő férjemmel, ki iránti szerelmem adta egyedül az erőt le nem roskadni annyi küzdés alatt, őt láttam illy helyzetben, őt, ki minden szegénysége, nélkülözései mellett soha megvetést, megaláztatást nem tűrt és nem tűrhet soha, már mint költő sem, ha egyéb tulajdonságait nem nézzük is — őt láttam illy helyzetben, férjemet, kit áldani annyi mint engem áldani, kit eltaszítani annyi mint engem eltaszítani — ezt látva önkénytelenül éreztem, hogy csak csüggedetlenségemmel pótolhatom ki neki, mit más részről szenvedett. És ő ölelve közeledett édes apámhoz és visszaútasított — ekkor összehuzódni éreztem szívemet, és keserű gyönyört éreztem vidám arczczal jó kedvvel távozni onnan, hova talán többé vissza nem térhetek.

Az após válasza.

Erdőd, Jan.: 6. 848.

Kedves leányom!

Tellyesitem kívánságodat — felelek hamar, bár röviden, mert időm és kedélyem határozvák, — utolsó soraidra, —: 's ezt, ismét óhajtom — gyermekim 's így erántad is a természetűl

nyert atyai szeretetem zálogául magyarázd, mely természetes hajlam hogy nem vak, hanem az egyének tulajdonaihoz alkalmazott, és így a gyermekek viszonti kifejtési szokott hajlamihoz irányozva fejlődhetik és mutatkozhatik maga eredetiségében és fokozatában, azt magyaráznom előtted, kit az Isten nem csak érzékkel, de ésszel is meg áldott — felesleges, — és ezért minden gyermek csak tetteivel kifejtett érzelmihez mérsékelt érzelmeket várhat, és követelhet, — természetes.

Kedves leányom! Én nem akarom ugyan fejtegetni a multakat, — de mégis töllem mint atyátul várhatván csak nyílt, és őszinte nyilatkozatokat, — ki kell mondanom, hogy össze hasonlítva halgatásunkat megszakasztott én és te első leveleidet. nem vártam miként te magadat némüképpen is hibásnak el ne esmerd, mert hogy gyermek, midőn szüleinek ír — levelében se magárúl, se szüleirúl, se testvéreirúl, se az éppen akkor hevenyében kapottakrúl nem tesz említést — az mégis csak hibáska, 's ki ezek közül egyet sem esmér el — ládd édes leányom! én még most sem tudom, ámbár az általvevők és adók jellemeirúl a két-kedésnek még csak morzsáját sem érzem, vallyon megkaptad-é azokat, miket én néked Pesten vettem és hagytam? talán ezt mégis jó lett volna érinteni, ha nem megköszönni; ebbe is fekszik valami — legaláb — — —

Aztán továbbá édes leányom! ládd én mind két levelemben meg emlékeztem férjedrúl, és — — de ezt hadjuk, mert tán tolakodásnak mondódhatnék — —

Mi utolsó elválásunkat illeti: hogy férjedet eltaszítottam, — ez ferde állítás és gondolat, — tettemet világosan meg fejthette azon férjednek is nyíltan kimondott érzésem, hogy az előzmények után ne várjon rögtön akkor kiengesztelődést, mert én akkor érzésnélküli ember volnék, — de adjunk időt, és ha ez az előzményekkel ellenkezőt mutatand, — nyitva állandnak, — ha elfogadtatnak — karjaim! Hogy kívánhattál tehát te töllem akkor többet, — mert édes leányom! ha férjed mint költő nem tür lealáztatást, én mint ember sem, — annál inkább mint atya nem türhetem azt, — hasonlítást kell vala tenned az előzmények és következmények között, 's ezekből itélni — tudom a Sztirás szavait »Et propter quam dimittet homo patrem et matrem suam, et adhaerebit uxori suae s. a. t.« és ezt méltányolom is, — de ez nem zárja ki azért a gyermeki szeretetet, és az ezt követni szokott elválás fájdalmát!!! — — Irod to-

vábbá, miként nem kínáltalak meg segedelemmel, — fiam! ez megbántás lett volna férjedre nézve, én legalább annak vettem volna ha házasodásom első heteiben sem tudtam volna legalább ha más ezt tette volna fel róllam, a nyomortól nőmet megmenteni, — és nyomorrral gondolkozni mindjárt elejénte!!! — úgy hiszem, ez tölled is ábránd, egy kis elmefuttatás, — de hogy azt kelle hinned, hogy: nem igen szánának szüleid, ha vagy testileg vagy lelkileg el kellett volna veszned; — ez már tulságos ábránd, és szüleidre keserves sértés! — —

De hadján mindezeket, — utallak a mondottakra, — és midőn szerető atyádnak írom magamat, egyszersmind megfontolónak, és a gyermeki vonzódást mérlegezőnek, és magamat ehhez alkalmazónak gondolj — utallak mondom azokra, miket mind néked, mind férjednek nyilatkoztattam 's a szerint számítsd a jövőndőt — de mindenesetre óhajtanám, ha tisztába jönnél, és megkülönböztetnéd két hideg vérű esmeretlen — baráti, — és szüle és gyermeki kötelességek közötti különiséget, —

És ime! midőn elől rövidnek gondolám magamat, 3 lapot tele írva hosszura terjedtem — magam sem tehetek róla, hogy veled hosszas kívánok lenni, 's Isten engedje! mindég hosszu!!!!

Minnyájan egészségesek vagyunk — adja a jó Isten, hogy Ti is ezt mondhattok — Gyulánk irt már kétszer németül — egészséges Marika is —.

Üdvöt, és minden jót ez uj évben néked és férjednek — kívánja

szerető Atyád-tok

Sz.

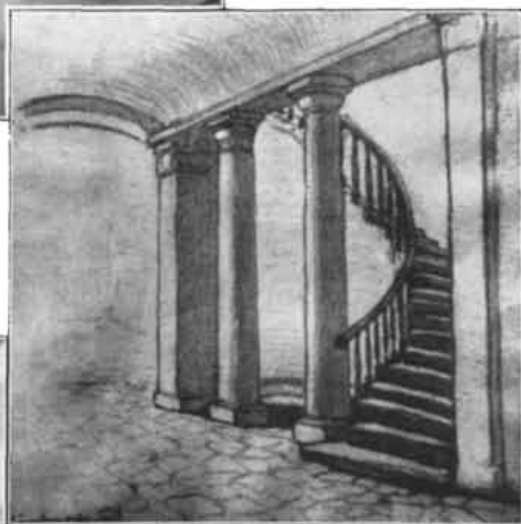


A Képiró uccai „Hét bagoly“-hoz címzett ház bontás közben.

Minden ablak fölött egy-egy bagoly volt. Látszik az emeleti rész, ahol 1867 óta Horvát Arpád híres könyvtára volt.

A Hét bagoly-ház lépcsőháza.

Az egyik bagoly.



JULIA NAPLÓJA

Szendrey Julia 1846 februárjában — élete 18. esztendejében — kezdett naplót írni, s hosszabb-rövidebb megszakítással — csaknem élete végéig irt naplószerű feljegyzéseket. Erről csak azóta tudunk, mióta a levelesládája előkerült. Az irodalomtörténet mindmáig azt tekintette Szendrey Julia Naplójának, ami Petőfiné naplója címmel megjelent az Életképek 1847 évi október 31-iki és november 7-iki számában, továbbá Naplótöredék címmel 1847 október 31-én a győri Hazánk című lapban. Sejtették, de nem tudták bizonyosan, hogy Juliának az Életképek 1847 december 5-iki számában Ábránd és 1848 január 2-iki számában Halhatatlanság címmel megjelent két elmélkedése szintén Naplójából való részletek.

Most, hogy Julia Naplójának eredeti kézírata előkerült, megállapíthatjuk, hogy az összes imént felsorolt közlemények a Naplóból való kiszakított részletek, amelyek közül a legutolsó részlet az Életképek 1847 november 7-iki számában jelent meg Koltó, 1847 október 17-ik dátummal; a többi mind korábbi részlet. Vagyis, amit eddig Szendrey Julia naplójának tartottak és ilyen címmel többször ki is adtak, az mind Julia leánykori és fiatalasszonykori följegyzése: és csak részlet Julia Naplójának 1846 februárjától 1847 október 17-ig irt Naplójából. Amit Julia 1847 október 17-ike után irt a Naplójába, abból a levelesláda előkerültéig egyetlen sor sem jelent meg.

Bár a megjelent részletek rendkívül fontosak — különösen Petőfi és Julia szerelmének az ébredése és fejlődése

szempontjából, — az ismeretlenül maradt részletek ma már talán még jelentősebbek, mert ezek döntik meg azt a sok titokzatos és többnyire rosszindulatu találgatást, amely Julia mártíréletét az utókor számára meghamisította.

A Napló ismert részeivel kapcsolatban sikerült megállapítanom egy kedves, érdekes, megható tényt, amely újabb eddig nem ismert bizonyítéka Petőfi rajongó, odaadó szerelmének és páratlan férji gyöngédségének.

Petőfi már vőlegénykorában tudott Julia Naplójáról, ismert belőle részleteket és már az esküvő előtt foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a Napló egyes részeit, mint ritka irodalmi értékű írásokat, közzé kellene tenni. Irt is erről Jókainak, aki 1847 második felében, Petőfi távollétében, egyedül szerkesztette az *Életképek*-et. Jókai nagy indiszkréciót követett el, mert még az esküvő előtt bejelentette lapja olvasóinak, hogy nemsokára közölni fogja a jövődő Petőfi Sándorné Naplóját. Ebből egy kis kavarodás is támadt, mert Petőfi megharagudott; de Jókai bocsánatkérésével hamarosan elsimult a dolog.

1847 szeptember 8-án volt az esküvő Erdődön, s az ifju pár még aznap Koltóra utazott gróf Teleki Sándor kastélyába, s ott töltötte a mézesheteket október 20-áig. Innen küldték fel Pestre a Napló kéziratát, valószínűleg október 18-án vagy 19-én, s mialatt ők maguk Kolozsváron át ellátogattak Nagyszalontára Arany Jánosékhoz, október 31-én megjelent az *Életképek*-ben a Napló első része, Jókai Mór lelkes bevezető soraival, az elkövetett indiszkrécio teljes jóvátételéül.

Mikor kezembe került Julia Naplójának eredeti kézírata, meglepetten konstatáltam, hogy a Napló szövege nem egyezik pontosan az *Életképek*-ben megjelent szöveggel. Nem nagyok az eltérések, de mégis eltérések, s az érdekes az, hogy igen finom változtatásokról van szó, amelyek ugyyszólván

csak formaiak, s avatott művészi és igen gyöngéd, szerető kézre vallanak, mert sohasem érintik a lényeket.

Tovább tanulmányoztam a levelesláda kincseit, s egyszerre csak ráakadtam az eredeti Naplótól elkülönítve őrzött öt oldalnyi másolatra, 27, 28, 29, 30 és 31 lapszámozással. Ez az öt oldal egy elveszett nagyobb kéziratcsomó sűrűn teleirt befejező öt oldala, amely az Életképek-ben megjelent részlet befejezése, a 31. oldal alján ezzel az aláírással: »Petőfi Sándorné«.

És ez a másolat betüröl-betüre egyezik az Életképek-ben megjelent szöveggel.

A 27. és 28. oldal (35 + 34 sor) különálló fehér lap (14 × 21 cm.), a 29, 30, 31 és egy üres oldal (36 + 36 + 28 sor) négyoldalas fehér papir (szintén 14 × 21 cm.).

A rejtély megfejtése nem volt nehéz. A Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára őrzi Petőfi Kerényihez intézett uti-leveleinek a kéziratát is. E levelek közül kettőt — a XVII. és XVIII. számozásút — Koltón írta Petőfi s onnan küldte el a győri Hazánk című lapnak közlésre. Az első szempillantásra megállapítottam, hogy ennek a két levélnek a kézírása teljesen egyezik az ötoldalnyi naplómásolat kézírásával, vagyis megállapítottam, hogy Julia Naplóját a koltói mézeshetek alatt Petőfi másolta le az Életképek számára s másolás közben ő maga tüntette el szerető kézzel az imádott asszonyka stilusából az apró, nőies pongyolaságokat. Mikor elkészült a 31 oldalnyi másolással, ő maga írta a másolat végére még az aláírást is:



mert ez is Petőfinek a kezeirása.

Ugyanez történt bizonyára a győri Hazánk-nak küldött naplórészlettel is. Ezt is Petőfi másolta, mert ez is ugyan-

olyan simításokkal jelent meg, mint az Életképek-nek küldött részlet.

Soha senki sem tudott erről a szerkesztők közül, mert Julia kézírása meglehetősen hasonlított Petőfi kézírásához, s mert Petőfi oly gyöngéd volt, hogy a kísérőlevélben külön hangsúlyozta, hogy a Naplót a felesége írta és írta le.

A koltói mézesheteknek megvolt tehát a nagy szerelmen kívül a maga kedves költői és írói jellege is. Petőfi verseket írt, utileveleket írt és a felesége Naplóját másolta, Julia pedig szorgalmasan írta a Naplóját.

Szeptember 9-én érkeztek Koltóra, s a fiatal asszonyka új füzetben folytatta leánykori Naplóját, ezzel a dátummal: Koltó, szeptember 22. 847. Az asszonykori Napló így kezdődik:

»Csak mióta asszony vagyok, ismerem az élet legédesebb örömeit.«

A koltói Napló piros selyemszállal összefűzött lapokból áll. Faksimile-gyűjteményünk 10. oldala közli Julia koltói Naplójának a 9. oldalát. A piros selyemszál mint erős fekete vonal látszik az eredeti nagyságu hű reprodukcióban. A faksimile-gyűjtemény 11. oldala közli Petőfi Másolatának a 27. oldalát is hű reprodukcióban. A közölt két oldalon közös az október 3-iki részlet eleje. Néhány apró, finom változtatás megállapítható ezen a páron is.

Julia kézírása már leánykorában is hasonlított Petőfi kézírásához. Mikor Petőfi felesége lett, írása egyre jobban simult férje kézírásához. Később tudatosan utánozta is Petőfi kézírását, úgyhogy a hatvanas évekből való Julia-kézírásokat igen sokszor már csak gondos szakértő tudja megkülönböztetni Petőfi írásától. A faksimilében közölt két oldal kézírása azonban még 1847-ből való, s így könnyen megkülönböztethető egymástól.

I.

Julia leánykori naplója.

52 oldalas füzet (14×22 cm. méretű), zöld és barna selyemszalakkal összefűzve. A füzet első két oldala üres. A 3. oldaltól kezdve Julia sűrű kézírásával tele van írva 1-től 42-ig számozott 42 oldal. A füzet utolsó 8 oldala üres. A napló 1. oldalán dátum: *Február, 846. Erdőd.* A napló utolsó dátuma a 41. oldalon *julius 4. (1847).* Igen olvasható kézírás. Azok a részletek, amelyeket Petőfi lemásolt a Naplóból, + -tel vannak megjelölve. A napló teljesen ép és sértetlen.

Február, 846. Erdőd.

(Levélkivonat, Thézinek)... Te ismersz kedves barátném, tudod, milly kél volt nekem az előtt is, a legfelleghőbb terveket, s a legelérhetetlenebb föllegvárakat teremteni. Jól tudám, hogy ez mind lehetetlen, mégis mint egy mohósággal üzém tova képzeletem e csodaszülöttjeit; ez nekem olly jól esett. Méltán róják meg az okos emberek e hasztalan ábrándozást, mert tudom én is annyira belebonyolódtam ez álmadozásba, hogy a való szinte idegen volt előttem; s bár istenem annyi jóban részeltetett, nem tudám azt eléggé élvezni, a kába képzelősködés miatt. Az ég látja, kevés igényeket teszek az életre, és sokszor gondolom, milly boldog lenne tán más az én helyzetemben, s mi sokat bírok boldogságomra, mit annyian nélkülöznek koromban. Én sokszor szemrehányásokat csinálók magamnak, s megkísértem, más képen érezni és gondolkodni; néha sükerül rövid időre mintha minden anyagi jólétet ugy bensőképen is éreznék; de ez egy erőltetett helyzet, s mint örülhet a vándor, ha bár szebb és boldogabb országokból, szegény, de saját hazájában ér, hosszú távollét után, úgy örülök, ha ismét tulcsapongó gondola-

timnak engedem át magamat. De most még ez sem elégithet ki egészen, mert mintha fájna valami keblemben, s az szét akarna repedni, olly nyomasztó kínt érezek ott. Illyenkor térden könyörgenék istenhez valamiért, de nem találok szavakat, azt kifejezni, s ez nekem méginkább fáj. Látd édes Thézim e nyomasztó érzés sokszor anyagi örömeim között lep meg, s ekkor forró könnyeket tudnék sírni. Különös volt most a szathmári bálban, egyszerre olly fájdalmat érezék lelkemen átvonulni, hogy az avvali tusakodás szinte égette keblemet.

Junius, 846.

»Jeder von uns hat zwei Leben, die zugleich, aber kaum miteinander dahin fliesen! — das handelnde Leben, und das Leben unsers Gemüths; die äuszere und die innere Geschichte, die Thätigkeit der Sinne, und das tiefe, rastlose Wirken des Herzens. Die welche geliebt haben, wissen, dasz es ein Tagebuch der Seele giebt, das wir jahrelang halten können, ohne Veranlaszung zu finden, die äuszere Oberfläche des Lebens, unsere lärmenden Beschäftigungen, das Mechanische, im Fortgang unserer Existenz, auch nur zu berühren. Gleichwohl werden wir nach dem Letztern beurtheilt, während das Erstere nie bekannt wird. Die Geschichte enthält die Thaten der Menschen, ihren äusserlichen Charakter, aber nicht den Menschen selbst. Es giebt ein geheimes Selbst, das sein eigenes »von einem Traum umschlossenes, unervorshtes, ungeahntes Leben führt.«
Bulwer: »Die Pilger des Rheins«.

Valóban igaz. Nem érti senki a szív életét és történetét, csak a külső felületes életet látják; s milly keményen itélnék felettünk, pedig ha sokszor tudnák, milly küzdés van belöl, midőn előttök vigadni látszunk; s hogy a szív talán épen akkor tartja legszebb lakója kétségbeesett temetését, midőn az ajkak mosolyogva viszonozzák az üres pusztá bókokat; de ha tudnák, még sem könnyeznének velünk, pedig az ő életök is csak így folyt le, míg szívök bennt, olly hideg és kiméletlenné lett.

Pedig a szív élete az, mi a külsőt is meghatározza. Nézzük a leányt, ki világba lépésekor jó volt mint isten anygala, szelid és kegyes, mint ők, tiszta mint bérctetőre esett hó. De ő szeretni kezd, szeretni igazán és lángolón; ábrándozva csügg egész valója az ifjun, ki szerelmét tán csak időtöltésbül, vagy más mellékes érdekekből éleszti, míg ráúnván, könnyelműen elhagyja, midőn

képe és e szerelem már olly erős gyökeret vert a szegény lány szívében, mellyet, midőn szerelme kijátszását látja, vérezve szakít ki belőle; mert a szív nem szakad meg könnyen, hanem összehúzódik önmagában, elzsibbad és mint jég olly hideg, de nem olly olvadhatóvá lesz. Mi csoda, ha midőn látja, hogy belső tiszta boldogsága tán örökre elenyészett, erővel dönti magát a világ zajába, s mohón és kapkodva kutat fel és élvez minden gyönyört, mit csak helyzetében a világ képes adni, s könnyelműen hallgatja a csapodár ifjakat szerelmet regélni, s mohósággal fogadja esküjüket, jól tudja annak hamisságát, még is örül, ha legkisebb érdeket érez erántok, mert hisz pillanatokra ez is elszóródást okoz neki, s nem fél veszedelemtől, mert tudja, hogy szeretni csak egyszer lehet, s csak egyet olly igazán és lélekből, mellynek elvesztését nem pótolhatja semmi a világon; s ha az ifjú szavai forróbbak s szemeiből is mélyebb szerelem lángol, rövid ideig elámithatja önmagát, viszonzásról álmódva, de ekkor csak hamar észébe jut első szent szerelme, s az ifju, kinek szint' így vélt örök szerelmet lelkéből olvashatni, s ekkor szíve még inkább összehúzódik, s életét még keserűbb fájdalom kíséri, míg azt elemésztheti. A világ csudálkozva kárhoztatja a leányt, ki rövid idő előtt olly szende és ártatlan volt, s most kacér, könnyelműen víg és szabad, kárhoztatja őt, mert nem ismeri a kínokat, melly belsejében szétdulta csendes boldogságát, s hogy ennek emléke vérbetükkal áll mindég előtte, melly még sarjadzásában előli örömeit. —

De csak szánhatjuk a világot, mert míg illy hideg lett, minden egyese hasonló érzelmeket szenvedett és küzdött által. —

Julius, 846. Erdőd.

Vannak pillanatok ez életben, mikor megfoghatlan csüggedés fogja körül az embert, s fűzi össze belső világát, hol nem lát egy reményt is, melly őt kecsegtetné, s multjára is nemével a keserűségnek gondol, mert a bánat, mit abban talál, csak azt sejteti vele, hogy szinte illy jövő vár reá, s ha boldog pillanatot veszi számban, azt érezi, milly rövidek és kinemelégítők voltak azok, s egy nyomasztó érzés súgja, hogy jövőjében még ilyeneket sem fog találni.

Látja, mennyi küzdés, mennyi kín, míg egy vágya kielégítetik, s aztán milly rövid a kéj, mit nyert, mert többnyire akkor nyerheté azt el, mikor lelke a sok küzdésben elfáradt,

el annyira, hogy nem képes azt többé érezhetni, mi előbb olly boldogságot, olly élvezet teremthetett volna számára. —

A világhoz képest, csak egy rövid perce teszi az ember néha annyiszor elátkozott életét, csak egy pillanat a roppant mindenség öröktől létező életéhez képest, és még is mennyi kint, de mennyi keservet foglal magában, képzelt üdveket, melyeknek elérése csak újabb fájdalom kútfejévé válhatik.

Oh igaz, hogy méltónak leljük az életet élni, azt csak a hit teheti bennünk, a hit hogy ez élet csak egy rövid küzdőhelye egy örökké tartó üdvességnek, vagy ha erről elfeledkezünk, örök kárhozat megérdemlése, melynek minden pillanata fájóbb, mint egy emberélet.

Septemb. 29-én, Erdőd. 846.

Oh csak tudnám *őt* úgy szeretni, mint mennyire szerettetni érdemell! Hátha akkor kell majd éreznem, mi a szerelem, midőn már egy más leány fogja e szenvedélyes szavak édes mérgét lelkébe szívhatni, s én csak mint a halvány múltnak csekély emléke fogok lelke előtt állhatni, melyet lassanként a feledés mindig sűrűbb fátyla fog végképp eltakarni.

Oct. 10-én.

Ki volna képes most ez érzést bennem megmagyarázni! Hiszen a szerelemnek gyönyörének is kell lenni, s én csak olly fájdalmakat érezek. Meg vagyok győződve, hogy keserűn kell megbánnom e napoknak minden percét, melyeket *ő* velem töltöttem; méreg lesz az, melly minden valódi gyönyör poharába keveredik, melyet ajkaim érintenek, alattomos kígyó, melly hirtelen fogja fejét minden örömeim után nyújtani. — Elment *P.* s azt monda, hogy nem fogom többé soha látni. Soha! — — E szónak kétértelműségét csak most ismerém meg. Rettentő határozott, ha vágyaink elérésének határidejét jelenti; kételkedtető ha mult szenvedésre mondják: hogy soha nem kell azt többé érezni. Kimondhatatlanul fáj — nem a szívem — úgy hiszem a lelkem. Nem heves fájdalom ez, melly minél hevesebben viharzik át fölöttünk, annál csekélyebb nyomot hágy maga után, hanem egy mély fájdalom, melly örvényszerű mélységébe sodor nyomtalanul minden vigaszt és okoskodást. — —

De van egy, mit később, ha nyugodtan gondolkodhatom e tárgy felől, vigaszul tekinthetek: s ez az öntudat, hogy nem ébresztettem benne akarattal olly reményeket, melyeket való-

sitanom nem szabad; sőt olly különösnek, szeszélyesnek mutattam magam, millyen nem is vagyok. És épen ma, hogy viseltem magam! Mondá is, hogy én csak játszottam vele, s mert hiúságomnak hízgelge, őt is körömben látnom, azért fogadám el udvarlását. Egy ember életboldogságával játszani! hisz ehez jellemtelenség és alávalóság kell; s hogy tudna épen ő egy illy leányt szeretni, illyenhez ragaszkodni, kiről ezt feltennie kell, s kiről ezt még gondolni is meri. S pedig mai beszédeim után illyennek fog ő engem hinni; igyekezni fog feledni s talán — megvetni. De mi lesz már most belőlem? Semmi. Nevetni, s mulatni fogok mint ezelőtt; hogy lelkemben érezni fogom-e ezt, azt senki sem látja, s nem is kérdezi. Foly a világ, mint azelőtt, rendben és szokás szerint, de csak körülem, bennem megváltozott a világ folyása, mélységes tengerré váltak ez utósó események benne, mellyben minden későbbi boldogságnak elveszni kell. Minden örömeimnek kútfejévé válhat, valamint sirjává is. —

Ha ő ezt tudná! Vajon igazán boldog lenne-e akkor? Oh ha bizonyos lehetnék benne!

Van egy megfoghatatlan varázshatalom lelkem fölött, melly még tán akkor sem hagyná kimondanom, mi pedig talán az élet legfőbb üdvét teremthetné meg számomra. Egy megfoghatatlan hatalom, melly óriási erővel küzd a szenvedély ellen, s még eddig nyert! Ha jó volt, hogy így cselekedtem, az nem önérdemem; mert nem önakaratomból, hanem kénytelenségből tevék így.

Az én lelkemben fölváltva uralkodik két túlság; a legforróbb szenvedély s utána egy neme a zsibbadt hidegségnek; s ez utóbbi teljes érzéketlenséggé válik, ha egy ideig nem akad tárgy, mi ismét hatalmasan fölrázza hideg nyugalma. De uralkodni magamon mindig tudtam eddig, s meg is fogom tarthatni e hatalmas királyi pálcát, ha csak önkénytelen, unalomból el nem hajítom, ezentúl is. Pedig még nem is élvezém a gyönyört, mit csak egy *föltűnk* uralkodó érzélem kielégítése szerezhethet, ama boldogságmámort, mit csak önkénytelen átadás idézhet elő. Ha eddig nem ismerhetém meg e, csak szerelem által előidézhető boldogságot, ez után sem fogom azt, úgy hiszem. — Isteneket nem boldogíthata úgy a szerelem mint embert, mert ők önmagok teremték ezt, s nem az emberi gyöngeség által előidézett önkénytelen legyőzetés, édes kábultság idézi azt elő. Ha szerelem nem léteznék a földön, úgy a vadaknál rettentőbbek lennének

az emberek érzéketlenségökben; nem hinnének se mennyet, se poklot. De így, mit nem vagyunk képesek fölfogni és érteni, azt mind a szerelemben találjuk meg.

Octób. 17-én, 846. Erdőd.

Nem kell-e minden csepp édesért egy tenger keserűséget érezni?... De ha már ennek így kell lenni, tehát hadd ihatnám ki az élvpohár egész tartalmát egyszerre, hogy mikor aztán a bú foglalná el lelkemet, legalább gondolhatnék a múltra, mikor élveztem, s tudnám, mi a boldogság.

Sötét van lelkemben, olly sötét, hogy ha jövőmbbe tekintek, egy napra volna szükségem, melly a tárgyakat megvilágítaná; tehát mit érne egy hold, mit habár számos csillagok? Fényök csak árnyakat mutatnának, s tán rémes árnyékot a szende kis virág helyett, melly ott véletlenül fakadna.

Oct. 18-án.

Mint harmat, melly a virág kelyhéből fölszárad a forró nap hevétől, szintűgy tűnnek el csöndes, tiszta örömeink éltünk tavassza után, midőn a nyár égető szenvedélyei, vagy a zord tél fagyos hidege őket örökre semmivé teszi.

Talán nem egyéb a szél megrepedt szívek végsóhajánál? — Mert ha figyelemmel hallgatom, mikor tompa zúgása a fák között elhangzik, olly nyomasztó fájdalom fűzi össze keblemet; s ez talán csak egy titkos rokonszenv hasonlólekek zajló panaszai iránt. Vagy talán a sok csalfa szerelmi sóhajok visszhangja, mellynek mérges fuvallata már olly sokaknak boldogságot, hitét, kapá el visszahozhatlanul.

Oct. 21-én. Károly.

(Levélforma.) Én megvallom, hogy szeretem Önt, jobban, mint bár kit, de én nem merek bízni magamban, hogy fogom-e ezt érezni később is, midőn többszöri összejövetelünk és kölcsönös megismerésünk tán olly színben fog egymásnak mutatni, melly nem lesz arra való, hogy szerelmünket megerősitse. És ha épen való az mit Bulwer mond, hogy »nincs a szerelemnek hatalmasabb gyilkosa mint a megszokás.« Ez engem elrémit; mert inkább távol egymástól egy vágyteljes életet, mint közönbösséget egymás mellett! Azért én nem kötöm le még most magam; nem ígérek semmit, csak azt mondom, hogy ha eljön

Őn tavasszal, s mindketten így érezünk, magunk iránti kötelességnek tartom, fölkeresni egymásban jövődönk boldogságának alapját, de nem csak azon boldogságét, mely talán addig tart, míg a szerelem első mámore, hanem egy egész életboldogságáét.

Oh ha Őn olly szenvedélyes nem volna! Mindég félttem az illy szenvedély lángjaitól, mely épen heves lobogása által nem csak mindent, mi közelébe jó, hanem csakhamar önmagát is fölemésztí. S ha e tűz, melyre egy egész, tán hosszú élet boldogságát bízám, melynek szüntelen hevétől függne ez, egyszerre meghidegednék, miután lelkemet elégeté, nem hagyva egyebet emlékénel, mi feldúlt keblem nyugalmaét egészen szétromcsolná. Oh szép az illy vég regényben, de kinek érező lelke van, azt kerülni fogja a valóságban, mert érezi, hogy az őrültté tenné.

Octob. 23-án. Erdőd.

(Lev. form.) Nem örül-e Őn, midőn érezi és látja, hogy olly szabad, mint madár a légben, mely tetszése szerint röpkölhet, hová kedve, merre egy szép virág csalja. Meggondolta-e Őn, mi az egy olly heves embernek, mint Őn, e szabadságától megválni? Engem elbájol a pacsirta varázs éneklése, midőn mint gondolat hasítja keresztül a levegőt, s eltűnésén szinte fájdalmat érezek; de azért, ha akkor ismét vissza jönne, ha önkénytelen hatalmamba adná magát, még sem fosztanám őt meg szabadságától, mert félnék, hogy szeretetem sem volna képes szép szabadságának vesztét kipótolni, s hogy annak csábító emléke és a vágy utána fölemésztene örömet, s elnémitaná bájos énekét, mely előbb olly magasztos, mintegy ájtatos érzelmekre gyúlasztá az ember keblét. Tehát... —

Szabadnak kell a költőnek lenni, mint a gondolat. Szabadság kell neki, hogy álmodozó lelkének szeszélyeit és ábrándjait kielégíthesse. Kiállhatlanná válhatik előtte bár mely lánc, mely őt röptében korlátozná, ha tán önkénytelen vállalá is ezt egyszer magára, nem gondolva meg következéseit — s ha ekkor más mód a szabadulásra nem volna, mint e láncot összezúzni? De hátha e lánc egy lélek boldogsága volna? Veszni kellene neki! — —

Octob. 26-án.

Ha életem ezen utósó szakára gondolok, ha átképzelem ez alig múlt napokat, úgy érzem magam, mint mikor egy szép

álomból félig eszmélve, hallom reggel a körültem fönnjárók szavait, s gondolom: bár csak még folytathatnám szép álmomat. És valóban szinte erőltetem magam, hogy tovább képzelhessem, mit percenkénti hideg eszmélésem mindinkább csalóka álomnak nevez. De tán szebb is ez álomnak mindkettőnkre nézve mint valóságban? Ma olvastam Dayka Gábor költőnek életleírását, s kimondhatatlanul meghatott szomorú házassági viszonya. Most még inkább hiszem, hogy sokkal szebb és jobb is, a költő álmokképének lenni s őt a távolság magasztos fényköréből lelkesíteni, és buzdítani, ha lelke pillanatokig elbágyadna, mielőtt a tetőpontra ér, hol neki állnia kell, mintsem őt költői mennyországából a rideg mindennapi világba levonni, magasztos álmaiból, hideg valóra ébreszteni. —

Nov. 1-én.

Ha kinnt a nap lementét nézem, és szememmel eltűnését kísérem, gondolva, hát ha e tüneményt most ő is látja és ábrázoló lelke elé tán olykor az én emlékem is fölmerül; ilyenkor egy különös érzés fut idegeimen keresztül, s önkénytelenül gondolom: most lelkeink találkoztak a nap végsugárai között! —

Sokkal előbb:

A leány olyan mint egy viruló rózsató, melyre minden arra elmenő jogot tart, hogy ha neki megtetszik, magának virágai-ból szakithasson, s így mint ez minél járattabb vidéken van, minél pompásabb, annál előbb megfosztják nyugalomvirágaitól, s aztán pusztán és elhagyva áll, mint bármely rút gyom. S mégis milly sokszor elégtelennek vagyunk, ha a sors egy csendes észrevétlen helyet rendel számunkra, hol ugyan nem tündökölhetünk, de nem is kell félnünk, hogy durva kéz, könnyelmű gondatlansággal tépje le boldogságunk virágait. Az igaz, néha meg is vérzi őket a rózsza tövise, de fájdalomok csak újabb dúlásra ösztönzi őket, mert hisz ők a teremtés urai, s mi volna nekik megtiltva? Övék az élv, miénk a szenvedés.

Nov. 9-én.

Én nem értem önmagam; soha illy zsibbadságot nem is képzeltem, mint millyen most ólomnehezen nyugszik keblemen. Ha nem szeretem őt, hát miért gondolkozom szüntelen felőle, miért kell sóhajtanom, ha emlékembe előidézem a rövid percek,

mellyeket vele töltöttem. Sokszor gondolom, talán a lélek szerelme az, mit iránta érezek, és nem a szenvedélyteli szivé; a magasztos, minden földi érzeményeken és határokon fölül emelkedett léleké, melly nyugodtan és a mindennapisághoz szokott embernek alig látszó lánggal ég, melly csak a lélekkel enyészhet aztán el; ez pedig halhatatlan, s véle szerelmem is! Én úgy hiszem hogy a szív szerelme mindég csak halandó részünk érzése, bármilly heves és lángoló legyen is az; s így alája van vetve a természet ezer törvényeinek, és egy pillanat, félreértés, hosszas távollét, megszokás és kor, mind meg annyi gyilkosai lehetnek az illy szerelemnek. De nem így, ha lelkünk szeret; nincs idő, távolság, nincs semmi földi esemény, melly őt megsemmisítse. Nem zajog, nem szenvedélyes ez, hanem szent, tiszta, a mulandóság határain túl, s így: örök!

Nov. 14-én.

A nyugalmas okoskodás már elhagyni készül, mert érzem, hogy szerelmem mindinkább növekedik lelkemben. Ugy fáj a gondolat, hogy olly soká nem láthatom őt, úgy feszíti keblemet, míg végre egy sejtés mondja, hogy fogom én őt még előbb is láthatni, mert ha csak felét is érzi a szenvedélynek, mellyet mutatott, el jön előbb, s én olly véghetlen boldog leszek! De hátha addig sem fog híven szeretni, ha szerelme már is kiégett! én vagyok oka, hisz nem igyekeztem-e mindég azt olly hidegen elnyomni, bír-e csak egy emlékkal is, melly szerelmét hozzám táplálná, s nem természetes volna-e, ha szerelem után vágyó lelke egy más lényben keresné föl boldogságát, ki azt szenvedéllyel karolná föl, s őt boldogíthatná. Még ekkor is jól esnék reá gondolnom, mert tudnám hogy él velem egy világban olly ember, ki lelkemnek rejtélyes érzéseit telyesen átérté, ha mintegy véletlenül föllebbent a fátyol, mellyel azt eddig minden ember előtt elfödé, mint a csillagvilágot, mellynek milétét csak sejtünk lehet, de ismerni tán soha nem fogjuk. — — De hátha nem fogom őt többé látni! E gondolatnál gonosz szellemem gúnyképét látom, mintha mondaná, hogy csak rajtam állt, megismerni, mi az élv, mik azon percek, mellyekben az ég üdvét hiszi az ember érezni, midőn a világ számtalan tárgyai között, csak az egy érte lángoló sziv dobbanásait érezi. Ha szétdúlják jövőmet, az illy múltnak emléke megmaradna szivembe, s tudnám, hogy volt pillanat, midőn boldogságba merülve, fölemel-

kedhetém e föld kinzó valóságán. De a hideg ész mintegy elfásult okoskodásaival ezt mind semmivé tette, mert oly erővel láncolta le érzéseimet, hogy élettelen-ségöket magam is hinni kezdtem. De lelkemben egy hang azt mondja, hogy az erény volt, mi visszatartóztatott! — — Nem, — — nem, az mégis bűn nem lehet! — Oh Isten, légy velem! —

Nov. 18-án.

Soha illy sokszor és forrón nem kértem az Istent semmiért, mint most, hogy ne nyujtsa tovább életemet, hogy adja a halált, az édes, a megszabadító halált; mert én e világon soha nem találok föl magam, s így ez nekem nem adhat, és nem is fog adni, nyugott, csöndes boldogságot. Ha keblem mélyét vizsgálom, mindig oly idegennek, oly egyedül érzem magam az emberek között. Van ugyan sokszor oly idő, hogy pillanatokig mintegy elkábítom magam, s azt hiszem, most föltaláltam a tárgyat, mi boldogságot nyujtand; de ezek csak pillanatok, és talán azért vannak, hogy aztán annál fájdalmasabban érezzem, hogy az én sorsom: örökké egyedül és sóvárgó szomjúsággal e nagy ember-tömeg és örömei közt állanom! Én azért kívánczozom mindig annyira a nagyobb világ mozgalmai közé, mert mindig azon reményt táplálom, hogy talán fogok valamit számomra is találni, mi hosszabb időre, tartósan elfoglaljon; de eddig mindig csalódtam, s pedig milly örömem van, ha életet vagy érdeket érzek valami tárgy iránt, mennyire táplálom ezt, de hiában! ennek mindig oly hamar vége van, és ismét oly hideg és holt lelkem, mint a kővé vált fájdalom. Pedig én így nem élhetek, nekem fölizgatás és szenvedély kell, mi elfoglaljon, mi éreztesse, hogy élek! —

Oh istenem! milly szép e világ! és benne mégis az ember, kinek számára teremtéd ezt illy széppé, oly nyomorúlt lehet! Ha nyugott életet rendelél számára, elfásúlnak érzései, és szenvedélyek, nagyszerű lélekháborgások után sóhajt; ha pedig szenvedély lakik keblében, nincs annyi ereje, hogy azon uralkodhassék, és annak rabszolgája lesz, mi őt aztán még üdvösségétől is megfosztja. De még egy átká van az illy kedélynek, melly megmérgezi szívét, t. i. a tudat, hogy illy kedély nem nyujthat szelíd, békés örömeket, nem boldogíthat oly tisztán, mint egy szelíd ártatlan teremtés teheti azt, bár ki köti hozzá életét. E tudat elég, korlátozni vágyaimat, ha azok néha kétségbe esve kiáltanak egy lény bírása után, kivel megoszthassa e zajló érze-

Anyó Név Kor	Anyó Név	Parancs	Állás	Állás	Anyó	Anyó 217	Anyó
1846	Juliana	Ignatus Szendrői Anna Szendrői	Carl Károly	Károly	Károly	János Károly Juliana Ignáci	János Károly Bogár
20	Anna	Ignatus Szendrői Anna Szendrői	Carl Károly	Károly	Károly	János Károly Károly Szendrői	János
25	Anna	Ignatus Szendrői Anna Szendrői	Carl Károly	Károly	Károly	János Károly Juliana Ignáci	János
30	József	Paulus Szendrői Anna Szendrői	Carl Károly	Károly	Károly	János Károly Juliana Ignáci	János
35	Francia	Andreas Szendrői Anna Szendrői	Carl Károly	Károly	Károly	János Károly Juliana Ignáci	János

Julia születésének anyakönyvi bejegyzése Keszthelyen. (Az első sor.)



Julia 1846-ban.



Julia 1847-ben.



seket, mert félnék, hogy önkénytelenül elsodornám ez örvénybe, melly így talán magamat fog megsemmisíteni.

Decemb. 2-án, 846. Károly.

Szerelem kell nekem, másképp nem élhetek! megfagy lelkem örökre, ha nincs, ki részt vegyen e lángban, melly benne dül, mellyet minden idegeimen, mint egy lávafolyamot szüntelen lobogni érzek, melly kénytelen önmagát emészteni, mert nem talál tárgyat, melly lángolását visszatükrözhetné.

Dec. 3-án. Károly.

Sokszor, midőn ábrándaim lángtengerébe elmerülök és hévvel ölelem *őt* körül, egyszerre mint rémet látom előttem a jéghideg, vagy mi még fájdalmasabb, a közönbös tekintet, mellyet rám vetett, midőn, utósó ittlétekor, kérését nem tellyesítém. Illyenkor, mintegy megállni érzem szívemet; vagy inkább nem is érzek, hanem elzsibbadva nézem e tekintetet, melly képes volna a legóriásabb lángot jéggé fagyasztani. Oh istenem! ha sokszor kellene illy tekintetével találkoznom.

Dec. 6-án, 846. Károly.

Mintha nem szabad volna nekem szerelmet éreznem, azt mi után szüntelen imádkozom, mi vágyaim főtárgya, boldogságom egyedüli reménye; nem szabad éreznem, mi nékem szükségesebb mindennél sovárgó vágyaim kielégítésére. Már éreztem szerelmem növekedését, örültem a gondolatnál, hogy azt egykor olly lángnak látandom, melly képes lesz *őt* egy életen át boldogítani; s most egyszerre mintha jég verte volna el reményeim szép virágait, miután ismét olly kopár minden, mint volt, mielőtt e szép virágokat benne ápolhatám. Illy gyöngédtelenség képes volna a szerelmet, ha bár erősebb alapja volna is, kíméletlenül kitépni szívemből, habár szétzúzva maradna is aztán, örömtelenül! —

Mióta hallám, hogy nála lévő soraimat ismerőseinek megmutatá, azon perctől fogva egy magyarázhatatlan rossz érzés fogta el keblemet. Először föllázadt bennem minden e gondolatnál, milly nyugodtan és bizonyosnak hittem szavait. De hogy is ne, hiszen becsületére monda, hogy nem fog vele visszaélni, és kívüle nem fogja azt látni senki sem! Én hittem, hogy nincs eset, melly *őt* ígérete megszegésére bírhatná; de midőn látom, hogy csalódás volt e hitem, mert ha még most sem tartá meg

adott szavát, most, midőn még olly nehezen és vigyázva nyerheti meg vágyai célját, önkénytelenül gondolom: mit várhatnék akkor tőle, ha birtokába adnám lelkem minden gondolatát, ha ki lenne elégítve szenvedélye. — — Illy gondolatok először föllá-
zíták szívvéreimet, de midőn azt lecsillapíthatám, egy nyomasztó
merev fájdalom nehezédék lelkemre, és a bizalom helyét foglalja
el benne, melly most számkiűzve belőle. S ha örökre, úgy a
szerelemnek is vesznie kell benne. — — Oh de ha ekkor az
ő élte sem lenne olly szép, minőnek azt az én lángoló viszont-
szerelmem képes lett volna varázsolni; ha nem lenne, ki őt
igy tudná szeretni, mint én, mitől félek; mert ha közeledni
fognak lelkéhez, elégeti szívöket a szenvedély, melly egész valóját
lángoltatja, s ekkor elhamvadni vagy boldogságát elemészteni
lesz kénytelen. De forró lelkem fogott volna nyújthatni tápot
érzelmeinek, mi alatt viszont azt talált volna benne, s így nem
enyészhetnének el olly hamar a kék percek, mellyek után sovár
szívvel mindketten vágyódunk. — — Oh ha már nem lenne
késő emlékéit kitépni szívemből! Mert épp' olly kínzó ez, mint
lehet egy vaknak, ha szemei csak pillanatra láthatták volna a
szép világot, mellyről annyi dicső képeket alkotott magának,
mellynek láthatása legfőbb vágya volt, de azt elérve egy perc
múlva ismét a rémteljes sötétség fogá őt körül. Nem jobb
lett volna-e, ha ismeretlen maradt volna előtte a boldogság,
minek emlékezete, mert tudja hogy annak élvezése neki lehet-
len, megkeseríteni fogja a gyér örömeket is, mik talán az ő
sorsában is találhatók lennének! — —

Dec. 8-án, Károly.

»Isten akaratja ellen nem történik velünk semmi«: tehát
az ő akaratja volt, hogy megismerjem őt, hogy pillanatokig
csak az ő birásában higgyem boldogságomat; s most ismét az
isten akarta, hogy e hitemet szétdulja a világ, hogy emléke
számomra csak egy fájdalomtenger legyen, mellybe örömeim
merülnek; de isten mindenható, teheti, hogy ez változzon bennem,
hogy boldogságomat egy más, ha tán nem olly szép világban
is, föltalálhassam. Ma ismét azt beszélé Szüts Debrecenből, hogy
ő ott keresztül utaztában annyira megszeretné Priell Nelli színész-
nőt, hogy őt mindjárt nőül akará venni, de először hitbeli
különbség akadályozta, mire ő mindjárt a leány hitére akart
áttérni, de erre is időt kívántak, mi alatt a leánynak aztán

elment a kedve tőle, s így elmaradt az egész. S én e hosszú gyalázatos mesét mosolygva hallgatám végig, mi alatt úgy fájt a szívem... Én e hírt ostoba hazugságnak tartom; de még is... ha bár milly csekély igaz van is benne, s ő addig, míg én keblem szentének helyezém képét, ő egy színésznő ölelései közt neveté tán a bohó leányt, ki még egy csókkal sem meré tiszta öntudatát kockáztatni, s megtagadá a heves ifjutól azt, mit a jegyesnek volna csak szabad kérnie. — Oh de mért is tettem ezt, akkor, mikor még minden emberek fölött becsülhetém, mikor még azt hívém, hogy keble tisztán és híven csak érettem érez. —

E hitemet szétrombolták — — Oh istenem! De hátha még is híven szeretne még most is. — — Nem, nem lehetek övé még sem; felednem kell ábrándjaim tündérképeit, mert látom, hogy azok nem tarthatnának soká. Rövidek volnának azok... de forróbbak, mint a nap sugarai... Ha tethetném, hogy életem csak addig tartana, míg szerelmét bírnám, míg enyémmel őt boldogíthatnám, ennek szüntével pedig életem is megszűnne! Milly boldogság volna ez! De így, ha nője lennék, ha hozzá kötném életem, s ekkor ő megszűnne szeretni, és másnak karjai közt keresné szenvedélyének kielégítését, mert nem volna képes azt korlátozni. — — —

De enyéssz el álom, boldogságoddal és fájdalommal együtt; lemondok rólad a valóságban; de még emlékezni sem akarok rád! — Keresni akarok a világban tárgyat, melly vesztedet kipótolja, s talán... hasztalan!...

Január 18-án, 847. Erdőd.

Most van egy zeneművem Chopintól, egy Etude, mellyet igen szeretek, mert eljátszása varázstükrökint juttatja lelkem elé életem egy szép szakát, mellyet Bikszádon töltöttem; mert e mű ép' olyan, mint egy kis folyam, mint a Túr Bikszádon, mellyet én nem feledhetek, mint nem feledhetem azon órákat, midőn hallgatám, mint merengett el lassú morájával a múltakban, majd vadzúgással akarva elhagyni a jelent egy szebbnek képzelt jövő elé szökdécselt. Én annyira értém e patakot, mikor változatos, de mindég szép partjain, melly őt szerelmesként ölelé karjai közé, ültem, s ő lelkemnek még addig nem ismert szózatával beszélgetett. E szózat még soká tartott, midőn a Túr bájos csevegését a világ zaja rég elhangoztatá mögöttem, de

végre, mint minden álom, úgy ez is elenyészett. Ha e darabot játszom, mindég olly vágyat érezek, csak még egyszer láthatni azon vidéket. Milly ismerősként beszélgetnénk a kis folyammal; elmondanám neki, mennyi öröme, de mennyi bánata volt lelkemnek, miolta elváltunk. De milly szép is ez Etude, s olly megfoghatlanul emlékembe varázsolja azon percek, midőn szívem először sejté a szerelem tündérvilágát, s én először gondolám, milly szép és dicső lehet az.

Február 3-án, Erdőd.

Még ennyire nem támadta meg a világ lelkem minden érzeményeit, rút árnya nem sötétíté ennyire el annak minden fényvilágát, mi benne föltartá az életkedv olly sokszor majdnem előlt virágát. De büszke öntudattal emelkedhetem e gyáva világ kíméletlenségei fölé, mert nem érti szívem érzelmeit, azért fürkészi azt bosszús kíváncsisággal, és gázolja megvetve annak legszentebb helyeit. Hadd legyen! erősnek szoktattam lelkemet, s most sem fogom magam eltiportatni. — Oh de e hideg büszkeségért valódi boldogságomat kell adnom, föláldoznom szívem lángérzeményeit, magasztos önalkotta világomat, s azt most álmoképnek nevezni, végre a fagyaló rideg fölébredésnél még a vágyat utána is elnyomni. Most kíváncsian várom, mit küld még rám a sors; szenvedtem már sokat, de ezentúl sem fogok könnyezve összeroskadni hatalma alatt, hanem küzdeni minden szeszélye ellen.

Febr. 7-én, Erdőd.

Most elememben vagyok! Az idő zord, mint a valóság, de van egy benne, mi álmainknak viszhangja, lelkemnek barátja, s ez: a szél. Olly rokonhangon beszéli saját változatos életét, beszéli, ismét mennyi tört léleknek fájdalomsóhaját kapá el fuvalmai közé. Oh mint szeretnék a szél karjain egy világot beutazni! Sibiria jéghideg szívével, a sivatag pusztatenger forró lehellelétével üzném játékom, míg elfáradva, kedves hazámban pihennék meg. Milly panaszolva regél első ifjúságáról, mikor mint langy szellő hintáztá magát a szerelmes rózsza lángkeblén, míg sorsától üzetve kelle most neki vad fájdalommal a világot bejárni, míg tán kétségbeesve a tengerben keres menedéket. Gondolom, ha e szél, melly most e várt látogatá meg, tán előbb egy égbe nyúló bérc büszke fejét ölelé körül, vagy a világ-tenger habjaival úzó szilaj játékát, és kegyetlen szeszélyében

tán emberélteket sodrott ajándékul a sovár hullámok közé, most itt van és látja hogy szivemben is zúg a fájdalom, miként ő, és ismét elhagy, hogy egykor megint megszerezhesse a viszontlátás kínos örömét.

Február 8-án, Erdőd, 847.

Mi olly magasztos, mint földünk szerelme a nap iránt, és ez előképe az én szerelmemnek. Jól tudja ő nap kedvesének hűtlenségét, mikor ez őt elhagyja, de mégis szereti őt, mert lelkévé vált szerelme. Nézd, mint borúl el bánatában, ha nem láthatja őt, elsötétül a féltés rémteljes fájdalmában, ha ez elválik tőle; de mint örül, ha az reggel ismét visszajő, fájdalom-könnyüi, melyeket kedvese távolléte miatt sirt, egyszerre az öröm ragyogó harmatává lesznek, míg azt a nap forró csókjai föl nem szárítják; s ekkor olly epedve tárja elébe legszebb virágait, nem gondolva vele, ha azok az égető sugarak, a lángoló szenvedély és a boldogság özöne alatt elhervadnak is, hisz csak kedvese számára neveli őket, neveli könnyeivel is, csak hogy szerelmesének örömét szaporithassa.

Oh lásd, így szeretlek én, mint lelkem mennyországát, szeretlek, mint földi üdvességem teremőjét. Ha téged nem bírhatnálak, elsötétülne életem, de rémes éjjelét nem vigasztalhatnák csillagok, hanem a fájdalom tépné szét szívemet, és szabadulásérti könyörgésem az átok visszapattanó szavai lennének. Most tudod, mennyire szeretlek! tudod, mennyire bírod szívem minden érzeményét, lelkem minden gondolatát; — — — De hátha talán elveszti becsét szerelmem már most előtted, mert forró lelkednek nem kell többet érte küzdeni! — —

Oh irgalom! mondd, hogy most még jobban szeretsz. Küzdj ezentúl egy szent célért, a hon javáért; és küzdhetsz bátran, mert tudod, ha most pillanatokra megtörhetnék ifju erődet, lesz már most, ki lelkednek erőt, új életet adhat; s ha sikere nem lenne fáradságodnak, van kebel, hova fájdalmadat temetheted; van lény, kinek nem lesz saját fájdalma, csak ha te szenvedsz, nem lesz öröme, csak a te boldogságod felett; ki egy világ szenvedését bírhatja el addig, míg téged bír! — — —

Február 20-án, Károly.

Kacagnom kelle, midőn ma naplóm utósó levelét átolvasám, hogy milly bolond gondolatim vannak néha; kacagva keserűen,

éreztem, mennyire tudnék én szeretni, ha volna férfi, ki képes lenne, lelkem képzeményének megfelelni. De már erről lemondtam, és csak téged imádlak, forró lelkem képzetétől teremtettem Romeom! nem ronthat téged le a való gyermeke, azért tisztán és egyedül fog oltárod szívemben állni. Oh de hátha mégis találna szívem egy illy embert, ha ideálokat az isten megteremtette volna számomra. — — Oh még e gondolat is felgyulasztja valómat... megőrülnék boldogságomban! Azért nem adja ezt meg nekem az isten, mert érzem hogy tán üdvességemet is odadnám érette. Most ismertem meg egy fiut, U. E. ki, ha szeret, ez első szerelme, úgy hiszem. Megzavarta eszemet, mert illy boldogságot szeretnék érezni. Egy férfinak első szerelmét boldogítani, olly magasztos tiszta gondolat! Ha akarod ezt istenem, adj erőt, hogy méltó legyek rá, őrizz a csábmesterségektől, de ha kezem közt látnám boldogságát, ne engedd, hogy könnyelmű hideg számítással azt eljátszam, mert rettentő a büntetés, mit ekkor érdemelnék.

Február 28-án, N.-Károly. 847.

Leültem, hogy szaporítsam jegyzeteimet, de valóban nincs egy eszmém, egy tett, mi érdemes volna, leírásával az időt tölteni. — Mert most ugyan minden nap élvezem azt, mit a világgal együtt mulatságnak tartok, és udvaroltatok magamnak, táncolunk, muzsikálunk, sok embert látok körömben, fecsegek, nevetek, s mindent elkövetek, mit csak elszóródásáért felkeres az ember, mégis a legcsekélyebb bensőség nélkül foly életem, hogy több elfoglaltatása van lelkemnek, ha alszom, mint most ébren; — nincs egy tárgy, melly figyelmem tellyes mértékben lefoglalhassa, egy érzet, melly lelkemig hasson, ámbár minden nap érzek, hol bosszúságot, hol diadalt, megcsalatkozott reményen, vagy nem várt örömen, de ha a tárgy nincs szemem előtt, vele együtt az érzélem, mit előidézett, is eltűnik. De még is jó e silányságokban az, hogy egyik a másikat feledteti, egyik a másikat gyorsan eltörli, s így, ha magamra maradok, jelenem nyugodtan hágy, s nem zavarja sem fejem, sem szívem. Jövöm felől már jó formán tisztába vagyok, csak egy út áll előttem, tehát hadd legyen! — Múltam, melly nem egyéb számtalan, nem élvezett, hanem remélt boldogságnál, múltam legyen mind e mellett kedves álmképem, mellyet csak kísérni, de elérnem nem lehet. — Maradj hideg nyugalmadban szív! tán még nincs

minden boldogságod elveszve, és lehető, hogy a hideg számítással előlt virágok helyett, mások, habár nem olly illatosak is, lehetnek kiküzdött sajátod. — Azért: akarok szeretni! és mennyire lehet, tisztán, igazán, nem szenvedéllyel, hanem nyugodt meg-gondoltsággal. Ha ha ha! mint vigyorog rám rémes gúnyké-pével egy kísértet, mit valódi nevén nem nevezhetek, mert ugyan már másodszor látom, de idegen szellemként, nem ismerhetém őt meg valódi alakjában, csak mint torzképet, melly gyöngébb semhogy elfoglalhatná tartósan elmém, s azért merül ismét varázskörében, honnan tán egyszer romlásomra fog kibontakozni, és előlni nyugalmat. De nem nem! — — —

Martius 2-án, Károly, 1847.

Ismét életemnek egy hatalmas átka nyomá le érzéseimet: a csüggedés, kimerültség egy neme. Bár mire gondoljak, mindent olly leverő színben látok; nem vagyok képes jelenemben vagy jövőmben egy reményt, egy csillagot találni, mi egy kis élet-kedvet szerezne, olly hideg, holt minden érzésem, hogy vérem' mintegy megszibbadva érzem. Lelkem is olly levert, elégedetlen, hogy azt kell gondolnom, talán elveszté már türelmét, el forró vágyát egy rokonlélek feltalálására. Martius 2! Egykor azt gondoltam, hogy e nap reám fogja árasztani minden üdvét egy bizonyos viszontlátáskor; de csalódtam; e nap is csak ugy folyt le mint a többi, önmagamát csalva és ámitva. — Nem fog ő eljönni; nem fogom őt látni tán — soká. Soha, nem mondom, mert ez lehetlen; de soká, mikor részünkről tán már minden veszve lesz, mikor egy élet fog bennünket elválasztani. Tán akkor már nyugott leszek, és *megadom magam ez életnek*, mibe az én sorsom: egy emésztő, lelket tépő, soha ki nem elégitett vágy miatt mindig egyedül, idegenen élni, s ez örök szomjú élet engem elveszt, elkárhoztat, míg nem lesz számomra szabadság. Mit ér nekem, ha mindennel bírnék is, mit csak adhat a szerencse, ha a szerelem boldogságát nem élvezhetem, mit érne egy világ birtoka, ha a lángoló szenvedély, mit szívemben érzek, nem talál tárgyat, mellyel egyesüljön, melly kielégíthesse. Önkénytelenül kell a szerelem hatalmának rajtam uralkodni, nem pedig erővel kikönyörögenem ismeretségét. Nem érezhetek ekkor szerelmet, csak önmagamát csalom, hogy ez érzécsikland, mi kissé elfoglalt, ama mennyet alkotó magasztos érzelem.

Martius 13-án, Erdőd.

Most irtam Marinak egy levelet, mit lemásolok, hogy egykor nevetthesek rajta.

»Most híven elbeszéltem tollammal, milly jó dolgom volt addig, míg t. i. U. Endre itt volt!! — Nagyon meglepett, midőn vasárnap a templomból haza jövé, hallom, hogy Bandika itt van; de ám azért mégsem pirultam úgy el, mint ő (kis ő még csak, jelentem:) mikor Papa bevezette hozzánk. »*Furcsa*« mondaná az Actuarius. Vasárnap délután ide gyülekeztek az erdői szépségek — persze Lauka Janka, mint primadonna köztük — s mi táncoltunk nagyba, s természetesen mulattunk. Jó volt a tánc, legalább nem kellett oly sokat beszélni, mi okbul annyit klaviroztam is, hogy végre minden csárdástudományomnak vége lett. Másnap szolgabíránk kíséretében Szinfaluba mentünk két kocsival (az az bizony egy kocsí sem volt közte, mert az egyik szán, a másik szekér volt:) és estig ott mulattunk. De mikor aztán haza jöttünk, meg voltunk akadva, mert ámbár Carolin itt volt, még sem igen ment a discurs, mert a kis Andriská csak akkor szólt egy szót, ha épen elkerülhetlen szükséges volt. Másnap reggel indult haza lovagunk; lovagot mondok, mert lóháton volt. Csak jól mondja a német, hogy »*alle guten Dinge sind drei*«, mert nekem is ez a harmadik lovagiasan megjelenő gavallérom: *Cavaliér intime!* Isten segítse, jobban mint a többi, mondják sokan; én csak nevetem, s gondolom magamban, hogy akkor meg majd erre fogják azt mondani »*szegény tatár!*« De annyit mondhatok, hogy ha természetesen megy a dolog, úgy fájdalom! a hódításba múltkor nem haladtam elő, hanem rontottam, mit eddig építettem, mert haldd csak: 1-ször, rettentő náthás voltam, hogy alig láttam, tehát természetesen rútabb voltam, mint máskor; 2-szor sehogysem tudtam bájoló lenni, hanem hideg voltam mint a jég, minden igyekezetem dacára oly hideg hogy csak (nagy) Őm forró szenvedélyes lelke nem fagyott volna meg közelemben. A többiek, kiknek semmi köze és jogok nem volt hozzá és nincs is (csupa féltékenység!) egészen *entzückt* vannak tőle; szépségétől, jó módjától s minden mozdulatától. Persze az öregek is. Na én sem vagyok ellene; hanem arról nem tehetek, hogy még most nem tudok hideg érzéketlen szemeihez szokni, s ha rá nézek, mindég kedves szenvedélyes Őm képe varázsolódik előmbe, ki ha rám nézett, szemeiben láttam forró lelkét lángolni. Aztán meg, hiszen

tudod, hogy mennyire ellenkezett tudományom mindég a tiédde, mert a kék szemeket, melyekből te mennyedet tudod kiolvasni, én soha sem értettem, s nem is értem most se. Akár kínai betűket, akár kék szemeket lássak, egyformán nem értek hozzá. De az a gondolatom keletkezett, hogy talán Uraynál is csak számításból megy az egész história, s mert bizonyosnak tartja mind a mellett, *mint a gazdag Uray* győzelmét, azért vesz olly kevés fáradságot magának, s mert még fiatalabb, semhogy egyszerre megbarátkozhatna még romlatlan lelke illy, *magamról mondom*, bűnös számításal, azért olly gondolkodó és komoly. Ird meg véleményedet e felől édes Marim; de ugy ám a hogy igazán gondold magad is. Meglehet, hogy még mi is eljátszuk »Házasság a nagy világban«, csakhogy nem lesz olly tragicus, hanem jó kényelmes élet lesz, mert egyikünk sem alkalmatlankodnék sokat a másikkal.»

Eddig a levél e tárgyra vonatkozása. Mondhatom olly hideg, higgadt eszmék vannak benne, hogy 30 év múlva sem gondolkodhatom megfontoltabban a szerelem lemondásáról.

Martius 11-én.

Mi a szerelem? Könyv, melynek eredetijét véli minden szerelmes olvashatni, s csak midőn vége van, látják legtöbben hogy biz ez is csak másolása volt ama magasztos szent érzetnek, melyről annyian beszélnek, de többnyire csak hallás után, hogy aztán magok is azt hiszik, hogy eredetije a sok másolásban végképp' elhasználódott. De nem így van; mert léteznek kiválasztottjai az égnek, kik ezt megismerhetik, s mint életök egy magasztos emlékét viszik lelkeikkel egy szebb életbe át.

Ha szenvedélyes lávafolyammá változik, akkor többé nincs előtte olly szent, mit lángkarával szét ne rombolna, és fel nem emésztene. Őrizkedjünk a szenvedélytől, mert kin ez uralkodik, annak nincs több boldogsága.

Martius 25-én, 847.

A nő, ha nem ismeri a szerelmet, méltán kérheti a végzettől: mért teremtél engem? A nő élete csak szeretet által lehet becses; csak szerelem adhatja meg ő neki azon dicső kört, melyben élnie boldogság és öröm legyen.

Az érzéketlen élete kárhozat; szintűgy mint kinek keblében az érzelem szelíd jötevő sugára helyett ennek tulsága által elő-

idézett vad láng él; ilyennek nincs valódi boldogsága. Küzdjön ő bár e szenvedélyessége ellen, veszteni fog, s lelkét az egymást űző indulatok mámora fogja rövid és tökéletlen örömekkel kábítani, míg végre kimerülve és elkeseredve látja, hogy sebesebben tűntek az érzelem árvái keblén keresztül, semhogy azok mélyéről gyöngyöket halászhatott volna, s fájdalommal tapasztalja, hogy észrevétlenül szakgatják szét lelkének nyugalmit szilaj rohamakkal. Nincs jobb az egyszerű csendes kedélynél; nem tépi össze önszívét, míg mást boldogít; szenvedély nélkül, de állhatatosabban karolja szívének választottját magához. Nem ismeri az élet gyönyörmámorát, de annak kárhozatát sem.

Erdőd, Március 27-én.

Ha eljön Ő, sokat kell szenvednem, de örömmel! akkor aztán tisztába leszünk egymással, s ha látni fogom, hogy becsül, hogy mennyire lehet nyugott, akkor: ha nem lehetek is Övé, mégis boldogíthatok mást, mert öntudatom nyugott és szemrehányás nélküli lesz. De hátha még meglehet... De így is lehet végetlen fájdalom életem: mert ha minden szerelmem mellett sem lehetnék képes, őt tartósan boldogíthatni, őt, ki joggal bírná az élet minden örömet. Sőt talán midőn hozzám lenne kötve élete, ő csalódna bennem, s ekkor találna egy lényt, ki képesebb volna megfelelni magasztos idealjának, tartósabb boldogságot teremthetne számára, s midőn ő ezután nyujtná ki kezét, én válaszként állanék köztte és vágyai közt. Ha csak egy szemrehányást, egy kínos sohajt hallanék tőle: megtörne lelkem, s én mindenre képes lennék. Dicső volna, ha ekkor akaratom szerint meghalhatnék, de a szív nem reped meg, míg csak egy erecske van benne, melly szenvedni bír.

Ha én volnék az élet, örökre enyim lennél; cserébe minden boldogságomat, gyönyöreimet bírnád!

Ápril. 5-én.

Már lehetlen, hogy soká így tartson! e megfeszített idegek elpattannak, ha valami változás vagy jóra vagy roszra nem történik. Nem tűrhetem tovább!... Minden remény, béketűrés elhagy. Kedélyem olly izgatott, lelkem ingerültsége olly ponton áll, hogy kell egy lépést vagy előre vagy visszatennem, különben e merev egyformaság elkábít, s szédülve kell a kétségbeesés

örvényébe merülnöm. Soh'se hittem volna, hogy illy rettentő helyzetbe legyek; alig eszmélhetek világosan, olly kín tépi lelkemet, hogy elkábulok örült eszméitől, és elfeledek mindent, mi egy bizonyos tárgy körén kívül esik; el, minden közeléket, határt, s még boldogtalanabbá teszem magam. Ez a szenvedély hatalma!... tudom, hogy illy szenvedély pokollá teheti az ember életét, s még sem menekülhetek... S ha még is csak csalódás és nem való az, a miért én ezt mind érzem, akkor istenem csak hagyj megörülni! Ha látnom kellene hogy csak képzetem csaljátéka az üdv, miért én e kimerítő harcot küzdöm akkor... ha meg nem örülök, elvesztem lelkem üdvességét, és nem lehetek többé tied, istenem! O ha már most se szeretsz, ember! számadásod rettentő lesz egykor. — —

És mégis leimádkoznám a mennyet számodra, ki a szenvedély egy alig képzelt hatalmával teremtl illy küzdést lelkembe. Ha tudtad volna, hogy lángszavaid illy hatalommal fogják egyszer lelkemet égetni, míg fölemészthetik nyugalmam és minden boldogságom, megkiméltél volna e fájdalomtengertől. Hisz nem vétettem ellened, mért tettél volna úgy mint tettél csupa pajkos időtöltésből. Pedig ezt akarják velem elhitetni, és ennél még sokkal rosszabbakat, de nem! én nem hiszek hideg kiszámított szavaiknak.

Csak szeretne még! oh ha ez így volna! E tudattal mindenre képes lennék; még ha őt nem bírhatnám tán másnak is képes volnék életét boldogítani, ha sorsom könyvébe illy élet van számomra rendelve.

Ápril. 26-án.

Tegnapelőtt kaptam Ő tőle levelet, megmutatám Atyámnak, természetesen nem szabad felelnem, mert elvesztem különben szeretetét, mi nélkül pedig nem élhetek boldogan. Hanem följegyzem, mit feleltem volna, s ha egyszer eljön Ő, megmutatom neki, ha még...

Ha egyetlen kockára bizzuk egész életünk boldogságát, s e kocka veszt, mi marad ekkor?... Ha Ön szerelme a kocka, mire üdvességemet fölteszem, s ha egykor látnom kellene, hogy csak álom, csak képzelet volt Önnek szerelme! mi lesz ekkor sajátom? Semmi, mi örömet terem; mit nyerhetnék kárpótlásul? Gúnyt, megvetést és legfeljebb szánakozást együgyűségem felett; még azoktól is kik mióta élek, szeretnek, még szüleim se mondanának egyebet, csak hogy magam szerzém boldogtalanosá-

gomat, mert ők ezt jövendőlik nekem most mindég, ha életemet Önéhez kapcsolnám. — — Gondolja meg, az istenre és mindenre mi szent Ön előtt, kérem, gondolja meg jól, ismer-e Ön engem annyira, miszerint meg lehessen győződve, hogy szerelmem és bírásom Önt mindenek felett boldogíthatják; de jól megértsen Ön, én tartós boldogságot értek, nem rövid kéjmámort, mi elszédíti a lelket, hogy észrevétlenül és biztosan ássa meg boldogságunk sírját. Kielégítheti-e Ön forró lelkének vágyait egyetlen nő habár leglángolóbb szerelme? Ha a megszokás, folytonos és akadályok nélküli bírás nem unatná-e meg Önnel a nőt, ki hogy boldogíthassa Önt, mindenét elhagyá, s kinek élet-üdvet csak Ön szerezhethet? Ezek olly kérdések, melyekre nem esküdhet meg senki, mert a jövő sokszor a leghihetlenebb dolgot teszi lehetővé. De esküdjön meg Ön, hogy szerelme most szent és tiszta minden egyéb érdekektől, s hogy hiszi miként életével egy határú szerelme, akkor, ha ezt megteszi Ön, akkor nincs akadály, nincs határ, melly Öntől elszakíthasson; akkor ugyan jobban nem szerethetem mint most, mert ez lehetlen, de imádni fogom és boldogítani Önt lelkem egész hatalmával és szenvedélyével! —

Ha nem teszi ezt, úgy Ön nem szeret, tehát elfeled könnyen és boldog lesz. Könnyen el fogja feledni a lyányt, ki hideg okoskodással üzé el élvezetlenül a percet, melly gyönyört, kéjt teremtett volna! *Hisz már-már elfeledett Ön*, mint versében mondja! Mikor ezt olvastam önkénytelenül üzött a kérdés: ha feledhetjük-e azt, kit jobban szeretünk mindenkinél, csak pillanatra is, és a felelet kint hozott lelkemre. Mert szeretlek végzetlenül, jobban mint szóval leírhatni, jobban mint mindent e világon!...

Ha el nem jössz is most, ha kerülni fogsz is, mi azért találkozni fogunk még, tán sokára, de egyszer még is.

A mi elválásunk hosszú, de örök nem lehet. —

Már most kezdedben jövőm; ha szép lesz az, neked köszönöm, ha fájdalmat adsz bérül, könyörögni fogok, hogy te boldog lehess; s ha e kérésem meghallgattatik, én sem leszek boldogtalan. —

Mikor együtt voltunk, elmondhattam volna Önnek mindent őszintén; nyíltan felelhettem volna kérdésére, de nem tehetém ezt egy titkos hatalmas erő miatt, melly visszatartott, kínos sejtelemmel töltvén el lelkemet. Szabadúlni akartam sokszor, küzdöttem, de ilyenkor mindég átölelt jégkarjaival, magához szo-

rította forró lelkemet, s hideg leheletével elfojtotta szavaimat, s ilyenkor látott Ön szóttanul mint szobrot állani, látszólag részvétlenül, pedig véghetetlen kint okozott e harc lelkemben, s én még tekinteni is féltem Önre, nehogy egy szikrája fájdalomnak, átszökhessék az Ön szívébe, s habár egy századrészét is ismerje annak, mi engem majd örüllté tett. — Meglehet hogy ha ismét összejövünk, újra megkísért e rém, hogy szétzuzza boldogságomat, de már most lesz erőm legyőzni őt, s kibontakozni a sötét fátyolból, melly Öntől elválaszt. Merész kézzel fogom meg a kormányt, melly sorsom hajóját vezeti, s ha le fogják a viharok győzni erőmet, elmerülök a bánat tengerébe, hová engem megszámlálhatlanok követnek, míg ember élni fog, miként megszámlálhatlanok előzének meg, mióta csak teremtvé van ember. De én álmodtam szép bájos szigetről, szépről mint csak lehet a boldogság lakhelye, s mellyen egy pillanat eltörölne száz hosszú évek fájalmát. Öntől függ: megismerjem-e valóságban is e varázsszigetet, vagy csak álom maradjon az, bár odaadék érte mindent, mit bírtam; — Öntől függ, hogy az teljesedjen be, mit a világ ez összeköttetésből jósol, s mellynek kárhozat a neve, szülője: csalódás. —

Május 11-én, 847. Erdőd.

Azt beszélík, hogy itt lesz ő, hogy e napokban megérkezik. Már három napja, hogy ezt mondják s még sincs itt! — Én nem is hiszek nekik, mesének tartom az egészet.

Május 16-án

érkezett meg ő, s ekkor, rövid öröm után következtek olly napok, mellyeket nem feledhetnék, ha életem bár milly hosszú lenne is. Annyit szenvedtem 11 napig, mennyit még soha életemben. De

Május 27-én

kezdődött a boldogság, melly ismét jóvá tenné egy élet keserűségét. E napon együtt voltunk!... e napok óta vagyok Petőfi jegyese, s e nap óta szeretem őt jobban mint mindent a világon. Mit tettem és mondtam e napon azt nem tudom, csak annyit hogy az felér eddigi életem minden napjaival.

Junius 2.

Levelet kaptam Sándoromtól és szabad neki felelnem... Nem hiában állt sárga rózsa asztalomon, midőn e levelet kaptam, mert

ennek olvasása után az irigység kezdett bennem lakni, pedig eddig ez érzésről semmit sem tudtam. De nem is lehet csudálni; hogy is ne! Azt írja, hogy keztyümet, mellyet neki adtam, minden reggel és este csókolja! s én irigy ne legyek; illy pazarlás fel ne ingereljen. De jól van, én is így teszek; nekem megvannak az ő levelei, s én ezekre pazarlom azt, mit ő neki még nem adtam.

Junius 11.

Tennap irtam ő neki. Sok bohóságot fecsegttem neki össze-vissza; szinte félek hogy megúnja, míg végig olvassa; pedig ettől az isten mentsen meg! De úgy szeretem kedvesemet, Sándoromat, hogy még a gondolatot is szeretem, mellyet vele közölhetek. —

Junius 12.

Tennap ismét kaptam lelkem Sándoromtól levelet, mellyben többek közt azt mondja hogy ő már most csak nekem kíván tetszeni, a többivel, az egész világgal nem gondol. Nálam ez másként van; én nem így érzek.

Én csak mióta te szeretsz, kívánnék tündökölni, vágnék a legjelesebb lenni a világon, vágnék istennő lenni, csak hogy te mondhatnád az embereknek: e hölgy kit ti csudáltok, kit ti imádtok, e hölgy enyém! én bírom e hölgy örök szerelmét! Csak most örülnék, ha dicsérne mindenki, mert én ismerem a kéjt, mit érzünk, ha azt halljuk dicsértetni kit lángolón szeretünk, s kinek viszonyszerelmét bírjuk, s én e kéjt szeretném veled megismertetni. O ha tudnád mit érzek én, ha téged dicsérnek; mikor gondolhatom, hogy e férfi, kit magasztalnak, kihez mint egy felsőbb lényhez tekintenek, ki szavaival századok multán is fellelkesítheti nemzetét, e dicső szép lélek engem szeret, s boldogságát tölem, egyedül tölem várja!... Olly szép is a lelked, szerelmem ifja, mint maga a boldogság, melly után vágytam, melly után örökös kívánság üzött, mióta csak eszmélek. O csak most tudnám kifejezni, mit érzek, csak most tudnám leírni e boldogságot, melly át-át vonúl lelkemen... mintha sötét éjszakán egyszerre isten angyalai szállnának alá a földre, s tartanának hosszú ünnepélyes menetet, mi alatt fényességök fölvilágítana mindent mintha száz napok ragyognának, s énekelnek olly szépen, olly szelíd lágy éneket, hogy még a teremő is kedvtelve hallgatja ez égi gyönyörtől reszkető hangokat... Milly öröm

remegteti lelkemet; szinte leborúl az e boldogság özöne alatt. Istenem, istenem! milyen a szerelem... átváltoztatja előttünk a világot, megrendíti életünket, hogy ez többé soha olyan nem lehet mint azelőtt. Míg Sándorom szeret, nem panaszkodhatnék a világ ellen, habár száz hosszú életet kellene is átélnem; nem panaszkodnék, mert ő lett már most az én világom, kedves egyetlen világa lelkemnek, életem mindenható gyönyörűsége. De ellenben csak változhatlan forró szerelem elégíthet ki engem; ha hülni látnám érzelmeit irántam, tán széttépné a csalódás vad fájdalma lelkemet, s azontúl mint gyöngé virág, ha kegyetlen szeszélyében elsodorja őt a fergeteg, így lennék én is lelketlen játéka a szenvedélyességnek, mit a természetből nyertem, s min egyedül csak állandó forró szerelem uralkodhatik, uralkodhatik zsarnokként, de ezenkívül minden hatalmat megvet s lerombol; s mi ellenáll, azt vagy vak indulattal tiporja le, vagy önáltét zuzza rajta szét. — Oh istenem! most még is úgy félek az élettől; sokkal boldogabb lehetnék és vagyok is, semhogy ennek árát meg ne kelljen adnom. — Azt mondják, nincs ember, ki keserű csalódásokkal ne fizetné a jót, mit ritka növényként talál az életben; s ha ez áll, úgy nekem is át kell e csalódáson mennem... Csalóddjam inkább mindenben a világon, csak egyedül Sándorom szerelmébe ne! mindent eltűrök alázattal, megadással, csak ez egy tenne örüllté, tenne esztelen lázadóvá! És épen mivel most mindenem ettől függ, mert a boldogságnak minden szálát e szerelemhez kötöttem: tán épen ezt fogja tőlem a sors elszakítani; tán épen e boldogságot tőlem az isten elvenni, nehogy az üdvességből már itt kivegyem részemet, s ne maradjon az örök életre semmi. Tán épen ennek elvesztével kell érdemet szereznem a jövő élet boldogságára, melyet érdemetlen el nem nyerhet... teremtom! milly fényes képeket láttam e sorok kezdetén, s most... de épen azon ragyogás vakította el szememet, s azért lett most minden illy sötét.

Junius 15.

Hála az égnek, már elmúlt fél hónap, egy hatodrésze az időnek, melyet várakozva, emésztő epedéssel kell eltöltenem.

Junius 16-án, 847.

Azt gondoltam olly könnyű, három hónap elteltét várni, mikor tudja az ember, hogy azután mindent elnyer, mit valaha legmeré-

szebb gondolata is csak megközelített: de most látom hogy csalódtam, s mennyire! már most is olly türelmetlen és békétlen vagyok, mintha száz év óta várnék. Nem bánám én a többi, csak láthatnám kedvesemet; nem tervezek én azon túl semmit, csak míg látni fogjuk egymást, eddig meg minden gondolatom, pedig néha egészen elkábulok a sok tünődésbe. Vajon gondol-e ő csak felényt is rám, mint én ő rá; csak felényi szeretettel is? Én hiszem, hinni akarom, hogy szintolly forró és igaz szeretemet bírok, mint millyet én érzek...

Julius 4.

Múlt héten egy különös álmom volt, leirom, mert meglehet, hogy egykor életem képeire fogok benne ismerhetni; mivel reményeink könnyen csálnak, tehát nem lehetetlen...

Álmodtam: hogy egy nagy hegyre mentünk fel Sándorral, de együtt — bár mindig így akartunk — soha nem mehettünk; majd ő volt messzi tőlem előre, s én kértem hogy várjon meg; ő megállt, s mikor már közel voltam hozzá, hirtelen egy titkos erő olly sebességgel vont fölfelé, hogy mellette elrohanva csak messze tőle állhattam meg; ekkor ismét ő kért, hogy várjam meg, s ő szintolly gyorsan tűnt el mellettem. Így mentünk soká, úztuk egymást elérhetés nélkül, midőn végre közel voltam a tetőhöz, ama láthatlan hatalom kétszeres erővel vont magával, míg végre fennt a legmagasabb bérctetőn megállva, hallottam Sándor kéré szavait, mint kiáltotta utánam a szerelem legepedőbb hangján: »várj, várj meg engem édes kedves Juliskám! csak míg egy égő csókkal fűzöm lelkemet a tiédhez; oh csak addig várj meg, várj meg engemet, ezután nincs hatalom, melly elválasszon bennünket!« Én mozdulatlanul álltam és láttam milly sovárgó vággyal tekintett fel hozzám; önkénytelenül nyujtottam feléje karjaim, és egyszerre mellettem volt, remegve borúlt vállamra, szorosan ölelt magához és egy lángoló, lelket égető csókot éreztem... Soká álltunk így, századok mint pillanatok repültek el felettünk, míg végre a szerelem istenítő gyönyörével szívemben, feltekintettem, s egy bájos völgyben láttam magunkat, mindketten virágokat szedtünk. Én minden virágot átadtam Sándoromnak, s ő koszorút kötött belőlök. Mikor készen volt, fejemre tette azt, megállt előttem, és egy hosszú mély tekintettel nézett rám, ama szenvedélyes tekintettel, melly tőle mindig lelkemet reszketett meg: mintha nem bírtam volna el e boldogságot, melly mintegy felmagasztalta egész valómat, le-



A Károlyi grófok kastélya Nagy-Károlyban.



Az erdődi várkastély.
Ebben lakott Szendrey Ignác családjával 1850-ig.



hajtottam fejemet. Midőn felnéztem, távozni láttam őt, lassú csendes léptekkel, melyeknek mintha mindegyike egy világot tolt volna közénk; egyszerre hervadni kezdett fejemen a koszorú, s a lankadó virágok le arcomra és homlokomra hajoltak... olly távol láttam végre magamtól, hogy alig vehettem ki, mintha köd szállt volna le előttem, ekkor égetni kezdtek a virágok, hova hajoltak egy-egy égő sebet éreztem, égett homlokom, arcom, és egy fehér rózsza, melly szívem fölé hajolt, ott is a legnagyobb fájdalmat okozá... ekkor végképp eltűnt a láthatár szélén, s én semmit sem éreztem; megsemmisülve feloszolva voltam, csak szemeim tarták meg életöket, s látták őt visszarohanni, és felvenni a koszorút, melly hervadt virágaival a földön hevert. Fejére tette e koszorút, melly hirtelen föléledt, és sugárkoronát képezve, ragyogott fején. Így állt ott mint az ókor félistene, büszkén, dicsőn! Csak arca volt halvány, mint a holdnak leg-sápadtabb képe. Oh ha képzelem e sápadt arcot, borzadás fut el, szeretnék hozzá repülni, és az élet pírját rácsókolni; szeretném lelkemet átadni neki, életemet, boldogságomat, csakhogy ő ne szenvedjen.

II.

Julia fiatalasszonykori naplója.

36 oldalas füzet (14×22 cm. méretű), fekete és piros selyemszálakkal összefűzve. A füzet első két oldala üres. A 3. oldal közepén cím: *Naplóm. September, 1847.* A 4. oldal üres. Az 5. oldalon dátum: *Koltó, septemb. 22. 847.* és lapszámozás: 1. Julia sűrű, de tisztán olvasható írásával teleirt 18 oldal (lapszámozva). Az utolsó dátum a 14. oldalon: *Pest, decemb. 18. 847.* A 14–18. oldalon Julia elmondja, hogyan látogatta meg Sándorral december 13-án Vácon Sándor szüleit. Ismeretlen adat Petőfi életéből. A füzet utolsó 12 oldala üres. A napló teljesen ép és sértetlen.

Koltó, septemb. 22. 847.

Csak mióta asszony vagyok, ismerem az élet legédesebb örömeit és legkeserűbb bánatát. Annyira különböznek ezek attól, miket leány-koromban éreztem, hogy úgy tetszik előttem, mintha két egészen új érzelem lenne ez, millyenről azelőtt nem is hallottam. Leánykori bánataimra fátyolt vetett előbb-utóbb a remény, hogy sorsom majd tán megváltozik, hogy lehetséges olly jövőm, melly helyrehozza mit szenvedtem; s illy gondolatok után festettem magamnak képeket, mellyeknek fény volt minden oldala, s ide menekültem és lassankint elhagytam bánatomat, míg e képeken merengtem. Ha pedig örömem volt, eszembe jutott, milly bizonytalan egy leány sorsa, és a kétség elűzte azt tőlem, hogy nem szállhatott le szívem fenekére. A boldogság csak mint könnyű pillangó röpkedett körülöm mellyet elkaphatott magával a virágok sóhajából támadt esti szellő; vagy tarka szárnyain ringatott, honnan minden pillanatban lebukhattam, mert nem volt biztosságom mi fönn tarthatott volna. Nem így van, mióta határképen két élet áll előttem, jóban roszban; ezóta értem

tökéletesen, mi az: boldog lenni! csak ezóta foghatom föl az élet legszebb, legistenibb oldalát. Én szeretek, s mikor látom hogy szerelmemmel boldogíthatom férjemet, nem jut eszembe aggódni a jövőn, bizonyosnak hiszem egész életünk boldogságát; isten előtt tett esküm dönthetlen biztosítékul tetszik előttem, hogy gyönyöreim a végtelenségbe nyúlhatnak, és a jelen fényességével vonom be a mérhetlen hosszúságú jövőt, míg az ragyog a többi életek között, mint csillag az éj sötétjében. Nem féltem azt, hogy homály boríthatja el, míg férjemnek mosolyát vagy nyájas tekintetét láthatom. És ilyen most bánatom is; szintolly határtalan, mint örömem, szintolly sötét, dülő, mint fénylő, éltető boldogságom.

Koltó, sept. 23.

Hová lettél tarka, ezerszínű világom? eltűntél, hál' istennek, örökre eltűntél! nem hagyva egyebet nálam, mint emlékedet, mellyen mindig mosódik el egy-egy sötét folt, míg végre nem marad benne, csak mi édes, csak mi jó volt. A fájó kínos percek úgy tűnnek föl előttem, mint sírhalmok, mellyeken virágok sarjadzanak hogy később viruljanak ott és elfödjék zöld leveleikkel és piros virágaikkal a helyet, hol a kiszenvedett élet nyugszik. Ez elenyészett tarka világ, míg benne éltem, s ő bennem, szüntelen fölverte nyugalmamat, és fölgyújtá fejemben a gondolatokat, hogy azok mint pattogó szikrák égették nem egyszer agyvelőmet. Mint múltra jól esik rá visszagondolnom... de ha még jelenem lenne olyan, megölne, széttépné szívemet. Habár egyhangú volt is ez élet, de egyhangúsága zajos és lelket kimerítő volt; zajosabb, semhogy kábulás nélkül tovább kiállhattam volna. Több sötét holló szállt el múltam egén, mint vidító, nyájasan éneklő madár, csak utójára szállt fölém a fülmile, és dalolt oly édeset, oly kinosat a szerelemről, hogy szokatlan éneke felröpíté lelkemet magához, s míg ámulva hallgatta saját érzelmeit hangoztatni, észrevétlenül közelgett a vész reá és csattogó madárkájára; fölöttök dúlt a vihar hogy elválassza őket, hogy többé soha ne találkozzanak. Fülmilém látásomtól nyert erőt a viharban is legyőzhetlenül hangoztatni énekét, s nekem viszont éneke adott erőt ellentállhatni, midőn meg akarták őt fosztani látásomtól. Végre elzúgott a vihar s mi ketten: én és a fülmile elszálltunk, és örökre egymáséi lettünk, ekkor lelkemből eltűntek a soha ki nem elégített vágy kínzó rémei, s helyébe jött az édes nyugalom. Nem esengek

a múlt után, nem sovárgok szebb jövő elé; jelenem elég hogy elfoglalja egészen lelkemet, nem hagyva ott helyet tartós emlékezetnek, vagy többet ígérő reménynek.

Septemb. 28.

Nem törpül oly szánandó nyomorúvá az emberi ész, mint mikor saját erejéből akarja kifürkészni a lélekalhatatlanságot és a jövő élet minőségét. A kebel legszentében kell lenni az érzésnek, melly egyedül mondhatja meg, hogy van élet a sírokon túl, de ha ezt elnémitjük, vagy nem akarjuk szavát hallani, mert büszkébbek vagyunk arra mit fejünk által tudunk, mint mire a szív tanít — akkor hiába folyamodunk az észhez, nem ad ő nyugtató fölvilágosítást, nincs az ő hatalmában, hogy nyugalmat, békés meglegedést nyujthasson, sőt ha makacsul ragaszkodunk hozzá fut előlünk, hogy vakmerő kérdéseinktől menekülhessen, és vagy elhagy, vagy oly sötét, zavart tömkelegbe vezet, mellybe ha tévedünk előbb találhatunk föl bár mit, mint boldogító bizonyosságot. Ebben tévelygünk aztán míg élünk, várva a halált, hogy adjon világosságot, melly után hasztalan vágyunk, hasztalan fáradunk az életben. Én hiszem, s hogy nyugott lehessen szentül kell azt hinnem, hogy nem enyészetet hanem új életet cserélünk föl e mostani helyett; hogy nem vagyunk vak eszközei a természetnek, melly csak azért terem, mert túlárado erejétől ösztönöztetve teremtenie kell, s végre ha áthurcolt egy, sokszor oly kínzó, oly hosszú fárasztó életen, akkor aztán nyugalmat ad, mellynek neve: örök enyészet; és talán ezt is azért hogy új teremtményeinek helyet csináljunk, vagy mert szüksége van porainkra, hogy férgeit táplálhassa, vagy hogy kifogyott erejét vele újra pótolja. És ezért kellene nekünk egy életet átélnünk, azért nélkülözni, tűrni, szenvedni, hogy aztán elenyésszünk, szintűgy mintha örömek között, gyönyörtől, boldogságtól kísérve futjuk át a rövid napokat, mellyek a szerencsétlenségnek egy-egy örökkévalósággá nyulnak... Ez nem lehet! Van lélek a testben, van halhatatlan lélek, melly átköltözik e földről egy más szebb világba, mint átutazik az ember vadon erdőkön, meredek kősziklákon, hogy elérje útjának célját, hol kipihenve beszéli kedveseinek a veszélyeket, mellyeken át, mellyeket legyőzve jutott csak hozzájuk. De hogy millyen e más világ, azt szint-oly hiában kérdezi a keresztyén megváltójától, mint a muhamedán prófétájától; mindegyik úgy felel, mint az a tőle kérdezők állapotja és kedélye kívánja. Csak azt, hogy van más élet,

mondja mindegyik; az ókor leghomályosabb hajnalára visszatekintve, mindig látjuk a népeket hinni egy más világot, melynek nem *létezését*, csak *minőségét* tagadják a különböző fajok, kifőstve azt mindegyik maga fogalma és vágya szerint. És ez bizonyítja leginkább, hogy van egy a testnél nemesebb részünk, melyet mi léleknek nevezünk, mely istentől származik, hová bármily hüvely alatt sem változtatható őshiténél fogva visszavágy és vissza fog szállani. Csak egyesek, kik nem akarják féken tartani szilaj képzelődéseiket, és nem bírják más, az emberek és emberiség javát inkább előmozdítható kérdések megfejtésére fordítani elméjüket, fordulnak önmaguk ellen, tépik ki szíveik és egész valójuknak meggyőződését, csak hogy boncolhassák azt, s ha avatlan kezeikkel meggyilkolták, szánó mosollyal arcaikon, fagyos kétségbeeséssel szíveikben kiáltják a mellettök haladóknak harsány diadalképen: minden a mit hiszték, csalódás, nincs semmi a mit kerestek, nincs!... semmi!...

Mi vigasztalhatja hát azt, ki kedvesét elveszti? mi a nőt, ki férjét temeti el, kivel egygyé olvadtnak hitte saját életét, kiért boldogságát, mindenét olly örömezt föláldozta volna, mert hiszen ő több volt magában, mint a mindenség nélküle. Mi vigasztalja az anyát, ha gyermekét teszi a sirba? a gyermeket, kinek életet adott, kihez jövőjének minden percét elválhatlanul kötő, ki önéltének jobb fele volt. Mit tegyen, ha elgondolja, hogy az ott fog fekünni, lenn a sir hideg éjszakájában egyedül, a kígyók és férgek martaléka, ki azelőtt édesanyja karjain aludt és ott ébredt föl, kit még a légnék durvább lehetőségétől is megóvott. Mit tegyen, ha elgondolja, mi lesz a kis gömbölyű karokból, melyek azelőtt olly édesen kulcsolódtak nyaka körül, vagy simultak el arca fölött? — mi a vidám nevető szemekből, melyekben csak tekintenie kellett, hogy föltalálja minden boldogságát? mi a kis piros szájból, mely olly lágyan tapadt csókoló ajkaihoz? — Mit tegyen ha elgondolja, hogy mind e drága szent szépségnek csak azért kelle születni, hogy a föld férgeinek legyen eledele, kik rövid idő alatt, tán mielőtt az enyészet hozzá merne nyúlni a gyöngéd tagokhoz, undok szájaikkal emésztik föl azt. Tán vigasztalja magát a gondolattal, hogy a természet változhatlan törvénye parancsolja azt így, s hogy azon változtatni nem lehet. Szép és megnyugtató vigasztalás! Nem lázíthatja-e föl az embert e hatalom, nem törölhetne-e ki kebléből mindent, mi ott tűrni és lemondani bírná őt? Hogy isten van, azt nem tagadjátok! de igen azt hogy halhatatlan lelket

és ennek számára egy szebb, jobb életet teremtett? Ha így lenne, úgy nem imádni való isten, de átkozni való ördög teremtette volna az embert, hogy legyenek változtatásúl öntudatos lények, kikkel vad szeszélye és kénye szerint játszhassek. — Sokszor od'adnánk életünket kedveseink- vagy más embertársainkért, föl-áldoznánk érttök mindent hogy boldoggá tehessük őket, vagy bánatjokat enyhíthessük. Mi tetetné ezt velünk ha nem a szeretet, e legmagasztosabb, legdicsőbb birtoka az emberi kebelnek, s így van-e szebb mintha az istent úgy képzeljük mint a legfőbb, legtökéletesebb szeretetet, kinek egyedül célja minket egykor érdemeink szerint boldogítani. Nem legtermészetesebb, legvilágosabb okoskodás volna-e ez, melly fölülmúlja egyenes következtetésével a sok hamis tanokat, mellyeket alkotnak az emberek túlbízottságokkal, hogy magokat szerencsétlenné tegyék, habár a világ és mindenek fölött ők hiszik is, hogy egyedül az ő birtokukban van a kulcs, melly fölnyitotta előttük a jövőt, hol találtak... semmit. Én hiszem, hogy isten a szeretet, kitől jövőnk és kihez visszamegyünk egykor ha szívünkben őt mint szentséget megőriztük. És így ő, a szeretet teremthetne-e embert, hogy aztán el hagyja őt veszni, visszaesni a semmiségbe, honnan előhitta hogy éljen. Így mi emberek sem tennénk, ha hatalmunkban lenne is így tenni, s e szerint mi jobbak lennénk, mint az, kit mi istennek nevezünk. És még is van, ki ezt el nem ismerve mások hitét is ledönti hitetlenségével. — Míg fiatal vagyok, míg úgy érzek, mintha minden pillanat új-új életet csepegtetne belém, addig, ha nem ejt kétségbe e hit, fölszólít, hogy ha másért nem dacból is ellentálljak kísértő befolyásának, és élvekre fulasztani szólít föl a rémeket, mellyeket szült, s mellyek lerázhatlanul ragaszkodnak eszméletemhez. De ha végre agg leszek, ha fejem sötét fürtjei megfehéredtek, ha szívem melegítő tüze kiegétt, és én, miként sebesen futva elhagytak éveim, olly lassan vánszorogva távozom az élettől, nem bírva egyéb édeset belőle, csak pusztá emlékeimet. Mit tennék akkor ha minden pillanatban közelebb érezném magam a megsemmisülés sötét jövőjéhez? kétségbeesve ragaszkodnám még is inkább az élethez, ha nem várhatnék is tőle többé semmit, mi örömet nyújthatna; szebbnek találnám a napot, habár elhomályosult, gyöngye szemeim nem bírnák is el ragyogó fényét, mint ama örök sötétséget lenni a sírban, mellytől nem szabaditana, csak az enyészet. Illy eszméktől üldözve csak egy órai fájdalom is több lenne, mint mennyit ezer boldog életért elszenvednék. Azért,

ha magatok elűztétek lelketekből a boldogító hitet a jövő élet felől, hagyjátok azt meg másoknak; ha ölni akartok, öljétek inkább életét, mintsem ezt kímélve, belőle a nyugalmat ölitek ki.

Koltó, october 3. 847.

Borúlt, fénytelen arccal tekint le az ég, haragos, zúgó szél ütötte föl táborát közte és a föld közt, és kergeti indulattal a könnyező felhőket, mintha a napot akarná kiküzdeni tőlük, melyet barna szárnyaikkal úgy elfödtek hogy az csak ritkán és csak egyes sugaraival nézhet le közülök. Végképen eltávozott a nyár, s helyette itt az őszi titokfödte lényével, melyből nem tudhatni, diadalt vagy sajnálatot érez-e lépéseinek pusztító hatalmán. Az előtttem fekvő tájat nézem, mint hal ki rajta lassan-lassan fű és virág, fa és bokor; alig észrevehetőleg bágyadnak és sárgúlnak el végre a levelek, mintegy fájlalva, hogy el kell nekik hagyni a fát, bokrot vagy virágot, melyen születtek, s melytől most örök búcsút vesznek. Ollyat érezek, mintha életemnek egy igen szép, de régen-régen visszahozhatatlanul elvesztett örömről gondolkodnám, melynek édességét és keserűségét egyformán az utósó csöppig kiittam már, és többé se jót se rosztat nem várhatok belőle. — A bércek, mint szerelem-nélküli jegyesek néznek erre sötéten, komoran, mert fejeiken fehérülő keskeny hókoszorúval jegyzé el már a közelgő tél magának. Részvétellel borítja a köd legsötétebb fátyolába bánatos arcaikat, míg a fák is sajnálva takarják be őket lehulló sárga leveleikkel, mintegy oltalmúl a tél hideg ölelései ellen.

Koltó, octob. 5. 847.

Mint utósó föllobbanása a leégett gyertyának, mielőtt végképen elalunnék, mint utósó csillama az életnek a haldokló szemében, mielőtt azt örökre behúnyná, úgy tetszik előttem e szép derült őszi reggel. Mintha az eltávozott éj minden csillagát a földre ejtette volna, úgy ragyog az egész mező, mint százezer gyémánttal behintett szőnyeg csillog, míg a nap leküldi értök sugarait, hogy fölvigyék neki e kis csöppeket, melyeket a levelek és virágok sírtak örömeiben, midőn őt olly hosszú távollét után ismét látták feljöni egész pompájában. Vagy mint boldog szeretők játszanak egygyütt a harmat és a napsugár, míg végre, egyesülvén lények, fölszáll a boldog harmat sugár-kedve-

sével. Semmi kellemetlen különváló zaj nem háborgatja a vidéket, csak távolról hallatszik egy tompa, elnyomott, egyhangú zuhogás, mi se meg nem szűnik, se nem élénkül. Néha száll föl egy-egy kis madár, vígan csevegve, vígan dalolva örömében a szép nap fölött, míg csöndesen ez is elhangzik, elhal a tiszta kék magasságban. A fák és virágok mozdulatlanul állnak, mintha méla figyelemmel tekintenének a távolba, várva kedveseiket, hallgatva minden neszre, melly azoknak jöttét jelentené. Egyszerre olly élénk örömmel kezdenek mozogni a fák levelei, pajkosan táncolnak és símulnak egymáshoz, lágy susogás hallatszik köztök, és látszik, hogy megérkezett, kit vártak; — a virágok is elkezdik hajtogatni kis ábrándos fejeiket, nyájasan integetnek egymásnak, majd jobbra vagy balra, majd alázattal hajtják le kelyheiket, vagy büszke örömmel vetik hátra és állnak egyenesen, míg jövő pillanatban újra kezdenek mozogni, integetni: a kacér könnyű szellők jöttek látogatni hü kedveseiket, kik epedve várták őket, hogy mielőtt elhervadnak és halva hullnak a földre, elbúcsúzhassanak és édes csókkal válhassanak el életöktől és kedveseiktől. —

Koltó, octob. 12. 847.

Még csak rövid idő, s a szép koltói napok is lemerültek a múlt országába, honnan majd álmaimat látogatni jönnek föl, hogy piros szárnyaikkal fölverjék emlékezetemet, és magukkal vigyék; hogy enyelgéseikkel örömré derítsék, ha tán sötétebb eszmék közé tévedett volna. Mért olly szeszélyes az idő, hogy szép napjainkat úgy elragadja tőlünk, mintha azok pillanatok lettek volna; olly sebes vágatva kell elrohanni azon napoknak, melyeket olly hosszúknak szeretnénk mint életünk; az únott kedvetlen napok pedig, mint lomha csigák csúsznak előttünk; mikor az estét kívánnánk, ha még a reggel sem jött fel, akkor az órák, mintha felednék rendeltetésöket, hogy egyik a másiknak helyet csináljon olly örök hosszúra nyulnak. — Kedves szép koltói napjaim, mért hagytok el már, hogy többé vissza ne jöjjetek? hisz én úgy szeretlek titeket, mintha kivületek nem is lett volna szép napom, úgy szeretném ha, mint tenger a szigetet, zárátok körül egész életemet, s ha végre eljöne az utósó perc, borítanátok ti el hullámaitokkal, hogy az éj, melly elfödne, lenne a ti rátok boruló éjszaka is. De így, ha nem maradhattok örökre velem, legalább emlékem elől ne fussatok, ha az visszaszáll pihenni hozzátok.

Koltó, october 17.

Milyen kár volt kitalálni hogy tulajdonképen mi az a csillagfutás! gondolom valahányszor azt látok. Akár ki találta föl először nagy kegyetlenséget követett el, mikor azt másokkal közölte; már ha tudományával elrabolt magától egy élvezetet, legalább hagyta volna azt meg másoknak, hadd bámulták volna örömet szerző tudatlanságukba, és értelmezték szórul-szóra azt a szép csillagfutást. De csak eszébe jutott volna előbb-utóbb másoknak, ha egy elhallgatott is volna vele. Ejh zárták volna azok a mások is magukba e felfödözést, hadd maradt volna meg nekem és sok ilyen magam-félének ez a gyönyörünk, kik bizony még véteknék találtuk volna ilyen levegőgyuladásban keresni előttünk oly nagy- és titokszerű jelenetnek az okát, míg fájdalom! fölvilágosították a mi elménket is, és széttiporták költői eszméinket. Az előtt ha szép tiszta nyári éjszakán fölnéztem az égre és bámultam hosszan a csillagok számtalan ezreit: elkezdtem vágyni föl hozzájuk és úgy tetszett, mintha közelebb-közelebb látnám őket ragyogni, mintha föl-föl a magasba emelkedném, és mindinkább fénylettek és vontak föl sugaraikkal magukhoz. Illyenkor, ha hirtelen sebes fényesség futott le előttem: én, mintha vele együtt estem volna le, összerázkodtam és mint a villám, cikázott valami keresztül bennem. Úgy tetszett, mintha az a csillag esett volna le, melyet épen néztem, melynek legtöbb vonzó hatalma volt fölöttem, melybe épen szállni akartam. És futtában — így hittem — nem csak az eget, hanem lelkemet is keresztül hasította, és önkénytelenül kaptam szívemhez, mert olyan metsző fájdalmat éreztem ott, mintha éles kés esett volna rá. Szegény csillag! — gondoltam illyenkor — nem volt boldog, azért inkább lemondott az örökkévalóságról; inkább akart sötét semmiségbe elenyészve nyugalmat keresni, mint fájdalmát, fényes ragyogásba burkolva, szenvedni. Illyen és még tudj' isten mennyi szebbnél-szebb gondolatom támadt valahányszor csillagfutást láttam. Egyszer szerencsétlenségemre lelkesedett őszinteséggel mindezeket elbeszéltem egy okos embernek, ki szánakozva tudatlanságom fölött, és — mert több esze mint szíve volt — fölvilágosított felőle, mi az, mit én úgy szeretek és csodálok. Nem köszöntem meg neki, de nem is köszönöm soha. Láthatok már most egész sereg csillagesést se jót se roszt nem érezek mellette, csak tán haragszom ha eszembe jut, milyen semmi lett az én bálványozott csudám-

ból, és a szép gondolatok még futnak tölem, nemhogy meg-
látogatnának. Most már hidegebben néznek le rám a csillagok
és nem vonzanak föl magukhoz sugaraikkal, mert én is más-
képen tekintek föl hozzájuk, mióta tudom, hogy örök hosszú
idők óta és talán annyi időig mindég ott ragyognak és tán
még boldogtalanságukba is inkább fénylenek ott fenn a ma-
gasba, mint sem hogy leszállanának és temetnék el bűjokat
magokkal együtt. Ha minden tudomány ennyi költészetet ront
le, mint nálam ez, úgy sajnálom a tudósokat, kik mindenről le-
fosztva az ékességet, egész életökben úgy áll a világ minden
szépsége előttök mintegy meztelen váz, melynek csontjait és
belső részeinek alkotását vizsgálják. Szegények! ők az egész
világot fölmutathatják míg egy kis elragadó szépet találhatnak
benné, míg én tudatlanságom mellett egyet fordúlva is látok
annyi szépet, hogy szívem lelkem röpös a bámuló gyönyörtől.
Hát még mikor nem tudtam mi az a csillagfutás!

Pest, decemb. 18. 847.

Gyönyörű utat tettünk múlt hétfőn, azaz 13-án. A vasúton
mentünk, vagy igazság szerint inkább repültünk, Vácra. Hideg
fagyos idő volt, s oly nehéz sűrű köd borította indulásunkkor
mindkét oldalról a kilátást, hogy lehetetlen volt megkülönböz-
tetni a tárgyakat, melyek mellett csak úgy suhantunk el, mintha
versenyt nyargaltunk volna a szél paripájával. A nap is csodál-
kozni látszott e vakmerőségen, mert noha reggel úgy elfödte
magát, mintha egész hétig nem akarna lepillantani, egypárszor
még is olyan bámulva bujt elő, mintha saját magának se hi-
hetné, mit ide lenn lát. Aztán meg boszankodhatott is, mert
egészen még se vehette ki, mi történik alatta, a föld sötét köd-
takarója miatt, mely sugarait fölfogta, hogy legyőzetését hát-
rálthassa. De végre diadalmaskodtak a nap sugarai, világo-
sodni kezdett, és a ködnek oszlani kellett, de csak oly lassan
hátrált, hogy szinte látszott, milly vitézül harczol minden lé-
pésnyi földért. Midőn az út mellől elhúzódott, kettős erővel
takarta el a jobbra-balra eső távolabb falvakat és egyes há-
zakat, mintha féltékeny szerelemmel örködnék fölöttük, mi csak
regényesebbé tett mindent, mert a hogy imitt-amott kitűnt egy-
egy torony vagy házfedél alóla, félhomályban nem bírtak ama
határozott körvonalakkal a tárgyak, mint fényes napvilágon, s
így nem volt az ember figyelme lekötve bizonyos alakokhoz, ha-

nem szabad tért talált, képzetével a hiányzó látkört a legcsudásabb formákkal, kénye kedve szerint, kiegészíteni. Jobbról az út mellett legközelebb, kopasz, levéltelen fák meredtek, mint életnélküli rémek felénk; és szinte borzadva fordultam a másik oldalra, mert reám valami olly kísérteties ki nem magyarázható benyomással hatnak télen e mindenektől megfosztott csupasz ágak, a mint mozdulatlanul föltekintenek az égre, honnan várják az új tavaszt, leveleket és virágokat. De hát mikor a téli fergeteg jó kedvében meg-meg-rázza őket, milyen szárazan, keservesen recsegnek! Hah!...

Balra vidámabb elevenebb képeket láttam, melyeket olly sebesen hagytunk el, mintha madár szárnyain ülve szállanánk sebesen, sebesen. A szüntelen egyhangú morajt úgy hallgattam mint e madár szárnyzuhogását, melyet koronkint éles füttyével visít keresztül, szilaj tüzzel ösztönözve magát még ördögibb futásra. —

Mikor Palotánál megálltunk, nem tudtam képzelődésemet félbeszakasztani, mely már annyira vitt, hogy az út mellett eső egyetlen nyári lak karfaival elég volt Sveiczig röpíteni, hol mindent láttam egyszerre, egész a havasokig, mikről eddig csak olvastam, mert épen a ház mögött emelkedett föl a köd, átláthatlanul, s így ollyan volt, mint hóval beterített hegysor, kiálló sziklával, csúcsokkal. —

Különben is minden fehér volt körülünk, mert a dér ellepett a földön minden kis kórót, és apró száraz leveleit úgy behúzta, hogy olly szeszélyes ezerféle növényeknek látszottak, mint millyeneket a fagy szokott meleg szobák ablakára rajzolni. — Mennyi szépsége van egy illy homályos téli napnak is! Ha nem vasuton kell menni, az igaz, hogy jó kényelmes helyzetben és olly sebesen haladva, hogy még a vér is sebesebben kerengjen az ember ereiben, akkor aztán lehet elmerengeni a hideg szépségei fölött. Ha éreztem volna csipősségét, ha a fagy ropogott volna lábaim alatt, bizonyosan fölébredtem volna a pusztá valóságra. De elég jó, hogy nem történt így, hanem én a legjobban hangolt kedéllyel értem Vácra, és annyi jót, annyi kellemetést tapasztaltam ottlétem alatt, noha Vác városából csak annyit láttam, mennyi egy pusztára se lenne sok. A napot is a legszomorúbb utczában töltöttük: a temetőutczában, hogy nem csodálnám, ha mindig: memento mori hangzott volna füleimben; de hál' istennek épen ellenkezőleg történt, mert ollyan jól mulattam, hogy! Sándorom szüleinél voltunk, kik igen szeretnek engem, s ennélfogva tölt

ollyan jól az időm. — Az öreg atyus minden betegeskedése daczára olly kedélyesen és annyi históriákat beszélt, hogy csak győztük hallgatni, a közbeszólásra gondolni sem lehetett. De alig ha tudtunk volna ollyan élénken, olly kedvvel előadni valamit, mint ő, bár hatvan év hagyott felette annyi csapást, bánatot, mennyi csak kitelhetett tőle; de mindezekért meghagyta neki fiát, az én Sándoromat, és ez elég bár millyen veszteségekért. Sajnálom hogy elolvassa Sándorkám e sorokat, mert különben most ugyan csak nagyokat mondanék. De nem akarok hizelgésnépen beszélni. — Anyánk pedig avval kedveskedett, hogy Sándornak az első párnáját, (kis piczi gyerekkori párnáját) egy szalma szék fölé varrta, és e széket nekem készítette. Ha százezereket költenék, nem volnánk képesek ennél valami gyöngédebb szeretetteljesebb meglepetést szerezni valakinek. Áldja meg az isten érte! Így múlt el a nap négyóráig, és ekkor újra visszaindultunk a gőzkocsira, melly négy és fél órakor indult. Ha menet el voltam ragadtatva, hát még visszajövet! egész magamon kívül voltam. Egyenesen az égbe is repülhettünk volna, annélkül, hogy ezen csudálkoztam volna. A nehéz köd lecsapta a gőzt a kocsi oldalaira, s ez ép olly sötét volt, mint a vészterhes zivatart rejlő felhők, s mi köztök futottunk fáradhatlanúl. A szikrák, mint megannyi fényes ragyogó csillagok maradoztak el mellettünk; és e bűjáték mindinkább valósulni látszott, a mint sötétedett az éj. Valóban kábitó az illy utazás! még most is néha úgy tetszik, mintha szállanék e sötét felhők között, és látnám e csillagokat, mellyek egy-egy világot zárnak magukban, s én futok mindig sebesebben, mindig gyorsabban, mig följárom így a mindenséget.

III.

Julia erdődi naplója 1848-ból.

Nyolcoldalas füzet, sűrűn teleírva. Lapszámozva. Nincs összefűzve, de teljesen ép és sértetlen. Az első oldalon dátum: *Erdőd, Sept. 30. 848.* Az utolsó dátum a 8. oldalon van: *October 17.*

Ez a Napló-füzet teljesen ismeretlen. Tizenhét napnak a története. Egyesztendei házaselet után Petőfi először hagyta magára Juliskáját. 1848 szeptember 24-ikén elvitte Erdődre a feleségét, haza a szüleihez, s ő maga szeptember 30-ikán vissza-indult Pestre, hogy kisürgesse honvédtiszti kinevezését. Október 17-ikén érkezett vissza Erdődre, s érkezése hírével végződik a Napló-füzet. Faksimile-gyűjteményünk 12. és 13. lapja bemutatja a 3. és 4. oldal hű reprodukcióját.

Erdőd, Sept. 30. 848.

Egyhangu tompa fájdalom minden eszmém, minden gondolatom. Ha a virágok harmat helyett illy keserű könnyeket innának, minők most arcomat áztatják, nem látná őket többé a nap fölébredni; elhervadnának, elhalnának, miként én, ha sokáig nem láthatlak, éltető örömem!

Te óhajtád, hogy távolléted alatt naplót írjak; kedvéért megteszem. Most is, ez első estén, mellyet nélküled töltök, már itt ülök, hogy kívánságodnak eleget tegyek; ámbár nem vagyok képes egyébről gondolkozni, mint nehéz, igen nehéz fájdalmamat panaszolni.

Sokszor, midőn melletted ülve, kedves kezeidet ajkaimhoz, szívemhez szoríthatnám, egyszerre könny tolult szemeimbe, szívem félelmesen, kettőzött sebességgel kezdett dobogni, ilyenkor, tudod mi jutott eszembe? elképzeltem, milly végtelen szomorú életem

lenne nélküled, ha egykor, bármilly rövid időre is, kénytelen lennék tőled elszakadni, ha nem csókolhatnálak, ha nem élvezhetném szerelemteljes tekinteteidet, mellyek édesebbek a világ minden örömeinél, éltetőbbek a teremtvő »legyen« szavánál. Csak képzeltem olyankor e sajgó bánatot, melly szívemet ölné, ha nélküled kellene élnem, és mégis milly rögtöni változást idézett bennem elő, hát most mi lesz belőlem! mit tegyek, hogy elviselhessem ez iszonyú valót! Csak egy fél nap is milly hosszú idő, ha téged nem látlak, hát ha ez így lesz egy hónapig, talán kettőig... vagy tovább!... Ha erre gondolok, meghül bennem a vér, mintha valami ijesztő kísértetet látnék. Ez nem is lehetséges! Inkább meghalnék ma, mint kiállnám ez iszonyú kínos hosszú időt.

October 2.

Oh te kapcza-kötő, főzőkanalat forgató teremtvő az istennek: asszony, hogy érzed most magadat? érzed ugy-e magasztos hivatásodat? lelked az önérzet elragadó szárnyain röpül egyenesen a dicsőség hetedik egébe? Bizony van is rá okunk. Milly dicső hivatás is ez! most, midőn férjünk, kedvesünk fegyvert ragadva rohan a hon megmentésére véres harcot küzdeni, most midőn minden pillanat halált hozhat életünk legdrágább kincsére, mit csinálunk, mit csinálhatunk mi? Egy rész, miként azt a ma hajnal óta erre elvágató kocsik tanúsítják: batyuba kötve csecsebecsáját, sírva, szepegve hagyja el lakhelyét és futásban keres menedéket a még csak álmában közeledő kutyafejű ellenség előtt. Még itt is csak úgy kukucskálnak ki becsinált kocsiáikból, hogy vajon nem nő-e nyomukban gomba helyett valami vért-szomjazó és emberhúst-ehető rácz vagy oláh tábor? Könynyeket sajtol ki belőlem a szégyen, hogy én is nemükhöz tartozom, én is asszony vagyok! Pedig a másik része e földi angyaloknak még sokkal szebbeket mível, még sokkal vitézebb dolgokat visz véghez. Valamennyire alkalmazható például lássatok engem, mert én is e második részhez tartozom. Mit csinálók én addig, míg Sándorom oda van? én, ki előtt az élet semmit-érő utálatos teher volna Sándorom nélkül? én, ki ő mellette elfeledkezem égről, földről; én, ki nem ismerem boldogságot az ő bírhatásán kívül; én, ki a pokolba elmennék érte, mire jutottam én most, midőn kenyértörésre került a dolog? mivel mutatom én még olly kiválónak képzelt szerelmemet? Oh hogy el nem sülyeszt a szégyen! nem vagyok képes egyébre, nem

engednek a körülmények szerelmemért többet tenni, mint szépen itthonn ülni, kötni és főzni, foltozni és rántásokat keverni!

Én, ki előtt a világhistória minden hősnéi sem tettek többet, mint mennyire őket az alkalom, a sors segíté, mint mennyit én akartam tenni és hittem is, hogy tenni fogok. Most már nem kívánok, nem álmaoznám külön, kiváló szerepről a nagy szellemek között, nem vágnék soha saját hírre, dicsőségre, elég volna az is, sőt főboldogságomnak tekinteném, ha Sándoromat követhetém, ha csak vele mehetnék, merre ő megy, ha csak mindig láthatnám él-e? ha szívem egyszerre szünnék meg dobogni szívével. Ha a csata után élne, hogy én lehetnék az első, ki őt üdvözelném, s ha elesnék, hogy karom lenne a koporsó, mely őt felfogná s én lennék az árnyék, mely utána szállna sírba s ott véle együtt enyészne el.

És még ennyit sem tehetek! el kelle maradnom tőled, mint naptól az éjnek, nem élhetek nem halhatok veled együtt!

De ez még nem elég: hónapok óta tartottam őt is vissza rimázkodásaim által; nem elég, hogy én illy tehetetlen vagyok, hanem még őtet is tétlenségre kárhoztatám, elvontam attól, mi az ő lelkének főélménye volna, mi kielégíthetné tettek után szomjazó lelkedet és megfelelne magasztos küldetésednek. El kellett tűrnöd miattam a gyávaság gyanúját, tűrnöd kellett olly hitvány semmirekellők gyalázását, kik nem méltók, hogy lábaidat csókolnák. Igazatok van, férfiak, ha lelketek többre, magasabbra törekszik egy asszony szerelménél; mi is lehet előttetek egy illy gyöngye tehetetlen teremtés, kinek csak könnyűje van örömében, bánatában. Éltetek kiegészítő része lehet egy illy lény szerelme, de annak fő-kelléke nem.

October 4.

Ismét este van s én egyedül vagyok kínos nehéz gondjaimmal. Oh istenem, meglehet, hogy életem nem hosszabb pár hónapnál, s épen ez utósó időt sem tölthetem veled! Meglehet, hogy szerencsésen átesem e rám következő nehéz napokon, oh de addig... addig... Meddig kell még nélküled lennem, napjaimnak egyetlen vidámsága, egyedüli öröme, édes férjem, Sándorom? Nem képzelhetek olly kegyetlen sorsot uralkodhatni fölöttünk, ki most elszakítana bennünket egymástól, ha pár hónap múlva meg kellene halnom. Vagy talán téged akar hozzá szoktatni, hogy aztán elviselhessed elvesztésemet; hogy előre lássad, miként el lehetsz, élhetsz nélkülem is. Ha így volna, akkor száll-

jon átok minden gondolatomra, mely eddig reménykint biztatott, hogy ezen élet után még vár reánk egy szebb, háboríthatatlan boldogságu szellemi világ, hogy nem e rövid élettel együtt végződik szerelmünk. Legyen sors vagy isten, kinek kezében van jelen és jövő, legyen büntető vagy áldó szellem, de elszakasztom magamat tőle, ha nélkülöd, Sándorom, akar engem üdvességben vagy kárhozatban részesíteni, nincs az a mennyei üdvesség, mely kárhozattá ne válnék nekem nélkülöd. Sem élet, sem üdv, ha azt te nem osztod velem, de véled és szerelmeddel, Sándorom, minden rosztat úgy mint jót köszönettel fogadok és áldom és dicsőítem azon szellemet, mely minket egymásért teremtet és egymás szerelmével kíván boldogítani. Ez esteli imádságom, most már alunni megyek, csak még jó éjt kívánok neked édes Sándorom, jó éjt és szép álmokat, ha rólam álmodol!

October 14.

Mi az, mit én most sejtek, mitől szívem úgy remeg? nem bánat ez, mi engem most gyötör, hanem olly aggasztó, félelmes érzés, mintha valamit vesztenék, valami csapás várna rám. Egyszer emlékezem, hogy ehhez hasonlót éreztem, hogy illy félelmes láz majd elfojtá majd ismét fölkergeté szívem dobogását, midőn bár mit tettem, nem tudtam magamról lerázni e tikkasztó kedélyhangulatot. De alig merem leírni, mikor volt ez, nehogy megsértselek vele, Sándorom, nehogy megbusítsalak, midőn e sorokat olvasod.

Midőn 846-ban, novemb. 5-én elmentél tőlünk, és Endréden olly csúfos hazugságokkal lázitottak föl ellenem, minek következtében majd örökre elvesztettelek...

Ha talán most is... Vigyázzatok, vigyázzatok, emberek, ne költsétek föl a gonosz szellemeket, mellyeknek éhsége nagyobb a vadállaténál és dühössége rombolóbb az elemeknél!

Ki tudja, millyen jó emberemmel találkozott Sándor, ki rágalmazó beszédeivel ismét olly nagy következtetéseket idéz elő, mellyek már is választó-falként emelkedtek föl közöttünk. Csak-hogy most aztán az isten irgalmazzon mindkettőnknek. Bár-milly iszonyú kétségbeesés venne is rá, hogy csak egy pillanattal is vétkezz szerelmünk ellen, csak egy lépésnyit is távozz a legszigorúbb hűség útjáról, mondom, nem lenne többé mentség a kétségbeesés, mely megmentene bennünket. Isten őrizz illy gondolatoktól! mintha ezer tövissel tépnék szívemet.



Petőfi apja.



Petőfi anyja.



Prielle Kornélia.



Térey Mari.



Vigyázzunk, vigyázzunk...

A debreczeni események által felköltött aggodalmaim már rég megszűntek, midőn te azokat a mult napokban ismét magad támasztád föl, midőn Laukáékhoz mentünk, s te az uton megboszankodtál olly haszontalan semmi miatt. Ekkor véletlenül valami olyasmit mondtál, mi magában csekélység, de bennem iszonyú félelmet költött föl. Magad sem vettéd észre, midőn azt mondtad: várj csak, várj, majd meglátod, én mit fogok tenni. Az akkori körülményeket tekintve e mondásod fölött nem volt mit aggódnom, de fölfedé előtttem, hogy valaha legnagyobb szerencsétlenséget okozhat köztünk a visszatörlási vágy, mely hamar föltámad szivedben s mely már egyszer megtaníthatott volna, mire vezethet, ha szavára hallgatsz. Ha lesz, mit visszatörlanod, ha valódi okod lesz rá, ekkor tedd meg, igen, ha megérdemlem, de vigyázz addig, mint a becsületedre, hogy ne találj ott valamit, hol semmi nincs. Nem csak magamért, gyermekünk nevében is kérlek, vigyázz, hogy egy hajszálnyi okot se szerezz magadnak a késő megbánásra, mert ekkor tőlem, *e tekintetben*, semmi vigaszt vagy bocsánatot ne várj. Egyetlen könnyelműségből vagy kétségbeesésből — mi, ha egyszer megtörtént, előtttem mindegy — eredett cselekedet örökre elszakaszthat bennünket, ha csak pillanatra is homályt vonhat a legtisztább szerelemre. Pedig multkor azt mutattad, hogy tőled illyesmit retteghetek.

Ha valami illyet sejtek most is...

October 15.

Bocsáss meg nekem, édes Sándorom, méltatlanul bántottalak tennap; most már nyugottabb vagyok és hiszem, hogy nem érdemled meg tennapi vétkes gondolataimat. Igen, én tisztának hiszlek, mint az isten angyalát, és hiszem, hogy illyen maradsz örökké s így foglak szerethetni életünk végperczéig. Azért nem töröltem vagy hagytam ki a tennapi sorokat, hogy lásd, mire visz a magány, milly rémekkel kell küzdenem, ha téged nem látlak, ha jelenléteddel szét nem űzheted ez ördögöket, melyek mindig várnak s ha távol tőled, védtelenül találják, rám rohannak és mindenféle kínokkal halmozzák el prédájokat. Mindenféle alakban látlak ilyenkor, s a tennapi egy a legkínosabbak közül.

Ma is szomorú vagyok, de bánatom ma szelíd, nem vad, nem őrvongó. Boldog ember még az, ki hiszi, hogy a bánatot szórakozás vagy munka által megcsalhatja. A szórakozás siker-
telenségét még lánykoromban tapasztaltam, a munkáét most látom. Szünetlen dolgozom, pedig azt, minél kedvesebbet asz-
szony nem dolgozhatik: első, még születendő gyermekem kis
parányi ruháscskáit varrogatom. Milyen gyönyörűség volna ezt
Sándorom mellett dolgozhatni és most olyan szomorúan végzem
e foglalatosságot, mintha szemfedőt varrnék. Isten őrizz, őrizz!...

October 17.

Hogyan írjam le boldogságomat? hogy fejezzem ki váratlan
örömemet? Minek is mondjak többet, nincs-e ebben minden:
hogy pár nap múlva látni fogom férjemet, Sándoromat! De
mit tegyek addig? hogyan töltsen e pár napot? Hátha már
ma is itt lesz!...

IV.

Julia ceruzás kézírata.

Négyoldalas levélpapír (12×19 cm.). dátum és lapszámozás nélkül. Harmadfél oldal ceruzával írt kézirat. A végén dátum: 1849 Kolozsvár.

A cikkszerű följegyzés tartalmából kitűnik, hogy Julia a világosi fegyverletétel és az október 6-iki gyásznapi után írta, valószínűleg október vége felé.

1849, Kolozsvár.

Rémesen üvölt és zúg az őszi szél az épületeken végig s az óriás nyárfák között, s ezek a szél minden fújására meghajtják magas fejöket, miként az ember a sors csapásai alatt; sárga levelei sűrűen hullanak a földre, miként a bánat könnyei. Minden olly szomorú, minden gyászol, a természet és az emberek, s mindenek fölött: a haza! A haza! Oh hazám, nem csoda, ha elborul fölötted az ég, ha a napnak fényes orcája elhomályosul midőn reád tekint, midőn látja eltiportatásodat, mikor látja fiaid rabságát, mikor látja a bilincseket, mellyek véresre sebzik gyermekeid kezeit s lábait. Oh nem látni most e hazában egyebet nyomornál, kétségbeesésnél! mindenütt csak pusztulás, rom, s e romok között kezőket kulcsoló szerencsétlenek, kik kifáradva az imádságban, keserű káromlásokat kiáltanak föl az égre, azon istenhez, ki nem hallgatá meg imádságokat, ki elhagyá az igazakat és győzni hagyá a gonoszokat, ki megengedé hogy a gazok trónust emeljenek magoknak a jók sirhalmaiból, ki megengedi, hogy a gonoszok tombolva örüljenek ott, hol előbb az igazakat martirhalállal végezték ki, ki megengedi, hogy a hóhérok levetve az ártatlanul kiontott vér által pirosra festett palástjokat, felöltsek a kivégezettek ünnepi köntöseiket s abban ékeskedve diadalmi ünnepet üljenek. Mindezt meg-

hagyá az isten történni... a magyarok istene! E népet hagyá el istene, e népet, melly méltóvá akará magát tenni őseihez, kik istentől, a magyarok istenétől — a nagy hatalmas Hadúrtól származtak, kit mi mostani nyelvünkön a szabadság istenének híttunk. Fölkelt e nép, bízva ügye igazságában, bízva istenében és e bizalmában bátran állitá szembe száma csekélységét az ellen milliomával. Hiszen velünk az igazság, az isten — mondák ők — ez elég erőt fog adni, hogy, ha kell, mellettünk elesett testvéreink holttesteire állva küzdjünk, s ha holttestekből kell gátat vetni, nyugottan dőljünk le, enmagunk testével nagyobbitani, magasbbítani a gátat, mellyen belül a szabadság virága fog virulni, mellyet mi őrizünk meg a szolgaság hervasztó szelétől. Illy eltökéltséggel kelt föl a magyar, illy öntudattal hagyá otthon: a férfi kedveseit, kik imádságaikkal bátoríták a csatába indulókat, a harczolókat. Mindenki tudta, hogy nagy a munka, de mindenki meg volt magáról győződve, hogy tenni fog annyit, mennyit emberi erő tehet, s hitte istenéről, hogy segíteni fogja a mennyire isteni hatalom hat. S az isten mindenható! — És mégis...!

V.

Julia kolozsvári naplója.

Nyolc oldal (17×21 cm. méretű). Összefüzetlen, lapszámozás nélkül, tintával írott. Az első oldal élén dátum: *Kolozsvár, november 8. 1849.* A második oldal dátuma: *Kolozsvár, novemb. 10.* A harmadik oldal dátuma: *Kolozsvár, novemb. 11. 849.* Az 5. oldalon két dátum: *Kolozsvár, november 19.* és alább *Kolozsvár, december 8.* A 6. oldal végén véget ér a kolozsvári napló. A 7. oldal dátuma: *Erdőd, márczius 25. 1850.* Féloldalmi kézirat. Az oldal alsó fele és a 8. oldal üres.

Petőfi 1849 július 21-én látta utóljára nejét és fiát. Tordán hagyta őket Miklós Miklósnál, a református papnál, ő maga pedig elindult egyedül halálos útjára. Július 22-én, majd július 29-én Marosvásárhelyről írt levelet Juliskájának — ez az utolsó két levele megmaradt a Kisfaludy Társaság Ereկyetárában —, s két nap múlva, július 31-én, eltűnt örökre, nyomtalanul a fejéregyházi csatatéren.

Julia csecsemőfiával együtt augusztus 14-én Kolozsvárra menekült Tordáról az oroszok elől és ott töltötte az egész őszt és telet is 1850 februárjáig. Életének ez a pár hónapja volt a legtragikusabb. Kétségbeejtő bizonytalanságban várta a híreket férjéről, s a hírek egyre riasztóbbak, egyre félelmetesebbek lettek.

Ebből az időből valók Juliának kolozsvári naplórészletei, amelyek a lélekbuvár számára — még a legmodernebb freudista pszichológus számára is — megrendítő emberi dokumentumok. Erről az időről emlékszik meg Vadadi Berta vádaskodása 1889-ben. Julia kolozsvári naplója a vergődő emberi léleknek olyan mélységeibe világít bele, amelyekről Vadadi Bertának, a gyermekleánykának, nem csoda, hogy sejtelve sem lehetett.

1850 februárjában hazautazott Julia Erdődre édesatyjához. A március 25-iki pársoros erdői részlettel fejeződik be a füzet,

melynek második és hetedik oldalát mutatja be fakszimile-gyűjteményünk 14. és 15. lapja.

Kolozsvár, november 8. 1849.

Élet és halál bekövetkezik, miként az a Fátum könyvében megírva van. Az írás szavainak be kell teljesedni, jónak, rosznak egyiránt. A Fátum kezét nem hajthatjuk egy vonalra sem azon irányból, melyben azt kinyújtja; itt nem használ az angyalok imádsága, az ördögök átka, az emberek könyörgése és véres könnye, ez mind, mind hasztalan.

Mint egy óra belsejében a zenehangok, úgy vannak elrendezve napjaink az életben; miként egymásután hulló vízcseppek, olly meghatározottan, egyformán csengenek e zene hangjai, s illy meghatározottan egymásra következőleg folynak le napjaink, míg egyszer csak a láncz lefolyt s ekkor vége mindennek. De nem mindig folyhat le egészen e láncz, néha még csak félig jutott, s ekkor erőszakosan megszakad, és elhal a zene, vége az életnek...

Mikor temetésüinktől elmennek az emberek, még azt sem várják meg, hogy az utósó göröngyöt sírhalmunkra vesse a sírásó kapája, már nem emlékeznek reánk, csak arra, a mit roszat tudnak felőlünk. Hazamenet ez is el van mondva, aztán mindenki dolga után lát, egyik vágyait kergeti, másik szenvedélyét elégíti ki, egy sem gondol rá, hogy maholnap ő belőle sem marad egyéb egy kis sírdombnál a temetőben, mit az idő ismét szépen leegyenget hogy fölötte újra mást emeljenek.

Ez így megy: sir sir fölött, halott halott fölött, enyészet enyészet fölött...

Kolozsvár, novemb. 10.

Nem gondolok most már az étellel annyit se, mint mennyit hajdani jó napjaiban ruhámon egy szalagcsokor állásával gondoltam. Ki van rám mondva az ítélet s nem állhatok többé ellent; örök boldogtalanságra vagyok kárhoztatva, és meg kell törnöm sorsom vas hatalma alatt.

El fogom hagyni nem sokára gyermekemet, hogy férjem sorsát megtudhassam; még csak arra sem számíthatok bizonyosan, hogy őt életben találjam. Talán már régen nyugonni költözött s nekem el kell hagynom élő gyermekemet, hogy holt férjem poraihoz vándoroljak... Ha így van, mi lesz én belőlem? inkább, oh ezerszerre inkább osztanám meg ő vele a sírt, mint gyer-

mekemmel az életet. Hogyan tudnék elélni szerelem nélkül? olyan szerelem nélkül, mint millyen az ő szerelme volt! Mi lenne belőlem, ha élve maradnék! Elvetődném, eltiportatnám, mint a fájáról lehervadt levél. Ki mondhatná el jobban, mint én: »Ha fájáról leszakad a levél, mindegy már akkor neki, akárhova fúja a szél!...« Mit is gondolnék én aztán magammal!

Vagy hátha leroskadok e nagy vállalat alatt? ha meg nem bírom ez útat tenni a legkeményebb téli időben a legvadabb havasok között, s ott veszek el valahol, idegen földön, idegen emberek között?... Férjem és fiam még csak nem is sejténék halálomat. Nem csókolná föl utósó lehetemet senki, siratlanul tennének le a sírba, mintha soha senkit nem szerettem és engem is soha senki nem szeretett volna... Ez sem rettent vissza. Inkább siratlanul meghalni, mint megsiratva élni.

Kolozsvár, novemb. 11. 849.

Millyen tünemények! millyen látványok!... És ki azon hatalmas varázsló, kinek idézésére a semmiből e fényes tündéralakok megjelennek? kinek hatalmából magányos szobám dús-gazdag palotává s a néma csönd körültem zúgó lármává változik, mikből hangos kacaj, örömrivalgás, gyönyörteli sóhajok, ábrándos méla suttogások hallatszanak?...

Ez az ifjuság s ennek társa, a fölgyúladt képzelődés...

Magam elé bámulok és mi mindent látok!... hallok... érezek!... Szemeim előtt ragyogó csillároktól tündöklő termek tárulnak föl, a merre tekintek, mindenütt az érzékeket kielégítő fény, pompa; tükrök, mellyekben, mint az égen, ezer csillagok ragyognak, ingerlő zene, melly eszméletlenül ragadja magát az embert, mellynek hangjaira mintegy őrvongve, öntudat nélkül, csodás köröket alkotva, majd meg különválva lejtenek föl s alá ábrándos légi alakok... Mindez előttem történik... mindebben részt veszek. Elragadtatom ez őrvongó, bachanális orgia által... Egyike vagyok ezen szilaj ifju alakoknak, kik mind, miképen én, égető, csillapíthatatlan szomjúsággal nyujtják ajkaikat az élet elé, hogy itassa meg őket az örömek részegítő, édes poharából. Itt nincs szenvedés; a szívnek minden fájdalmát eltakarja az önfeledés, és mi ezen felül csillog, az mind gyönyör, élvezet!... Itt nincs egyéb semmi csak szerelem, s a szerelemben a sovárgás is édesebb, mint más szenvedélynek a kielégítése... Hah csak ez az élet!...

Oh ezek a szép ifju tündérek, e nyulánk könnyű alakok! E barna kéjtüzes arczok, lángoló fekete szemeikkel, miknek egy sugara úgy megrezzenti az embert, mintha egy villanyszikrát vetnének lelkébe... aztán ez epedő sovár halvány arczok, miknek bágyadt, elfátyolozott tekintete előtt be kell hűyni az embernek szemét, hogy ellentállhasson bűvölő erejöknek... Mindezt látom, köztük járok, egyike vagyok e vigadó élvező tömegnek, szívem hallhatólag dobog, arczom ég, csupa láng és mégis e számtalan óriási tükrök sápadtan vetik vissza arczomat, mert belőle minden csep vérem szívemhez tolult s ott tombol féktelen tűzében.

Ha bágyadtan lehúnyom szemeimet, homályos, elfödött lámpák által félig világított kis szobában ülök, könnyedén lengő hófehér függönyök vesznek körül, tarka pillangószerű virágok kábitó illataikkal ábrándos félálmodot lehelnek rám... s én mámorosan hajtom le fejemet dagadó lágy vánkösök közé, mik gyöngéden hízelegve simulnak hozzám... gyöngé nesztelen susogás, mint a szellő fut végig a szobán és én álmodom szerelemről... remegő ölelésekről... lángoló égető csókokról...

Fölébredtem...

Mindez csak álom, a te álmod, szilaj, fékezhetetlen képzelet. Fölébredve minden eltűnt előlem, csak a zene hangjait hallom lágyan, susogva elhangzani a távolban... Oh milyen szép az álom!... és milyen pusztá rideg az élet!...

Kolozsvár, novemb. 19.

Átok és kárhozat ez az élet! Illyen egyedül, magányosan tölteni el napjaimat; illyen szeretetlenül élni le szép ifju napjaimat!... Mikor minden óráim öröm, minden pillanatom gyönyör lehetne, e helyett most minden pillanatom telve gyötrellemmel, örök tünődéssel! Szívem olly telve van, keblem majd megszakad és nincs senki, kinek e tengerből egy cseppet adhatnék... nincs kinek mondhattam, hogy szeretem, nincs kitől boldogság lenne hallanom, hogy szeret. Egyedül... egyedül... örömtelenül!... De türelem, türelem! a sors mit egyszer elvesz, máskor kipótolja azt: kilenczvenéves koromban, majd helyre hozza azt, mit most elmulaszt; magányos ifjúságomért majd aggkorom lesz zajos, akkor majd nem fogok egyedül tünődni, szótlannul sóhajtozni, akkor körül leszek véve unokáim mentől számosabb és kecsesebb társaságtól. Minő dicső kárpótlás, előre élvezem gyönyő-

reit. Oh ez az unokai kör éppen az én izlésemnek felel meg! Szeretném tudni, hányszor fogom elmondani, ha a körülöttem zajgó, visító társaságot összehasonlítom fiatalkori magányommal: »adtál uram esőt, de nincs benne köszönet.«

Kolozsvár, december 8.

Hány éjszakát nem virasztok át, elbámulva a gyertya lobogó fényébe, tűnődve sorsomon, tűnődve a jövőn. Hányszor olvasom meg az éjféli tizenkét órát, mert szemeimre nem jön álom; hideg fásult nyugalommal gondolkodom, mi voltam... mi vagyok... és még mi leszek!... Egyenként számítom föl, mi mindent vesztettem és keserű egykedvűséggel látom, hogy már oly kevésvel bírok, hogy már oly kevés vesztetni valóm van!... Mivé nem lehet az ember oly rövid idő alatt! Alig talállok szívemben egy-egy szikrát, oly hideggé vált az, kialudt, elhamvadt belőle minden tűz, minden élet. Alig érzem szívemnek néha egy-egy dobbanását. Elkeseredés, megvetés a világ és enmagam iránt az, mi még benne él. Azaz szívem vált azzá... És van-e föl-támadás?... Fölgyuladhat-e még azon tűz, mely már egyszer kialutt? Hátha többé soha, soha nem érezek! Oda jutottam, hogy hálát adnék a legroszabb szenvedélyért, csak támadna szívemben, szabad fékre bocsátanám vágyaimat, csak vágyakoznám valami után. Oh minden inkább e fásult nyugalomnál! Borzadok, irtózom lelkem e pusztaságától. Inkább rémek, vad kísértetek szakasztanak félbe ez irtóztató, halálszerű csendet. Semmi, semmi nem zavarja e temetői csendet; mélyen nyugosznak a halottak... Ha néha-néha meg is látogatja egy élő, ez is csak addig marad, míg kisírja ott magát s egy hervadt virágot szakasztva, távozik hogy talán többé ő se térjen vissza, ha csak majd ő is örök nyugalomra le nem száll.

Erdőd, márczius 25. 1850.

Sötét titkoknak bölcsője a jelen, megfejtethetlen talány a jövő, széttéphetetlen a fátyol, melyet reá a sors vetett. Rövid időn előttem fog állani a való egész meztelenségében; de ha sejtésem nem csal, jaj nekem! Még csak reményem se marad! nem fogok bírni semmivel a világon, de szegénységem olyan lesz, mint lenne a mindenség királyáé, ha egy pillanatban mindenét elvesztené; és lehet-e ennél kínzóbb? Inkább soha semmivel sem bírni, mint aztán mindent elveszteni.

VI.

Egy lap töredék 1850 tavaszáról.

Kék levélpapíron (14,5×23 cm.) tintával írva. Félmondattal kezdődik, 14 sor után dátum: *Május 20.* Majd 10 sor kézírás. A papír hátsó oldala üres.

Bár töredék, ez a pársoros följegyzés igen fontos dokumentuma Julia lelki vívódásának 1850 tavaszán. Mert kétségtelen, hogy a kézirat 1850 májusából való. Julia 1850 április 24-ikén érkezett meg Pestre Erdődről, otthonhagyva fiát, Zoltánt, az öreg Szendreynél.

...nem látom, csak ösztönszerűleg érzem a közelgő vészt, a villámot, mely lesujthat, ilyenkor borzadok, félek. Mi ez?... talán csak álom?...nem, nem! szívem látja, szívem súgja, hogy maholnap veszve leszek. De hogy? Nem lehet-e mindent kikerülni a halállal s ez nem kezemben van-e? De első veszedelmem, mely már megfogamzott lelkemben, hogy nem akarok meghalni. Élni akarok, meg akarom kísértetni a boldogság nélküli életet. Ezt az előtt lehetetlennek tartám. Ez életösztön az első rossz lépés, az első alap, melyre jövődóm épülni fog. Mi áron? mi következéssel? Jaj nekem! és ezerszer jaj!

Május 20.

Ez nagy és nehéz nap! Életem napról napra tarkább, bonyolultabb. Virágok vesznek körül, tarka, ezer színű virágok, de ezek tele vannak tövisekkel, mellyek minden mocczanásra, minden szél fuvalmára szívemet vérzik. E tarka virágok alatt mérges darázsok vannak elbúva, mellyek szívembe ütik fulánk-jokat és annak vérével vegyítik fulánkjuk mérgét. Mi lesz a vége? mi lesz a kifejlődése? Számptalan sebeim be fognak-e gyógyulhatni, vagy ragályos nedvökkel elborítják lassanként egész lelkemet?...

VII.

Julia kézírásával négyoldalas töredék.

Levélpapíros (12×19 cm.), tintával írva. Az első oldal
élén: *Levelek Naplóból. october 5. 1854.*

LEVELEK NAPLÓMBÓL.

October 5. 1854.

Mennyi tünődés, mennyi töprengés! Mily fárasztó, mily ki-
merítő ez örökös küzdelem! Mért nem tudok *akarni* vagy *le-
mondani*? ha el nem tudom fojtani magamban a vágyat, mért
nem bírok elég erővel a tetterre? mért emészttem fel minden lélek-
erőmet ez eredménytelen harcban, mely szüntelen megújul s
mely képtelenné tesz egyik vagy másik uton haladnom.

Pedig csak ez ad erőt, ez ad kitartást a szellemnek: szün-
telen haladni, haladni egy bizonyos cél felé, melyet ha egyszer
kitűztünk magunknak, arról többé ne vegyük le szemeinket; ne
tekintsünk vissza az útra, melyen megsebzett lábaink vérnyomai
pirosanak, ne tekintsünk oldalt, hogy el ne szédüljünk a meredek
látásától, melynek szélén haladunk, vagy meg ne undorodjunk a
sártól, mellyel dobálnak, előre, csak előre a cél felé, melyet
elérnünk kell vagy érte meghalnunk. Oh jól tudom én ezt és
mégis, mégis...

Más cél felé fordul epedő tekintetem.

Nincs erőm azon cél felé törekednem, hova minden vágyam
vonz, hova minden sóhajtasom száll; más uton vonszolom tán-
torgó lépteimet s ez az mi oly elégedetlenné tesz magammal
és a világgal, e szüntelen küzdés vágyaim és tetteim között, mi
meghiúsítja törekvéseimet és gyümölcstelenné teszi fáradozásai-
mat. Oh szellem világa ott a magasban, mért vonasz úgy ma-
gadhoz, ha az anyag a földön tart lekötve; vagy mért nincs
erőm, kitartásom, küzdeni az egyik felé s elszakadni a másik-
tól, vagy mért nem tudom a kettőt össze egyeztetni, miként
annyian, kik bölcsen ki tudják mérni mindkettőnek az illető
részt. Oh, ha bízni tudnék tehetségemben, ha nem kételkedném
hívásomban, akkor —

VIII.

Julia kézírásával kétoldalas töredék.

Levélpapíros (12×19 cm.), tintával írva. Az első oldal
élén: *Levelek Naplóból, october 5. 1854.*

LEVELEK NAPLÓMBÓL.

October 5. 1854.

»Oh, asszony, gyöngeség a te neved« mondja Shakespeare, s senki ennek igaz voltát nem érzi jobban nálamnál, ki úgy bámulom a mások erejét és úgy megvetem saját gyengeségemet. Oh lelkiem, míg te meg nem törsz, addig a sorsnak minden csapása csak nemesíti és edzi szellemünk, de ha iszonytató veszteségeink téged is magokkal sodortak a kétségbeesés megsemmisítő örvényébe, akkor aztán valóban mindent, de mindent elvesztettünk, el a hitet, mely föltarthatna, a reményt, mely még előre vezethetne, s a szeretetet, mely színt és meleget kölcsönöz az életnek.

És százszorosan szánandó az, ki gyöngeségének, tehetetlenségének tudatával bír. Határozatlan lépteit a félelem tántorgóvá, készségét az önbizalom hiánya ügyetlenséggé és törekvéseit az erélytelenség mind hasztalanná teszi. S az ilyen céltalan ide s tova kapkodó élet sem a tragikum megrendítő szenvedéseivel, sem a komikum kedélyes csalódásaival nem bír, izetlen, s ez sem könyeket, sem mosolyt nem bír előidézni, legfeljebb lealázó szánalmat, melyet csak —

IX.

Tünődések.

Huszoldalas füzet, összefüzetlen levélpapírosokból (14.5×23 cm.). Tintával írva, Julia kézírása. Az első oldal közepén a cím: *Tünődések I—II.* A második oldal üres. A harmadik oldal jelzése: *I.*, Címe: *Tünődések (octob. 5. 1854).* Negyedfél oldal kézírás. Az 5. oldal jelzése: *II.*, Címe: *Tünődések. (Novemb. 28. 1854.)* 12 és fél oldalnyi kézírás.

TÜNÖDÉSEK.

I.

(octob. 5. 1854.)

Mikor néha, igen ritkán, hosszabb ideig házi foglalatosságaimtól szabad vagyok s pár napig hévvel, örömmel kezdek valamit írni, egyszerre csak legyőzhetlen lomhaság fog el és csak hogy fölmentsem magamat munkám folytatása alól, szét-tépem, elégetem azt. Mért is vegyek olyankor tollat kezembe, mikor az írás munka, nem élvezet előttem: vagy nem olvassa kivülem soha más, vagy ha igen, talán pár unalmas perczet szerzend szegénynek fáradságom. Ellenben néha, az igaz, majdnem legyőzhetlen vágy gyötör, hogy gondolatimat, érzelmeimet szavakba öntsem, hogy mintegy élve, megtestesülve lássam azokat, fájdalmimat, örömiget vissza adva, mintegy megosztva velem. Ilyenkor néha azt hiszem, hogy mit írnék, talán más szívekben is viszhangzanék, hogy nem csupán szavakat, de eszméket írna le tollam, érzelmeket festene, nem csak a szemnek tetsző tarka színekkel, de a szívekre jóltevőleg ható melegséggel. Hanem ilyenkor, mikor ezen biztató hit bátorságot önt belém, ilyenkor többnyire elkezdett munkával vagyok elfoglalva, mit haladék nélkül be végezni kötelességemnek tartok. Nem feledhetem ilyenkor, hogy nem író, hanem anya, feleség, háziasszony vagyok, hogy gyermekeim, férjem s háztartásom van, s hogy kötelességem mindenek fölött ezeknek szentelni időmet s két kezem munkáját. Írói tehetségem igen kétséges, bizonytalan, mint író tán nem használnék soha semmit sem, s így pedig mint nő, mint anya, hivatásomat teljesítve, tisztaságot, rendet, jólétet te-

remthetek házamnépe körül. Mit én irnék, azt hihetőleg már sokan, igen sokszor megírták s még megírják, jobban, sikeresebben, miként gyakorlatlan kezem azt képes lenne, de ellenben ha házi dolgaimat félre tenném, elhanyagolnám, bizonyos lenne a rendetlenség, kényelemhiány, sőt nélkülözés, mi ebből mindazokra háramolnék, kiknek mindennapi jólléte fölött őrködni rendeltetésem. Mint házinő, helyem, míg élek, betölthetlen más által, elmulasztott gondoskodásim szeretteim körül kipótolhatlanok maradnának s ők hiányt szenvednének elvont figyelmem, más cél felé irányzott pillanataim miatt; talán ők is elfordulnának tőlem irántuki közönyösségnek vélve a szükségképen bekövetkezendő megosztott érdeket köztük s a világ között. Minden pillanat, mit írói foglalkozással töltenek, tőlük lenne elvonva, pedig nem tartozom-e nekik szentelni szívem minden dobbanását, életem minden percét! S hogyan merjem ezt megsegni, mikor nem tudom, hogy mint író nő bírnék-e némi képességgel; hogy van-e hely, hely, még oly parányi, mit én foglalnék el, mire én lennék hivatva? Van-e bennem a tehetségnek, a hivatásnak csak egy kis porszemecskéje is, mire bizton számíthatnék, mint alapra, hogy rajta idővel, igyekezettel, kitartással munkálkodásomnak a földről fölemelkedő jelét láthassam, legyen az bár oly szerény, mint kis vakandturás.

TUNÓDÉSEK.

II.

(november 28. 1854.)

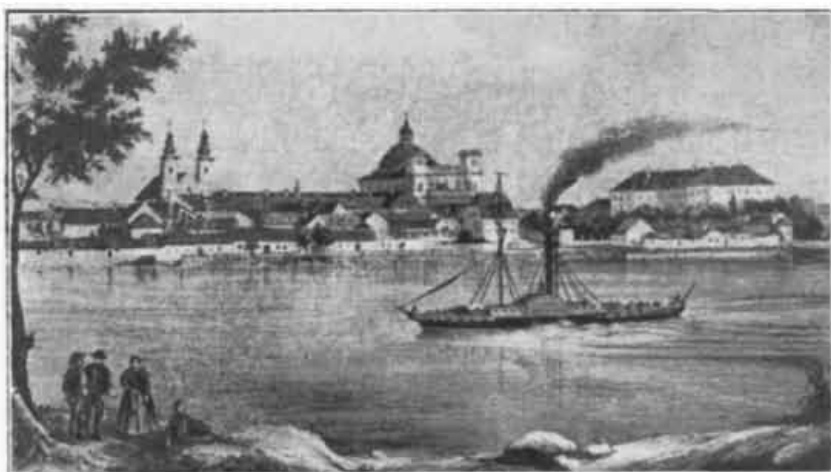
Fejemet fölvaltva vagy az egymást üző eszmék forrongása, vagy ellenben minden gondolkozásra képtelen tompultság foglalja el. Háborgó tenger hullámaiként hany-vet e két ellenkező lelkiállapot s legyen bár mennyire kifáradva ez örökös hanykodásban, nem tudok támpontot találni, nem tudok egyik vagy másik helyzetben nyugalmat találni. Néha lehetlen ellentállnom, lehetlen legyőzőnöm azon lelki szükségetet, mely leírni kész tet gondolatimat, mit aztán a másik kedélyhangulatban, mikor kimerültség, majdnem állati eltompultság fog el, mikor ugy szólván, undorral nézem mindazt, mi előbbi lelkesültségemben egész valómat átható eszmék tolmácsolása, kifolyása volt, többnyire eltépek, s ezen megsemmisítéstől csak a feledés menti meg egyes soraimat, nem pedig mintha egyik több értékkel bírna előttem, vagy a megmaradásra méltóbbnak tetszenék. Így

lesz ez örökké? nem fogok-e végre egyik vagy másik állapotban végképen megmaradhatni? mindegy bár melyikben, csak ne ez örökös hánykódás, lelkemnek ez örökös föltámadása és meghalása. Tudnék vagy örökké hallgatni, nem érezvén a beszéd szükségességét, vagy lenne bennem elég kitartás, hogy a megfogamszott eszmecsirát egy élő egésszé tudnám kifejleszteni. Oh hogy a lelkesültség, mely a kezdetre kényszerít, mely úgy szólván öntudatlanul, akaratom hozzá járulása nélkül megterem bennem egy eszmét, s kidolgozására ellentállhatatlanul kényszerít, oh hogy e lelkesültség valaha kitartana bennem, hogy valaha egy ép, csonkítlan egésztest bírnék megteremteni. Alig hogy a lelkesedés szárnyain lelkem ujjongva szállni kezd, midőn egyszerre, kimerülve, erőtlenül a földre vissza esik, eltelve attól fordulva vissza, mi előbb röpködni készteté, mi több ragyogó czélként őt maga felé vonzá. S midőn aztán újra erőre ébredék, midőn a meleg életet újra ereimben érzem s mint hajós, kifeszített vitorlával újra útra szállok, akkor már nem az előbbeni czél lebeg előttem, ilyenkor már körültem nem az a látkör, mi előbb, előttem már nem azon láthatárral borul az ég a földre, minden másképen van s nem folytathatom az előbb félbehagyott utat, új czél van előttem, mihez ismét nem juthatok közelebb, mert repülő szárnyaimból csakhamar lelankadt vitorlák lőnek s lelkem, mint szélcsendben egy kis csolnak a sima, redőtlen tengeren, oly mozdulatlanságban vesztegel. Oh mily gyöttrő tudat ez nekem! mint fáj nekem e szellemi hűtlenség, melylyel lelkem az előbb oly hévvel fölkarolt eszmétől elfordul, hogy ép oly forrón ölelje át az ujabban érkezőt, azt az újabb eszmét, mely amannak helyébe tolokodott s amazt kelletlenné tévé előttem, míg aztán ezt is egy újabb gondolat, nem csak feledteti, de megutáltatja velem. Jaj nekem, jaj, hogy ez így van, s jaj, ha ez örökké így marad! így soha, soha sem közelítem meg azon ragyogó, ezer csillagu menyországot, melyre szememet gyermekkorom óta oly legyőzhetlen vággyal függesztettem, melynek fényessége egyedül lenne képes fölvilágítani lelkem sötéttségét, melynek melege egyedül tudná a lelkemben már kialunni készülő szikráját a boldogságnak új lánggra gyújtani. Elérhetem-e ezt valaha? Szabad-e nekem még elért vágyról, újra föltámadó boldogságról álmodoznom? Hamvadj ki kis szikra, aludjál el örökre lelkemben, te a régi föllobogó lángnak oly parányi emléke, aludjál ki végképen, hogy még föléleszthetéd reménye által se vétkezhessem!

—

Oh hiú öncsalás! teljes tudatával bírok silány voltodnak és még sem tudom füleimet végképen bezárni esztelen suttogásaid elől! Valahol, ha nem csalódom Boz egyik munkájában olvastam egy agglegényről, ki elmerengve magányos életén, azon tűnődik, töprenkedik, nem cselekedett-e az emberi táársaság törvényei ellen, midőn magát a családi élet föláldozó, másokért és másokban élő feltételei alól kivonta, s életét az önzést képviselő agglegénység ridegségében fejezi be, és nem boldogítva senkit, nem nevelve hasznos tagokat az emberi társaságnak, nem támogatva soha senkit, nem áldva senkit múlik ki a világból, nyomtalanul, maradékok nélkül. Kandallója magányos szögletében merengve e lélekbejáró kérdés fölött, egyszerre csak terjedelmes, sötét füst gomolyokat lát tűzhelyéről fölszállni, s azokból tömredék apró gyermekarcot kifejlődni, s ezek a végtelenségig szaporodván egész föl a tetőig nyulva, megszámlálhatlan sokaságban tűnnek föl előtte, de vizsgálván őket, látja, hogy azok mind szomorú, szemrehányó tekinteteket függesztenek rája. Egy szót hall, mely értésére adja, hogy ezek mindnyájan azon lelkek, kik nőtlensége miatt a semmiség, a lélynélküliség tengerében örök időkre elveszve maradtak, azon számtalan, egymástól származó nemzedékek, melyek egyetlen embernek nőtlensége miatt, hiában várnak örök időkre a megtestesülés szabadító napjára.

Ez az a kis mese, mit az önámítás ezeralakú ördöge csak félig bezárt fülembé sűg, reám bízva, ezen eszméből inyenre való következtetéseket vonhatni. Jól számít, ki a gyöngeségre épít. Tudom én ezt igen jól s még sem állhatom meg, hogy a vont következtetéseket biztatásként ne tekintsem, mikor a kimerültség lelkemet jéghidegségével eltölti s minden további kísérlettől vissza riaszt, mikor avval vígasztalom, vagy szomorítom magamat, — akként, miként kedélyem hullámozása egyik, másik perczben így vagy amugy láttatja velem — hogy az a világra nézve inkább haszon, mint kár, ha örökre néma maradnék is, ha látatlanul enyésznének is el azon eszmék, mik lelkemben föl s alá szállnak, lelkesedésem sugaraiban tündökölve, mint a nap sugaraiiban hullámozó porszemek, hogy tán azok is, miként ezek lényökben a világ legcsekélyebb, legértékteleenebb részecskéi és csak, midőn a nap sugarai keresztül hatnak fölszálló, egymást űző, egymás körül forgó, hullámozó tömegén, csak akkor tetszenek szemeink előtt ragyogóknak, drága kövekként minden színekben fénylőknak, tűzsugarakat lövellő csillagoknak. Talán, gondolom ilyenkor, mindazon eszmék, mik lelkemen keresztül-kasul



A régi Vác az ötvenes években.



Az első pesti indóház.

Ennek helyén áll a mai Nyugati pályaudvar. Innen indult Petőfi Juliával
1848 decemberében Vácon élő szülei látogatására.



futkosnak épen ilyen parányi, értéktelen porszemek, mikre még a csekély szó is kevés, és csak szemeimben tetszenek azok értékkel bírónak, meg világítva a lelkesültség sugarai által, és csak öncsalódás, ha azt gondolom, hogy kár elveszniök, hogy kár megtestesülés nélkül az örök semmiségben maradniok.

Te jó kis mese! nem vagy-e te alkalmazható a szellemi világban is? nem minden eszme egy belőle származó, kiterjedő nemzedék őse, gyökere? Eszméim, ha bár még oly igénytelenek, csekélyek, nem szülhetnének-e nagyobbakat, szebbeket, hasznosabbakat? nem lehetne-e ezen parány, mely lelkemből fakadna, idővel, tán századok múlva egy belőle származó óriásnak csirája? Meglehet, a szájalom mosolyát érdemli ezen okoskodásom, mellyel enmagamat ámitom, hogy firkálási vágyamat simogassam. Ki tudja, fognám-e én csak egyetlen eszmével gazdagítani a szellemi világot, ha köteteket írnék is össze, s mindenek fölött, lenne-e egyetlen gondolatom, mely embertársaimnak hasznára, könnyebbitésére volna. Tudnék-e csak egyetlen szenvedőnek vigaszt szerezni? csak egyetlen a szenvedélyek harczában megsebesült szívre balzsamot önteni? tudnék-e egyetlen rossz szándéktól vissza riasztani valakit, vagy még ingadozó jó föltételeiben megerősíteni? törülnek-e le csak egy könnyet is, vagy lélekre nehezéd mázsányi terhen könnyíthetnék-e csak egy morzsányit is? Mindezekből csak egyet érnék-e el valaha? Ha igen, ugy nem sajnálhatnám az időt, mit írásra fordítottam, nem a küzdelmeket, sőt talán bántalmakat is, mik e pályán oly sűrűn teremnek, s mik vissza riaszthatják a gyöngéket, a cél nélkül tévedezőket, jobbra ösztönzik és tökéletesedésre lelkesítik az erőseket, kik öntudattal munkálkodnak egy kitűzött, biztos cél irányában, de érzéketlenül csak az elbízottakat hagyja, csak azok fölött vonul el nyomtalanul, kik önhittségekből és önimádásokból átjárhatlan köpajzsot viselnek szívökön és eszökön, mely alá tekenős békaként behúzzák magokat a feléjük süvöltő nyilak elől.

Ki tudja, mit tennék én is, ha egyszer ezen részegítő mámor elfogna, mely a nyilvánosság terére lépőket eltölti, mint ki sokáig rossz léggel töltöt sötét börtönből egyszerre a világosságra, friss levegőre kilép. Tudnék-e józan ítéletet hozni saját értékem fölött, meg tudnám-e különböztetni a tántoríthatlan, lelkiismeretes ítésszerű igazságos ítéletét a lesben álló irodalmi utonállók megtámadásától, kik kifosztani igyekeznek mindenkit, kinél többet sejtene, mint üres koldustarisznyához hasonló fejeikben és zsebeikben; kiismerném-e az igaz utra vezérlő szöveget a sok

hamis csalo hangok közül, mik nem a ragyogó magasba, hanem a sötétben tévedező utakra vezetnek, miknek végén, saját becsülésünket veszve, mélységes örvénybe bukunk. Tudnék-e saját szenvedélyemtől megvesztegethetlen, igazságos maradni, csak a jót mondva jónak s a rosztat mindig nevén nevezve. Tudnék-e elég erős lenni, hogy támasza lennék az ingadozónak, vezetője a homályosan látónak? Szavaim bírnának-e az ihlettség búverejével, hogy meggyőzzék a kételkedőt, hogy megnyissák a vaknak szemeit, és megtérítsék a megátalkodottakat. Oh miként tartozhatnám én valaha Krisztus ezen fölkennt, beavatott követői közé! Soha, soha! E nélkül pedig minden igyekezet, minden törekvés csak tévedéseket, csalódásokat és szenvedéseket és legvégre dicstelen halált szül!

Ki maga kételkedik, hogy győzhetne az meg másokat, ki maga leroskadt, hogy lehetne az valakinek támasza, kinek keblében örök nyugtalanság háborog, hogyan önthetne az mások szívébe megnyugvást, ki maga nem hisz, hogyan terjessze az a hitet, ki többé nem remél, hogyan biztassa az a csüggedőt? Nem, nem! mind ez lehetlen, hallgatnom kell, mint a sír, melyet szívem fenekén hordozok. Nem átkozódnám-e akkor, mikor áldanom kellene, szavaim nem hatnának-e mérges fulánkként az addig ép, egészséges szívbe, nem vonna-e lázas lehelletem homályt egy eddig tükörtiszta lélekre?

Nem szabad az írást könnyelműen szórakoztató időtöltésnek, vagy mi még rosszabb, azt jövedelmező mesterséggként üzni. Lelkiismeretes dolog az, melynél mindig másokra kell gondolnunk, soha magunkra, mert minden rossz gondolatért felelősek vagyunk, mik sorainkból fakadhatnak, és fáradságunk gyümölcseként soha a reánk háramló hasznót, vagy dicsőséget kell tekintenünk, hanem egyedül a jót, mely belőle csírázhatik. Pedig a ki tudja, mily könnyen ver gyökeret a rossz s mily nehezen fogamszik meg a jó, az, ha hívatva érzi magát, meghajol a rá ruházott föladat terhe alatt és szívében nem fennhéjázó elbizottsággal, hanem szerény áhítattal igyekszik megfelelni átvállalt kötelességének s lassú de biztos, ingatlan lépésekkel közeledik, szeme elől soha nem tévesztett célja felé, mely a jónak terjesztése s a gonosznak kiirtása.

X.

A gyáva férfi.

Julia kézírásával kétoldalas töredék (13×20 cm.), tintával írva. Dátum nélkül. Az ötvenes évek végéről.

Ha a természet legmegvetésreméltóbb salakját akard látni, nézz egy gyáva férfit. Férfinak alkottatott és gyáva! — Ha nyálkás, hideg kigyó csusznék el lábaim fölött; ha egyszerre undok varangybéka meresztené rám kidülledt szemeit, nem költene bennem oly útálatot, undort, mint egy erőtelen, gyáva férfi csókja vagy csak érintése. Hah iszonyodom! Mért alkot olyankor férfit a természet, midőn nincs elég ereje, hogy annak bátorságot, küzderőt és megtörhetlen akaratot adhasson az élettel együtt, mi azok nélkül értéktelen, silány penészes pénzdarab; ilyenkor inkább teremthetne minden szellőcskétől megingatható fűszálat vagy kórót, mely nem állhat ellent, ha számár harapja is le és jól lakik vele; vagy egy sárgöröngyöt, mely szétlapul és szétporlik a rajta tapodók talpa alatt. Mindent inkább, csak férfit ne, ki különben legyőzheti erejével a világot, ki ellentállhat erejével a sors csapásainak, ki a vad, vértszomjazó állatkirályt is legigézheti hatalmas tekintetével, és bilincset verhet rá kezeivel: ilyen teremtés és gyáva! Férfi, és a sors minden legyintése legörnyesztheti, egy ellenvető szó, egy porszem megakaszthatja útjában, kit egy czégéres nő felhívó tekintete elcsábíthat, kinek lelke megengedi őt olly viszonyokba lépni, mellynek gyalázatos terhe alatt nyöszörög és könnyez szégyenében, mellyet nincs bátorsága nyíltan kivallani és nincs bátorsága ellene szegülni s jármát nyakáról levetni. Gyalázat nehezdedjék rájuk és süllyessze le őket a föld fenekére, honnan nyávogva bujjanak elő, ha a küzdő harcosok előriasztják őket ostorcsapásaikkal.

XI.

Julia Erdődről.

Hat négyoldalas és egy kétoldalas levélpapír (14.5×22 cm.). Julia kézírása tintával. A levelesláda egyik legérdekesebb kézírata: Julia megható visszaemlékezése az erdődi boldog napokra. Tele érdekes adatokkal Petőfi életrajzírója számára. A kézirat — Julia helyesírását, amely az évek során folyton változott, figyelembe véve — körülbelül 1856—1858-ból való.

Erdőd.

Ábrándozás az élet megrontója

— — — — —
Vörösmarty

Tünjél föl előttem Erdőd gyönyörű vidéke, úgy miként ifju éveimben láttalak, mikor naponkint merengve függtek szépségeiden szemeim, mikor mezeid, völgyeid, hegységeid látása elég volt arra, hogy szívemet édes örömmel, alig értett, sejtelmes vágyakkal s magasba szálló reményekkel eltöltse. Hadd lássam, mint akkor, oly buzgósággal, oly áhitattal a régi büszke multnak mint egy szemrehányó komorsággal ránk tekintő maradványát, az őstörténetű várt, tiszteletet parancsoló sötét falaival, kegyeletet felkeltő ingadozó vénségével, az enyészetet és mulandóságot hirdető csonkult tornyaival. Hadd vidítson föl fájó elmélkedéseimből a vár alatt szét terülő vidám, napsütötte láthatár.

Balra lenn a völgyben nyúlik el hosszan a falu. Házikói tiszták, fehércek, megható igénytelenségben emelke-

dik ki közülök egy kis meredek dombon a rozzant, már csak majdnem össze roskadó templom. Tornya már rég nincsen, roskadozó tagjai az egyetlen ékességet sem bírván már hordani. És mégis minden tavasszal van-e kedvesebb, barátságosabb épület ennél. A természet viruló vadrózsákkal s illatozó ibolyával koszorúzza a kis dombot, mint mikor az évek súlya alatt meggörnyedt, reszkető aggastyánt születése napján szerető unokái virágkoszorúkkal környezik. A várdombbal épen szemben nyúlik el hosszú, egyenes fásor, tölgyóriásokból, mely egy igen szép tölgyerdőbe vezet, melyen keresztül ismét egyenes vonalokban hosszában s szélében ismét más fásorok vezetnek. A falu és az erdő között fekszik egy kis rét, oly közel a házakhoz, mint ha öleiben nyugonának azok. Ez a páratlan szépségű rét, melyen több volt a tarka virág, mint a zöld fű, ki-kicsillámló keskeny víz szalagaival fölékesítve, mik keresztül-kasul futkosának rajta! Jobbra a fásor mellett a kert, mely mögött az erdő kezdődik, hol a sok nefelejtset s a szép piros szamóczát szedtem. Még inkább jobbra az a széles, hosszú kocsút, melyen szemeim sokszor oly vággyal csüggték, melyen mértföldnyire észre lehetett a porfelhőt venni s a lódobogást meghallani. Mily sóvárogva tekintettem rajta végig sokszor, igen sokszor! Mikor aztán végre reményem valóságát hittem fölismerhetni a közelgő alakban, miként gyúlt ki arczom és sápadt el egyszerre, mily vadul dobogott szívem s remegve, szédülve dőltem a kerítéshez, mi mellett a buján tenyésző fagyalbokrok erős illatú fehér virága kábulással tölté el lankadozó fejemet. Ilyenkor nem tudtam, álmodom-e boldogságomat, vagy a valóságban közelg-e az felém! Oh Erdőd, Erdőd! láthatnálak-e úgy, mint akkor láttalak, mikor benned volt menyországom, mikor földedet tapodta, árnyaidban pihent s virágaidban gyönyörködött az, ki legmerészebb vágyaim elért tárgya volt, kinek egyetlen tekintete, egyetlen futó érintése elég volt arra, hogy előttem szent ereklyévé tegyen mindent, mi őt környezé. Láthatnálak-e úgy, mint akkor... de minek ezt kérdezni, mire szívemben százszoros viszhanggal hallom úgy is kiáltani: soha, soha! Azért nem is akarok vissza térni oda többé, nem akarom kihálva látni azt, hol minden étellel bírt

akkor előttem, nem akarom meztelenségében látni azt, mire akkor az ifjuság, a szerelem, a költészet, az emberi élet ezen szentháromsága szívárvány színű, csillagokkal ékes palástját teríté. Esténként, midőn a hold ezüst szálai a vár alatti rét virágaihoz lenyúltak s lassankint fejér ködfátyol emelkedett és terült el sűrűen fölöttök, menyasszonyi fátyolnak láttam ezt akkor, mely szemérmesen takarja a fényes holdsugár s a kis szerény virág szerelmes ölelkését. Oh ha most ezt látnám, tudnám már most, hogy az nem menyasszonyi fátyol, hanem halotti lepel s nem szerelmet, hanem borzasztó halált födöz, s tudnám, hogy alatta az a fényes égből leszállt sugár megfagyott s a kis virág elhervadt!...

Minek mindezt látni, nem jobb-e emlékezni? emlékezni reád, ifjuságom fészke, hová ő hozzám le szállt (a felhőkben lakó királyi sas), hogy hatalmas szárnyaín fölragadjon magával távol hazájába. Álom-e vagy valóság, hogy fölérttem oda, álmodtam-e vagy igazán megosztottam véle felhők fölötti tanyáját? Akár álom, akár valóság, az enyészet egyenlővé teszi mindkettőt, s már a képzelet is alig tud oly magosra szállni. Lábai a földbe gyökereztek, gyöngé, alélt vagyok, szellemem, mely fölsegítene, megbénult s az emlékezet, ez a különben örök ifjuságu tündér, csak félve tárja ki előttem arany kapuját, hogy kintől vonagló szívvel föltűnni láthassa az elmúlt napokat, utánok szomjazó, elepedő lélekkel!

Régen, régen, még mielőtt paradicsommá vált volna előttem e hely, régen, régen, azon korban, midőn a gyermekleány előtt az élet, mint egy cifra képes könyv (a képek alatt ismeretlen, megfejthetlen aláírásokkal) tárul ki, mikor tünődve, sokszor gyötrő kíváncsisággal tépelődik a képek értelme fölött. Keveset tud megfajteni magának, hiszen még azt sem tudja, mi az az élet, hogy tudná hát, oly sajátos, sokszor oly csodás képeinek értelmét! Ilyenkor aztán, gyermekes tudatlansággal, ártatlan tapasztalatlansággal oly magyarázatokat alkot magában, miknek hamisságáról később keserű csalódások, gyászos tévedések győzik meg. Boldog, egyetlen kora az

édes sejtelmeknek, mikor csak abban kétkedünk, mi rossz és mindent hiszünk, mi jó és nemes! Mily keserű, mikor a tapasztalás már éppen az ellenkezőre tanított meg bennünket! Eltűnt idők, mint fáj rátok emlékezni! csodás talányok, mily kínos megfejtések!

Őszi délután, mikor a nap bágyadtan nyugat felé hanyatlik, s olyan ábrándos, olyan sajátos fényt vet mindenre, mintha már más világokból tekintene vissza a földre, s csak öntudatlanul, mintegy félálomban nézne reánk vissza, mint az anyja keblén elszunnyadó gyermek, legséget rejtő tekintettel néz fel anyjára, hogy annak ki még egy homályos, de annyi szeretetet, annyi melegséget rejtő tekintettel néz fel anyjára, hogy annak szívét a gyönyörtől sebesebb verésre készíti — mielőtt kis lelke rózsaszín szárnyait kiterjesztve, az álmok országába repülne angyal társaival játszózni. Ily őszi naplemente, milyen búskomoly s mégis mily jóltevő, micsoda megmagyarázhatlan s mégis oly ismert érzésekkel ragadja el a lelket a mindennapi, a valódi élettől távol, bár mily boldogság vagy fájdalom töltse is azt el azon pillanatban. Kiragad bennünket ellentállhatatlanul, elfeledtetni velünk könnyeink és örömeink okát, egy nem létező világba visz bennünket, hol mégis oly otthoniasan érezzük magunkat, az ábrándok világába, hol a képzelet varázsolja elénk képeit, hol szinte, mint az életben, bán és öröm, üdvösség és kétségbeesés vár reánk, csak hogy itt egyedül a lélek él, az örül, az szenved és ezért öröme, bánata itt nincs határok közé szorítva, mint a földön, itt végtelen, megmérhetlen minden érzés, s ez az, mi bennünket ábrándozni készítet, ha lelkünk előtt egyszer föltárult e titkos, annyit óhajtott, annyit keresett világ.

Igy ültem egykor, egy ilyen őszi délután, itt-ott tévelygve e csodás világban. Mindent szerettem, mi körültem volt, minden olyan volt, miként én szeretem és lelkem mégis mindezt elhagyá, elröpült messze e kedves helyről s csak szemeim tévedeztek, a nélkül, hogy láttak, a körültem levő tárgyakon. A kertben voltam, a kis csónakban, melyet alig érezhetőleg hintázott a tó csendes, nyugott vize. Körültem, az egyik részen mind ismert, szeretett virágaim lepték rendetlen csoportokba szórva a

tónak magos, gyöpös partoldalát. Másik oldalon még sokkal magasabb töltés vonult végig a tó fölött és vezetett ki elvadult, soha nem nyesett bokrok és vadvirágok között az erdő sötét árnyai alá. Fönn a tó fölött vastag, százados tölgyek terjesztették a víz fölé lombdús ágaikat. Ezek egyike alatt, épen a tó közepe táján, a legmagosabb részen állt egy egyszerű falócza, mit mindenki a házban az enyimnek nevezett, mert az volt kedvencz helyem. Vadrózsa bokrok s tarka virágú fölfutó növény simult a rendkívüli vastag tölgy derekához, s ez alatt álmodám én ifjuságom legszebb álmait. A tóból egyenesen föl a lóczához vezetett egy keskeny gyöplépcső, mit szinte rólam neveztek, mert csak én használtam, kívülem senkinek sem telt kedve, e meredek, kényelmetlen lépcsőn menni le a tóhoz, vagy ezen jutni fel a lóczához, miután oda a tó körül egy igen kényelmes és tiszta út vezetett. A kert részint gondosan művelve, részint elhagyatott, elgyöpösödött helyekkel — miként én szeretem a kerteket — hosszan húzódott le a tó azon oldalán, hol az alacsonyabb, imitt-amott virágcsoportozattal beültetett part emelkedett. A tó közepén kicsinke sziget, oly kicsin, hogy a közepére ültetett egyetlen szomorúfűz elégséges volt, lehajló ágaival sátort képezni az egész hely fölé s még legvégső ágait a karfán túl le a vízbe mártani. Ha aztán a szél föl-fölemelte megnedvesedett ágait, leveleiről a vízcseppek könnyekként hulltak alá. E kis szigeten csak illatozó füvek és virágok voltak ültetve, hogy ha az ember a fűz alá ült, a rezedá, a pézsmavirág, a levendula, istenfű, fodormenta, zsálya átható illata úgy körülvevé az embert, hogy fejét ébes kábulat mámorea tölté el s a mint a lehajló ágakon keresztül tekintett, mint egy varázslat fogá el s nem tudá mi a való mi az álmodozás. Szegény tó, most már hiában keresném rajta e kis tündérszigetet, mely költészete volt, elenyészett az róla végképen, nyom nélkül, mint az én lelkemből az akkori remények, mikre mint kis szigetre menekültem, ha az élet durva érintésére lelkem önmagába keresett menekülést. —

Iv alaku híd vezetett a partról a szigetre. Karfája faragatlan fehér héju nyárfa ágaiból készült, mik a hold fényénél ezüst rudakként fénylettek.

Mindezt csak vissza szálló emlékezetem tünteti föl előttem, mert akkor, azon őszi délutánon, merengéseimbe süllyedve, mindezekből semmit sem láték. Susogva rezegtek a levelek fölöttem, halkán csevegtek a madarak ágai-
kon s fészkeikben, egy-egy elkésett méhecske döngicsélt haza felé röptében, ledéren ringatóztak a lepkék a virágokon, minderre akkor én nem gondolék, pedig tekintetem kísérte a méhet, a lepkét röpkülésében, s mintha fejemben viszhangzott volna a fák susogása, a madarak csevegése. Hol volt akkor lelkem? mi tölté el azon nevezhetlen, magyarázhatlan világban? Ki tudhatja azt, ki emlékezhetik arra vissza, mikor föleszmél a külső életre? Talán a jövőt látá maga előtt, az irtóztató enyészetet, melynek rémektől hemzsegő örvényét már készen tartá előttem a sors, mely elnyelendő volt boldogságomat, azt a rövid boldogságot, mi még oly új volt előttem, mit még alig szoríték keblemre, mit még alig izleltek ajkaim. Talán ezen örvény fenekére szállt le lelkem s midőn magamhoz jövék, hogy tudtam volna nevet adni látományimnak, mikor még akkor alig tevém lábaimat azon rózsákkal hintett útra, melyen egyenesen, oly rövid idő alatt a kétségbeesés tengerére juték, mely elnyelé ifjúságomat visszahozhatlan örömeivel, nyugalomával együtt. Talán ezen bekövetkezendő jövő titkos sejtelve örvengő látványokat idézett elő, miktől szívem megszűnt dobogni, s lelkem a ránehezűdő teher alatt leroskadván, elalélt... Álmodtam-e, ébren voltam-e, öntudatlanságba süllyedve, örvengtem-e?...

Rezgő hárfahangokat hallék, aztán a fűvön suhogó léptek közeledését, erőszakosan igyekvém eszmélni, s lerázva magamról azt az eltompultságot, föltekintve, bámulva láték egy koldusnőt egészen lennt a víz kezdeténél, épen csolnakommal szemben állani, ki hárfáját kezdé pengetni. Mintha ködön keresztül láttam volna s alakja mindinkább tűnni kezdett előttem, nehéz szemhéjaim becsukódtak, a mint egyszerre csak éles accordok rezzenettek föl s most egészen föleszmélve, csodálkozással szemlélém e különös jelenetet előttem. Rongyos foszlányok csüggték le e nőről, ki durva készülletű hárfát pengetett ujjaival. Nem mertem megmozdítani csolnakom, magam sem mertem moccani, nehogy az első

vizloccsanásra mindent elenyészni lássak. Folyvást játszott, hogy vad viharok erőszakosan tépték le arcsáról Mindinkább növekvő ámulat fogott el. Nem állhaték tovább ellent, pár evező lökessel a partnál valék, hogy közelebbről bámulhassam e csodás alakot. Nem tudtam egy fölkiáltást elfojtani, midőn őt közelről látám. Még ifju, de már végképen elvirágzott nő állt előttem. Lát-szott, hogy vad viharok erőszakosan tépték le arczáról azon ifjusági bájt, azon soha többé vissza nem szerezhető himport, mely oly kívánczatossá teszi az ifjúságot, mi bájt, zamatot kölcsönöz még a nem szép ifju arcnak is, s mégis mily szép volt, oh még így is, mily elbűvölő szépl Kisértetektől látogatott, ezerszeresen megszentégtelenített templom volt ez, melyből kiraboltattak a drágaságok, melyben földre taposták az oltárt s milétét csak falai tanusítják, mik fönnállanak még, hogy istentelen szidalmakat, trágár danákat s vad kurjongatásokat hangoz-zanak vissza, a szent énekek, ájtatos imák s buzgó só-hajok helyett, miknek számára fölépíttettek. Igen, csak a külalak maradt meg, de látszott rajta, hogy imája káromlás és áldása örök átok, hogy a lerombolt oltár mellől ijedten röpültek el az angyalok s hogy annak romjait gonosz, fekete szellemek választák lakhelyül. És mégis, mily szép volt ez arcz, eredetileg oly nemes vo-násaival, egy színű sárgás bőrével, kemény, koronkint vad kifejezésével. Elhanyagolt rendetlenségében fekete haja oly hosszú, oly tömött fonatokban s szétzilált, ki-bomladozott fürtökben csüngött alá a kis tarka kendő alól, mi hanyagul volt fejére vetve. E rendkívül gazdag hajzat csodásan ellenkezik a piszkos rongyokkal, miken végigömlék és szétterült. A mint így vizsgálám, egyszerre csak tekintetével találkozám, megdöbbenve, elbűvölve, pillantás nélkül bámulék reá, mint egy szemeihez forrva érzém tekintetemet. Borzadás futott rajtam keresztül, mintha halottat érintettem volna. E hideg, tűz nélküli szemek, miknek tekintete mégis úgy égetett, mintha tüzes vasat éreztem volna szívemen. Nem ragyogott, nem lán-golt e fekete szem, a legfeketébb, mit valaha láttam, jéghideg volt annak tekintete, kísérteties, olyan sajgó fájást idézett elő, s olyszerű volt, mint mikor egy kiéhe-zett ragadozó állat éles körmeit martalékának húsába

vágja. Ilyenformát éreztem én szívemben, így vésődött abba e tekintet s miután elfordult tőlem, mintha a meleg vér szivárgott volna ki mindenütt nyomai után. Szerfekete szemöld, de nem ívalakban, hanem két egészen egyenes vonalban húzódék szemei fölött, miket most a hosszú pillák gyászfátyolkint takartak. Egyszerre csak fölnezt az égre, oly kihívólag, oly daczosan, mint kinek számára már sem égnek, sem földnek nincsen új csapása, mivel őt még jobban sujthatná. Vékony, sovány ujjai szakadatlanul tépdelték a húrokat, s azok az érthetlen, szilaj hangok gyötrőleg hatottak reám. Lassankint szelídülni kezdtek a hangok, mint csendesülő vihar, lágy, tiszta fogásokká fejlődtek, végre e fogások közül egyes kiváló, összefüggő, egymásba olvadó hangok kezdtek ki-fejlődni, mikor egyszerre csak fölcattan, átható, az idegeket, mint egy villanyütés átjáró, forró égálj szülte dal, édesen, szerelmesen, égetőn, egyszer hízolgón, lágyan, majd meg, mint a túlárado szenvedély, ellentállhatlan hévvel, a kéjsóvárgás lihegésével, a viszonzott csók bágyadtságával. A vad gyönyör kiáltása, az aléltság végsóhaja, minden, mi a képzeletet fölgyújtja, mi a vért fölkorbácsolja s a szenvedély szikráját lánggá fúja tűz-lehelletével, minden volt e dalban.

Nem tudom, mikor, hogyan léptem ki a csolnakból, mellette álltam a víz szélén s úgy néztem csodás alakját s hallgattam bűbajos dalát. Végre néhány az előbbieknél még sebesebb, még szenvedélyesebb fogás után rögtön megszűnt játszani s újra rám veté szemeit épen oly hidegen, oly sötét közönnyel, miként azelőtt egész játéka alatt folytonosan az égre függeszté azokat, a nélkül, hogy látta volna a végképen lehanyatló napot, mely végmosolyával megaranyozá az uszkáló felhőket az égen s a hervadó természetet a földön, és csak az ő arcját hagyá sötéten. Nem bírtam szólni, vártam, mint álmában szokta várni az ember, mi történend tovább. Lassan felém nyújtá egyik kezét, mindinkább közelebb hozzám, mire én nem értvén mozdulatát, egészen megfélemlelve hátrálni s reszketni kezdtem, mintha érintése halálos lehetne rám. Látván hátrálásomat, mély, ércztelen, egészen idegenszerű kiejtéssel így szólt:

— Segítsen valamivel.

Csak ekkor eszmélék, hogy koldusnő áll előttem s hogy alamizsnáért nyujtá felém kezét. Megszégyenülve s bánva gyermekes ijedelmemet, mellyel őt megsérteni féltem, minthogy pénz nem volt nálam, leszálltam a csolnakba, hol nagykendőm hevert, fölhozván, átadám azt neki, gondolván, hogy kopott, rongyos öltönye úgy sem óvhatja őt eléggé az őszi szelek hidegétől.

Egyetlen szó nélkül, rám sem tekintve többet, távozott, lassan, gépszerűleg s midőn már végképen eltűnt előlem, még sokáig utána néztem, tünődő lélekkel elmélkedve a sors kérlelhetlen hatalmáról, mely csekély por szemkint gázol lábai alá és szór szét bennünket szeszélye szerint, hogy megroncsolt testtel, megtört lélekkel, szétzúzott szívvel menjünk előre, menjünk mindaddig, míg pályánkat mindvégig be nem futottuk, míg oda nem értünk, hol mindennek vége, jónak, rossznak, hol az enyészet végre nyugalmat nem ad.

Julia vallomása a halálos ágyon.

Huszonkétoldalas levél, amelyet Julia halálos ágyán irt édesatyjának, s amelyet levelében ő maga többizben »vallomásának« nevez. A levél első nyolc oldala tintával van írva, a többi ceruzával. Az első nyolc oldal két négyoldalas (14×23 cm. méretű) fehér levélpapírosra van írva, a folytatása pedig négy darab (13×21 cm. méretű) kékes kisebb levélpapírra. Az első levélpapír élén ez a két szó: Isten nevében! A levél megszólítása: Kedves drága jó Atyám! A levélpapírosok a másodiktól kezdve számozva vannak (2, 3, 4, 5). Az 5. levélpapír végén van az aláírás: »Reszketve várja válaszáat boldogtalan s a sors által annyit zaklatott leánya Julia«. A 6. levélpapír számozatlan másfél oldalnyi utóirat. A levél ceruzás része itt-ott elmosódott, de azért kibetűzhető.

Juliának ez a vallomása a levelesláda egyik legmegrendítőbb emberi dokumentuma. A haldokló Julia heteken át írta, tintával kezdte s ceruzával folytatta, de a ceruzás részt már nem ért rá lemásolni, mert a halál megakadályozta benne. A levelet ennél fogva nem is kapta meg soha az apa, az öreg Szendrey Ignác. A levél szövege mindmáig teljesen ismeretlen. Julia, a halál küszöbén, édesapja beleegyezését akarta kérni ahhoz, hogy áttérhessen a katolikus hitről a kálvinista hitre és elválhasson férjétől, Horvát Árpádtól, akivel kötött házassága boldogtalan volt. Juliának ez a vallomása a lelki vergődésnek oly elemi erejű megnyilatkozása, hogy a lélekbuvár egymagában meggyőzi a mártíréletet élt Julia igazáról.

Kedves drága jó Atyám!

Szegény megboldogult édes anyám mindig arra intett, hogy bármihez kezdenék is az életben, előbb mindig istent hívjam segítségül eme szívből fakadó fohással: »Isten nevében!« Hozzá teszem még: »Oh, Uram segíts!« Ha valaha, úgy most van szükségem isten segítségére, hogy a mit közlendő vagyok kedves Atyámmal, hogy e forduló pont életemben, hova annyi szerencsétlenség és csapások által jutottam, ne váljék az utolsó csapássá és végső szerencsétlenséggé életemben, mi még borzasztóbb lenne a halálnál is, ha e közlésem által t. i. kedves Atyám engesztelhetlen haragját, sőt talán, — borzasztó kimondanom! — legutolsó, soha meg nem szüntethető elidegenülését vonnám magamra. Ezért van isten segítségére és kegyelmére szükségem, hogy fordítsa el tőlem e végső csapást, a melytől félelem tartóztatott eddig is vissza, — hosszú, hosszú időktől fogva a szólástól.

Gondolja meg előbb, kedves jó Atyám, mielőtt mostani valómásomat hallaná, mily régóta, hány hosszú éven át türtem sorsomat, ha nem is békével és megadással, de legalább úgy, hogy panaszaimmal nem terheltem, nem nyugtalanítottam kedves Atyámat, sem a világot nem avattam belé. Most is csak akkor szántam rá magamat, közölni kedves Atyámmal, mikor már úgy szólván a halál küszöbén álltam, és már csak az forgott kérdésben, hogy még hátralevő néhány napomat nyugalomban és békében tölthessem, távol attól, ki a láncot, a mely hozzá fűzött, immár elviselhetlenné tette. Gondolja meg ezt, kedves jó Atyám, mielőtt első felindulásában és meglepetésében eltaszítana magától, s talán még átkával terhelten taszítana siromba, a melyhez még most is oly közel állok. Nem, nem! ez lehetlen! bocsásson meg, már oly sok számtalanszor megbocsátó és elnéző Atyám, hogy e kegyetlen szót, félelem és rettegés által elragadtatva, ajkaimon kiejtettem, mit pedig magam is lehetlennék tartok annyi tapasztalás után. Azért csak arra kérem, kedves jó Atyám, ha abba, a mit közlendő vagyok, soha, semmi áron nem fog bele egyezni tudni, ha inkább, ha előbb bele fog nyugodni tudni halálomba, — de isten mentsen, hogy erőszakosat értek alattal — akkor csak arra kérem, mondja azt meg nekem őszintén, szóljon így akkor hozzám: »Én, ki mindig csak javadat akartam és akarom, inkább akarlak eltemetni, mint abban segédkezni nyujtani, a mit most cselekedni akarsz, s ha még is megteszed.

akkor örökre elvesztetted szeretetemet, akkor megszűntem atyád lenni; ha pedig lemondasz ebbeli szándékról, megbocsátok s tovább is jó leszek hozzád, mint a milyen voltam betegséged kezdete óta, s a míg élsz, nem hagylak el, halálod után pedig megsiratlak, és elfeledem mind azon bánatot, mit életedben okoztál és még okozni akartál, — igen, ha így szól hozzám, kedves Atyám, de nem az első felindulás hatása alatt, nem az első rázkódás perceiben, melyek közlésemet követni fogják, hanem később, miután magába térve, szintén istent híván segítségül, hogy világosítsa fel kedves Atyám lelkét is, — oh, bocsásson meg, hogy mint gyermeke így merek szólni kedves Atyámhoz, mentségem csak ez egy: hogy életem, halálom forog kockán; és aztán a bírák is, mielőtt a vádlottra a »bűnös«-t ki mondják, azok is előbb magokba szállnak és istent híják, hogy felvilágosítsa őket, — s ha ekkor mindent meggondolva, önnön-magával tökéletesen tisztába jött kedves Atyám, s azon meggyőződésre jutott, hogy soha semmi szín alatt nem bir bele nyugodni szándékomba, s ha ekkor így szól hozzám: »nem bírok, nem tudok megnyugodni szándékodba, életem fogytáig szerencsétlenné fogsz tenni ezen lépésed által, sőt talán siettetni fogod halálomat,« szóval, ha inkább el bírja viselni talán úgy is minden esetben bekövetkező halálomat, mint bele nyugodni e lépésembe, akkor csak arra kérem drága kedves Atyámat, mondja meg ezt nekem nyíltan, őszintén, habozás nélkül, — de érett megfontolás és önvizsgálat után, mert vajhmi nehezen fogom ezt elhinni birni, még csak föl is tenni, oly jó, oly kegyes, oly szeretetteljes szülői szívetől, — de ha mégis így volna, ha isten, ki mindnyájunk javát legjobban tudja, így rendelné, — akkor még egyszer esdekelve könyörgök, ha azt nekem őszintén megmondta, azután bocsásson meg, feledje el e szándékomat, mintha nem is hallott volna felőle soha semmit, szeressen azután is, legyen jó hozzám utolsó órámig, s ha meghaltam, azon meggyőződéssel nézzen koporsómra, hogy nem voltam háladatlan gyermeke, hogy teljes szívemből méltányoltam mindazt, a mit érettem tett, hogy igaz szívemből szerettem, és hálás gyermeke voltam, ki inkább feláldoztam — ki tudja rövid vagy hosszú — életem legutolsó reményét, s vele talán életemet is, semhogy kedves jó Atyám fejére hozzak még több búbanatot és hátralevő napjaira keserűséget, talán gyógyíthatlan kétségbeesést. Édes Atyám még, hála a Mindenhatónak, ép, egészséges, még sok hosszú éven át lelheti örömét az életben, míg ellenben én, kinek egyetlen szenvedés nélküli perce nincs,

kinék kin és gyötirelem az élete, s ki enyhülést talán csak a halálban találok, — így nem méltányos-e, ha kettőnk közül én leszek az istentől reám mért bánat áldozata, ki talán úgy is, ha minden vágyam teljesülne is, nem sokára ott leszek, hol már másik két testvérem vár reám. Azért, ha azt hiszi kedves jó Atyám, ha az a meggyőződése, hogy e tettem, bármily kevésbé is, meg-
röviditené előttem oly drága életét, s ha reám nézve jobbnak, üdvösebbnek tartja, ha meghalok, mielőtt egy lépést is tettem volna e szándékom kivitelére, s akkor csak szóljon, drága jó Atyám, s én hallgatni fogok utolsó lehelletemig. Mert itt senki más nem jön kérdés alá, csak kedves Atyám nyugalma és megnyugtatása; mert hogy gyermekeim nem fognak e lépés által károsulni, arról meg vagyok győződve, sőt még az sem, — ki pedig soha sem vette tekintetbe az én szenvedéseimet, az én javamat. —

(A tintával irt kézirat itt megszakad, s kezdődik a ceruzával irt.)

És most igazán szükségem van isten segítségére, hogy azon élet-halál kérdést feltárhassam kedves Atyám előtt, melyre az előbb mondottak vonatkoznak s hozzá még úgy adhassam elő, hogy azon esetben, ha kedves jó Atyám még mindeddig semmit sem tudna felőle, a lehető legkiméletesebben értesülhessen felőle, nehogy nagyon is megrázkódtassa és zavarja egész valóját. Hogyha csak fogalma volna kedves jó Atyámnak mindarról, a mit én kezdettől fogva Árpád mellett szenvedtem, bizonyára méltányolná azt, hogy oly sokáig birtam azt elviselni, a nélkül, hogy panaszaimmal terhére lettem volna, vagy a világot bele avattam volna szenvedéseimbe. Csak egy lény tudta azt teljesen és tökéletesen és ez volt az, mi az ő testvéri ragaszkodását oly lángoló szeretetté fokozta irántam. Ő, egyedül ő most is, bizonyos vagyok benne, pártomat fogná, de az isten őt elvette tőlünk s engem megfosztott egyetlen vigaszomtól, támaszomtól és barát-némától. Most senkim sincs, a ki mellettem csak egy jó szót is szólna kedves Atyám előtt, vagy netalán feltámadó haragját ellenem csillapítaná. Magamra vagyok hát egészen hagyatva, s ha a jó Isten nem jön segítségemre, hogy meglágyítsa kedves Atyám szívét irántam, én jelen vallomásommal talán örökre elidegenítem magamtól és ezáltal az utolsó csapást idézem enmagamra. Legyen az isten akarata! Így legalább nem fogok félni a haláltól,



Dekániné Vadadi Berta 14—15 éves
korában.



Ifj. Lendvay Márton.



Tóth József a hetvenes évek végén.



Nagy Ignác, a „Hölgyfutár” szerkesztője
1850-ben.

s ha ez rövid vagy hosszabb idő után bekövetkezik, örömmel fogadom, mint szabadítómát, megmentőmet az élet szenvedéseitől.

Ugy sem számolok én többé boldogságra, gyönyörökre e világon, nem számolok annyival inkább, mert nem hiszem, hogy e borzasztó bajból kigyógyulva, valaha még egészséges lehessenek. De annál inkább érzem ez elhagyatottságot, ez egyedüliséget, midőn legnagyobb kinaimban majdnem tehetlen gyöngeséggel, egészen csak idegen, fizetett cselédek martaléka vagyok, kik csak azért maradnak mellettem, hogy felhasználják tehetlenségemet, lophassanak, zsarolhassanak, s a mellett átkoznak és káromolnak, s csak halálomat lesik, hogy végkép kirabolhassanak. Ilyen most az én életem, s ki tudja, ily körülmények között nem leszek-e áldozata egyik vagy másik szívtelen és készakarva történő bosszantásainak? De miután ezen semmiképen segíteni nem lehetett és nem lehet, nem tartozom-e a legnagyobb hálával és elismeréssel azon embernek, ki e keserves helyzetemben, ily kínos és utálatos betegség mellett a legnagyobb kitartással, lankadatlan szolgálatkészséggel, önkényt, minden kötelezettség nélkül ápolt és viselte gondomat, a mennyire csak tőle telt, s hogy egyszerűn mindent kimondjak, csak azt óhajtja jutalmul, hogy életét az enyémhez köthesse, hogy ezután nem lopva és titokban, de nyíltan és joggal ápolhasson és lehessen könnyebbségemre szerencsétlen helyzetemben. És, ki tudja, kedves jó Atyám, gondolja meg, hátha e betegség életemnek csakhamar véget vetend, nem fog-e kedves Atyámnak is megnyugtatóul szolgálni, ha tudja, hogy hozzájárulásával utolsó napjaim kinjait hű gondviselés és szeretetteljes ápolás enyhítette? Ha pedig az istennek úgy fog tetszeni, hogy e hosszú nyavalyámtól végre megszabadít s vissza adja egészségemet, s én még hosszú éveket élhetek kedves Atyámmal együtt, nem lenne-e kedvesebb és boldogabb látvány kedves jó Atyám előtt, ha látni fogja, hogy végre elégedetten és nyugton folynak napjaim, mint még eddig soha sem. S ha a jövőre nézve csalódnám, mi mindenki, ki csak emberi belátással bír, megtörténhetik, nem volna, mit megbánnék, vagy szememre hányhatnék, mert hiszen nem voltam-e eddig is a legszerencsétlenebb nő a világon, s ha ismét az lennék is, csak az elébbenit folytatnám. De, hogy ez megtörténhessék, szükséges volna vallást változtatnom, s ez az, minek gondolata kedves jó Atyámat sorsomnak ezen fordulatától visszariaszthatná, s mibe talán soha sem tudna beleegyezni. Nekem pedig szent meggyőződés, hogy kedvesebb leend az isten előtt, ha mint kálvinista hálával dicsőítem

szent nevét, mint ha örökké csak zúgolódva, kifakadva, a tagadásig hitetlenül, úgy miként eddig, katolikus létemre, töltöttem szerencsétlen, ezerszer elátkozott életemet.

A mi a világot illeti, az — az igaz — fog egy darabig rajtam rágódni, miként eddig is már ezerszer tette, úgy szólván minden lépésnél, mit ez életben tettem, — de meddig tart az ilyesmi? Csak a míg újdonság; mihelyest mindenki elmondta ítéletét felőle, megszűnt érdekes lenni, s többé senki sem törődik vele. Elválás házasok közt naponként fordul elő, áttérés, kivált protestáns hitre, a mostani időkben szintén; alig ütközik meg valaki rajta. Tehát ez az én esetem nem lesz hallatlan, képzelhetlen dolog, kivált miután most már úgy is az egész világ tudja, vagy legalább megközelítőleg, mily szerencsétlen házaseletet éltünk Árpáddal. Persze, hogy egyik rész engemet, míg a másik Árpádot okolja.

Oh én kedves jó Atyám, ha csak lehetséges, nyugodjék meg ezen eseményben; ne kárhoztasson, ne átkozzon, hogy még öreg napjait is háborgatom, miután eddig is már úgyis annyiszor keserítettem meg életét. Higgye el nekem, édes jó Atyám, Isten a tanum, hogy nem, azért nem vagyok rossz, nem vagyok háladatlan leánya, csak nagyon, nagyon szerencsétlen, kit életútja mindig ellenkezésbe, meghasonlásba hozott éppen azoknak a nézetével, elveivel és meggyőződésével, kiket különben legjobban szeretett, s kiket megsejteni mindig egy-egy vérző sebet ütött az én szivemen is. Nem engedtem bár, hajthatlanul követtem bár választott útam, oh de azért nem voltam érzéketlen azoknak fájdalomra iránt sem, kik javamat akarva, más útra akarták téríteni. De ez csak eddig volt így, most — talán sirom szélén állva — csak arra kérem drága jó Atyámat, ha nem bír, ha nem képes ezekben megnyugodni, ha ez szerencsétlenné tenné vagy csak háborítaná hátra lévő napjait, mondja meg azt nekem harag és neheztelés nélkül, s én az istenhez erőért esedezve lemondok mindenről, lemondok, ha isten szándéka szerint még életben maradok, a nyugodt és boldog élet minden reményéről, ha pedig isten akarata szerint, szenvedéseimnek a halál vetne véget, lemondok az ápolásról és szeretetteljes gondoskodásról, mi utolsó napjaimat könnyebbé tehetné. Csak arra kérem, azért könyörgök, hogy ezen esetben, ha csak egyetlen egyszer is, beszélhessek mindezek felől kedves Atyámmal harag és felindulás nélkül, hogy még bővebben értekezhetnék ez ügyben mind gyermekeimet, mind egyéb dolgokat illetőleg. Mert írni többet képtelen vagyok. Hetek óta írom e sorokat a legnagyobb kinlódások és

szenvedések közt, azért bocsásson is meg, legyen elnéző, ezt meg-gondolva édes Atyám, ha netalán valahol sértő vagy megbántó szót találna. Bizony, bizony nem volt szándékom.

Reszketve várja választ boldogtalan s a sors által annyit zaklatott leánya

Julia.

Még egyszer könyörgök, drága kedves jó Atyám, miután életem függ tőle, csak hosszabb megfontolás és saját nyugal-mának és jóvoltának teljes tisztába hozatala után kegyeskedjék velem választ tudatni s a végső határozatot, ítéletet pedig csak akkor véglegesen kimondani, ha legalább egyszer megen-gedte, hogy e tárgyban szóval, kedves jó Atyámmal saját magával beszélhettem, a lehetőségig nyugodtan és csendes lélekkel. Tu-dom, hogy ez terhes leend kedves jó Atyámra nézve, de mégis bátorkodom kérni, ne küldjön senkit közbejáróul közénk, sem Gyulait, sem senki mást. Valahányszor ez még köztünk történt, mindig csak rossz vért és idegenséget, félreértést és sok keserű balmagyarázatot szült köztünk.

Julia utolsó üzenete férjének, Horvát Árpádnak.

Tóth József írásával két példányban az az üzenet, amelyet Julia halála előtt néhány nappal, 1868 szeptember 1-én Tóth Józsefnek diktált férje címére. Az üzenet két négyoldalas (17×21 cm. méretű) levélpapírosra van írva tintával. Az első példány a fogalmazvány. Három teljes oldal sűrűn teleírva, s a negyedik oldalán 2 sor és egy 3 soros beszúrás a 2. oldalhoz. A második példány a fogalmazvány tisztázata, három teljes oldal sűrűn teleírva, a 4. oldalon négy sor és Tóth József kísérőlevele, amellyel az üzenetet eljuttatta Horvát Árpádhoz.

Juliának ez az üzenete, amelyet a sir széléről már csak diktálni tudott, s amely egy nagy emberi tragédiát tár föl, — megoldja Julia második házasságának rejtélyét.

Tóth József, amikor a család tagjait értesítette Julia elhunytáról, Julia üzenetét is eljuttatta Horvát Árpádhoz, — Szendrey Julia jegygyűrűjével együtt. Horvát Árpádnak a Széchenyi Könyvtárban őrzött könyvtára — illetve annak egy része, a Remoták között, amely Julia üzenetében szerepel — kétségtelenné teszi, hogy Julia üzenetének minden szava megfelel a valóságnak.

Julia utolsó üzenetét férjéhez és Tóth József kísérő levelét könyvünk életrajzi részében közöljük, a könyv 184, 185, 186. és 192, 193. oldalain.

TÉREY MARI
ÉS JULIA TELJES LEVELEZÉSE

1845—1848

Térey Mari, Térey (Flekl) Gábornak, a Károlyi grófok nagykárolyi inspektorának, leánya, Szendrey Juliának legjobb barátnője volt leánykorában. A jó barátnők 1845-től 1848-ig sűrűn leveleztek egymással, s beavatták egymást kölcsönösen leányéletük titkaiba.

Térey Mari szerepét Petőfi és Julia szerelmi ügyének döntő fázisaiban részletesen ismeri az irodalomtörténet. Ismerjük Juliának barátnőjéhez intézett leveleit is, amelyeket az 1857-ben elhunyt Térey Marinak férje, Kovács Eduárd, 1890-ben a Petőfi Társaságnak ajándékozott, sajnos, kitorölve belőlük egyes családi vonatkozású passzusokat.

Julia leveleinek teljes megértéséhez azonban szükség van Térey Mari leveleire is, amelyeket Julia levelesládája őrzött meg számunkra. E levelek, amelyekben sok az érdekes új adat Petőfi és Julia ébredező és szenvedéllyé érlelődő szerelmére, valamint Julia leánykori életére és szüleinek családi életére vonatkozóan is, ezúttal válnak először hozzáférhetővé a nyilvánosság számára. Hogy a jó barátnők levelezése folyamatos olvasmány legyen, közlöm ehelyütt — kronologikus sorrendben beleillesztve Mari levelei közzé — Julia leveleit is, a Havas-féle nagy Petőfi-kiadás nyomán.

Kiderül most e levelezésből, hogy ugyanakkor, amikor Julia harcot folytatott szüleivel Petőfiért, Térey Mari is nagy szerelmi tragédiát élt át. Ő is szüleivel került szembe, ép úgy, mint Julia. Csakhogy Mari gyöngébb egyéniség volt Juliánál, s az ő nagy szerelmében a szülők győztek, akik az ifjú szerelmeseket kiméletlenül elszakították egymástól.

Térey Marinak ez az ártatlan, romantikus, leánykori szenvedélye a magyar zenetörténetet érdekli első

sorban, mert megállapítottam, hogy az a Kornél nevezetű fiatal zongoraművész, akit a nagykárolyi inspektorék kitiltottak házukból, az akkor 25 éves — idős Ábrányi Kornél volt.

A levelezés.

I.

Erdőd, aug. 11-én 845.

Kedves Marim!

Gondoltam, szívesen veszed, édes Marim, hogyha pár sorokkal hogylétünkről tudósítlak és megbocsátasz, ha egyszerűsmind egy kéréssel alkalmatlankodok nálad. — Károlyból hazajövetelem óta én mindég beteg vagyok; a hideg rendesen minden másod nap kilel. Most is oly bágyadt vagyok, a tegnap esti hidegtől, hogy mindúntalan le kell a tollat tennem és az írást el-elhagyni. Én csak fölkelhetek, de szegény édes Mamám és Marika folytonos ágyfekvők.

Kérlek, édes jó Marim, az itt küldött czipő szerint ha lehetne a kereskedőknél egy pár fehér zeig vagy akármiből, csak fehér czipőt kapni, ha kisebb lenne is egy kicsit, nem tenne semmit. Légy oly szíves, édes Marim, és nézzes, ha csak lehet; mert csak képzeld, még most sem hagytam föl azon gondolattal, hogy a szatmári bálba mehessek, mert hiszen még az 9 nap, és addig még mind meggyógyulhatunk, s aztán hirtelen honnan kaphatnék czipőt. Hidd el, Marim, soha, soha nem jöhetett volna rosszabbkor ez a betegség, mint épen most. Én e miatt most annyit mulasztottam és talán még fogok mulasztani, mit soha sem pótolhatok ki. — Igen sok aggodalmat okoz a szeptemberre való munka; mert ámbár már el van kezdve, de most igen igen keveset dolgozhatok rajta, mert ha erőltetem magam, mindjárt sokkal rosszabbul vagyok, azért nem is klavírozhatok. Csak képzeld, édes Marim, itt azt hirlelik, hogy Schreinerné megőrült, mi borzasztó csapás lenne a fiaira; de gondolom, csak olyan költemény lesz az egész, minek eredetét ugyan el nem gondolhatom. Még egyszer bocsánat az alkalmatlankodásért.

Csókolom kezeiket tisztelt Mamádnak és Náncsi kisasz-

szonynak, téged pedig, édes Marim, számtalanszor csókol és
képzeletben ölel

forrón szerető

Júliád.

II.

Károly, 22-dik Auguszt, 845.

Kedves Júliám!

Használok az alkalmat tőled engedelmet kérni, hogy kedves leveledre csak olly hamarosan feleltem, de hidd el nem lehetett írnom, mert azon felől, hogy igen szét szórt eszem volt, még olly zavar is volt házuknál melly ezt lehetetlenné tette. Tudni illik ebédre vagy 10 vendégeink voltak, és azon nap délután az zenész Urak hozzánk ígérkeztek, hogy az estvét zenével töltjük, mivel Schreinerék is itt voltak, ezt a Grófnő Ő Méltósága megtudta és ide üzent, hogy Ő is meg fog jelenni Családostól. Természetes, hogy olly nagy vendégek elfogadására elkészülve nem lévén egy *kis nagy* zavart tett házuknál, annál inkább, hogy nints főzőnénk.

A nagy vendégek meg is jelentek, és úgy hallom meg voltak működésünkkel elégedve. Bár csak te is itt lettél volna, hogy elő adásunkat ékesítéd vala.

Schreinerék 14-dikbe Atyjokkal ismét haza útaztak, de sajnálom szegényeket, ők nem tudták Annyok hogylétét, ki azt mondják Bányán volna és igen aggodalmas állapotba, ámbár reménylik, hogy az öröm fiait viszont láthatni használni fog nékie.

Abrányi még most se volt itt; irt már mióta Te elmentél vagy négy levelet mindegyikébe határidőket szab az eljöveteleire, már én nem is hiszem el-jöttét ámbár mái levele szerint szombat estve az az 23-dikán estve okvetetlen itt lételt jelent, szükséges-é emlitenem kedves Júliám hogy bár mikor, de főkép ekkor igen szívesen látlak, mert akkor élvezetet szerezhetek néked mit mi halandók olly gyéren nyerhetünk, főkép a mi vidékünkbe.

Voltál-é az ohajtott Szathmári bálba és hogy mulattál? Görbétske hallom ott volt, de még nem jött haza, szándokom van tőlle a bál lefolytát elbeszéltetni, ámbár úgy hiszem ha Te ott valál, másról beszélni nem fog tudni, és ha ott nem

valál akkor Erdőd h felé jött Károlyba, és elfelette pihenése közben a bál lefolytát.

Ha nem jöhetsz el kedves Júliám úgy légy szives és ird meg mennél hamarább mint létedet, hidd igen nagyon érdekel, és néked olly könnyű leveledet Majtényig küldeni azon föl irással hogy Károlyba küldessen.

Ha most nem is lehetne hozzád szerentsém úgy a Szeptemberi bálra minden esetre lennie kell, mert én jót állok jó mulatásodért. Akkorra Schreinerék is be jönnek.

Kedves hozzám tartozóim Tégedet és kedves Szülőidet sokszor tisztelik, Pali, Linka Tégedet különösen. Utóbbinak itt volt az Anyja néhány napokig.

Papád' Mamádnak jelentsd tiszteletemet, Téged' kedves Júliám gondolatomba öllelek és mennél hamarábbi viszontlátást reményel

Téged

szerető *Flekl Marid.*

III.

Erdőd, auguszt. 23-án 845.

Kedves Marim!

Mily örömet nékem kedves leveled okozott, azt nem is képzelheted; mert oly jótékonyan hatottak szives szavaid most egy kissé össze-vissza forgatott kedélyemre, hogy el nem mulaszthatom ezért néked köszönetemet mondani. — Kénytelen vagyok, leveletem mindjárt panasszal kezdeni, mert, képzeld, nem mehettem a szatmári bálba, mert oly gyenge voltam, hogy majdnem két hét után épen akkor nap voltam először ki a szabadba, s még eddig egy szót sem hallottam a bálról, mert tőlünk senki sem ment be. Elgondolhatod, édes Marim, mily nehezen esett, midőn arról, mire már annyi hónapok óta örültem, — s hogy örültem! — le kelle mondanom; de csak már környülállásosan tudhatnám, hogy volt az egész és kik voltak. — No de már most nem is búsulok többet, mert hisz' hál' Istennek már mind jobban vagyunk, és a károlyi bál is közelget, mire talán talán bemehetek; mert hidd el, hogy most már hamarjában nem igen merek valamit örvendő és oly biztosan reményleni, mert egy kicsit megjártam most evvel.

Az én *unokám* bizonyosan elment már Pestre; látod, már ez is malheur, mert még el sem bucsúzhattam tőle, és mi több, még jó tanácsokat sem adhattam neki!!! — Fájdalom, csatlakoztál, édes Marim! Görbécske elég nagy bosszuságomra és szomorúságomra már elpártolt tőlem, mert bizony nem látogatott meg; ámbár most nem bántam volna, mert meg vagyok győződve, hogy tőle mindent meghallhattam volna; de ez az ember sorsa.

Te hamis vagy, Mari; azt meg sem irtad, Galgóczy S. volt-e Károlyban, min ugyan nem kételkedek, — tudod, annyiban érdekel, mennyire erről is egy keveset hogymulatásodra következtethetek.

Szegény Dierkesz! tudom, vérző szívvel távozott. —

Megbocsáss, hogy ily dolgokkal úntatlak; de Erdőd oly szegény eseményekben, hogy az ember kénytelen csak úgy találgatni, a kedves helyeken mi történik. — De hidd el, most még is egy cseppet sem únom meg magam, úgy el vagyok foglalva. — A zongorát ugyan nem sokat koptatom, mert valami darabokat eljátszani még most nem igen bírok; hanem Pachertől tanulok most egy andantét, mihez igen nagy kedvem van, hanem nekem egy kis stúdiumba is fog kerülni, míg azt eljátszhatom. Tudom, játszottad Schreiner J.-val a négy kézre valót, mit igen, igen szerettem volna hallani és — látni. —

Kedves Szüleim vélem együtt kedveseidet mind tisztelik; én különösen édes Mamádnak és Náncsi kisasszonynak kezeit számtalanszor csókolom, téged pedig, szeretett jó Marim, a viszontlátásig

csókol

Júliád.

Linkát és ha szabad — Palit is csókolom.

IV.

Károly, 29-dik Nov. 845.

Kedves Júliám!

Tegnap minden biztonnyal Károlyba hittelek láthatni, kedves Atyád ígérete szerint, és kellemetlen meglepés volt reám nézve Őt csak magába látni, annál inkább, hogy hon maradásod oka betegséged. Szeretnék madárka lenni, hogy oda re-

pülhetnék, ámbár ha csak egyedül töllem függne én szekeren se irtóznék ez úttól, de egy leány akarata, ha cselekvést illet, csakugyan egy semmi.

Pesti három heti tartózkodásom egy a legkellemesebbek közzé tartozik, néked is hoztam sok szíves köszöntést Tanczeréktől, de főképp Roza és Katitól; Róza ígerte is, hogy emlék lapod tőlem elküldi, de elfelejtkezett, meg is engedhető ez néki ez úttal, mert Rajnai Pesten volt, az összevételése véle ugyan csak a tavasszal lessz.

Iderekesztem emléklapod mellyet Pali számodra készített, és mellyet elküldeni alkalmam eddig nem volt. Pali Tatán igen jó helyen van, és azon örvendetes hirt halljuk, hogy véle nagyon meg vannak elégedve. Az onokád (Károly) házasságon töri az eszit, Főthről Orsaphsky Luise tetszik néki. Most igen jó dolgom van, mert egy hét óta itt van Mitzi, édes Anynyával együtt, szegények mély gyászba, mert az öreg Büky Bátyám meghalt; fájdalom hogy itt létök, csak még néhány napra terjeszkedhetik; Mitzi csókol sokszor. Mamám, Nantsi Néni, Linka tsókolnak sokszor.

Büky Pista, Sreiner kezeid tsókolják, vártak nagyon, csak igyekezzél is kedves Juliám Károlyba, mert Pista is csak férfi mint a többi, könnyen hivtelen lehet, midőn olly szép, és művelt lány mint Rába nővére Toni kisasszony van a háznál.

Isten véled sokszor tsókollak és szivemből kívánom jobbulásodat, mellynek lételekor siess

téged

szerető Maridhoz F.

V.

Károly, 13-dik Január, 846.

Kedves Juliám!

Megigérttem kedves Atyádnak, hogy első alkalommal fogok néked írni, és ime szavamat tartom is.

Hogy téged még folytonosan a betegség üldöz valóban igen sajnos, és meglepő is volt reám nézve, mert én minden bizonnal hittem, hogy bé jössz midőn Atyád utoljára bé jött, vedd legnagyobb részvétem, bár csak ezt mint orvosi szert használhatnád, bizonyosan foganatos lenne. — Hogy 18-dikba van itt a lövész bál azt üzentem néked, remény is nyújtódott,

hogy erre bé jössz, de én már mind addig nem bizok bejöveteledbe, még itt nem látlak.

Károlyi egyszerűségünkből alig találok érdemes tárgyat az írásra, még sem hagyhatom említés nélkül, hogy Karátsony estvóját és Szilveszter estvóját igen jól töltöttük, az elsőt itt nálunk, a másodikat Rábáéknál és végtére most vasárnap 11-dikén Elbelnénél mulattam.

Mitzi ugyan még itt van, de fájdalom hogy itt léte alig egy hétre terjed, pedig néki a Károlyi levegő igen jót tesz, mert mikor ide jött, igen elgyengülve volt, és rosszul nézett ki, de most egészen helyre jött.

Egészesek vagyunk minnyájan. Linka igen örül hogy a lövészbálba elviszi Mama, szinte jó esik őt így örülni látni, vissza emlékszem azon jó időre mikor engem vittek az első bállokba, most már igen higgatt vérrel készülök hozzá, még Te is édes Júliám a Linka sorába tartozol, láttam a szeptemberi bál alkalmával milly öröm, és félelem közt készültél. Két év múlva vissza emlékezhetsz reám, majd akkor az én soromba leszel.

Az Erdődi ösmerősöket tisztelem, Mamám tsókol Nantsi Nénivel együtt, mind Téged mind Mamádat, tőlem is jelencsd néki kéztsókolásom.

Mitzi, Linka tsókolnak, én is sokszor tsókollak és vágyok Téged szerető *Marid*.

VI.

Erdőd, január 21-én 846.

Kedves Marim!

Igéretem teljesítve, itt küldöm a szatmári bálczédulát, mely szerint a vásári bál csakugyan j. h. 3-án lesz. Mily kimondhatatlan örülnék, téged, édes Marim, ott láthatni, úgy hiszem nem szükség mondanom, arról, meg lehetsz győződve. Csak az idő ne játszsza ki számításunkat, akkor úgy hiszem jól mulatnánk. — Mindössze 6 bál lesz; a 4 polgári mindég vasárnapokon, s a két úri bállok pedig kedden. — Schreinernek mondd meg, édes Marim, hogy tréfából tett ígéretét komolyan tartsa meg, s ha lehet, jöjjön el ő is a vásári bálba. (De hogy én üzentem, azt, kérlek, ne mondd meg, mert majd nevetne egyet rajta.)

Ha jövő héten édes Papa bemegy Károlyba, és foglalja

tosságid engedik, légy oly jó, édes egy Marim, s örvendeztess meg pár sorral; nem képzelheted, mily jól esik az nékem csendes és egyforma magányomban. — Emléklapod majd személyesen fogom általadni, ha ismét meglátogathatlak, mi, ha édes Papát rá tudjuk venni, úgy hiszem, az utolsó farsangon fog lenni. —

Elj boldogul, kedves Marim, ezerszer csókol
forrón szerető
Júliád.

Kedves hozzádtartozóidat számtalanszor tisztelem, édes Papa és Mama nevében is.

VII.

A boritékon:

pr. Majtény kéretik a tovább küldésre Ispány Ur.

A szegélyen:

Kruzlits Ispány úr szívesen kéretik, ezen levélnek sietve Erdődre leendő át küldésére

Fogel irnok.

Károly, 10-dik Febr. 846.

Kedves Júliám!

Sokat akarék írni, de vendégeim lévén ezt nem tehetem, mivel levelem még ma el kell küldenem, tehát a legszügségesebbet: Írd meg Juliám első alkalommal elhatározottan béjössz-e Károlyba az utolsó farsangi napokra, és a vasárnapi bálba álarczba szándékozol-e menni, vagy csak közönségesen, én ezt igazán kívánnám tudni, úgy mint azt is, hogy össze beszéltél-e már valakivel egyformán álarczba öltözni, vagy is egy szóval van-e társnőd, mert ugy reményilem hozzánk jöttök, és így nékem ezt tudnom kell az elrendezés miatt, hidd titkon fogom tartani ha álarczba találsz menni. Jó volna egyformán öltözködni ha még magam is megyek, de ez lehetlen, mert én öltözetim Pestről kapom, mit Károlyba utánozni nem lehet.

Isten áldjon meg, irj mennél előbb. Mamájék csókolnak, Mamádat velem együtt tisztelik. Téged is sokszor csókolva vagyok

Téged

szerető Marid F.

VIII.

Erdőd, febr. 14-én 846.

Kedves Marim!

Leveledet igen nagy örömmel vettem, mert látom, hogy még sem feledkezél meg rólam, mit, fájdalommal vallom meg, már félig meddig gondoltam volna, oly rég nélkülözöm kelle, nem csak látásodat, de kedves soraidat is. —

A bálra és utolsó farsangra vonatkozó minden terveim semmivé lettek, mert kedves Szüleim akkor nem mehetnek be, s mással nem mehetvén, bármily nehezen esik is, itthon kell maradnom; így tehát, mostanra, minden mulatságomnak vége. —

A szatmári és erdődi bálról valóban nem tudok semmit sem írni, mert ámbár jól mulaték mind a kétszer, de egyéb emléke már egészen kiment a fejemből; érdekesebb ugyan előbb sem tudtam volna róluk beszélni, — talán. —

Kedves Szüleim szívesen üdvözlök tisztelt hozzá tartozóit; én pedig édes Mamádnak, Náncsi kisasszonynak kezöket csókolom; Téged is számtalanszor csókolva

maradok

hű barátnéd

Júlia.

IX.

Károly, 1-ső Aprillis, 846.

Kedves Júliám!

Bocsánat régi hallgatásomért; hozhatnék föl 20 mellékes okokat is mentségemre, de az igaz közöttük, hogy mióta elmentél csak egy levelet írtam, egy elkerülhetetlen szükség, mert kedélyem sehogy nem volt az íráshoz hangolva, más nem is hátráltatott volna ígéretem teljesítésébe.

Itt létedben kedves Juliám láthatád rossz kedélyem (el tűröm ha mondják: Laune) elutazásod olta gyakrabban valék magamba, keresem is a magányt, ez pedig jobban nem hangol, de jól esik. Én tudom, ösmérem jószágodat hogy megbocsátasz egy Lau-nés hölgynek. — Múlt héten meg akartalak Erdődön lepni, mert Rábáné oly szíves volt, hogy ki vitt volna, de az Isten azt se akarta; és az Ő végzésébe meg kell nyúgodni. — Most minekutánna hallottam hogy ismét

beteg vagy tiszerte jobban sajnálom hogy meg nem látogattalak.

Sárközön voltam az alatt az idő alatt küldé ki Sreiner a kottákat, hogy a társalgót ki nem küldötte, nem az én hibám, mert én azt is mondtam néki, de elfeledé, most pedig el nem küldhetem néked, mert azon kottát mellyen mi tánczoltunk *Kálmán Ur* elvitte hirem tudtom nélkül és így le nem irathatom, azon társalgót pedig, mellyet Kirch szerzett ide nem adja, mivel ki nyomtattatja, azért kedves Júliám sajnálom, hogy nem szolgálhatok, és e szerint ha a társalgót hallani, vagy tánczolni akarod jer Károlyba ez a leg üdvösb tanács mit adhatok.

A Czili nővére hozzátok nem megy, még itt léted alatt szegődött Szabónéhoz, mert ez több fizetést ad néki mint Te adtál volna, és azt hívé hogy nem tetszik néked, mivel nem szóltál felőle többször.

Szathmáron létemkor, csak pár órát mulattunk, még ebédeltünk, és pár látogatásokat tettünk; Ócsváriéknál voltunk, mondta Lila hogy a vásáron bent voltál, és így kívánságod bé tellyesült, adja Isten, hogy ez mindenkor bétöltessen!

Nancsi Néni egy hete hogy Patakra utazott, Liptseit is elvitte; ma várjuk őket haza vagy Büky Nénimet, vagy Mitzit hozza el Nancsi Néni, alig várom az estét hogy talán Mitzit meg lássam.

Ma azon örvendetes hír derite egy kevéssé föl hogy miután Papámnak két hét múlva Pestre kell menni, meg ígéré hogy engemet is el visz, és ezen időszakban lessz Liszt is Pesten, és — tudja az Isten száz meg száz gondolat fűződik ezen név után, de leírni nem merek egyet sem.

Abrányiról más semmit nem tudok, csak hogy még ide haza van, és nem Pesten fog maradni a további kiképezéséért a művészetben, hanem Bétsbe megy, de a zongoráját akarja előbb eladni, vedd meg Júlia a Tiéd úgy is rossz, ez igen jó Bétsi, Sveighófertől, és hét holnapig Ábrányi játszott rajta! mennyi szép képzeteket és de mennyi fájdalmakat fejtett ki azon néma fa hangszer!!!!

Ára ugy gondolom 600 vagy 650 fr. váltóba, látod Júlia Te reá beszélhetnéd Papád', azt a mostanit eladhatnád, és ezt meg vehetnéd, — irj nékem e fölött.

Horváth már egy hete elútaozott Galgóczival Bányára, de ezen a héten még vissza jön. — Az Aktuarius tisztel, bé jár

hozzám szokás szerint, Büky Sreiner tisztelnék utóbbival most igen keveset játszik 4 kézre, mert az esték igen rövidek, nap-pal pedig dolgozok inkább, még mindég az ingeket varrjuk, ámbár én már a tűdzést a 12-diken végzem ma minek nagyon örülök, de képzeld, már 3 erszénnyel tartozok, mert Lipcseivel is fogadtam és vesztettem, pedig Te és Sreiner valátok oka.

Ujságot nem tudok, még csak pletykát se valamire valót.

Mama csókol sokszor, Mamád vélem együtt tiszteli Linka is csókol én pedig ez gondolatba ezerszer csókollak és vagyok

Szerető *Marid F.*

X.

Erdőd, april 17-én 846.

Kedves Marim!

Nemde már csodálkozál, hogy kedves sorairadra, ígéretem daczára, még mindeddig nem válaszolék; de leveledet, melyet 1-ső aprílról írsz, még csak tegnapelőtt kaptam kézhez, minek ennyire elkésését valóban meg nem foghatom.

Hogy szives szándékozt, minket meglátogatni, nem teljesítéd, igazán kimondhatatlanul sajnáljuk, mert tudja az ég, mikor szánod magad ismét e nagy merényre, s még inkább mikor valósíthatód e forró óhajomat, téged itt láthatnom.

Valóban, mondhatom, kellemetlen volt Czili testvére iránti híred; most már oly közel sz. György napja, hogy lehetlen addig valami alkalmas leányt találunk, kivált e vidéken. Én meg nem is foghatom; hisz Czili már akkor mondá, hogy Szabóné is meg akarja fogadni, de úgy említé akkor, hogy a leánynak több kedve volna hozzánk kijönni. S így erre bízva most, nem aggódtunk másról, s egy igen derék aszszonyt, ki ajánlotta magát, elküldtünk, s most már az is más helyre szegődött. Kellemetlen, most már a régit kell megtartani, kin igazán mindenképen túl akartunk adni. De elég e kellemes hivatalos dologból. — —

A kótákat igen köszönöm. A társalgót egy kevéssé sajnálom hogy nem kaphatám meg, de valóban sem tánczáért, sem zenéjéért nem búsulok, mert ez oly baj, min egy pár holnap mulva, legfőlebb, segítve lesz; de csak az emlékéért kívánám leginkább, az emlékéért, azon, engedd mondanom, boldog időszakra, melyet nálatok tölték; s kedves időkről



Julia keztyűje.
A Petőfi-Házban őrzött ereklye.



Kétoldalt Petőfi és Julia pohara, üvegbe véssett arcképpel.
Középütt Zoltán kávésbögréje



való emlékek, legyenek bármi csekélyek azok, előttem mind egy, egy varázsszal bírnak. Ugyan ne gondold, édes Marim, hogy különösen nagy örömmel gondolok azon órákra, melyet Kálmán úr becses »*vagy igen is*« kormányzása alatt eltársalogtunk, csak annyiból, mennyire ez is azon időhöz tartozott, melyre mindég örömmel fogok visszaemlékezni. Ki tudja, mennyi ily örömteli órák vannak számomra a végzet-től rendelve, azért tehát egészen átengedem magam a boldogító érzetnek, mely kedves időkrei visszaemlékezésből áll. —

Mit kedélyedről írsz, nem egyezik véleményemmel, mert hidd el, Marim, mostani kedélyed minőségét, úgy hiszem, egészen felfoghatom, s bármit mondasz magad, nem nevezhetem azt szeszélynek. — Oh, kedves Marim, bár még csak párszor boldogítál bizalmadnak jelével, mi egy rokonkebelnek többet ér, mint a kinélő udvariasságnak száz meg száz előjogai, bár, mondom, csak párszor téved, mi a barátságnak legvonzóbb és tartós köteléke, mégis úgy tetszik nékem, mintha szelíd, valódi női jellemedet, mely csak azért teremtett, hogy szeressen, és mindent, mi hozzá közel áll, boldogítson — képes lennék fölfogni, mert én téged, édes Marim, kimondhatatlanul szeretlek és csodállak, mindazon nyugtató édes ábránddal, mely, úgy hiszem, csak az igazi barátság tulajdona. Ezt néked meg kelle mondanom, édes Marim, mert ha közeledben vagyok, csak szeretni tudlak, de ezt nem annyira kifejezni, mennyire kívánnám, mely jó tulajdont a természet egészen megtagadá tőlem. Én nem kívánok tőled több szeretetet, mint mennyivel eddig voltál erántam, mert te inkább nagyobb világban élsz, abban annyi szeretetreméltó lényeket ismersz, hogy azt nem is tehetnéd annál, kinek előtted semmi egyéb érdeme nem lehet, mint hogy téged szeret; ez pedig valóban nem csodálatos dolog, mert kik úgy ösmerhetnek, mint én, mind ugyanazt fogják tenni!

De nem akarom a szépet tenni, ahhoz nem értek, hanem most szépekről akarok írni és téged kérdezni. Mindjárt nro 1 — Galgóczyról és Horváthról azt hallám egy Bánya vidékéről jött fiatal embertől, hogy az ott divatozó oláh tánczot megtanulták. Talán a társalgó helyett akarják a szeptemberi bálban a grófnőnek eltánczolni? Kérlek, Galgóczyt emlékeztess az emléklapomra, tudom már régen elfelejtette; elég sajnós. — — —

Mit Ábrányi zongorájáról írsz, arra nem felelhetek egye-

bet, mint hogy mióta leveled' megkaptam, Papám nem volt honn, csak ma délben jött haza, de azóta még úgy el van foglalva, hogy e tárgyról még nem is beszélhettem vele.

A két rococo tömet a rózsaszín hajpántlikámmal együtt nálad felejtém multkor, kérlek, légy oly szíves, ha valami alkalom lesz, küldd el. Mamádnak és Náncsi kisasszonynak kezeit csókolom. Szüleim tiszteletöket küldik általam.

Még annyi tárgyról szeretnék most írni, de az alkalom rég vár, s azért is oly firkált már e levelem vége.

Isten áldjon meg, kedves Marim, s ha Pesten jól mulatsz, szívből mit kívánok, ne feledkezz el egészen

forrón szerető

Júliádról.

XI.

Károly, 20-dik Szeptem. 846.

Kedves Júliám!

Levelem három nappal később érkezik mint gondolám, ezen pár sorokat azért rekesztem még levelemhez, mivel ezeknek át adója Bayer Antal rokonunk, Linka testvére lesz, ki ugyan Papádhoz megy, mert ez ígérte jövődő pályája végett rendelkezni, Ő odahaza nem lévén ajánlom néked Antit, hogy szívesen lásd, szegény jövődője fölött úgy is annyira aggódik, hogy jól esik Neki a jó kedv mutatás, én szeretném is ha nálunk várta volna bé Papádat, de Mama, és Papa is nem szeretvén a dologtalan embereket, néki pedig foglalatosságot adni nem tudván küldik Erdődhre, hogy talán ott találánd. Isten véled, csókol szerető *Marid.*

(E levél elején említett levél, amelyet Julia is említ következő levelében, nem maradt meg a levelesládában.)

XII.

Erdőd, sept. 22-én 846.

Kedves Marim!

Megbocsáss, hogy vasárnapra tett ígéretemet még csak most teljesítem, de oly sok mindenféle akadály jött közbe, hogy most is csak nagy sietséggel kell azt végeznem.

Ki nem mondhatom, mennyire örültem kedves, bizalmas levelednek!

Hidd el, oly jól esett, hogy hálával tartozom a boldogító érzetért, mit olvasása okozott.

— — — — —

De most ígéretem főcéljáról, azaz a szombati napról kellene írnom, de... Mondani igen sokat tudnék felőle, de írni hogy kezdjek hozzá, azt nem tudom még. Tehát: szombaton délből jöttek: Petőfi, Papp Endre és Riskó, és elmentek délután 6 órakor. Ez a fő. Hogy jól mulattam, azt nevetséges volna még ide írnom; arról úgy is bizonyos vagy, hogy egy szóval, azaz hárommal: kedélyesen, erélyesen, szívélyesen. Hanem — figyelmet kérek!! — furcsán érzem magamat. Az a Petőfi gonosz egy fiú: oly szenvedélyesen tud az emberre nézni, hogy vigyázzon a baloldalára, különben annak úgy is tüzes lakosa fellázad ellene, és azt a száraz, hosszú, ily eseteknél tehetetlen házórt úgy kiveti onnan, hogy idő kell hozzá, míg ismét részt vehet az uralkodásban. Ezt nekem előbb senki sem mondta, tehát úgy egy kicsit majd elkéstem a vigyázással. — (Most veszem észre, hogy még nem mondtam meg, hogy a házör alatt az észet értem.)

Restaurációra P- ismét Károlyba lesz.

Ha tudnád, hogy örülök erre az időre!

Igazán, ha nem ösmerném magam jobban, azt hinném, hogy sze—s vagyok! de így avval vigasztalom magam, hogy majd elmúlik.

De mégis borzadok tőle, ha elgondolom, hogy a lehetőség határain túl nincs, hogy komoly, tartós érzélem váljék belőle — jaj — költő! Talán büntetésül? Miért? fogod kérdezni. Ha elbeszelném, azt mondhatnám végül: én arról nem tehetek...

De elég a bohóságból ennyi.

— — — — —

Vasárnap itt volt Barna, s tánczoltunk és nevettünk nagyba. Erről egyebet nem mondhatok. Az itt levő hadnagyocská — Koppantó, vagy mi a neve — önkénytelenül a tavalyi harmadnapos hidegtelelésemre emlékeztet, csak hogy ez még rendesebben jelenik meg. Különben, úgy látszik, derék ember, ez egy rossz szokását kivéve. Na de idővel tudom majd megjavul.

— — — — —

Tegnap Szatmáron voltunk, s azért halasztám e levél bevégezését mára. Igen jól mulattam, ugyan egyre mindig esett

az eső. De ki örömmel látja az embert, esőben is felkeresi. Petőfi lemondott tervéről, Mármarosba és Erdélybe utazni, és Szatmáron fog a restaurációig maradni. Jelenleg legalább ez a szándéka; igen lehető, hogy mily hamar jött e gondolata, szintoly hamar fogja azt megváltoztatni. Megengedj, édes Marim, ha talán türelmedet nagyon is próbára tettem, ily sokat írni egy érdektelen dologról..... maradok téged imádó barátnéd

Júlia.

XIII.

Károly, 12-dik Október, 846.

Kedves Júlia!

Utolsó leveled megzavart, nem tudok mit reá felelni, de hiszek minden szavadnak és nyugott vagyok, mert írod, hogy elégtelt vagy. Tarcsál meg szeretetedben, ajándékozz meg bizalmaddal, én ki Téged annyira szeret ezek által boldogságom nagyitva érzendem. — Időm rövid csak pár sorokat intézhetek hozzád, reményilem személyesen tehetem ezt szóval Erdődön szüret alkalmával, mit felette óhajtok tehetni és mindent elkövetendek ennek elérésére. — A bálba igen is készülünk, tudod Júlia én úgy mint mostani bállokba szoktam, nyugott, egykedvű kedéllyel, melly számolás nélkül érzi hogy érdeket bálba nem talál, 's ha jó móddal kivonhatom magam a társaságból úgy nem is megyek. Kedvem még annyi sem lesz mint a multiba, mert tisztújítás után leszünk, és kevés reményem van, hogy ez úgy teljesüljön, mint ezt kívánom, mert itt van a *vauvau* Lajos Ex. és láttam ma szállongolni itt mind az Ő pártjának embereit, szinte nehéz a levegő töllök, nem is lehet szabadon lélegzeni.

Nátzit holnap várjuk, Mama Pistával Lugosra elejébe ment.

Hogy Te tisztújításra bé ne jöjj az lehetlen, ha csak pár napokra is, Papád nyújtott egy kevés reményt.

Isten véled csókol

szerető Marid.

XIV.

Károly, 13-dik Novem. 846.

Kedves Júliám!

Midőn utólszor Károlyba vártalak, annyi száz tervet fűzék gondolatomba öszve mikép, 's mennyit fogok én néked el-

beszélni, s mutatni, és ha tünődve hol kezdjem elbeszélésem fölrázkodtattam azon gondolattól; ha: mind ezt elbeszélem nem vesztek-e azon becsből mellyel Júlia hozzám viseltetik, vagy talán még szeretni sem fog olly forrón mint most. De mind annyszor le csillapítám kételyeim, mert azt felelém: Júlia meg fog érteni és következőleg szeretni mint eddig. — Ha a körülmények néhány perczet engedtek akkor hogy magunk lehettünk, talán emlékszel, hogy szótlanul álltam melletted, igen szótlanul, mert annyit akartam néked mondani hogy azon tömeg elnémitott. És én látám egyik napot a másik után olly sebesen lefolyni, láttam közelíteni az időt mellyben ismét elhagysz, és én még sem szólhattam; hidd el Juliám olly szemrehányólag hangzanak ezen szavak előtted, és én nem tudom mit nem adnék ha előtted mindent föltártam volna mi szívem mélyébe rejtve van, és egyedül Te Júlia vagy azon lény kivel közleni akarom ezt más senki azt hidd el, 's ha vannak többen is kikkel szerelmem tárgyát tudatni kellett, oh hidd Júlia mit sem értik azok érzésem, vagy is értik annyira mikép szükségessé vált nékem hogy értsék, az az, hogy ne tekintsék mint közömbös tárgyát a beszédnek. Te Júlia jól formán érted mikép szeretek, azt látom utolsó leveledből is, mert Te ebben nyilvánítod, hogy másképp kívánnál szeretni, és Te fogsz is szeretni Júlia, ne félj hogy kebled mellyben annyi szép 's magasztos érzetet teremtett a Mindenható zárva maradjon sőt áld Júlia a szent természetet hogy ezt szánakozásból meg nem indítja, hanem zárva hadja még el jó az az igazi ki előtt többé rejtély nem lesz. — Ládd Júlia én nem vagyok olly szerencsés, én voltam olly helyzetbe, midőn magam szenvedélyesen, egy ifjútól látám szerettetni, keblének tiszta első érzetével, én Őt szeretni nem tudám mert már akkor eszmémbe egyképet hordoztam melly bálványommá lett, de ám akkor nem tudtam hogy én Ő tőle szerettetek, olly magasán látám Őt fölöttem állani mikép azt nem is reménylettem soha, és éppen ezen reménytelenségem hozott azon állásba hogy ezen ifjú hő szerelmét lángolni hagyám viszonzás nélkül, mert nézd Júlia olly keserűen jól esett azt nékem látni azon képzettel: ha Tőle így szerettetnék!! — Hogy a szerelem viszonzás nélkül meg nem nyugszik, vagy is határozatot kíván az bizonyos. Ezen ifjú jól látván hogy nem szeretem, csak könyörületességből kíváná ezt, és én balga meg ígérém, hogy fogom szeretni,

csak türelemmel legyen, igen Julia én ezt ígértem, azon gondolatokkal hogy bálványomat elűzendem a mi némikép sikerült is, vagy is nem de én el akartam magammal hitetni hogy sikerült, és ime elfogadám azon szeretetet, sőt ígértem hogy nője leendek, ezt ugyan ígéretemkor is mosollyal mondtam mert azon ifju nem tudom mikor lehet olly állásba, hogy nőt vehet, elég az hozzá hogy ostoba számár voltam, elvette az ég szem világom hallásom, eszem, midőn én ezt ígértem, 's mivel ígéretem bár milly csekély is meg tartani kívánom mindég, hogy ne kívántam volna akkor megtartani midőn ezen ígéretemtől függött egy lénynek élete boldogsága. — De közbe jó az múlt évi utolsó farsang, bálványom megjelenik meg mondja hogy szeret 's mikép — Te láttál azon időbe Júlia, láttál nem de sokszor küzdve ön magammal, sokszor nyugodtan hidegen mint szobor, Te láttál és most tudod mennyit szenvedhettem? Hogy porba kellett tipornom ígéretem, szét rontani álmait, terveit egy fiatal nemes kebelnek ki miattam lángolt föl először, 's ki légvárat, oh nem erős várat épített szavamon, 's ezt mind el kelle rontanom Júlia mit könnyelműen teremtettem, de el kellett rontani mert csak ezek elrontása által tehetém imádott Kornélom boldoggá, pedig hogy ennek boldogságát kezem közt tartva ezt meg ne alapítsam 's bár melly áron is, az lehetetlen volt. Látod úgy-é Júlia milly drágán nyertem a kincset melyet most is annyi fájdalmak közt bírok, oh de ez egy birtok is mellynek nagyságát csak én ösmerhetem. Annyira elfáradtam azon rossz múlt emlékezete mellett láthatod írásomból, hidd ezt elbeszélni nem kis föladat, ez az mit félttem néked elmondani, 's most várom ítéletem Tőled írásba mentől előbb, de csak egyszer emlicsd Júlia többet soha ez életbe, nem ösmerek lényt kinek még egyszer el tudnám mondani, végzetlen fáradt vagyok, el kell az írást hagynom.

Látom, hogy meg gyóntam néked nagy bűnömet, 's most úgy-e nem fogsz többé panaszkodni hogy jelenleg hideg marad kebled? 'S Júlia mindezek után mit elmondtam magamról, oh mond meg kedves Julia igazán nem szeretsz-é kevésbé mint eddig? Feleleted olly félve várom. Fellyebb azt íram hogy azon tárgyról csak egyszer szólj, ezen kérésem újítom de még is lehetek hangulatba ha véled több időig leszek hogy magam fogom ezt előhozni, de akkor Julia mindenekre kérlek szólj szabadon mint érzel, olly jó esne olly kedves

lénytől mint Te nékem vagy erről igazán szólni hallani. Nevezni azon ifjút nem akarom ha bár igen kérlek e levelem megsemmisítéséért de hisz Te ösméred és könnyen kitalálod.

Betegségemről is kívánsz valamit tudni részvéteadről megvalék győződve köszönet érette háladatosságból elbeszélem néked okát mit még senkinek nem beszéltem el, hisz kinek elbeszélhettem volna az túlzottság érzélgőség, talán bolondságnak is nevezte volna, mert ámbár Mitzi igen jó leány én szívemből szeretem, de ő illyesmit nem ért, ő soha nem szeretett, 's nem szerettetett, még gyermekkorától kezdve annyira el volt Családi kedvetlen viszonyaival, 's maga betegeskedésével foglalva, hogy egyébre reá nem ért. Augusztus 18-dik oltá nem hallék Kornélról semmit, Nátzit várván hogy talán Ő fog valamit róla előhozni némi reménynyel töltött el. Csalódtam, még csak szóval sem emlité; Ő el ment tudta hogy szeretem, és lehetlen ha mást nem csak egy városba sőt egy utzába laknak annyit tudhat felőle hogy él, hogy látta, de nem ő semmit nem szólván távozott. — Ha leírhatnám fájdalмам Julia midőn Nátzit távozni látám tudtam, hogy azon helyre megy a hol Ő is van, látni fogja Őt, oh! s nékem csak azt sem szabad üzenni néki mit minden ösmérősnek üzenni szoktunk, képzeld ehhez annélkül is fájdalmasan fölzavart képzetem. Nátzi távozása után egy órával később bé lép hozzám Mama olly arcczal mint ha fontos, de kellemetlen tárgyat akarna közleni, 's így szól, minden szavat lassan fontolva mondván: Néked leveled van, már egy hete hogy postán érkezett, Papád ma adta által nékem, hogy ha jónak gondolnám, oda sem adjam néked, Bétsből van, (én fölugrottam helyemből, egy gondolat villant át agyamon; ha Tőle volna, ha valami váratlan szerentse érte, 's nyíltan akar nékem nyilatkozni?) De kis pausa után hozzá tévé Mama a Grófnőtől. — A hirtelen költ remény, s ennek hirteleni távozása akkori ingerültségemnek sok volt, mint hogy valóban lázas állapotá ne váljon, akkor éjjel éreztem hideglelést melly két hétig rendetlenül meglátogatott, de most 10 napokja reám únt. Grófnő levele a tisztújítási szabad nyilatkozat, az is igen bosszantott, hogy levelem nem adják ide de elébb cenzúrán bocsátják keresztül. Mivel betegségem csupán idegeim meg-rázkódtatásától jött, nem kétlem egy perczig sem, hogy inlázba fogok esni, ösmervén pedig gyenge testalkotásom, hittem hogy ez inláz ki nem állja 's ez szerint látod Júlia hogy halni ké-

szültem, de ekkor is meg mutattam hogy rólad emlékezem, mert egyszer érezvén hogy a láz igen erőssen fog ki törni, öszve szedtem azon iratjaim mellyeket néked olvasni ígértem, be petsételttem hozzád intéztem, azon gondolattal, hogy halálom után néked át fogják adni, a halálos ágyon lévőnek nem tagadnak meg semmit, és Te lelted volna benne azon utasítást hogy elolvasásod után hamuvá tegyed és síromba ássad be. — Na de most semmi bajom, 's élően hiszem néked ezeket át adhatni.

Papa jobban van, ma már a jószágba utazott. — Szegény Mitzi naponként gyengébb, most Annya itt van, haza is akarja vinni, Ő is kívánczik haza, meglehet elkésérem Mamával, de addig felelhetsz, mert addig 10—14 nap is el telik, ha onnan haza jövök, vagy el sem megyek, csak Mitzi el megy, be jössz hozzánk ugy-e Julia, hogy már egyszer kibeszélhessük magunkat.

P...fi megint Erdődön járt, itt keresztül utazván nekem üdvözetét küldé, nem ért réa az tisztelkedésre — szegény — csak Te azért ha én sajnálom ne sajnáld, mert hidd ez veszélyes.

Kirch Pestről kottákat kapott, van közöttök néked alkalmas darabok is ha megválasztásra meg bizol, úgy veszek. — Bocsáss meg hosszú levelemért, Te mindég azt emlited leveleidbe hogy untatni félsz velök, lát még ez az enyém egyszerre végig sem olvashatod. Isten áldjon ezt kívánja

Marid.

Szabó Jani ismét Károlyba járt most ez egyszer szerettem hogy itt volt mert Abrányból jött 's beszélé hogy K-ról jó hírek vannak.

XV.

Erdöd, deczember 29-én 846.

Kedves Marim!

Még mindeddig nem voltam képes leveledre felelni, kedélyem oly zavart, mondhatnám vad érzésekkel küzködött, hogy lehetetlen volt gondolatimat csak némileg is összefüggésbe hoznom.

Csalódtam, Mari, véghetetlenül csalódtam! s ez nekem igen, igen, fáj; de már elnyomám e fájdalom, és legalább látszólag nyugodt vagyok.

Oh, mért oly kegyetlen a világ ellenem, miért dulja szét ily kiméletlenül azt, mit én véghetetlen örömmel láttam fel-támadni szivemben, mert egyedül ez alkothatna számomra egy új világot, mely sovár lelkemet kielégíthetné. Ha e ke-letkező varázsálmom szétrombolása volt célja, fájdalom, azt elérte, mert az már egészen szétröppent, s én ismét oly rettentő pusztának és elhagyatva érzem lelkemet, hogy ha az emberek ezt képesek volnának látni, én hiszem, hogy vissza akarnák adni oly régtől óta keresett kincsemet, mert megszánnának. De ezt én tőlök nem akarom elfogadni, míg egyet bírok, mit nem is lehetne nekik megsemmisíteniök, s ez: a hit, mit most még megmentheték. Oh, ha ez nem volna, fölemésztette volna e küzdés szivemet.

P...nek ismét oly gondatlan és véghetetlen gyöngédtelen tetteit és nyilatkozatait hallám ellenem, mi semmivé tette egy-szerre minden reményemet, hogy őt még valaha szerethessem, mert, fájdalom! van okom ezen hírek valósága felől nem két-kedhetnem. Es én még se tudok ő rá haragudni, ugyan tán megérdemelné. Ő, mint már sokszor mondtam, igen szen-vedélyes, és még nagyon fiatal is, azért nem kárhoztatom őt oly nagyon tetteiért, mert őt egy véghetetlen láng, mit Isten lelkébe teremtett, s miről ő nem tehet, vonja önkény-telenül, hogy csak nagy fájdalom fogja őt egyszer megtörni, és meggondoltabbá tehetni, mit én nem kívánok neki, bár-mily igen vétett is ellenem. De szánnom kell őt, mert ismerem lelkét igen jól, s ha elfeled is — mit inkább kívánok — a mámor között, mit felkeresni fog, de ennek tünte után mégis fogja őt emlékem zavarni, bármit érzett is irántam, ha tán nem szeretett is! de nem... nem! ennyire még sem lehetne ezt tettetni, ugy-e nem? Ez nem önhittség nálam, de fájdalmas bizonyosság. Én rám nézve e tapasztalás szük-séges volt, és általa látom, hogy egy részét megérdemlem az ellenem történt beszédnek, mert gondatlan és könnyel-műség volt tőlem az első lépést elfogadnom s a következé-seket csak ennek köszönhetem. De elég erről; én ismét vidám és jókedvű leszek, habár lelkemben a most újra fölélesztett vágy lehetlenné teszi is igaz örömeiket éreznem, míg ön-magát föl nem emészti; mert nem talál tárgyat, mely a benne létező világot megérthesse és ennek lakója lehetne. De te megmaradsz nekem, Marim! ugy-e? mindég, habár feltalál-tad is azt, kinek szerelme képes veled mindent feledtetni.

Csak e hitemet hagyd meg, e nélkül elveszek. Oh, te nem értheted félelmemet, ha e gondolat, hogy barátságodat is elveszithetem, kinez; te nem értheted, mennyire szükséges nekem szereteted, te nem voltál ily helyzetben soha, midőn a baráti szeretet szenvedélylyé fajul, mert ebben összpontosul szerelem-sovárl elkemnek minden vágya, minden érzete.

Ugy örülök, hogy már vége ez esztendőnek, és mégis egy megmagyarázhatlan félelem fog el, ha a jövő évre gondolok; sok fájdalmat hoz ez nekem, én sejtem, és igen kevés örömet; na de az is elmulik majd egyszer. Csak te légy szeretettel hozzám, Marim, ezentul is, és tűrni fog, jobban mint eddig

szerető Júliád.

XVI.

Erdőd, télhó 12-én 847.

Kedves Marim!

Megbocsáss, hogy ez alkalmat, téged láthatni, elmulasztám; de hidd el, nem tehetek másképp, mert lelkem hurjai annyira lehangelvák s mellette oly kiállhatlan ingerült vagyok, hogy idegen embereknek könnyen terhökre válhatnék legyőzhetlen rossz kedvemmel.

En tudom, hogy te előttem nem lennék az, mert te igazán szeretsz és megértenél. Majd az utolsó farsangi napokra megyek be Károlyba, s ha megengedik kedves mamádék, vagy egy hétre bent maradok; addig is, ha lehet, Szatmáron megyek két bálba és az erdődibe; ez utolsó még bizonytalan határidejű, különben tenném alázatos jelentésemet felőle.

Voltál-e a lövész-bálban? Hogy mulattál? kérlek, ird meg, de előbb, mint papám visszajő Debreczenből, mert addig főlemésztene a türelmetlenség. Ha voltál, ird meg, ott volt-e P— Zsiga? Nagyon sajnálnám, ha elmulasztottam volna szép szemeit láthatni, mi nem utolsó gyönyörűségem.

A propos! csak képzeld, mily boldog vagyok M—kás eő kedvessége ez ujév első napján egy levelet irt, melynek a vége: hogy formaliter megkér. De már el is intéztem a dolgot, mert papa engedelmével én is egy igen bájos feleletet irtam neki, melynek ismét ez a vége, hogy: *es kann nicht sein!* De még is hizelgett ez ajánlat, mert eddig azt gondoltam, hogy én csak olyan istenadta *phantasták* izlése vagyok, de

most azt látom, hogy még egy solid, derék embernek is van bizalma hozzám. Még oly elbizott leszek, hogy gyalog nem is beszélhetnek velem!

De most, édes Marim, komolyan meggyónom lelkem keletkező baját: félek, hogy könnyelműség fogja követni a lelki harcot, mely bennem most oly kiméletlenül dűl; mert lelkemnek már is oly könnyelmű gondolatai vannak sokszor, hogy aztán, mikor eszmélek, irtózom a gondolattól: ha alkalmam lehetne ily könnyelműnek lenni, nemcsak képzetben, de tettben. De csalatkozol, Marim, ha azt hiszed, hogy fájdalommat a világ okozza. Oh nem! én ezt most itt oly szépen látom, mint azelőtt; de egy ember kiméletlensége oka ennek; egy ember, kit végtelenül tudék szeretni, ha ez érzéssel még teljes eszmélete előtt vissza nem élt volna! — Na de semmi!

Farsang van, majd lesznek vig bálók, és én ekkor végkép minden rosszat elfeledek, s lesz azután dicső életöröm, tán még szerelem is! mi kellene több? Ugy örülök e tarka színű terveimnek, hogy csak úgy pezsg a vérem bele, és szívem is oly vigan és forróan ver. Furcsa volna, ha csupa gyönyörűség képzetétől elégne! — akkor volna jó, lennék boldog, szív nélkül!

Ha a világ egykor óriássá növekedett fájdalomában önszívét enné meg, azt is vigan nevetethetném, mert nekem nem volna, mit aztán tőlem is kívánhatnának. — —

Isten veled!

Júliád.

XVII.

Erdőd, január 16-án 847.

»Le a búval, és fel az öröm, a boldogság tarkaszínű lobogójával!« E mondat az, a mit, ha a szivekbe láthatnál, most minden erdői lakos — de ám csak kik a »noble« czímmel nevezhetők — szívében és lelkében lángbetűkkel lobogni látnál; mert halld csak: közelget a nagy nap, melyen az erdői Sas vendégfogadóban nagy noble bál fog tartatni! azaz: f. é. január 21-én lesz itt az, mi még tundtunkkal csak egyszer volt. Neked is megjelentem, Mari, azt képzelve, hogy mihelyt soraimat elolvasod, azonnal indulsz Erdőd felé, hogy e nagy miraculumban te is részt vehess. — De aztán nagy készülé-

teket csinálj ám, mert az erdődi kisasszonyok, saját kicsiségem kivéve, már mind feltoupézták hajszálaikat, hogy aztán *antik, romantik* frisurákkal léphessenek fel, miért is én már lemondtam oly andalító terveimről, minek az erdődi gavallér-personale elbájolása főtárgya, azért nagyon jó lenne, ha vigasztalásomra néhány károlyi uracsokat hoznál magaddal vagy küldenél, hogy kik elmúlt lövész-bálotokban a *nagy tömeg* (?) miatt megfagytak, most a noble gyülekezeten fölengedhessenek.

Most nagyon szomorkodom, mert Kopeindlval decz. 24-ik óta facheéba vagyunk, mert akkor egy kis mulatságban a következő francziára fölhítt, de azt elfeledve, én Laukával táncoltam; de ő aztán desperatióval kért számot e tettem felől, mire én egész őszinte együgyűséggel felelém, hogy biz én elfeledkeztem az ő felhívásáról, mire kitört ő a megsértett érdem egész önérzetével, hogy neki főtörekvése engem mulattatni, s én még azt is elfeledem, ha tánczra szólit. Én hátlan! Nemde nagy események?

Ohajtva és bizonnyal elvár

szerető *Júliád.*

XVIII.

Erdőd, télhó 23-án 847.

Kedves Marim!

Sietek neked megírni, hogy bálunkban mily jól mulattunk, mit avval is bizonyíthatok, hogy reggel három óráig eszünkbe sem jutott az eljövetel. Idegenek sokan voltak, de mint tudni fogod, Károlyból senki, de csak férfiakat értek, mert nők onnan is voltak; hanem Szatmárról igen igen jó tánczosok jöttek, kik közül, gondolom, Mezeyt ismered, kivel különösen jól mulattam. Kezdetben véghetlen rossz kedvű valék, de miután annyira kedvemre ment a mulatság, egészen felvidúltam, mi nálam nem igen könnyen szokott menni. Szíves meghívásod a károlyi bálba köszönöm, de sajnálom, hogy nem fogadhatjuk el, mert, kik Erdődről bálba menendők, már velem együtt mind a holnapi lövészbálba készültünk Szatmárra, s most ujabban ismét megigértük a szatmári fiataloknak, kik voltak oly kegyesek, hogy ide alázták magukat, hogy mi meg viszont az ő báljokat látogatjuk meg. Alarczos bál lesz, s én reméllem, hogy egy kis mulatságot találok benne.

Bocsánat, most többet nem írhatok, mert kissé elkéstem.
Isten veled! *Júlia.*

Mamádnak s Náncsi kisasszonynak kezeit ezerszer csókolom.

NIX.

Károly, 26-dik Télhó, 847.

Kedves Júlia!

Ujjabbi várakozásom, hogy bėjőjj múlt vasárnapi bálba, ismét nem teljesült, mit igen fájlaltam, már nem is kívánok semmit örömmel, mert úgy veszem észre a sors szeszélye föl van reám bosszantva, mert egy idő oltá, semmi kíváнатom, mit t. i. részemre kívánok nem tellyesül, ezt ugyan még békével tűrném, ha csak tudhatnám, hogy azoknál kiket szivemből szeretek bételyesedik kíváнатom. — Hogy az Erdődi bál jól ütött ki azon örvendek, én azt gyanítám is. A mi vasárnapi bálunk igen üres volt, kénytelen voltam sokat tánczolni, mert igen fáztam. A közönség Károlyiakból állott kivéven D. Emmát, 's a lápi tündért. Tánczosok még ha tizen lettek volna, föl-szabadították volna szegény hölgyeket, a fázás 's pihenéstől, képzelheted, körmagyart csak 4 páron tánczoltak. A mi a mulatságot illeti mind igen vigan voltak, részemről a báli mulatságok egy formák lesznek, ha tömött terem, vagy gyémántos tündér terem, vagy üres terembe lépek, előttem mindenik egy forma hatással bír most.

Te Júlia reményilem Szathmárt igen jól mulattál, úgy látom még is a Szathmáriak tartanak előtted némi érdeket fön.

A fő dolog miért most néked írok Júlia igen fontos, 's ezt komolyan mondom, ha talán vigan vagy hangolva Julia tedd magad komollyá, vedd föl a dolog egész értékét, 's tellyesicsd kérésem, mit egész Károlyi hangász egyletünk, magam, 's a szegény inséget szenvedők nevében hozzád intézek. — Mi a Károlyi hangász egylet tagjai Februáriu 15-dikén az az utolsó farsang hétfön, egy hangversenyt akarunk adni a szegények fölsegítésére, mellybe igen kérünk hogy Te is működnél és pár dallokat énekelnél. Egyiknek valami szegény áriának kellene lenni, néked vannak ilyenek igen szépek, csak magyarra kell fordítatni, az pedig csak pár szavadba kerül, második dallnak, igen tetszők lennének azon szép magyar dallaid, mellyeket Horváthtal énekelnétek; Kirch ugyan

irt Pestre valami magyar dallokért, ezen célra, de ezek addig meg nem érkeznek. — Talán Horvátot is reá beszélhetjük ha Te énekelsz, hogy ő is a *Wanderert* el énekelje. De mind ezeknek tellyesítését kivihetőnek lenni, igen szükséges volna, ha legalább egy héttel előbb mint ez történik bé jönnél, hisz már úgy is olly rég nem láttalak, de kérlek mentől előbb tudósíts határozatod felől 's jót határozz, máskép elrontod szép tervünket.

Most még titkom van. A Károlyi álarczos bálba ha kész vagy feljönni, szerezz Szathmárt két egyforma lárvát itt nem kapható, 's meg is tudnák, tehát jó előre meg vedd Szathmárt 's senkinek ne mond hogy készülsz, mert ez talán nagy mulatságot fog szerezni. Majd szóval többet az álarczról, semmit ne készíts, hogy egy formán lehessünk van hozzá tervem mit azért nem közlök hogy az úton találhat levelem olvasóra azért mert sok kezeken megy keresztül. Szegény Náncsi Néni beteg tegnap igen meg ijedtünk mert rosszul volt, de ma hálá Istennek jobban van, tsókol.

Térey Mária.

XX

Károly, 3-dik Mart. 847.

Kedves Júliám!

Hamrébb mint sem álmodod kapsz tőlem tudósítást, 's látogatást is; — látod ma azt mondónk milly hideg, de tette ezt a mondást meghazuttolja, Vájival nem sok ideig volt itt Uray, mondhatom igen bús 's elszórt volt, én nem neheztelheték reá azért.

Küldöm általa a mit eddig megeltem, hogy itt hagytál, ellenben kérlek is nagyon keresnéd föl újságid 's kottáid nem vegyült-e közibek az öreg Gróf Fuks konyha ujsága, mert ma vissza akarván néki adni sehol nem leltem, 's mivel újságid ugyan azon asztalon állottak meg lehet hogy köztök lessz, ha meg leled kérlek küld azonnal Majténybe, Pétrás fog lelteni alkalmat ezt elküldeni, de azon meghagyással, hogy onnan is bé küldjék mindjárt, mert rég van itt azon lap nálam, 's szégyenlem olly soká itt tartani.

Isten véled kedves Júlia jó mulatást kíván a Téged

szerető Mari.

XXI.

Erdőd, márcz. 6-án 847.

Kedves Marim!

Őszintén megvallom mingyárt, hogy e pár sort csak azért írom, hogy bizonyos lehessen felőle, hogy Petrass meglátogat, mert hiszem, hogy leszel oly kegyes és megvigasztalod egy kissé, mert ő most Megyerre megy lakni.

Hogy vagytok, édes Marim?

En most nagy *Eroberungokat* csinállok, mert mint Marika is nagy bölcsen mondá, úgy találják, hogy egy kicsit megszépültem Károlyban.

Hétfőn nagy miraculumnak megyek elébe, mert ekkor francia órákat kezdek venni Lauka Józstól *nota bene*, mert erővel meg akarom most minden áron e nyelvet tanulni, hogy ha Amerikába Párison keresztül megyünk, legalább én is kurizáltathassak magamnak a francia gavalléroktól.

A szolgabírámnak mondd meg, hogy igen örülnék, ha e hó 18-án jönné Erdődre, mert mulatni akarunk ekkor Pákh fiscalisnál, ki a névnapját fogja ekkor tartani; már Szatmárról is ígérkeztek ki többen e napra. Vedd elő, édes Marim, minden ékesszólásodat, hogy rá beszélhesd, mert én bizonyosan számítok *Bandira*. A fésüket valami alkalommal hétfőn elküldhetnéd Majtényba; onnan majd megkapom.

Isten veled! ezerszer és forrón csókol

Júliád.

XXII.

Erdőd, márczius 13-án 847.

Édes Marim!

Most hiven elbeszéltem tollammal, mily jó dolgom volt addig, *míg t. i. U. Endre itt volt!!!*

Nagyon meglepett, midőn vasárnap a templomból haza jöven, hallom, hogy Bandika itt van, de ám azért még sem pirultam úgy el, mint ő (kis ő még csak, jelentem), mikor papa bevezette; »furcsa!« mondta volna az actuarius.

Vasárnap délután ide gyülekeztek az erdői szépségek — persze Janka, mint primadonna, köztük — s mi táncoltunk nagyba, s természetesen, mulattunk. Jó volt a táncz, legalább nem kellett oly sokat beszélni, mi okból klaviroztam is, hogy végre minden csárdástudományomnak vége lett.

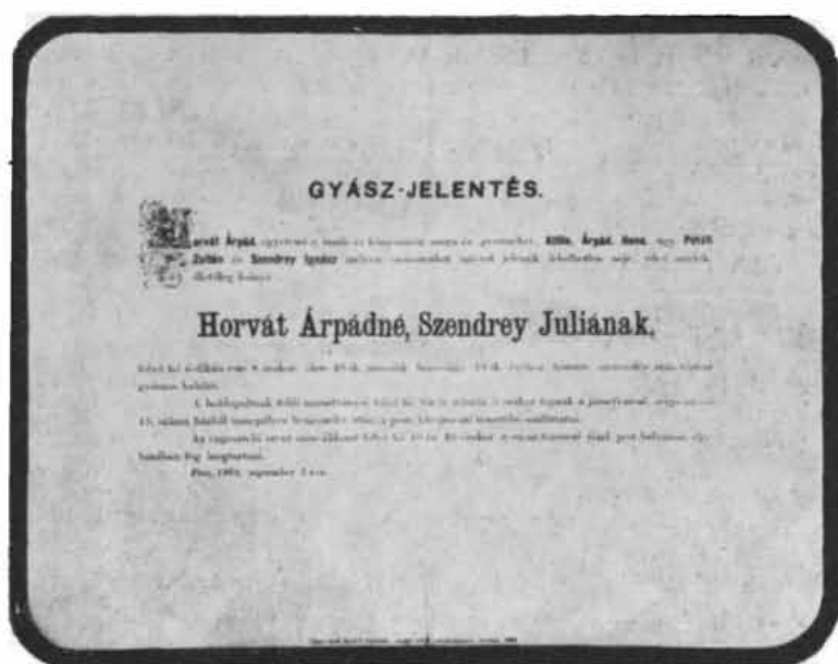
Másnap szolgabírónk kíséretében Szinfaluba mentünk két kocsival (azaz bizony egy kocsi sem volt közte, mert az egyik szán, a másik szekér volt) és estig ott mulattunk. De mikor aztán haza jöttünk, meg voltunk akadva, mert ámbár Carolina itt volt, még se igen folyt a *discurs*, mert a kis Andricska csak akkor szólt egy szót, ha épen elkerülhetlen szükséges volt.

Másnap reggel indult haza lovagunk; lovagot mondok, mert lóháton volt. Nem hiába mondja a német: »alle guten dinge sind drei,« mert nekem is ez a harmadik lovagiasan megjelenő gavallérom. *Cavalier intime!* Isten segítse, jobban mint a többi, mondják sokan; én csak nevettem, s gondolom magamban, hogy akkor majd erre fogják aztán mondani: »szegény tatár!« De annyit mondhatok, hogy, ha természetesen megy a dolog, úgy, fájdalom! a hódításba multkor nem haladtam előre, hanem rontottam, mit eddig építettem; mert, halld csak: 1-ször nagyon náthás voltam, hogy alig láttam, tehát, nagyon természetesen, rutabb voltam még, mint máskor, 2-szor sehogy se tudtam bájoló lenni, hanem hideg voltam, mint a jég, minden erőlködésem daczára oly hideg, hogy csak (nagy) Ő-m forró, szenvedélyes lelke nem fagyott volna meg közelemben.

A többiek, kiknek semmi köze és jogok hozzá, egészen *entzückt* vannak szépségétől, jó módjától, s minden mozdulatától. Persze sz öregek is. Na, én se vagyok ellene, hanem arról nem tehetek, hogy még most nem tudok hideg, érzéketlen szemeihez szokni, s ha rá nézek, mindég kedves, szenvedélyes Ő-m képe tolakodik előmbe, ki, ha rám nézett, szemében láttam forró lelkét lángolni. Aztán meg hiszen tudod, hogy mennyire ellenkezett tudományom mindég a tieddel, mert a kék szemeket, melyekből te mennyedet tudod kiolvasni, én soha sem értettem, s most sem értem. De az a gondolatom keletkezett, hogy talán U-nál is csak számításból megy az egész historia, mert bizonyosnak tartja mind a mellett, mint a *gazdag* U., győzelmét, azért vesz magának oly kevés fáradságot, s mert még fiatalabb, semhogy egyszerre megbarátkozhatna romlatlan lelke ily, magamról mondom, bűnös számítás, azért oly gondolkodó és komoly. Ird meg véleményedet e felől, édes Marim, de úgy ám, a hogy igazán gondold magad is. Meglehet, hogy még mi is eljátszuk »Házasság a nagy világban«, csakhogy nem lesz oly tragi-



Egy fűrt Julia hajából.
Fiának, Árpádnak, adta emlékül 1868 augusztus 12-én.



Julia gyászjelentése.



cus, hanem még jó comott, mert legalább egyikünk sem alkalmatlankodna a másiknak.

Hogy bucsúzott el tőled tán a bölcsesség követé felatlalni akaró V.? Reméllem, hogy nem tört ki belőletek tulságosan a nagy fájdalom, mit mindketten *szükségesekepen* éreztetek. De elég a bohóskodásból, belől nem vagyok oly rózsa-szin kedvű; de semmi!

Isten veled! kedves édes Marim,
ezerszer csókol gondolatban

Júliád.

XXIII.

Erdőd, márczius 27-én 847.

Edes Marim!

Nem hozok fel okokat, mért hallgatok ily soká? te jó vagy, szeretsz engem, s azért meböcsátasz. Tudod-e, mily zavart boldogságba merülhet az ember, ha, midőn lelke egészen erejével egy reményen csügg, s e remény teljesedéséhez közelg, ha már csak napokat számlálhat, midőn láthatja azt, ki szerelmes lelkének forró ábrándvilágát betölti, kit az örült-séghez hasonló indulattal szeret, kitől az élet legdicsőbb emléket várja, egy szóval: ha lelkének felét találta fel, s ezt hosszú nélkülözés után végre láthatja.

Az én reményem e boldogsághoz még igen bizonytalan, de ez is úgy elkábitott, annyira, hogy egy egészen külön világba élek általa, s csak boldogságot érzek. Minden összező, hogy lelkemet egészen felforgathassa, de mind e zavart eszmébódultság csak egy végtelen jó érzetet támaszt bennem. Sokszor gondolom: tán álmodok, vagy talán a levegőben egy adag kénégeny volt s épen-én szívám azt be, hogy ily felmagasztalt, meg nem fogható örömet érzek. Félek a felébredéstől, annyira kifáradok s kimerülve leszek, hogy nem élvezhetem többé az életet. Tán pár hetek múlva itt lesz ő! sok baj fog fejem- s lelkemre gyűlni akkor, de legyen!

Hozd el, Marim, az Életképek 12-ik számát, s olvasd el benne Riskó versét. Majd megbolondultam, midőn elolvásam. Vajon kire gondolt, midőn ezt teremté!

Schreiner tegnap egy magyart küldött nekem, saját szerzeményét. A »temetésre szól az ének« téma fölött irt változatokat s nekem ajánlá! igen örültem neki; ma köszönhettem meg neki levélben a jószágát! Szegény! még most is beteg a

lelke! József napkor itt volt ő, és azonkívül egy hétig mulatott itt. Endre is itt volt akkor egy nap: husvét után ismét dolga lesz Erdődön!?

Ha látnálak, Marim, mennyit szeretnék mondani! Meg fogom tudni bizonyos utakon, ki azon Adler, kit említél, s kit az Életképek is említ; bár csak úgy lenne, mint gondolod! — Megjött-e már mamád?

Csókollak ezerszer; isten veled!

Júlia.

XXIV.

Erdőd, ápril 24-én '87.

Kedves Marim!

Csak pár sort írhatok, de reám nézve fontosabbat, mint a világ valamennyi szónokának beszédei.

Épen most tudtam meg Sasstól, hogy P—i munkáinak nem tudom hány kötete Károlyban, s talán épen nálad van. Légy oly jó és küldd el nekem minél előbb. Ugy várom, mint el-kárhozott lelkek várhatják éjféloket; ez minden boldogságom, mit még e tárgyban remélhetek; küldd, küldd, kedves jó Marim!

Tehát pár nap multán teljesedve lesz egyetlen reményem, mely lelkemből fakad, s aztán puszta lesz ott minden; nem bírok e szerelemből egyebet, csak puszta emléket; mi oly számtalan öröm- és bánatot teremtett előbb, most egy hideg emlékké kell hogy váljon, mint minden életünkben, mi kéjt és örömet nyújthat lelkünknek. De nem is érdeklek tán egyebet! — — — — Én örömben napokig tudnék hálát adni istennek, de bánatomban nem bírok, nem tudok imádkozni! — — —

Pedig ki Istentől nem remél, ki ő hozzá sem könyörög bensőleg irgalomért, hogy' akarhat az még köszönni valót nyerni? Oh én boldogtalan leszek teljes életemben, én nem várok egyebet!...

Szegény Barna Náczi a Rókus-kórházban fekszik most betegen, s életéhez kevés remény.

Mért nem vagyok én helyette?

Jőj, édes lelkem Marim, ki papával, ha bemegy; úgy várlak, mint Isten résztvevő, vigaszt nyújtó angyalát. Addig is légy boldog, minő lehetsz, kívánja

Júliád.

U. i. Levélpapiromért ki ne ne vess, mert csak jót akartam tenni megvevésénél, s csupa fitogtatásból írok rá neked; egy pesti német színésznőtől vettem, ki most a legnyomorultabb helyzetben jár helységről helysége, és ily papirok eladásával tengeti szánakozásra méltó életét.

Júlia.

U. i. megbocsáss e csúf firkáért, de oly izgatott vagyok, hogy alig tudok ülni, csak szaladnék mindig végetlen világra.

XXV.

Károly, 27-dik April, 847.

Kedves Júliám!

Leveled reggel tegnap kaptam, kerestetém a kívánt könyvet mindenkinél, de sehol sem volt lelhető, irnod akartam hogy nints Károlyba senkinek de az ember nem várt. Ugyan is tegnap estve a Pesti táskába kaptam ezen ide zárt könyvet, nékem volt czimezve, benn egy kis czédula feküdt mellyben kér, neked elküldeni, 's nevébe igen igen boldog házaseletet kívánni, mert úgy hallja, hogy férjhez mégy. — A tegnapi események egy Chaost szültek agyamba, azért nem irtam tegnap mert nem tudtam mit. Korán reggel kedves Luizám halálát tudtam meg, utánna a Te fel izgatott kedélyű leveled kaptam, melly fájdalmam növelte, mert szenvedni láttalak, 's nem volt kezemben eszköz, hogy könnyebbitsek rajtad, estve Pe..fi könyvét kaptam azon pár sorokkal, melly keserű elszántságát mutatják 's engem is sebzettek, mert Téged illet olly nem érdemlett vád. Ha ma postanap van, rögtön feleltem volna. P.—k 's megsemmisitettem volna vádját, neked szót sem tettem volna sorai s levelemről, 's csak a váratlan meglepetést szerettem volna megjelenésével. — De egy levelemtől függ egész életed boldogsága, 's magam tanács nélkül illy lépést bővebb megfontolás után tenni nem merék. én várva vártam Riskót, én közölni akartam vele tervem 's jóvá hagyásával teljesítém, de tegnap 's ma nem jött az idő halad nem szabad tett nélkül tőle e csalfa időtől jót reményleni; tehát tőled Júlia várom a határozatot, adj egy szóval szabadságot, 's én felelek P.—k, bizd reám hogy mit? Kezedbe áll Julia sorsod eldönteni, de még határozatod kimondod gondolj egy kicsit arra, hogy azon Debreczenyi ka-

land való, 's azon czélból követődött el hogy Téged boszancson, mert Endréden több napok mulatása után azzal is mulatták P.—t hogy néked Lokadettivel illy, 's illy viszonyod volt, Ő ezt hitte kevés ideig, 's azon idő alatt követte el azon kalandot. Most jelen Pesten azt beszéli hogy fel utazza Magyar hont, keres egy szép paraszt léányt, nagy hajjal ép szív 's testtel, azt nőjül veszi 's mint nője is paraszt öltönybe le eresztett bé font hajjal fog járni. Ez nem koholmány, (de bohóság Tőle) illyest beszélni. Én tegnapelőtt sokat beszéltem Riskóval felőled 's róla, R. olly nyílt volt, hogy én megvallám, hogy Te szereted P.—t. Ő neheztel mindkettőtökre azon levél miatt, a levél most is bontatlanul nála erre esküdött, de elhányta írásai közt mihelyest kikeresi vissza küldi — P.—k. Ő olly nyílt, olly részvétellel szólott felőled, 's P.—ről hogy Tőle tanácsot kérni akartam, de nem jövén Tőled kérem ezt. — Alkalmat nem várok Erdődre, nem halaszthatom levelem, 's e könyv elküldését, Majtényig küldöm reményilem még ma lesz szíves Kruzlits át küldeni. Hát a kesztyűket megkaptad? — Isten véled Júlia, én megmondtam most néked, hogy itt az idő mellyben határozz, tanácsot nem adhatok, a világért nem tenném ezt, itt szived egyedüli sugallására hallgass. Ölelve vagyok

szerető igaz barátnéd

Mari.

XXVI.

Erdőd, május 1-én 847.

Kedves Marim!

Mért kérdezed még tőlem, miért, oh! Mari, hogy mit tegyél? Te, ki legjobban tudod, mennyire szeretem *őtet*, elgondolhatod, hogy *őt* láthatni legnagyobb boldogságom volna. Őt, ki lelkennek minden gondolatját, minden érzelmét, mi ott fakad, birja, kedves egyetlen világomat!

Ha csak egy rövidke óráig is birhatnám őt, csak egy perczig a kezet, melyben isten minden gyönyörömet teremte, ha csak láthatom, hogy öröm még neki láthatásom, tán imádnám az embert is, ki által ezt megnyerhetém.

Hatalmadba adok mindent tenni, mit csak jónak látsz, csak azt tedd, hogy láthassam őt; oh Marim, ha ezt kieszközölheted!

Látod, nem egyedül a szenvedély kielégítéseért vágyom erre; de ha egyszer láthattam: vagy rá veszem, hogy valami biztos állást szerezzen magának, s ekkor minden ellenszegülés nélkül övé lehetek, vagy, ha több neki korlátnélküli szabadsága, mint szerelmem, — mitől félek, — akkor válni fogunk örökre, s talán még nyugodt lehetek, s ha kívánják szüleim, boldogíthatok mást, ki sorsát enyémhez köti. — Aztán, ha ő most úgy tenne, mint mondja, s csupa visszatortlásból, hogy sértsen, hogy megmutassa a világnak, mily keveset gondol velem, ha szerelem nélkül venne el egy paraszt leányt, egy nőt, ki lelkének fonságát nem érthetné, nem sejtethné: mi lenne belőle? egy szerencsétlen egész életén át, s ennek oka én!! ekkor megérdemelném, hogy sujtson az ég haragja, hogy ne tudjam, mi a boldogság. — Mióta ismét lehetőnek hiszem őt láthatni, mióta felélesztéd bennem újra a remény sugarát, azóta lángként nyargalja az öröm valómat át, s egy égető láz magasztalja fel majdnem kialudt életkedvem.

Végre lerázhatám magamról az örökös okoskodás jégpánczéját, mit rám erőltetének, s épen a legnagyobb igazgatás, midőn úgy bele akartak kovácsolni, hogy soha többé ki nem igazodhaték belőle, épen a legnagyobb igazgatás ronta el mindent, mit eddig összetépni erőm nem volt, s most szabadon lélekzem. — Hisz csak nem akarják, hogy elmenjen az eszem, s hogy, mi több, *ne legyek boldog sem ezen, sem a más világon!*

Ha mint Sándorom neje leszek boldogtalan, — mi csak tőle függ, — lesz erőm túrni mindent, mit rám küld az ég, és kivívni magamnak a jövő üdvösségét; de ha elszakasztanak tőle, ha még nem is láthatom, úgy veszve, veszve leszek minden számomra!

Mindég az idővel biztatnak, hogy ez meghozandja, mit isten számomra rendelt, de elég volt fél év és 2 hó, én nem várhatom tovább összetett kezekkel az idő ajándékát.

Nem! nem lehet tovább! s Marim, édes angyalom, segíts rajtam, ne hagyj elveszni, mint a többiek.

Isten veled! csókol ezerszer forrón szerető

Júliád.

U. i. Ha lehet, ne halaszd, mi üdvömet hozza meg, ne halaszd sokára az írást.

Ha mi érthetlent látsz írásomban, légy oly jó és nézd át; nem tudok mindent úgy rendbe szedni most, mint kelene, gondolatomat se.

J.

XVII.

Károly, 7-dik Majus estve, 847.

Kedves Júliám!

Igéretem' telyesítém, használtam fölhatalmazásod, 's most nagy örömömre irhatom néked, hogy ez szükségtelen volt, mert itt lesz Ó holnap talán már, vagy e napokban. Kováts Edus ki Lajossal utazott itt keresztül szólott vele Pesten, hívta le magával, de monda, hogy pár napokig még nem jöhet de ezek után Boros, 's Mandival jön le, ha pedig ezek késnének, Debreczenyig a Gyorskotsin jó.

Hogy szeretnék most nálad lenni, olly sok mondani való van mit le írni nem is lehet, és olly szomorú, hogy azon reád nézve kedvező hírrel vegyíteni nem vagyok képes. S hidd kedves Júliám egyetlen vigaszom abba nyerem, ha téged boldognak lenni látlak. Légy erős Júlia ne hadd magad néze-teidbe meg zavarni, ezek olly tiszták, hogy ezeket követned kell.

Sztárok eddig talán már nem élő lény a földön, utolsó tegnapi levelekben semmi reményt nem adtak jobbulásához az orvosok ítélete szerint, ha tsak Isten nem segít rajta.

Papám mikor jó nem tudja meg határozni, de bár meddig maradjon is még, úgy látom nem lesz semmi az Erdélyi útunkból, mert Mamának semmihöz nints kedve most, 's annyi terveket főz fejében, hogy ezen régi úti tervünk többé eszébe nem jut, bár hogy is igyekeznék eszébe juttatni. Pedig felette félek, hogy ezen most készülők tervek nékem a legkellemetlenebbek lesznek, adja Isten hogy csalódjak, de nékem káromra, vagy hasznomra olly finom tapintatot adott a természet, hogy illyes dolgokba nem szoktam csalódni.

Itt küldöm a kívánt kottákat még többet is gondolom elégült lesz' veled. Ara 2 f 3 gr pengőbe.

Nem írok többet, valóban zavart a fejem, 's mindenkor örülök a lefekvésnek, ámbár álmaim sem sokat érnek. Vasárnap megyünk Tasnádra, igéri Mama hogy jövő héten

Erdődre, de mivel én ezt olly igen nagyon kívánom, félek
nem fog meg történni.

Isten véled Júlia forrón ölel

szerető Marid.

XXVIII.

Károly, 25-dik Július 847.

Kedves Júlia!

Nem tudom mit akarok néked irni, olly chaos forog fejembe melyet erántadi forró szeretetem okoz, 's azon fájdalom hogy rólam végkép el látszol feledkezni, mert két levelem hagyád mind eddig válasz nélkül. Azt gondolod Júlia, mivel az emberek mind kárhoztatnak én is ezek közzé tartozok? Még most midőn elvonúlsz tőlem egészen érzem mennyire szeret-
űlek, oh nem kívánom én tőled, hogy viszont olly forrón szeress mint én Téged, tudom én azt hogy kebled egy láng melyből mást részesíteni nem vagy képes, csak *Öt*, de a barátságnak mi köze van ezzel? hisz az én keblemben is egy láng oszlop honosult meg, már éveke, mely mindent maga közül emészt annélkül hogy kitörne, 's ezen lassú emésztési halál olly soká jó. De azért szeretlek Juliám lélekből tenni vagyok érted képes mit tsak hatalmamba áll, csak olyat nem mi kötelességem ellen mint gyermek van, ehhez gyáva vagyok igen gyáva Júlia annyira vittek már hogy ezen czimet adom magamnak.

Múlt héten Bányára utazván Mama és Néném-mel az kedves Erdődi vár alatt mentünk el, 's én nékem nem szabad volt föl menni, látni Téged ha csak egy percze is, látni lelkedbe igazán boldog vagy-é? de hogy ne lennél midőn annyit le tudtál győzni czéled elérésére. Mit szenvedtem azon nap hogy nem láthattalak, és még most is ha eszembe jut nem mondhatom, és talán Te is gondolám engem fogsz kárhoztatni hogy fel nem mentem, oh ne okolj Juliám, ne szaporicsd fájdalmim, melyly úgy is már sokszor elviselhetlen, 's melytől szabadúlni nincs remény — semmi mint a halál.

Egy ígéretet kivinni kötelességemnek tartom még ehhez te segíthetsz Julia. Kérlek küld azon Paptól készített képet Horváthnak de ne késs valami könyv vagy kottába, már egyszer kértelek de mind eddig nem küldéd; kedves Julia tedd ezt meg de jól csak pár percze áldozd figyelmed e

tárgyra Te jót tész vele. Irjál az Istenért de ne küld leveled egyenesen nekem, leg jobb lenne az Aktuariusnak, mert meg kérdeznék tartalmát, 's ezzel számolni nem tudnék. Isten áldása forró ohajtásom boldogságodért kísérjen

Marid.

XXIX.

Károly, 1-ső Szeptember, 847.

Kedves szeretett Júliám!

Köszönet soraidért, nem képzelheted milly ohajtva vártam, mert tudtam hogy írni fogsz, 's még is annyi hetek töltek el e várakozásba, 's milly jól esett leveled tartalma, milly boldog voltam megint rokon szerető lelked szavait olvashatni, 's milly fájdalommal néztem Júliám e kedves soraid enyészvét, de ezt tennem kellett, koránt sem magam személye miatt, de benne említett személyekért. Mert ha valóban Mama e levelet meg lelte volna is nálam, mit félhettem tőle? Büszkén, megvetően mondtam volna néki: — Megcsaltál Anyám, lásd én is meg csaltalak!

Igen Júlia így állok Anyám erényába, ha rá tekintek, keblem megszakadni gondolom, mert ő mindent elrabol tőlem mi nékem kedves. Képzeld a napokban öröme jött ismét végtelenül kinzani, mert egész hatalommal kívánta adjam ki Kornélnak minden Compositióit? E kívánság ki vett türelmemből, fel támadt emléke minden méltatlanságnak bennem mit rajtam 's Kornélon elkövetett, 's ezen fel szaggatott fájdalomak elfeledteték velem hogy Anyámmal szólok. Soká igen soká tettünk egymásnak szemrehányásokat, térden kértem, hadja meg darabjait mit egyedül bírok Tőle mellynek birtoka 's hallása teszi csak sorsom türethetővé, 's ad új erőt a türelemre 's küzdésre, de ezen nyilatkozat még jobban felbosszantá Őt 's velem feledtetett mindent, esküvém, hogy e parantsát nem tellyesítem, hogy erőszakkal elrabolhatja, de kezeimből semmi áron nem fogadja el, — s Ő gyáva volt még eddig nem vette el; de meg ígértette ünnepélyesen, hogy ezt senki előtt eljátszani ne merészeljem. Ezen történet olta Júlia nem tudom hogy állok Anyámmal. Ő hideg erántam 's zsarnok mindenbe, én kerülöm, szólni egymással nem szoktunk; oh ezért véghetetlen büntetést várhatok Istentől, de én nem tehetek másképp.

Kornél hon van pár órányira tőlem, nem merem látni kívánni, úgy-e Júlia ez gyávaság! oh az, szinte magam is megvetem magamat érte. De ha Károlyba jönne is, házunkhoz nem jöhet, Mama azon tettei után mit Pesten újabban rajta elkövetett, Ő csak úgy léphetne be házunkhoz, ha kezem kérné meg szülőimtől, 's ezt nem teheti, mert nints mire, annyi sem hogy utazását folytathassa 's szerentsét keressen távol földön. Néki hon kell lenni már több hetekje zongora nélkül tölteni az időt semmiért. Napokba olvasék egy levelet mellyet Kirchnek irt, képzeld itt az ünnepély alkalmával akarna hangversenyt rendezni, szükségből Júlia! ez borzasztó! nem de? 'S azon gúny rokonimtól mi reá háromlana, hogy Károlyba ad hangversenyt, oh ez kiállhatlan lenne, aztán hozzá egy a műkhöz semmit nem értő közönség, kiknek po-jáztok jobban tetszenének, ez nem történhet meg gondolám, 's a leg nagyobb veszély közt pár szavakat irtam néki hogy ezt ne tegye, de okokat hogy mért nem? nem hozhattam fel, hisz tetteim jobban vannak őrizve mint valaha. Tehát ha Kirch javasolását jobban hallgatja 's el jő? oh Júliám ez legfelső fokozatja lesz minden kínoknak! — Azt is kell tudnod, hogy Kirch, 's Horváthnak házunkhoz járni nem szabad, ne hogy ezektől róla valamit halljak, sőt Szabóval is csak futva merek szólni, hallani Tőle hogy a bálra el jő mindenesetre, örüljek ennek? nem örülhetek lelkembe annyi fájdalom vésődött olly régóta 's lassanként, hogy örülni nem tudok, 's aztán ha ő ott lesz, vagy ne is beszéljek vele, vagy ha beszéljek csak annyit is mint mással tudom haza kell jönni. Ezek a bálra való szép kilátások, engem hideg fog borzogatni ha fel megyek, pedig a tavasszal milly szépeket álmodék ezen bálról!!

Ezen levelet Júliám Pili segítségével írom, mint ha francia óráim volna vele, itt benn ül nálam, nem is köszönhetem neki eléggé e jóságát, olly jól esik veled szólhatni ha sorokkal is, ugy is menyegződ előtt többet nem irhatok, 's valóban nem is szép tőlem hogy ezen öröm napjaid panaszaimmal sötétítem, de nem tudok mást mit írni Júlia annyira föl ingerült vagyok, bocsáss meg tehát szegény barátnődnék, kinek egyetlen vigaszát Téged' is elraboltak, de nem Júliám Téged elvesztenem nem lehet, mert lásd kik körültem vannak mind jég alakok, én megfagyok ha hozzájuk közelébb lépek, oh ne engedd ezt Júliám tarcsd meg mint nője is Sándorodnak

erántam jóltevő szerelmedet, hogy kedves soraid életet öntsenek belém, 's meg ösmérést hogy élni kell. Vannak még pedig jó emberek mint Horváth, Riskó, gondolnám Kováts Edus is kik által levelet küldhetsz 's úgy e fogsz is Júliám, még ha lehet menyegződ előtt írj ezt a levelet is Riskó vészi tőlem át. Hogy jövő élet pályádra mit kívánok? hogy lennék én azt képes le irni, Te szeretsz Júliám mint én Téged tudod ezt hát, 's nem kívánod hogy azon hideg szavak lépjenek köztünk fel mit a világba közönségesen használunk. Elj boldogul mint szivemből kívánom, de ne feledd szegény Maridat.

Jövő holnapba Mama fel utazik Pestre Palival, Sztarokékkal fog együtt lakni, Annát is. magához veszi, azt akarták én is felmenjek de már félig meddig ki vívtam, hogy Papával és Nénémrel itt maradok, de ha még is fel hurcolnának, akkor nem tudom hogy mitsoda állatja válik belőlem az Istennek, valami murmelthir. Ha tsak lehet Pap Zsigával irok neked, Te már akkor nője leszel Julia, boldog *mint én soha*, ezen két szó mindég előttem lebeg.

Tegnap itt volt Kováts Edus mit várhat tőlem? Örvendtem, hogy még semmit nem kért, de fog úgy látom, 's akkor tán egy roncsolt keblet ajánlhatok, —

nem irok többet sötétebbek gondolatjaim mentől tovább szövöm azokat; Isten véled Juliám tedd porrá rögtön e levelet, forrón ölel szerető *Marid*.

XXX.

Károly, 4-dik Okt. 847.

Kedves Júliám!

Mint köszönjem kedves részvevő soraid? Sötét, háborgó napjaiban vigasz angyaltól jötnék tekintem, úgy sincs náladon kívül senki Júliám ki vigasztalna, mert ha van is szándéka valakinek azon általok vigasznak gondolt szavak, — csak keserűen hangzanak át lelkemen, vagy még mélyebben sebeznek.

Hat napi kin után mellyeken át itt volt Ő, 's csak távolból láthatám, 's melly elég idő volt felszaggatni minden legkissebb sebet a múltnak, érezni a jelen szaggyatató fájdalmát, 's a reménytől megfosztva látni a jövőt, mind ezek után egy bálba kellett még egyszer jelen lenni, 's e bálba találtam jutalmat a szenvedésekért, mert nem csak hogy szóltam vele,

de reményt, örömet láték szemeiben ragyogni, 's kedves szávaival erőt, bátorságot öntött belém, csak rövid időre türelmet kért, 's változni kell mindennek mondá. — Micsoda a remény életünkbe mikor már egyszer e nélkül éltünk? tudod Te is Júlia azért nem szándékom leírni. De én ki még minden reményeimben csalódtam, oh én nekem tán nem is szabadna olly üdvet reményleni. De Ő mondta, az Ő szemeiben látám a reménysúgárt az elsőt sötét szerelmünk alatt, 's oh mit nem hinnék ennek!!

Ezen szerencsés estve óta négy hosszú hetek folytak le, 's én nem tudok föléle semmit. A mámor mely eddig körül vett oszlani kezd, borzadva kel fel a gondolat, hogy tervei nem sikerülnek, 's akkor veszve minden, nem szabad erről gondolkodnom, futok az időtől, teszek mindent, tsak nem gondolkodom, imádkozni úgy szeretnék de nem tudok. Egész jövő élttem üdve, vagy kárhozata olly közel áll melyik fog történni?

Mama fel utazott Palival Pestre, ott fog maradni még az iskolai idő tart, 's én itt maradtam. Nem tsudálkozol Júlia erőmon, hogy ezt ki vittem? még pedig gondolhatod hogy harczoltam egész világgal e miatt. Mamám szeretete meg is gyengült erántam e tettem által, de talán jobb, tán boldogabbá fog tenni ha kevesebbet szeret. — Nantsi Néni tudja levelezésünket, 's nem ellenzi, azért nyíltan írhat sz Júliám, sőt megvallom reményem van, hogy erre úsztok fel Pestre, 's ismét olly rég olta ölelhetlek, ha lehet Júliám tedd ezt meg úgy is ha most nem, hát mikor láthatlak.

Köszönd meg férjednek nevemben azon szép verseket, melyeket ő nékem Riskó által küldött, s tisztelem is add néki át.

Hogy boldog légy jelen, azt nem kell kívánnom, de hogy légy mindenkor mint jelen az forró kívánságom, ird ezt mindenkor Júliám 's Te egy részt boldoggá teszed általa

szerető *Marid.*

XXXI.

Károly, 22-dik Dec. 847.

Kedves Júlia!

Leveleink váltása ugyan meg ritkúlt mindegyikünknel igen különböző okból; Te Júlia rá nem érsz mert boldog vagy,

's én nem is követelem, mert igen is át látom milly helyes ez ok. En pedig nem tudok írni mert sötét lelkembe alig találok szavakat melyeket le másolhatnék, 's félek hogy panaszaim elkomorítanak, mert tudom hogy szeretsz, 's fáj az is ha miattam komor pillanatod lenne.

Sokat foglalkozék veled azon napokban melybe kedves leveled kaptam. Atyád volt benn, sokat szóltam vele felőled, láttam Júlia mennyire szeret 's mennyire szenved, mert azt képzei, hogy Te őt már nem szereted, 's ennek bizonyításul egy leveled adá nekem olvasni, melybe némelyek elküldése miatt kéred őt meg. En hiába igyekeztem e levél tartalmát arra magyarázni, mit ő szeretett volna, — nem sikerült. Júliám magamba el kellett ösmérni, hogy Te daczolsz, Te ezt magad sem tudod, — hisz léted egy fény kör, néked semmire nincs szükséged, sőt szülőid szeretetére sem; én el tudom állásod képzelni, 's menthetni Téged ezen tettért, de úgy e Julia nem neheztelsz, ha kérve figyelmeztetek, hogy hagy fel e dacczal, Atya eránt ennek nem szabad történni, ha sértett is Júlia de ő Atyád marad, 's nem értvén érzéseid nem is tehetett talán máskép, hisz ő a hideg ész meg fontolása után cselekedett — s aztán mind annak vége, — Te boldog vagy, oh Júliám ilyenkor felejteni kell minden bánatokat, 's boldogságodban nem zavar-é meg azon gondolat: Atyám szenved, 's általam, míg pár szives sorok mind jóvá tennék ezt, de ezek Júliám gyermekileg bizalommal legyenek írva, az utóbbit tán nem lehet tellyesíteni az igaz de az elsőt igen, sőt kötelesség, 's Te meg fogod tenni Júliám úgy-é? habár mondani fogod: az a Mari millyen predicatiót ír nekem. De meg lehetsz győződve hogy talán senki tellyes boldogságod nem kívánja úgy mint Marid, s ezen meggyőződésből is irtam, hogy általa boldogságod neveljem.

Olvastam az Életképekbe, úgy a Hazánkba írt cikkeket is Tőled; Te Júlia kitaláltad hogy mit gondolék elolvasása után, de mentettelek is mert tudtam hogy Sándorod kedvéért tetted ezt, 's aztán olly szép is a mit irsz hogy nem a prosai világnak valók. Ha emlékezel Szabó Sándornéra, ez már őszbe vegyült leányának meg tiltá olvasni, hogy valahogy szerelmes ne legyen, igen sokat nevettem e balgaságon és tudom Te is fogod nevetni azért irom meg.

Az új évbe az Életképeket fogom járni, írj benne Júliám gyakran, de nekem azért kéziratba is, mert Tőled olvashatni

valamit annyi gyönyört ád nekem, erre pedig hidd el soha több szükségem nem volt; ha látnád hónapok oltá életemet, egy nap úgy mint a másik, 's örvendve ha elmúltával valami új kellemetlen nem történt. Kedves Atyám két hónapja hogy beteg, 's alig pár hete, hogy veszélyen kívül van, oh Juliám mit szenvedtem e rettegések között 's milly hosszúk voltak a napok az éjjelek. Szegény Néném is igen beteges; a házi foglalatosság, 's betegek ápolása közt múlnak napjaim. A zongora, (s tudod mi nékem a zongora) 7 hetekig állott zárva, 's most is napok múlnak hogy egy $\frac{1}{2}$ órát játszhatok. Olvasni nints kedvem, mert mind nem hiszem mit olvasok, azon sok szép mi írva van, az mind másnak szól, nekem abból nem szabad részesülni, mert mikép neked jel-szavad éltedbe: nyerni, vagy veszteni, ugy nekem ez: tűrni, 's szenvedni, eddig az volt, hogy reményleni, de ez végkép meg szűnt Julia, hisz a Szeptemberi bál óta nem hallottam semmit A-ról, mint hogy a világba ment, soha hazájába vissza nem térendő.

Mama Pesten van, Pali 's Annával, nem találkoztál, soha velek? Nem ösmerem eddig unalmat, de most sokszor meg látogat, mióta Ő örökre távozott, 's egy láthatlan erő kettő szakítá lelkeinket, mellyek tudod hogy egyek voltak, azóta olly magam vagyok, nincs pont, nincs cél hová fordítani gondolatim, ezek tévedeznek, keresnek, de mind hiába! 's még is élni kell, élni lehet! Oh Juliám mért nem lehetek veled hogy rokon kebledbe találhatnék uj erőt élni!

Ird meg szállásod honlétét, kérdém ezt ugyan Atyádtól, de elfelestem ismét, nem is tsoda.

Isten veled, légy boldog örökre, ugy reám is fog boldogságodból át szállni. Csókol forrón szerető

Marid.

XXXII.

Károly, 15-dik Jan. 848.

Kedves Júlia!

Köszönöm megczáfolásod állításom ellen, Te ténnyel meg mutattad, hogy felőled nem helyesen ítélttem, de magamról igazat mondtam. Nem mintha szereteted, s barátságodba nem találtnék jutalmat veszteségem fölött, oh nem Julia, hisz Te valál azon eggyetlen lény ki tudta szívemnek minden ér

zésit, s értette, s szeretettel ítelt felette, s kihez most is úgy szólok, mint azon eggyetlen lényhez e világon ki úgy szeret, hogy semmibe nem kárhoztat. — Akkor Julia, oh akkor sokat tudtam írni, mert élt bennem egy érzés, s ez adott reményt, ígért egy teli szép világot, oh többet ennél még sokkal, egy menyországot. — S midőn egy illy érzést kell szívünkbe meggyilkolni, mert ki tépni onnan nem lehet, oh! mivé lesz akkor e szív? Nem írhatom le jelen helyzetem, nem is gondolkodok felőle, mert ezt sem tudok, de ez olyan Julia hogy midőn most e sorokat írom, majd minden negyedik szó után gondolkodnom kell mit írjak. Mit írjak Neked? Istenem! eddig kezem nem tudta elég sebesen írni gondolatim folyamát, 's most hidd el nem tudok neked mit írni. — Légy engedékeny Juliám, lásd a Te Marid most semmibe nem talál élvezetet, örül, ha vhisth asztalnál ülhet, 's pár órákon át nézheti a kártya forgását, ezzel esze van elfoglalva, 's szive tán nincs is.

S ha zongora mellé ülök pár heteken át egyszer, mit érzek akkor? mennyi mult szépség, mennyi boldog percz emléke áll előttem, s oh melly kin ezeknek emléke, mert mind veszve van a múltban, 's belőlök nem nyerhetek egy ezred részét sem a jövő, vagy jelenre. Ha úgy elfáradva, gondolat nélkül ülök sok ideig, egy leirhatatlan vágy emelkedik keblemben, 's ez Téged látni, Téged átkarolni, 's előttem elmondani mindent, mit írni soha sem lehet, hangozza. S midőn látom hogy lehetetlenség mit kívánok, akkor látom milly kitsz az ember, milly gyenge egy hölgy. S aztán eszembe jut, hogy még rosszabb fog jönni a jelennél, mert most nints senki ki gondolatimról számot kér, de ha haza jön Anyám, látni fogja, hogy arczaim mennyire halaványak, szemeimbe olvasni fogja a halotti nyugalmat s parantsolni fogja, hogy mulassak, hogy örüljek, ha! ha! ha! akkor oh akkor lessz még a vig világ! — Egy kérésem van Juliám: Tudod azon képet mellyet Erdődről küldtél nekem? azt én neked biztos kéz által de ki nem fogja tudni mit visz, fel küldöm; fogadd el azt Tőlem Juliám szívesen, legyen azon kép közelbe, ha én nem lehetek.

Üzeneted Papádnak nem adhattam át mert nem láttam. Neki kellemetlen esetje volt, válni akart Mamádtól, Rába össze eggyeztette őket, én nem helyeselhetem ezt, jobb lett volna hiszem ha Papád akaratja történt volna meg.

Hiszem Juliám hogy halhatatlan lelkünk, én ott várok minden üdvet, minden boldogságot, hisz ha érdemes is vagyok bűnhődni, csak utánna lesz megpihenés, lesz boldogság!!

Férjed tiszteld tőlem, Téged forrón tsókol

Marid.

XXXIII.

Pest, márczius 24. 1848.

Kedves Marim!

Régen tünődöm, jelen körülményeink között hogyan és mit írhatok. Ugy írni neked, Marim, hogy erről még számot kelljen adnod, hogy ezt más is, bár ki olvassa, azt én nem tehetem!

Emléked és tiszta barátságod emléke szent biztosíték, hogy nem fogsz elfeledni, ha félbe kell is szakítanunk levelezéseinket, úgy hiszem, nem örökre; ha évekig távol leszünk is egymástól, téged nem idegenithetnek el tőlem ezentul sem, ha eddig nem tevék azt. Fájdalmamat, hogy még levélben sem találkozhatunk, nem akarom leírni, mert kívánom, hogy e levelet mutasd meg papádnak, ki nyugodt lehet, hogy nem fogja levelem többé tudtán kívül házát fertőztetni; a cenzorok pedig már eltöröltettek. Egyébiránt ő ezt maga is megírhatta volna; mert joga van házából kitiltani mindenkit, mindenkinék leveleit.

Téged áldjon meg az isten, kedves Marim; forró szeretetem s hű barátságom elvitázhatlan jogaid maradnak s kísérni fognak szüntelen. Maradj te is hű barátnéja

Júliádnak.

U. i. Isten veled! ezerszer csókollak.

FÜGGELÉK.

A Julia-probléma teljes revíziójának gondolatára Julia kéziratoss hagyatéka vezetett rá 1925-ben. E könyv második részében, amelynek címe: *A halott megvédi emlékét*, közzétettem Julia kéziratoss hagyatékából mindazt, ami szorosan összefügg a revízióval. Nem közöltem Julia szépirodalmi munkáit, amelyek közlése tulságosan megnövesztette volna a könyvet. Nem közöltem továbbá Petőfi Istvánnak Juliához írt leveleit, amelyek inkább Petőfi Zoltán életirója számára fontosak, és nem közöltem végül Szendrey Marikának, Gyulai Pál feleségének, Juliához írt leveleit sem, amelyeket együtt kellene kiadni Marikának a Nemzeti Muzeum Erekljetárában és magángyűjteményekben őrzött, Juliához írt többi levelével. E munka élettrajzi része felhasználta azonban a kézirati hagyaték kiadatlan részeit is.

Az élettrajzi rész említi a XIX. és XX. fejezetben (135. és 146. oldal), hogy *Petőfi István szerelmes volt Julia hugába, Marikába*. Ez István kiadatlan leveleiből derült ki. A XX. és XXIII. fejezetben (142. és 170. oldal) közölt levélrészletek is István kiadatlan leveleiből valók.

Marika kiadatlan leveleiből négyet közöl az élettrajzi rész: a XX. fejezet (137—139), a XXI. fejezet (148—150 és 153—155) és a XXII. fejezet (157. oldal). A XV. fejezet (102—104. oldal) közli *Julia Válaszát Arany János Emléklapra című versére*. A *Válasz* kéziratát Julia levelesládája őrizte meg.

A XVIII. fejezet (126. oldal) említi *egy rendőri idéző levelet*. Ez a német nyelvű idéző levél is megvan Julia kézirati hagyatékában.

A revízióról támadt elgondolásomat, amely eleinte csak hipotézis volt, öt éven át igyekeztem más források feltárásával realitássá erősíteni. Igyekvésem nem volt hiábavaló. Megtaláltam csaknem mindent, amit kiegészítésül kerestem, és találtam ezenkívül sok mindent, amire nem is számítottam, ami tehát számomra is öröndetes meglepetés volt.

Igen bővizű forrásokra akadtam a *Nemzeti Muzeum Széchenyi-Könyvtárának Petőfi-Erekljetárában*, ahol R. Hoffmann Mária urnő könyvtárnok és dr. Rédey Tivadar ur, a Hirlaposztály igazgatója, a legnagyobb előzékenységgel támogattak munkámban. Itt felhasználtam az Erekljetárnak 132—179 számok alatt őrzött kézirati, nyomtatvány- és képanyagát, amely csaknem teljes egészében kiadatlan forrás volt mindmáig. Ebből az anyagból valók — számos elszórt adaton kívül — az élettrajzi részben a következő szószerinti közlések:

XII. fejezet (81. old.) *Julának apjához írt udvarhelyi levele* (Ereklyetár 155. szám).

XVIII. fejezet (127. old.) *Szendrey Ignác levele Marikához* (E. 165.)

XXI. fejezet (152. old.) *Julia levele Marikához* (E. 157.)

XXII. fejezet (158. old.) *Gyulai Pál levele Julához* (E. 169.)

XXIII. fejezet (163. old.) *Horvát Attila levele Zoltánhoz* (E. 138.)

XXIII. fejezet (173. old.) *Zoltán levele testvéreirek* (E. 135.)

XXIII. fejezet (175. old.) *Attila levele Zoltánhoz* (E. 138.)

XXVII. fejezet (192. old.) *Horvát Árpád levele fiaihoz* (E. 141.)

XXVIII. fejezet (197. old.) *Horvát Árpád levele fiaihoz* (E. 141.)

XXII. fejezet (160–163. old.). *A Tarka Művek* című kéziratos uj-

ságot, amelynek címlapját kicsinyített reprodukcióban bemutattuk, szintén az Ereklyetár 141. számú kartotékája őrzi.

XXIII. fejezet (167. old.) *Horvát Árpádnak és fiaiának otthoni üzenetváltását* öt füzetben *Codicillus* címmel ugyancsak az Ereklyetár 141. számú csomagjában fűdöztem fel.

A kolozsvári és általában az erdélyi adatok és képek nagy részéhez 1849/50-ből *Valentiny Antal* úr, a kolozsvári egyetemi könyvtár főkönyvtárosa, és *Kelen Lajos* levéltáros úr volt szíves hozzásegíteni. Ez utóbbinak köszönhetem az oroszok öt napos kolozsvári megszállására vonatkozó nyers anyagot is. Ő volt szíves a megfelelő részleteket másolatban eljuttatni hozzám két kiadatlan kéziratos naplóból. Az egyik *Wass Pál* 1848/49-i honvéd főhadnagy, utóbb százados kiadatlan naplója (VII. kötet), a másik *Báró Bánffy Jánosné* szül. *báró Wesselényi Jozefa* »Szabadságharcz alatti élményeim« című kéziratóból »Az oroszok kolozsvári tartózkodása« című rész. Ezt az anyagot használta fel az életrajzi rész VII., VIII., IX. és X. fejezete.

A kolozsvári fejezetekre és *Dékániné Vadadi Bertára* vonatkozóan fontos felvilágosításokat volt szíves közölni velem az előbb említett urak útján *Hollakyné Dékány Margit* urnő, Vadadi Bertának a leánya, 1930 márc. 12-én kelt kimerítő levelében.

A XVII. fejezet (118. old.) közli *Horvát Árpád* levelét *Szendrey Ignáchoz*. E levél eredetije saját gyűjteményemben van.



Ernst Lajos ur gyűjteménye őrzi Juliának Orlai Petrics Somárhoz írt levelét, amelyet a XIV. fejezet közöl a 100. oldalon.

A Petőfi-Ház kéziratos ereklyéi között van Juliának Petőfi Sándor halálával kapcsolatos nyilatkozata, amelyet a XV. fejezet közöl a 110. oldalon. A Petőfi-Ház ereklyetárának dus anyagából Gáspár Jenő ur, a társaság tagja és titkára, volt szives hozzásegíteni a megfelelő illusztrációs anyag kiválasztásához.

A történeti környezet és a régi Pest képanyagát dr. Bevilacqua-Borsody Béla ur volt szives kiválogatni, főleg a Szépművészeti Múzeum Történeti Képcsarnokának, a Székesfővárosi Múzeumnak, a Székesfővárosi Könyvtárnak és az Egyetemi Könyvtárnak gyűjteményéből.

A régi helyrajzi adatok pontos megállapításának nehéz munkájáért dr. Romhányi István urnak, a Székesfővárosi Levéltár főtisztének, mondok ehelyütt hálás köszönetet.

Szóbeli közléseket köszönhetek:

1) *Marczali Henrik professzor urnak, aki tanítványa, majd egyetemi tanártársa volt Horvát Árpádnak, és*

2) *Özv. Mirkovszky Gézané szül. Gregus Gizella, azelőtt ifj. dr. Horvát Árpádné urhölgynek, aki rendelkezésemre bocsátotta családi fényképeit is. Tőle tudom azt a Szigligetiéktől eredő hiesztelést, hogy Petőfi barátai 1850-ben sorsot huztak Juliáért. (Életrajzi rész XVI. fejezet, 116—117. oldal).*

A Kisfaludy Társaság ereklyetárának kincsei.

Kutatásaim során ez év (1930) március 26-án jutottam el a Kisfaludy Társaságba. A nyomot, amely ide vezetett, a Társaság 1889/90. évi Évkönyvében találtam, ahol az ülésekről szóló jegyzőkönyvi kivonatok egyikében azt olvastam, hogy *Geist Gáspár ur* a Társaságnak ajándékozta *Petőfi István tükrös ládikáját*, amelyben »Petőfi Sándorra és családjára vonatkozó ereklyék vannak«. A Társaság akkor köszönettel tudomásul vette az ajándékot, de *sohasem ismertette a ládika tartalmát*, amiről érthetetlen módon nem vettek tudomást a Petőfi-kutatók sem, pedig azóta eltelt már jó negyven esztendő.

Petőfi István 1830-ban halt meg s kézirategyűjteményét, amelyet az 1872-ben elhunyt Petőfi Zoltán után örökölt, végrendeletében a Nemzeti Múzeumnak hagyományozta. Erről a ládikáról azonban nyilván megfeledkezett, s így maradt a ládika Csákon, ahol István Geist Gáspár földbirtokosnak az intézője volt.

Ezért a ládikáért mentem én az Akadémiába, ahol a Kisfaludy Társaság szobájában Szabolcska Mihály, a költő, és Kéki Lajos, az irodalomtörténész, a Társaság két titkára, a legnagyobb előzékenységgel a kezemre járt, hogy az ereklyéket megvizsgálhassam.

Egy Wertheim-szekrényben őrzi a társaság kéziratos ereklyéit, amelyeknek anyaga jórészt még feldolgozatlan. Kinyitottuk a szekrényt.

Azonnan szemünkbe ötlött egy kis ládikó. Kiemeltük a szekrényből és kinyitottuk. A födele belülről tükrös volt és a ládikó az első pillantásra dohányos doboznak tetszett, mert volt benne szivarszipka, szivarvég és dohánymaradék is. Ebből a lomból kezdtük kiemelni egymásután az elsárgult kéziratokat.

Az első lelet *Petőfi Sándor két utolsó levelének az eredeti kézírata volt*, a két híres marosvásárhelyi levél, amelyet Petőfi a segesvári csata előtt írt Vásárhelyről Tordán hagyott feleségének. Az egyiket 1849 július 22-én, a másikat 1849 július 29-én, tehát halála előtt két nappal írta, s így ez a két levél *Petőfinek az utolsó ránk maradt kézírata*.

A két levelet Julia őrizgette és halála előtt, 1868-ban, fiára, Zoltánra hagyta. Zoltán vidéki vándorutjain magával hordta édesapjának ezt a két levelét és *Török Károly* nevű barátjának megengedte, hogy ezt a két levelet lemásolhassa. Zoltán halála után *Török* hagyatékából a két levél másolata 1875-ben a Nemzeti Múzeum *Petőfi-Ereklyetárába* került (84. sz.), s a két levél szövege ebből a másolatból vált ismeretessé.

Most előkerült a két eredeti levél, amely 1889 óta a Kisfaludy Társaság ereklyetárában lappangott. *Ferenczi Zoltán* a Petőfi Múzeum IV. kötetében és *Havas Adolf* hatkötetes nagy Petőfi-kiadásában még a muzeumi nem teljesen pontos másolatból közölte a két levelet, *Havas Adolf* 1896-ban, ami azt bizonyítja, hogy egyikük sem tudott az eredeti levelek hollétéről. E munka életrajzi részének V. fejezete (a 35. és a 37—38. oldalakon) az eredeti kéziratokból közli Petőfi két utolsó levelét.

A következő ereklye, amelyet a ládikából kiemeltem, egy levélboríték volt, ezzel a felírással:

*Petőfi Zoltánnak
tiz éves korában.*

Ezt a címzést *Julia írta*. A boríték piros pecséttel volt lepecsételve, *Petőfi Sándor (P. S.)* ismert pecsétgyűrűjével. A borítékban egy összehajtogatott levél volt. A levélben *két hajfűrtöt találtam, fekete selyemszállal átkötve. Az egyik Petőfi Sándor hajából való fekete fűrt, a másik Julia hajából való gesztenyebarna fűrt.*

A levelet *Julia írta* 1850 április 4-én Erdődön. *ismeretlen végrendelete volt ez a levél*, amelyet akkor másféléves csecsemőfiához intézett. *Julia* öngyilkos akart lenni, s megrendítő pársoros levelébe beletette *Petőfi* és a maga hajfűrtjét is emlékül kis fia számára. Ezt és *Petőfi* fényes nevét hagyta örökölni *Zoltánnak*.

A végrendelet pontos szövegét e munka életrajzi részének XI. fejezete közli a 75—76. oldalon.

A ládika kincsei közt lappangott *Julianak* 1848 augusztus 28-án édesanyjához írt levele is, amelyben értesíti édesanyját, hogy áldott

állapotban van. Ennek a gyöngéd, finom levélnek a szövege a következő:

Pest, augusztus 28. 848.

Kedves édes Anyám!

Csak az isten mondhatná meg, én magam se vagyok erre képes, mennyire kíváncsoztam most haza, és annál nehezebben esik most, hogy semmiképen sem engedik ezt körülményeink. Csak avval vigasztalom magamat, hogy most helyett majd a tavasszal megyünk haza; már akkor aztán valami szép ajándékot is vihetünk édes kedves Mamámnak. Egy kicsit szégyellem kimondani, hogy mit, és ezért szeretném édes Mamámra bízni, hogy találja ki magától; de ezt nem teheti, mert még ilyen ajándékot nem kapott kedves jó Mamám, azért hát kimondom, de csak titokban, hogy új esztendei ajándékul egy kis unokát várhat édes Anyám, ha az isten megsegít. Akkor aztán majd megbüntetjük, mert ő az oka, hogy most nem merek arra a nagy útra indulni. Én azt hiszem, hogy kedves Szüleimnek öröme lesz ez a kis baba, s így mi is annál nagyobb örömmel várjuk ezt a kis Messiást.

De addig ne busúljon ám sokat édes Anyám, hogy aztán egészségben találhassuk; emlékezzék csak vissza szegény Mamám, mennyire volt abban a régi bajában is, és a jó isten mindnyájunk kérelmére kigyógyította; ha most úgy tetszik is Mamámnak, de még se lehet nagyobb baja, mint akkor, s így nem volna rosszabb, mint elcsüggedni, ez csak elősegítené a betegséget. Mennyire lehet csak béketűréssel és reménnyel várja kedves jó anyám a tavaszt, akkor majd a levegő is többet segít, mint most valamennyi doctor haszontalan okoskodása. Hát mikor máskor beteg volt Mama, mennyi mindent össze fecsegték, a miből aztán hála az istennek semmi sem történt meg. Én hiszem, hogy legtöbbet tett akkor kedves Anyámnak az a béketűró megnyugvása, mellyel minden bajt szenvedett, az a meggyőződés, miszerint szentül hitte édes Mamám, hogy betegségéből fölgyógyul, ez volt az a hatalmas orvosság, a mi akkor segített és fog segíteni most is.

Isten áldja meg kedves édes jó Mamám! számtalanszor csókoljuk kezeit Sándorommal együtt és maradok

szerető leánya

Júlia

Édes apámnak is kezeit csókolom.

Petőfi Istvánnak is volt két levele a ládikában. Az egyiket 1849 november 28-án írta *Szendrey N.* urnak Erdődre a tiroli Landekből, ahol akkor közkatona volt, s ebben a levélben Sándor és családja után tudakozódott. Szendrey válaszolt a levélre és közölte Istvánnal Sándor halála hírét. István második levele 1850 február 19-én kelt a tiroli Stamsból, s ebben a levélben, amelyet e munka életrajzi részének XI. fejezete (76. old.) is felhasznál, írja István a következőket:

..... A jó istennek lesz gondja annyira szeretett özvegyére s kis árvájára enyhíteni fogja keservét mert hisz vannak szeretett szülői kik őt forró karjaikba fogadják s nem hagyják őt a keserűségek martalékának. Óh! én könyörgöm drága tekintetes ur! — legyenek oly kegyesek fogadják az ártatlan árvát kegyes ápolások alá, az isten megjutalmazandja jószívűségöket ezerszer érette.

Julia gyöngéd lelkére vall, hogy az eddig felsorolt ereklyéket, amelyek mind Zoltánnal kapcsolatosak, megőrizte fia számára.

A ládika még számos más érdekes ereklyét is rejteget, de ezeknek ismertetése és közzététele kívül esik e munka megszabott körén.

Petőfi holttestét látta-e Heydte ezredes?

A bécsi állami levéltár titkaiból.

A bécsi császári titkos levéltár anyagát ezidőszereint a bécsi állami levéltár (*Wien-Staatsarchiv*) őrzi. Ebből az anyagból valók azok az érdekes és idáig teljesen ismeretlen akták és adatok, amelyeket e könyv életrajzi része felhasznált. *Dr. Dedk* Imre urnak köszönhetem, aki évek óta buvárkodik a bécsi állami levéltárban, a felhasznált akták fölfedezését és pontos másolatát.

Az életrajzi rész X. feje. (70. old.) közli *Julia utlevelét*, amelyet a kolozsvári kerületi katonai parancsnokság állított ki 287. szám alatt 1850 február 18-án. Az utlevelet *Urbán* ezredes, a katonai kerületi parancsnok és *Dietz* százados írta alá, ez utóbbi a városparancsnokság részéről. Az utlevél 1850 május 18-án járt le, s Pesten ezzel a lejárt utlevéllel kapcsolatban fenyegette Juliát a kitoloncoltatás veszedelemé. Az utlevél másolatát a bécsi Staatsarchiv az 1851. évi rendőri A-iratok között őrzi 4515 szám alatt.

Az életrajzi rész XVIII. fejezetében a 128—132. oldalakon felhasználott aktákat a bécsi Staatsarchiv a BM jelzésű aktacsoportban őrzi az 1853. évi 3075 és 3254, továbbá az 1854. évi 157, 431 és 494 számok alatt.

Az 1854 évi 431—BM. számú iratok között van báró *Heydte ezredes*

hivatalos jelentésének másolata Petőfi haláláról. A jelentést az ezredes Albrecht főherceg felszólítására küldte be Lugosról 1854 január 12-én. Ezt a jelentést, amely fontos és eddig ismeretlen dokumentum Petőfi halálával kapcsolatban, alább közlöm ehelyütt teljes szövegében szó szerinti fordításban.

Heydte báró (Freiherr von Heydte), mint az 5. számú Savoyai Jenő herceg dragonyos ezred ezredese, 1849-ben az oroszok mellé besorozott osztrák hadibiztos volt. Julius 31-én este átvette az oroszoktól a segesvári csatában ejtett foglyokat és bejárta lóháton az egész csatateret. Heydte az oroszok kivonulása után is Erdélyben maradt, eleinte udvarhelyszéki katonai parancsnok volt, majd később Lugosra helyezték át.

Heydte ezredes nevét Petőfivel kapcsolatban *Julia említette először* 1850 július 21-én kelt nyilatkozatában, amelyet Szántófy plébánosnak adott át, második házassága előtt. Julia nyilatkozata szerint Heydte azt állította, hogy »mikor a segesvári csata lefolyása után följárta a csatateret, a halottak között talált egy holttestet, mit öltöneyei és alakja leírásából biztosan lehet Petőfi Sándorénak elismerni«. Juliának e nyilatkozatával kapcsolatban kívánt Albrecht főherceg Heydte ezredestől jelentést, úgyhogy a Bach-korszak vezetői számára *Petőfi halála elintézett kérdés volt már 1854-ben.* A nemzet azonban a titkos aktákról semmit sem tudott, mert Julia nyilatkozata csak jóval Julia halála után vált ismeretessé, amikor Julia emléke már teljesen elhomályosult.

Maga Heydte báró *személyesen sohasem nyilatkozott* a nyilvánosság előtt a dologról.

1860 augusztus 25-én *Lengyel József* székelykereszturi orvos a *Vasárnapi Ujság*-nak küldött levelében említi először röviden báró Heydte-t, majd a *Neue Temesvarer Zeitung* 1877 évi 187. számában jelent meg egy névtelen cikk, de nyilván Heydte báró információi alapján *Authentisches über Petőfi's Ende* címmel. Minthogy Lengyel levele szerint Heydte állítólag hegyes állszakálu *szőke* egyént említett, a temesvári cikk pedig *fekete* haju és hegyes szakálu egyénről beszélt, a Petőfi eltűnésével foglalkozó irodalom csak mellékesen tárgyalta a Heydte-ügyet.

A tény az, hogy a bécsi állami levéltárban talált hivatalos jelentés tekinthető *Heydte báró egyetlen autentikus nyilatkozatának*, amelyet arra vonatkozólag tett, hogy mit látott és mit tapasztalt a segesvári csataterén, este a csata után. Heydte báró jelentése a következő:

A magas cs.k. Katonai és Polgári Kormányzóság Elnökségének
Budán.

Azonnal, mihelyt a fölkelősereg maradványai a bekövetkezett lovassági roham után a július 31-én Segesvár mellett

vívott ütközetben Héjjasfalva felé menekültek, kozákrajok keltek át Fejéregyházán és Fejéregyháza fölött a Küküllőn és így módon elvágták nagyon sok menekülőnek az útját, akiket mindjárt le is kaszaboltak.

Én, az országúton lovagolva, a kozákok után siettem, amikor közvetlenül a szökőkutnál Fejéregyháza és Héjjasfalva között, egy leszűrt fölkelőtiszt mellett, aki már a nadrágjáig le volt vetkőztetve, több, vérrel bemocskolt iratot láttam heverni, amiket valószínűleg a kozákok találtak a tiszt kiablása közben, s megint eldobálták, minthogy rájuk nézve nem volt értékük. Én mégis azt hittem, hogy meg kell nézmem az iratokat. A mellém beosztott egyik kozákkal fölszedtettem az iratokat, és nagyon megörültem, hogy egy akkor igen fontos okmány került a kezembe, mert az egyik irat Kemény Farkas jelentése volt Bemhez, Kolozsvárról keltezve, amelyben Kemény a Hontanhielnische Corps ellen foganatosított defenzív intézkedésekről és saját csapatainak állapotáról nyilatkozik, s egyben megígéri, hogy augusztus 1-én vagy 2-án a mellékelt hadi parancsban megjelölt csapattal Marosvásárhelyre fog érkezni. A holttesttől néhány lépésnyire körülbelül 100 darab magyar dekoráció is feküdt, zsineggel összefűzve. Valószínűleg ezt is a halottnál találták a kozákok és a nagy sietségben megint elhullajtották.

A lelet, amelyből azt kellett következtetnem, hogy a halott tisztnek Bem mellett volt állása, arra birt, hogy közelebbről szemügyre vegyem a holttestet, vajjon nem ismerem-e rá benne egy régebbi ismerősömre. De a halott előttem teljesen ismeretlen volt, sovány, kicsiny, száraz arcu, nagyon határozott kifejezéssel és nagy fekete körszakállal (*er war mager, klein, trocken, Gesicht, mit sehr bestimmtem Ausdruck und grossem schwarzem Vollbart*). Nadrágja fekete pantalló volt.

Később tudakozódtam több fölkelőtisztnél ezeknek az adatoknak a közlése mellett ez után a személyiség után, és a legtöbb közülük úgy vélte, hogy a halott bizonyosan Petőfi volt, akit az ütközetben még láttak Bem oldalán, de akit az ütközet után senki többé nem látott.

Ez minden, amit erről a dologról módomban van elmondani s amit a 152 G/32 P 2. Res. számú magas leirat

következtében sietek is a magas cs. k. Kormányzósági Elnökség tudomására juttatni.

Lugos, 1854. jan. 12-én

Heydte
ezredes.

Heydte ebben az egyetlen hiteles nyilatkozatában *fekete körszakállunak* írja le azt a halottat, aki állítólag Petőfi volt. Petőfinek fekete haja és szakála volt, de utolsó képén, amelyet Orlay 1849 július első felében festett róla Mezőberényben, hegyes a szakála. Igaz, hogy július 22-étől a segesvári csata napjáig, vagyis tíz napig Petőfinek nem volt ideje és alkalma a szakálát rendbehozatni, mert éjjelnappal lóháton és szekéren Bemet hajszoalta, majd Bemmel együtt rohant vissza Vásárhelyre, és onnan Segesvárra. E tíz nap alatt tehát körszakála is nőhetett. Hogy a fogoly magyar tisztek Heydte leírásából ráismertek Petőfire, ez is arra vall, hogy Petőfinek kinőtt a szakála, hiszen a tisztek látták Petőfit az utolsó napokban. Én Heydte jelentésében lényegesnek *a fekete színt és a polgári ruhát* tartom. Mindazáltal másokra kell bíznom, hogy a Heydte-féle jelentés adatait véglegesen értékeljék, én csak a jelentés közzétételét tartotam kötelességemnek.

Két anyakönyvi bejegyzés.

Julia 1850 július 21-én kötött házasságot Horvát Árpáddal a pesti lipótvárosi plébánia kápolnájában. A házasságkötés tényét a plébánia 1850. évi július havi házassági anyakönyvének 28. oldala örökitette meg *magyar nyelven*, a következőképen:

»A házasságra összeveadottak vezetéke és keresztnéve és hitvallása: *Horváth* Árpád, nőtelen, rk, 29 éves, egyetemi tanár, helybéli lakos, és *Szendrey* Julia, *hajadon*, rk, 20 éves, Zala vármegyéből származott hivem.

A tanúk: *Horváth* Gyula helybéli lakos és *Ráth* József helybéli lakos.

Összeadó egyházi személy: ugyanaz (t. i. az, aki az előbbi bejegyzésekben szerepelt, vagyis *Szántófy* Antal plébános).

Felmentés után.»

Julia elhalálózását a pesti józsefvárosi plébánia 1868. évi halálozási anyakönyvének 1161. folyószámu bejegyzése örökitette meg *latin nyelven*.

A bejegyzés szerint Julia *szeptember hatodikán este hat órakor* halt meg a Zerge uccai 13 számú házban. (A többi forrás a halál óráját *este nyolc órában* jelöli meg.) Az elhunyt kora 39 év. A halál

oka: méhrák. A halotti szentségeket fölvette. *Sujánszky* Antal plébános temette szeptember 9-én a köztemetőben.

Régi telekkönyvi és más érdekes adatok.

Horvát Ádám 1853 tavaszáig a *Lipót ucca 19. számú*, apjától örökölt házban lakott. Julia ebben a házban töltötte második házassága első pár esztendejét. Itt született fia, *Attila*, 1851 szeptember 6-án.

1853 tavaszán átköltözött az egész család a *Hársfa ucca első számú* házba, amelyet 1853 február 19-én vásárolt meg Horvát Árpád 3100 pengő forintért Zier Keresztélytől. A régi pestvárosi telekátírási jegyzőkönyvek 37. kötetének 43. lapján lévő 724. számú bejegyzés szerint a házat *dr. Horvát Árpád és neje szül. Szendrey Julia nevére írták át*. Ebben a házban élt Julia 1867 tavaszáig. Itt született fia, *Árpád*, 1855 július 18-án, leánya, *Violeta*, 1857 július 2-án és utolsó gyermeke, *Ilona*, 1859 július 26-án. Ennek a háznak a helyén ma négyemeletes bérpalota áll a *Hársfa ucca* és *Király ucca* sarkán. A ház bejárata ma a *Király ucca* 67 számú ház kapuja.

1867—68-ban a *Zerge ucca 13 számú házban* lakott Julia a 14. számú lakásban. A régi ház helyén ma kétemeletes palota áll, a *Horánszky ucca* 15 szám alatt. A palota tiz év óta a *budapesti román követség tulajdona*.

Tóth József és Petőfi Zoltán Julia halála idejében a *Zerge ucca 3* számú házban lakott. Ennek a háznak a helyén is új ház áll ma a *Horánszky ucca* 25 szám alatt.

1860 február 6-án vette meg *Szendrey Ignác* a *Sándor uccai 13* számú házat, amelyben később *Gyulai Pálék* laktak az öreg urral. A ház helyén ma hatalmas új épület áll, a *Főherceg Sándor ucca* 17 szám alatt.

Szendrey Ignác 1863 augusztus 1-én vette meg 23.000 osztrák ért. forintért a *Képiró uccai Hétságoly-házat* és a vele kapcsolatos *Bástya uccai házat*. A Hétságoly-ház első emeletére vitette át Horvát Árpád — mikor Julia különvált tőle — hires könyvtárát, 1867-ben.

Felhasznált könyvek és cikkek.

- Arany János* hátrahagyott iratai és levelezése. I.—IV. (Budapest, 1888—1889).
- Bajza József dr.*: Petőfi István versei. (Petőfi-Könyvtár, XVII. 1909.)
- Bihari Mór*: Petőfiné Szendrey Julia költeményei és naplói. (Petőfi-Könyvtár, VII. 1909.)
- Bihari Mór*: Petőfiné Szendrey Julia eredeti elbeszélései. (Petőfi-Könyvtár, VIII. 1909.)
- Deák Imre dr.*: A bécsi levéltár titkaiból. (Lantos Magazin, II. évf. 6. sz. Budapest, 1930 márc. 15.)
- Déri Gyula*: Petőfi Zoltán. (Petőfi-Könyvtár XV. 1909.)
- Egressy Akos*: Petőfi Sándor életéből. (Petőfi-Könyvtár XII. 1909.)
- Egressy Gábor*: Törökországi napló. (Pest, 1851.)
- Ercsey Sándor*: Arany János életéből. (Budapest, 1883.)
- Ernst Lajos*: Petőfi arcképei. (Ernst-Muzeum III. 1922.)
- Ferenczi Zoltán*: Petőfi életrajza. I.—III. (Budapest, 1896.)
- Ferenczi Zoltán*: Petőfi eltűnésének irodalma. (Petőfi-Könyvtár XXIV. 1910.)
- Ferenczi Zoltán*: A Petőfi-terem. (Ernst-Muzeum II. 1922.)
- Hatvany Lajos*: Feleségek felesége. (Budapest, 1919.)
- Herczeg Ferenc*: Szendrey Julia. (Munkái, XL. 1930.)
- Kéry Gyula*: A Petőfi-Ház története és katalógusa. (Petőfi-Könyvtár XXVI. 1911.)
- Kisfaludy-Társaság Évtapjai*. Ujfolyam 24. kötet. (Budapest, 1890.)
- Krudy Gyula*: Zoltánka. (Budapest, 1913.)
- Lauka Gusztáv*: A multról a jelennek. (Budapest, évszám nélkül.)
- Mikes Lajos dr.*: Szendrey Julia levelesládájának kincsei. (Budapest, 1928.)
- Petőfi Sándor összes művei*. I—VI. Sajtó alá rendezte Havas Adolf. (Budapest, 1892—1896.)
- Petőfi Sándor vegyes művei*. Kiadta Gyulai Pál. I—III. (Pest, 1863.)
- Petőfiana*. Évkönyv. Szerkeszti Farnos Dezső. I. kötet. (Kolozsvár, 1889.)
- Szana Tamás*: Petőfiné Szendrey Julia. (Budapest, 1891.)
- Vachott Sándorné*: Rajzok a multból. (Nemzeti Könyvtár XLI—XLII. Budapest, évszám nélkül.)
- Vahot Imre* emlékiratai. I—II. (Budapest, 1880.)
- Özv. Váradt Károlyné*: Emlékezés Petőfíre. (Erdélyi Híradó, I. évfolyam, 2—4. szám. Kolozsvár, 1880 január 2—4.)
- Voinovich Géza*: Arany János életrajza. 1811—1849. (Budapest, 1929.)
- Zilahy Károly*: Petőfi Sándor életrajza. (Pest, 1864.)

KÉPEK JEGYZÉKE.

Ezt a könyvet XXIV műmelléklet, három szövegkép és 16 oldal fakszimile illusztrálja.

MŰMELLÉKLETEK.

- I. *Petőfi Sándorné*. Barabás Miklós körajza 1848-ból. Julia aláírásának fakszimiléjével. (Ernst Lajos gyűjteménye.) 1
- II. *Petőfi Mezőberényben*. Orlay Petrics Soma olajfestménye 1849 júliusából. (Ernst Lajos gyűjteménye.) Ez a kép Petőfinek az utolsó arcképe. 17
- III. *A tordai ref. paplak déli oldala*. Fényképfölvétel 1930-ból. *A tordai hasadék*. Acélmetszet az ötvenes évekből. Hunfalvi — Rohbock: Magyarország és Erdély című könyvéből. (Szépm. Muz.) — *A tordai ref. paplak nyugati homlokzata*. Fényképfölvétel 1930-ból. 33
- IV. *A Szathmáry—Pap-féle ház frontja és udvara Kolozsvárt*. A ház ma a Julia Maniu ucca 17. számú háza és Várady Miklós ügyvédnek, Miklós Miklós tordai ref. pap unokájának, tulajdona. (Fényképfölvétel 1930-ból.) — *A kolozsvári Horváth-ház*. Ennek a háznak első, majd második emeletén lakott Julia 1849/50. telén. A ház ma is áll. Az Erdélyi Múzeum régiségtára és az Egyetem Régészeti Intézete van benne. Eredeti fényképfölvétel 1930-ból. . . . 49
- V. *Urbán Károly vezérőrnagy*. Stadler körajza, Bécs, 1849. (Szépm. Muz.) — *Puchner Antal báró tábornagy*. Stadler körajza, Bécs, 1849. (Szépm. Muz.) — *Kempen altábornagy*. Stadler körajza, Bécs, 1851. (Szépm. Muz.) — *Wohlgemuth Lajos báró altábornagy*. Schlossarek csoportkép-körrajzaról, Bécs, 1849. (Szépm. Muz.) 65
- VI. *Az Egyetemi Könyvtár régi épülete*. Cserna Károly akvarell-rekonstrukciója 1896-ból. (Az Egyetemi Könyvtár tulajdona.) — *A Bardók tere*. Fényképfölvétel 1873-ból. (Az Egyetemi Könyvtár tulajdona.) — *Pest látóképe az ötvenes évekből*. Acélmetszet. Verlag der englischen Kunstanstalt von A. H. Payne-Dresden. (Szépm. Muz.) . . . 81
- VII. *Arany János 1863-ban*. Fénykép jelzés nélkül. A kép hátán Arany László kézírásával: »Arany János 1863-ban. Fény-

- képi fölvétel után nagyítva. Glücksmann Henrik urnak. (Dr. Mikes Lajos gyűjteménye.) — *Geray János*. Barabás Miklós körája 1850-ből. (Szépm. Muz.) — *Petőfi István a hatvanas években*. Eredeti fénykép jelzés nélkül. (Nemz. Muz. Erekytára, 143. sz.) — *Szendrey Ignác a hatvanas évek végén*. Eredeti fénykép, Simonyi, Pest. (Nemz. Muz. Erekytára, 143. sz.) 96
- VIII. *Szántófy Antal plébános*. Barabás Miklós körája 1854-ből. (Szépm. Muz.) — *Liechtenstein Ferenc herceg altábornagy*. Stadler körája, Bécs, 1850. (Szépm. Muz.) — *A lipótvárosi Szent Lipót plébánia-kápolna*. Rézkarc az ötvenes évekből. A »Hölgyutár« melléklete. (Szépm. Muz.) — *Haynau Gyula tábornagy*. Eduard Kaiser körája, Bécs, 1849. (Szépm. Muz.) — *Prottman József rendőrigazgató*. Barabás Miklós körája, 1852-ből. (Szépm. Muz.) 113
- IX. *Albrecht főherceg 1851-ben Pestre érkezik*. Weichslgärtner Vince akad. festő ceruzarajza. (Székesfővárosi Múzeum.) — *A Grassalkovich-palota*. Cserna Károly akvarellje. (Székesfővárosi Múzeum.) 129
- X. *A Lipót ucca és a Kalap ucca sarka*. Eredeti fénykép 1898-ból. (Székesfőv. Muz.) — *Az Új Épület*. Eredeti fénykép. (Székesfőv. Muz.) — *A pesti Al-Dunásor az ötvenes években*. Acélmetszet, Hunfalvi-Rohbock: Magyarország és Erdély című könyvéből. (Szépm. Muz.) 145
- XI. *Balázs Sándor*. Barabás Miklós körája. (Székesfőv. Könyvtár.) — *Vahot Imre*. Marastoni körája. (Székesfőv. Muz.) — *Egressy Gábor*. Barabás Miklós körája. (Székesfőv. Muz.) — *Csengery Antal*. Marastoni körája. (Székesfőv. Könyvtár.) — *Lauka Gusztáv*. Barabás Miklós körája. (Székesfőv. Könyvtár.) 161
- XII. *Gyulai Pálék kolozsvári lakása*. Udvar és bejárat. Fényképfölvétel 1930-ból. — *Gyulai Pál a hatvanas években*. Eredeti fénykép, Schrecker Ignác, Pest. (Nemz. Muz. Erekytára, 143. sz.) — *Gyulai Pálné 1861 októberében*. Eredeti fénykép, Veress F. Kolozsvár. (Balogh Rudolf gyűjteménye.) A fénykép alatt Marika kezeírásával: »Marika«. A fénykép hátán Gyulai Pál kézírásával: »Szeptember n. n. October 23. 22. 1861.« Vagyis: Marika nevenapja szeptemberben van, születése napja pedig okt. 23-án, és a fényképfölvétel 1861 okt. 22-én készült. 177
- XIII. *Gyulai Pálné leányával Arankával, 1861 októberében*. Eredeti fénykép, Veress F. Kolozsvár. (Nemz. Muz. Erekytára, 143. sz.) A fénykép alatt Marika írásával: »Kis mamámnak leánya és unokája.« Marika Juliát nevezte kis mamájának. A fénykép fölött Gyulai Pál írásával tréfás megjegyzés: »Valódi örmény faj.« — *Gyulai Pálné két*

- gyermekével, Arankával és Kálmánnal. Eredeti fénykép, Barabás Miklós, Pest. (Özv. Mirkovszky Gézáné tulajdona.) — *Vichnye*. Rézkarc, Louise-Kotz jelzéssel, a múlt század első feléből. (Szépm. Muz.) 193
- XIV. *Julia 1847-ben*. Tusrajz után készült tojásdad alaku fényképről. Aláírás és évszám nélkül. (Ernst Lajos gyűjteménye.) — *Julia és három gyermeke: Zoltán, Attila és Árpád, 1857-ben*. Eredeti fénykép. (Petőfi-Ház.) — *Julia és három gyermeke: Attila, Árpád és Ilona, 1862. júl. 18-án*. Eredeti fénykép, Mayer György, Pest. (Nemz. Muz. Ereklýtára, 143. sz.) — *Julia 1859-ben*. Eredeti fénykép, Simonyi, Pest. (Nemz. Muz. Ereklýtára, 143. sz.) 209
- XV. *Petőfi Zoltán 4–5 éves korában*. Olajfestmény vászonra. Piros ruhában, övvel. Szerzője ismeretlen. (Ernst Lajos gyűjteménye.) — *Petőfi Zoltán 8 éves korában*. Egykoru fényképről nagyította Székely Aladár. (Petőfi-Ház.) — *Petőfi Zoltán 13–14 éves korában*. Eredeti fénykép jelzés nélkül. (Nemz. Muz. Ereklýtára, 143. sz.) A fénykép hátlapján Julia írásával: »Petőfi Zoltán. Mikor még félig meddig ártatlan volt. Tempi passati.« — *Petőfi Zoltán utolsó fényképe 1870–71-ből*. Eredeti fénykép, jelzés nélkül. (Nemz. Muz. Ereklýtára, 179. sz.) A fényképen eredeti aláírás: »Petőfi Zoltán«. 225
- XVI. *Julia 1866 júliusában*. Eredeti fénykép, Bülch Ágoston, Pest. (Nemz. Muz. Ereklýtára, 143. sz.) — *Horvát Árpád 1866 augusztusában*. Eredeti fénykép, Bülch Ágoston, Pest. (Nemz. Muz. Ereklýtára, 143. sz.) — *Horvát Árpád a hatvanas évek vége felé*. Eredeti fénykép jelzés nélkül. (Özv. Mirkovszky Gézáné tulajdona.) — *Horvát Árpád a hetvenes évek elején*. Eredeti fénykép, Borsos József, Pest. (Özv. Mirkovszky Gézáné tulajdona.) 241
- XVII. *A Képiró uccai Hétfagoly-ház bontás közben*. — *Az egyik bagoly*. — *A lépcsőház*. Mind a három kép Pörge Gergely ceruzarajza 1905-ből. (Szépm. Muz.) 257
- XVIII. *Szendrey Julia születése anyakönyvi bejegyzésének fényképmása, kicsinyítve*. (Petőfi-Ház.) — *Julia lednykori arcképe 1846-ból*. (Petőfi-Ház.) — *Julia 1847-ben*. (A Pesti Napló Petőfi-Albumából.) 273
- XIX. *A Károlyi grófok kastélya Nagy-Károlyban*. Dörre Tivadar tusrajza. (Szépm. Muz.) — *Az erdői várkastély*. Falmetszet az ötvenes évekből. (Kubinyi-Vahot: Magyarország és Erdély képekben.) 289
- XX. *Petőfi apja*. Orlay Petrics Soma ceruzarajza, 1842-ből. (Ernst Lajos gyűjteménye.) — *Petőfi anyja*. Orlay Petrics Soma ceruzarajza, 1842-ből. (Ernst Lajos gyűjteménye.) — *Prielle Kornélia*. Barabás Miklós akvarellje 1846-ból.

(Ernst Lajos gyűjteménye.) — <i>Térey Mari leánykorában.</i> Akvarell a negyvenes évek végéről. (Petőfi-Ház.) . . .	305
XXI. <i>A régi Vác.</i> Varsányi fényképe után acélba metszette Kohn, 1853-ban. Szépm. Muz.) — <i>Az első pesti inlólódz.</i> Acélmetszet a negyvenes évekből. Feszl-Perlaska. A Spiegel melléklete. (Szépm. Muz.)	321
XXII. <i>Dekániné Vadadi Berta 14—15 éves korában.</i> Fénykép Sikó Miklósnak az ötvenes évekből való rajza nyomán. (Hollakyné Dekáni Margit tulajdona.) — <i>Iffj. Lendvay Márton.</i> Barabás Miklós csoportkép-körárajzáról. (Nemzeti Színház Ereկlyetára.) — <i>Tóth József kir. tanácsos, Pest vármegye és Kecskemét tanfelügyelője.</i> Grund V. körárajza a hetvenes évek végéről. (Szépm. Muz.) — <i>Nagy Ignác.</i> Barabás Miklós körárajza 1844-ből. (Lantos R. T. tulajdona.)	337
XXIII. <i>Julia kesztyűje.</i> A kicsiny és keskeny kézre valló kesztyűt a Petőfi-Ház ereկlyetára őrizi. — <i>Petőfi Sándor és Julia pohara.</i> Petőfi és Julia üvegbe vésett arcképével. (Petőfi-Ház.) — <i>Petőfi Zoltán kávésbőgréje.</i> Tordán és Kolozsvároitt használta 1849-ben. (Petőfi-Ház.)	353
XXIV. <i>Julia gyászjelentése.</i> Kicsinyített fényképmásolat. (Az eredeti gyászjelentés dr. Mikes Lajos gyűjteményében.) — <i>Egy fűrt Julia hajából.</i> (Petőfi-Ház.) Az ereկlye mellett cédulán ifj. Horvát Árpád írásával: »Mama haja, kaptam 1868 aug. 12-én este 3/4 7-kor.« A gesztenyebarna hajfűrt ősz szálakkal van keveredve.	369

SZÖVEGKÉPEK.

<i>Ekhós szekér.</i> Fejléc. Fáy Dezső tollrajza.	9
<i>Julia régi sirja a Kerepesi temetőben, 1868-tól 1908-ig.</i> Egykoru fényképfőlvétel. (Pesti Napló Petőfi-Albuma.) . . .	200
A »Tarka Művek« cimlapja. Julia két kisebb fiának, Áttilának és Árpádnak, tréfás ujságja, amelyet édesanyjuk szórakoztatására írtak. (Nemz. Muz. Ereկlyetára, 141. sz.)	385

FAKSZIMILE-GYÜJTEMÉNY.

Tizenhat oldal a könyv végén.



TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bethlen Margit grófnő előszava	3

PETŐFI ÖZVEGYE.

I. Melyik ut vezet Mezőberény felé?	9
II. Mezőberényi napok	15
III. Szegedről jöttek, Erdélybe mennek	23
IV. Az utolsó búcsú	27
V. Az első hír Segesvárról	34
VI. Öröködbe, Uram, pogányok jöttek	41
VII. Sándor nem jön	49
VIII. Vergődés	56
IX. Petőfi meghalt.	60
X. Reménytelen bolyongás	65
XI. Méreg vagy tör?	71
XII. Vissza Pesire	77
XIII. »Juliskám, bemutatom neked Horvát tanár urat...«	85
XIV. Bécs, vagy kiutasítás	92
XV. A második házasság	101
XVI. »Egy barátunk szép özvegye második házasságra lépett...«	112
XVII. Szendrey ur második unokája	118
XVIII. Egy nap az Új Épületben	124
XIX. A Hársfa uccában	133
XX. Titkok	137
XXI. A vég kezdete	147
XXII. »Eltiltom az urától...«	156
XXIII. Horvát Attila levele bátyjához, Petőfi Zoltánhoz	163
XXIV. Utolsó segélykérés	176
XXV. Vácollak!	182
XXVI. Meghalt	187
XXVII. A temetés előtt	191
XXVIII. »Szendrey Julia, élt 39 évet.«	196

A HALOTT MEGVÉDI EMLÉKÉT.

	Oldal
Juliát köztisztelet övezte haláláig	203
A második házasság rejtélye	204
Julia emlékének elhomályosítása	205
Horvát Árpád megírta Julia első életrajzát	212
A fél-rehabilitáció esztendei	214
A halott megvédi emlékét	219
Arany János elveszett kéziratai	225
Petőfi Sándor ismeretlen kéziratai	236
I. A debreceni éjszaka	237
II. Petőfi utolsó politikai cikke	246
III. Béranger: O Manuel kezdetű verse	249
IV. A haragos após	250
Julia Naplója	257
I. Julia leánykori naplója	263
II. Julia fiatalas-zonykori naplója	290
III. Julia erdődi naplója 1848-ból	301
IV. Julia ceruzás kézírata	307
V. Julia kolozsvári naplója	309
VI. Egy lap töredék 1850 tavaszáról	314
VII. Julia kézírásával négyoldalas töredék	315
VIII. Julia kézírásával kétoldalas töredék	316
IX. Tünődések	317
X. A gyáva férfi	323
XI. Julia — Erdődről	324
Julia vallomása halálos ágyán	333
Julia utolsó üzenete	340
Térey Mari és Julia teljes levelezése	341
Függelék	384
A Kisfaludy Társaság ereklyetárának kincsei	386
Petőfi holttestét látta-e Heydte ezredes?	389
Két anyakönyvi bejegyzés	392
Régi telekkönyvi és más érdekes adatok	393
Felhasznált könyvek és cikkek	394
Képek jegyzéke	395
Tartalomjegyzék	399



Salonka, febr. 11. 1847

Válasz
Petőfi Sándorhoz.

H
Lárvára lettem, mint a bomlott csimbalom;
Örül a szívem és mégis sajog belé.
Káinyja-vezi a hab: mért e nagy jutalom?
PÉTŐFI barátul mégsem érdemele.

Hiózen pályadíjúl én nem volt kisűzve.....
Szerecsse, isteni jó szerecsse nekem!
Káskép szorong művem vesém vala szűbe,
Kere hrgyan lett volna nyerem reménységem?

És mily sokat nyerek! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít midőn feleim ragyog:
De háis a váadás..... Lettem felkeig ér
Hogy drága jobb kered vöröalyosa vagyok.

S mi vagyok én, kerded. Egy népe sarjadék
Ki köztömnek élék, érette, álsala;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék
Oshonn leli magás ajakimra dala.

Akarsam köréből el-kivándorolni:
Jött a sori kereke és mefélre vágos
S midőn virrafelé bujtokolnék, holmi
Tüske közöt fedtem egynekány virágos.

Jönek a búgondok úri csimborának,
Örrebaráskozunk, örszavokunk szépen:
En' korszorús fűstem, ők hamiskodának,
Elépsék fűstem fel elkészülteben.

Mégre 'kímélet' lelkem: házi boldogságot,
Melly annál beűsz, mert nem szükség örökre;
És az Éka partján ama hű barátot
Nem is merem volna többet reményleni.

Most, mintha jöttökös csapna szívük lakumba,
Éges és világos belkembem leveled:

O mond meg nekem, ha fölkeres Tompa,
Milly igen szeretek. TÖDÖD. s őt is vedd.

—

Arany János első levele Petőfi Sándorhoz



Prizsa művelésének Önnek!

Itt: városom, levelem kavarnak minik fel Ön elve ne csodáltsa.
Korait rajza Parlasi műstán, mine agyügyü
jóleány, elpirul a dicővészen! örszűggesen
kavakos rebeg. Február 10. edike — hi szabad törpe,
ségeket írján dolgozhoz használnom — egy vohom
meg a künűnteséssel, mine Macbethes a diadalnap:
rajza sírusra ne ragadtatam általa! Előbb a
sultágos diatér és a fővárosi nyíltárokban, az
után a Szépirodalmi Szemle, azután Vahvi Jm.,
re levele, s végre, m. a többiek koronájára:
Levél Petőfihez! ... Hol veszek erőt,
megírdemelné ért!

— Önnek elveis a nép és köhérsere fe-
löl jövőt kebellet vöröm hisz nekem ön,
csiböl is azt kell tennem! Munkeri köhérs
feszit csak arannyal remélek, ha előbb népi
köhérsés virágozott. Hisz kőlna Ön huszá,
ha valaki: bíráján népi mellemben és nyel-
ven írt (komoly) epóra vesné' fejét? Chi,
maera lenne ez?

Magamról írjak: de mit? Hogyan önk-
kelhernék én az én késkőnapjaim? —
Nem epen homályosan furorok iskolai pályám
direktárol ábrándim jövését csuporokhoz veset,
tek, mellynek művésze, mine nyakon ön,
sőt jéges orral, akárk is kiábrándította
volna. Hisz kőnap selve oda hagynom,
s földöl földemre virkászól, miféle jegyzői

minőségben, hívány évi bérére naponta egyreméi.
 na 10 órák hivatalban vagyok. A többi időmet
 részint Peresess nőm s két kis gyermekem
 részint Homérom és Shakespeare-n töltöm.
 giban világnak el, — s talán sohasem értemek
 Nala lábaim, az irói pályát ha a forr
 iskola társaság. Kétféle János nálam
 két évig mindennaposa nem teszi.

De jól tessék, hogy kilepsem. Hátval,
 van általa az irodalomnak, lapjánálata ma
 gának. Az irodalomnak, mert ő az egy vilá
 gban van irására irásánál; magának,
 mert ő az, kis annyira kitételek baráti
 jobbja nyújtá felém. Isten áldja meg őt
 mindenikért.....

„Áldja meg az isten ezen a világon
 Még a másikon is, főkéntől kívánom.“

Kislevelve Peresess barátja

Arany János

Arany János első levele Petőfi Sándorhoz



Húsd el virginy a mósócsal,
 Ráfitogyták ársímat,
 Az a régió tudad.
 A fityoré csak peltal Rokkát,
 El amkor a fellel fogtát,
 Parafasch ut jutott
 Parafasch utj mar nem vaggunt,
 Mezkevelen csak miltasunk.

Kinnit is van abbaa k'ara
 Hogg, labant mene ill laggia?
 Hagg, kag, ' q'od zunk ra'.
 Kinnit etch zole baya
 Hogg, a maggar noiat halja?
 Hagg, hey, ' d'oljint ra'
 Par'ada nej nu mene vaggunt,
 Megkoveem etch mil aevnt.

3
 Dini I baj, he mi nien banyuk,
 Nagy fit szemi a chiganyurk
 P koposs a rangsere?
 Urok kornul nien hiskedik,
 Nkunk lovor mintet pedig,
 Jelvidamit vele.

Pariksha up ni new vagnat
sheghossem chak milasurk

Organ fűt. Igyunk egy csészt;
 it jó kedv. én nem vici jus.
 Te nem dicsúis vagyok
 A nőre fűt árcsúiban,
 Valóban a javában
 Mikor kedvünk nagyon.
 Én is

Parada mejs meen vaggwot,
Meggivem coot milawotk

Talpa az! Keresd te országod,
Ne nyugtassd a nébél igazát,
Nem nyugtassd az egy Krisztit
A levegő az iszonyát.

Paravut nica is fir' bilit
Thaj n'! tides Icrik!

Parasda mep mi new vazzunh
Meghivem cak milasunh

(He voluiffe sat epe)

३२४५६७८९१०१११२१३१४१५
 १६१७१८१९२०२१२२२३२४२५२६२७२८२९३०३१३२३३३४३५३६३७३८३९४०४१४२४३४४४५४६४७४८४९५०५१५२५३५४५५५६५७५८५९६०६१६२६३६४६५६६६७६८६९७०७१७२७३७४७५७६७७७८७९८०८१८२८३८४८५८६८७८८८९९०९१९२९३९४९५९६९७९८९९

Barátsághoz.

Musorolok, hogy írjak holmi verseteket:
S mitly szívesen fogadnák szót nekem!
De átkozott gebo az a Póga
Dehogy nyargal, dehogy 'csak' sípog az.

Legnap más, mintha őrös kezdenék,
Egészen a velt-rágásig mennek:
(De, vagyis tippe meg a rossz lovát
Miközben kistakim hogy, ez a tovább!)

Ma kussmid' nyugtalan fel, ha így talán
Egy kis Petőfiséig ragadna rám:
Leharcolék egy pár "horzást" felém
Csuklott a miers a sram rivalt "elég!"

Mit is harvatalankodtam vele
Mikor szíven szidajjal van tele.
Vendége jött s arról sok a dolga,
Minden kis értelem sürgő-forgó.

Böhmé feles nap 'lót' fut csillagban
Pegymisbe intkőzt mindluskában.
De nem csoda a szív vendége nagy
Sigen kedves nekik, mert ők te vagy!

Arany János

Elleléken.

Engjéked undol férgei ragadnak
Elporlott tetemed romjai felett,
És mégis, mégis..... verágzó ifjúságom
Rózsái közt én innyellek téged!

Oh boldog, te! ő firsda meg téged,
Ifjú tagjaiddal firsda ő kevé,
Hányszor ázott könnyeidől firsod,
Mida dalaival kevé illété!

Szendrey Julia négyoldalas ismeretlen kézírata

— — — — — íkiş arról prób idet apám,
 hogy egykedvűen távoztam el hazulról,
 minden megilletődés nélkül. Hogy ez így
 látszott, igen természetes; a bűntudat
 adott erre erőt nekem. Bocsátom meg,
 kedves apám, hogy a prób. háznál,
 és bocsátom meg, ha megsejtettem kö-
 vetkező nyilatkoztatommal, mitől fe-
 retnik elkeseredni, hogy maradjon a kímés
 múlt földén, miként azért igen előbb
 eszedem ... de folytatás, most fáj, hogy
 az elválasztási egykedvűségemet felelő-
 lőnynak magyarázhatok. Tehát
 látva mily hidegen, megvetően bánnak
 idet apám és anyám távoztommal, jó-
 vonság figyelemmel, ki iránti szeretetem
 azt egyedül az erőt le nem roszadni any-
 anyi kímélés alatt, öt láttam ily helyrebben,
 öt, ki mindegyikéje, nélkülözés-
 mellett foka megvetést, megalaítatást
 nem tűrt és nem tűrt foka, ~~amely~~
 töltés ^{ha} ezzel tulajdonképen nem
 néztek is — öt láttam ily helyrebben,
 figyelemmel, kit általi anygi mint engem
 általi, kit elkapitai anygi mint
 engem elkapitai — ezt látva inkább
 teltem irántam, hogy csak üggyedtem...
 figyelemmel pótolhatom ki neki, mit
 más nézők felelőse. És ő öltetve
 követelt idet apámhoz és anyámhoz
 láthatott — ehhez öfvehetem irántam
 figyelemmel, és kefére gyönyört irántam
 vidám avvalal jó kedvet távoztom
 onnan, hogy talán többé vígya nem
 firkatko.

magam, 3 lapos sely iram kofkura nyidnem
magam, am ekkor grille, hogy velle kofkas
kivirult lemm, i dom engedje! muna az kofka
!!!
Munizijon gipozefel vagoni - dja i
ji dom, hogy Ti, ez montlak arob-gyu.
Laul im kua kumpus nememul - gipozes
Maira is -.

Adva, i minden jo ez ij esben
vella i fizeval - kua

Kiscu agd-ko
Jen

Szendrey Ignác Juliához írt ismeretlen levelének befejezése

a földmívelő, és talált oly ideget oly kimerő a
 frezetemről, hogy forrástlan éneke felvívult a
 kemény magához, s míg az bámulva hallgatta sa-
 ját cirelmett hangjóstani, és nevéthetűl rövel-
 gett a víza reá és csallagó mártarára ... dűlt a
 vihar fölöttük, hogy elvalahajra éret, hogy többé
 foka ne találhóviraat. Földmívelő látásomtól
 nyert erő a viharban is lezörkeshetűl han-
 góztatni éneket, s nehezen vironat éneke adott
 erőt ellenállhatni, midőn míg arastár őt for-
 tani látásomtól. Végre elragott a vihar, s mi-
 ketlen, én is a földmívelő elszálltunk és örökre
 egymáséi lettünk, ekkor elmarastak töle
 a foka ki nem elízített vágó rímek, s helyőkre
 jött az ides nyugalom. Nem eseng a mult,
 után, nem soráigok febb jövő felé ... jelenen
 elég, hogy egészen elfoglatja lettem, nem
 hagyva ott helyet többi emlékezetnek vagy
 többet ígérő reménynek.

(Köles, október 3.) Bonult, fénytelen arccal
 tértem be az ég, karagor szög szél ütötte föl-
 táborát körte és a föld körte és kezeti in-
 dulatosan a könnyező felhőred, mintha se na-
 pot akarna kiüríteni tőlök, melyet barna
 száronyairral úgy elfőthet, hogy az csak ritkán
 és csak egyes sugarainak néhet be törölők.
 Végreppen eltávozott a nyár, s helyette itt az
 őrk titorteljes lényével, melyből nem tudhat-
 ni: diadalt vagy sajnálatot érez-e lépéseinek
 pusztító hatalmán? ... Az előttem felvő tájat
 néreim, mint hal ki rajta lassan lassan fű és
 virág, fa és bokor; alig észrevehetőleg bágyakok
 és sárgulnak el végre a levelek, mindegy faj-
 talva, hogy el kell hagyniuk a fát, bokrot vagy
 virágot, melyen születtek s melytől most örök
 búsult vesének. Olyan éretek, mintha életlen,

elmennek érte, mire juttattam én most,
 mitán lejjártörő ~~Sten~~ ^{Sten} került a szolg?
 mivel mita tom én még olly hivatalnak
 lépezett szerelmemet? Oh hogy, el nem
 sütyköt a szeggyen! nem ualgyol képes
 egy bne, nem engednek a könnyelműség
 szerelmemért hobbet lenni, mint se
 pen itthonos ültüi, költői és főzöi, foltoz-
 ni és rántásolat keverni!

Én, ki előtt a világ-história minden
 hősnéi sein tettek többet, mint meny-
 ve ölet az államom, a soros segítő, mint
 menyit én alattam lenni és bitteni is,
 hogy lenni fogok. Ekkor már nem hívá-
 nok, nem álmadoromán lütlöm, hivati
 szerepről a nagy salettemet látott, nem
 vágytál soká szajt kirne, dícsőségre, elég
 volna ~~alattam~~ az is, sőt főboldogvágnomak
 belintem, ha tándoromat következtetne,
 ha csak vele mehetnél, meene ő megy, ha
 csak mindig láthatnám el-e? ~~nagy~~ ha szí-
 vem egyserre szünnék meg többnyi szíve
 vel. Ha a csada után élte, hogy én lehet
 nek az első, ki őt üdvözeltém, s ha eles-
 nél, hogy károm lenne a koporsó, mely
 őt felfogná s én lennék az árnyék, mely
~~származgató~~ ^{származgató} szállna sírba sőt vele együtt
 emigrálnék el.

És még emyit sem tehetek! ol kelle
 maradvom tülti, mint napról az éjre,
 nem élhetek nem halhatok vele együtt.

De ez még nem elég: hónapok óta
 tartottam őt is vésze rimáulokásaim
 által; nem elég, hogy én illy tehetetlen va-
 gyok, hanem még őket is kétlenségre kár-
 hortatom, elvontam attól, mi az ő lette-
 nek fölelménye volna, mi kielégíthetne
 kedvetem szomjára lelke ~~elke~~ és megfellelne

7.

magasabb hűvelésednek. El kellett tűn-
niem miattam a gyáva ság gyamuját, tűn-
ve ellett oly kővány szemirellettől gy-
lárságt, de nem mellet, hogy lábaidat
esetvélt. Igazatok van, férfiak, ha let-
tehet többre, magasabba töreloril egy
afrogy szemelmével, mi is lehet elötte
deh egy illy gyöngy kehetetlen keresztis,
hinek esak tömnyűje van önöniben, bá-
nataban. Eltehet ~~egy~~ kőgőrsitő rőre leht
egy illy ~~gyöngy~~ liny szemelne, de annal
főrellele nem.

Oktober 4.

Ismit este van s én egyedül vagyok
húos neher gaudjaimmal. Oh istenem, meg-
lehet, hogy életem nem hóforabb pár hó-
napnál, s épen ex utóso elöt sem töltke-
tem veled! Eközlehet, hogy szememisen át-
esem e rām kővetkeri neher napotom, oh
de ahtig... ahtig... ahtig lett meg nillu-
lede lemmen, napjaimmal egyetlen vidám
sága, egyedüli öröme, ides férjem, bánd-
rom? Eken híxelhetet olly egyetlen
sorsot arathatani fölöthün, hi elora
litana lemmiket egymástól, ha pár
hánap múlva meg killese halom. Vagy
tulán híged alar hozza szoltatni, hogy ar-
sain elviselkeped elcsortisemet, hogy elöre
lápád, miként el lehetor, elhetor nillu-
lede is. Ha így volna, akkor szálljon átör
minden gaudalotomra, melly ehtig nem-
hínt birtatott, hogy ezen élet után meg
vár nével egy szűbb, háborithatatlan
boldogság szemlemi világ, hogy nem e
nővöl ellettel együtt végről szemelünöl.
Legyen sors vagy isten, hinek lereiben van
j. leu is jővő, legyen büntető vagy áltó szel-
lem, de elszakadtom magamat köle, ha

Creb^d, Marchius 25. 1850.

[illegible]

Julia kolozsvári Naplójának 7. oldala

O Manuel, la France s'est levée!
 Sa liberté n'a plus un ennemi.
 C'est bien ainsi, que nous l'avons revêue!
 Peuple géant, qui n'est rien à demi!
 Puisse-t'il nous mener à la terre promise,
 Dieu penna nous aurait dû le laisser.
 Qui'avait-tu fait pour mourir en Noie?
 Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

Surtout vainqueur de ces luttes sublimes,
 Tu penserais à mon tout petit coin.
 C'est dans ses jours de fièvres magnanimes
 Que l'un de l'autre on a surtout besoin.
 Longtemps muets, sans une étincelle antique,
 Puis repoussant nos pleurs dans un baiser,
 Nous criions: Vive la République!
 Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

Le fait-on bien? Depuis qu'au Jeu-de-Paume
 S'ouvrit l'époque, où le peuple vainqueur
 Fit affluer en notre beau royaume
 Le monde entier, comme le sang au cœur.
 Tu lires d'or saignant sublimé ou sage,
 Ou chaque luthie tend sa gloire à trahir,
 Quarante-Huit est la plus belle page!
 Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

La royauté stérilisait l'empire
 Et jetait l'averse en ce sable mourant,
 La poudre passée et le trône charnière.
 Et j'ai cherché sa trace vainement;
 Mais je retrouve une France féconde,
 Qui'un noble sang veut de fertiliser.
 Sol givèrent, qui nourrissent le monde.
 Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

La République est grande et sera stable,
 Elle remplait nos vœux, mais je l'aimais
 De me souvenir de ce en lamentable
 "Mourons les morts, ils dorment à jamais!"
 Mourir, hélas quand la France s'élève,
 Lorsque pour vaincre est pour se surpaffer
 Elle a besoin de l'effort et du glorieux!
 Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

Gloire à toi, peuple, à tes vœux rapides!
 Je t'aime sincère, lorsque je pense à lui.
 Mes bras ouverts ne resteront pas vides
 Tous les Français sont frères aujourd'hui.
 Vieillard courbé, quand tu courrais aux armes,
 Comme les morts j'ai dû me reposter,
 Mon sang est froissé, et j'ai de chaudes larmes.
 Peuple français, je voudrais t'embrasser!

Petőfi Sándor ismeretlen kézírata.
 Béranger: O Manuel, la France s'est levée! kezdetű
 versének másolata.